

**Управління освіти і науки Черкаської обласної державної адміністрації
Державний архів Черкаської області
Черкаський державний технологічний університет**

*До 25-річчя Конституції України
та 30-річчя Незалежності України*

ЧЕРКАЩИНА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

**Матеріали Регіональної науково-практичної конференції,
присвяченої 25-річчю Конституції України
та 30-річчю Незалежності України (25 червня 2021 р., м. Черкаси)**

**Черкаси
2021**

УДК 908:94](477)(063)
Ч-48

Рекомендовано до друку
рішенням Вченої ради
Черкаського державного
технологічного університету
(протокол № 13 від 22 червня 2021 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Валерій Вікторович ДАНИЛЕВСЬКИЙ

*канд. іст. наук, начальник Управління освіти і науки
Черкаської обласної державної адміністрації*

Олег Олександрович ГРИГОР

*д-р політ. наук, ректор Черкаського державного
технологічного університету*

Тетяна Анатоліївна КЛИМЕНКО

*канд. іст. наук, директор Державного архіву
Черкаської області*

Анжела Іванівна БОЙКО

*д-р філос. наук, завідувач кафедри філософських і полі-
тичних наук Черкаського державного технологічного
університету*

Валентин Миколайович ЛАЗУРЕНКО

*д-р іст. наук, проректор з гуманітарно-виховних
питань Черкаського державного технологічного
університету, заслужений працівник освіти України*

Василь Миколайович МЕЛЬНИЧЕНКО

*канд. іст. наук, голова Черкаської обласної організації
Національної спілки краєзнавців України, заслужений
працівник культури України*

Ірина Юріївна СТАДНИК

*канд. іст. наук, завідувач кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного університету*

Оксана Олексіївна ЯШАН

*канд. іст. наук, доцент кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного університету*

За науковою редакцією д-ра іст. наук, професора В. М. Лазуренка

ЧЕРКАЩИНА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ:
Ч-48 матеріали Регіональної науково-практичної конференції, присвяченої
25-річчю Конституції України та 30-річчю Незалежності України
(25 червня 2021 р., м. Черкаси) ; Черкас. держ. технол. ун-т. – Черкаси :
Видавець ФОП Гордієнко Є. І., 2021. – 255 с.

*Тексти у збірнику опубліковані на основі матеріалів, наданих авторами, які несуть
повну відповідальність за зміст своїх публікацій, точність і коректність посилань.
Збережено стилістику оригіналів. Висловлені думки не обов'язково співпадають з позиці-
єю організаторів конференції і редколегії видання.*

Валерій ДАНИЛЕВСЬКИЙ,
*кандидат історичних наук,
начальник Управління освіти і науки
Черкаської обласної державної адміністрації*

ОСВІТА ЧЕРКАЩИНИ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Незалежній Україні – 30 років. Національна система освіти також відзначає тридцятиліття. Сформована на засадах патріотизму, загальнолюдських і національних цінностей, вона увібрала в себе кращі надбання минулих поколінь і в той же час спрямована у майбутнє. Освіта покликана формувати громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачувати на цій основі творчий, інтелектуальний, культурний потенціал народу, забезпечувати державу кваліфікованими фахівцями.

Діяльність органів влади з реформування освіти України стартувала на початку 1990-х років і не припиняється до цього дня.

У 1991 р. прийнято Закон України «Про освіту», де визнавалося, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення його освітнього рівня, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями.

У 1993 р. Кабінет Міністрів України затвердив **Державну національну програму «Освіта»**, в якій освіта визнавалася найважливішою ланкою «виховання свідомих громадян Української держави», а одним із її завдань – «формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати».

Інновацією 2000 року стало запровадження 12-бальної системи оцінювання в загальноосвітніх школах (замість 5-бальної).

У 2002 р. запроваджується **Національна доктрина розвитку освіти**, яка визначає виховну роль освіти, зокрема «виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до Українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється», а також свідомого громадянина, патріота. Домінує нова парадигма освіти, яка спричиняє зміну соціальних функцій освіти. Освіта з периферії суспільного життя все більше і більше переміщується у центр сучасної цивілізації. Тому реформа освіти в Україні – це не данина моді, а нагальна потреба.

За 30 років Незалежності України кілька поколінь учнів та педагогів відчували величезні зміни, пов'язані з реформуванням у всіх напрямках сфери освіти. Не є виключенням і Черкащина.

Дошкільна освіта є важливим етапом для цілісного розвитку дитини, стартовою платформою у становленні особистості. За часи незалежності в дошкільній освіті України відбулися серйозні зміни, що удосконалили її результати та процес функціонування. У 2001 р. вперше прийнято Закон «Про дошкільну освіту». Дошкільну освіту узаконено – дошкільним закладам було надано статус навчальних закладів. У законі державним стандартом дошкільної освіти України визначено Базовий компонент дошкільної освіти.

Кабінетом Міністрів України у 2003 р. було прийнято Положення про дошкільний навчальний заклад, де чітко визначено типи, види та форми надання освітніх послуг у сфері дошкільної освіти. Того ж року Міністерство освіти і науки України затвердило ліцензійні умови надання освітніх послуг у сфері дошкільної освіти, що дозволило офіційно функціонувати дошкільним навчальним закладам.

Для організації якісного харчування дітей дошкільного віку у 2006 р. затверджено Інструкцію з організації харчування дітей у дошкільних навчальних закладах, де чітко визначено норми харчування та порядок здійснення даного процесу, що суттєво якісно впливає на фізичний розвиток дитини.

2008 р. – Міністерство освіти і науки України затвердило єдину Базову програму розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі»; основні пріоритети, зазначені у програмі, визначали природовідповідність і орієнтацію на розвиток особистості дитини.

Постановою Кабінету Міністрів України від 05.10.2009 № 1122 визначено Питання штатного розпису дошкільних навчальних закладів.

У 2012 р. оновлено Базовий компонент дошкільної освіти, після цього ще одна редакція державного стандарту дошкільної освіти вийшла в світ у 2021 р. Нині її зміст органічно пов'язаний з ідеями Нової української школи: він забезпечує наступність між дошкільною та початковою освітою в умовах шкільної реформи. Існує багато комплексних та парціальних програм, за якими здійснюється освітній процес. Основними акцентами на сьогодні є педагогічний супровід дошкільника в соціальний світ, навчання дитини здобувати знання самостійно, отримувати задоволення від того, що вмієш і знаєш, та здійснювати саморефлексію.

З метою забезпечення максимального охоплення дітей дошкільною освітою та надання їм якісних освітніх послуг, розвитку мережі закладів освіти в Черкаській області протягом 30 років Незалежності побудовано або відновлено діяльність 33 закладів дошкільної освіти, створено шість приватних закладів дошкільної освіти для 183 дітей.

Питання створення нових місць для дітей дошкільного віку місцевими органами самоврядування вирішується комплексно: будівництво нових закладів; реконструкція; капітальний ремонт приміщень; повернення приміщень закладів для використання за цільовим призначенням. Вжито заходів щодо недопущення переповнення чисельності вихованців у закладах шляхом створення 134 додаткових груп на 4703 місця при функціонуючих закладах освіти. Чисельність дітей у закладах дошкільної освіти з розрахунку на 100 місць,

яка входить до показників оцінки соціально-економічного розвитку області, із 107 осіб у 1991 зменшилася до 90 осіб у 2021 (Черкащина посідає II рейтингове місце в Україні).

Запроваджено різні форми здобуття дітьми дошкільної освіти: сімейна (домашня), соціально-педагогічний патронаж, групи короткотривалого перебування та інші.

Для забезпечення права на якісну освіту дітей з особливими освітніми потребами функціонує 2 санаторні заклади освіти для дітей з латентною туберкульозною інфекцією, 7 закладів спеціального та 36 – комбінованого типу. На базі закладів дошкільної освіти спеціального типу працюють консультативні пункти для батьків, які виховують дітей з порушеннями мовлення, опорно-рухового апарату, інтелектуального розвитку, зору. При 66 функціонуючих закладах дошкільної освіти створено 88 інклюзивних груп, в яких навчається та виховується 170 дітей.

Загальна середня освіта. За роки Незалежності створено умови для вивчення державної мови. У 1991 р. в Черкаській області діяли 694 заклади загальної середньої освіти, з них 684 україномовні, 10 російськомовних (1,4%). У 2003 р. у закладах освіти області фактично завершився перехід на українську мову: 97,6% навчається українською мовою. У 2021 р. – усі функціонуючі заклади загальної середньої освіти здійснюють навчання українською мовою (залишилося кілька класів з навчанням російською мовою навчання).

У перші роки незалежності поряд з загальноосвітніми середніми школами були створені заклади нового типу – гімназії та ліцеї. Процес створення шкіл «нового типу» розпочався з 1991 р. Саме у 1991 р. в області відкрито першу гімназію – розпочала функціонування Корсунь-Шевченківська гімназія Корсунь-Шевченківської міської ради. Найперший ліцей створено в 1993 р. – Черкаський фізико-математичний ліцей Черкаської міської ради. Найперший колегіум – «Берегиня» при Національному університеті «Києво-Могилянська академія» Черкаської міської ради.

Розпочався процес створення шкіл приватної форми власності. У 1993 р. почала функціонувати Черкаська приватна загальноосвітня школа I-III ступенів «Перлина». На сьогодні в області обліковується сім приватних закладів загальної середньої освіти.

За роки незалежності в області створено 15 гімназій, 14 ліцеїв (із них один приватної форми власності), три колегіуми. Створено 28 опорних шкіл та 65 філій, в яких забезпечено рівний доступ учнів, в тому числі з особливими освітніми потребами, до здобуття якісної освіти із застосуванням новітніх інформаційно-комунікаційних засобів та технологій.

В області функціонує 29 інноваційних шкіл, які оснащено мультимедійними засобами навчання з програмним забезпеченням та придбано сучасне комп'ютерне обладнання й інтерактивні комплекси для 140 кабінетів фізики, хімії, біології, іноземної мови, математики, географії, майже 300 комп'ютерів. 18 інноваційних шкіл забезпечені наборами ЛЕГО.

На визначення нових стратегій освіти області впливає стрімкий злет інформаційних технологій. У 2003 р. у закладах освіти області було встановлено 2712 одиниць комп'ютерної техніки, 68 закладів мали доступ до мережі Інтернет, 7 – власний сайт. Створено сайт Головного управління освіти і науки. З 2004 р. почав діяти Черкаський освітянський портал, на якому розміщено Колекцію цифрових ресурсів на допомогу педагогам області та всієї України. На сьогодні встановлено 19 444 одиниці комп'ютерної техніки, усі заклади освіти мають доступ до мережі Інтернет та свій сайт, шкільні бібліотеки комп'ютеризовані та підключені до мережі Інтернет.

Практичним кроком реформування стала розробка зовнішнього незалежного оцінювання (далі – ЗНО), складання якого з 2008 р. є обов'язковою умовою вступу до закладу вищої освіти (далі – ЗВО). Перевагою ЗНО вважається зменшення рівня корупції при вступі до ЗВО. За результатами екзаменів цього року на Черкащині найбільша кількість здобувачів повної загальної середньої освіти, які отримали найвищий бал, – 200 (2019 р. – 8, 2020 р. – 12, 2021 р. – 15). Вперше за багато років маємо найвищі досягнення з української мови (1 випускник) і біології (2 випускники). Щорічно збільшується кількість випускників, які отримують найвищий бал з математики: у 2021 р. таких сім осіб (у 2019 р. – три особи, 2020 р. – п'ять); чотири здобувачі освіти отримали 200 балів за складання сертифікаційної роботи з англійської мови.

У 2012 р. новий етап реформ у сфері освіти розпочато документом під назвою **«Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року»**, у якому йдеться про «забезпечення громадянського, патріотичного, морального і трудового виховання, формування здорового способу життя, соціальної активності, відповідальності та толерантності».

З 2017 р. **структура освіти в Україні** регламентована Законом України «Про освіту».

Нова українська школа – це ключова реформа Міністерства освіти і науки України з 2018 р. Головна мета – створити школу, в якій буде приємно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, як це відбувається зараз, а й уміння застосовувати їх у повсякденному житті. Основні засади реформи шкільної освіти та орієнтовний графік впровадження реформи викладено в Концепції Нової української школи. У межах реформи в усіх школах області реалізувався проєкт «Новий Освітній Простір». Формувалася матеріально-технічна база перших класів з якісним дидактичним матеріалом та сучасними меблями для дітей, які будуть навчатися за Новим державним стандартом, на що було спрямовано субвенцію державного бюджету.

За час реалізації проєкту «Нова українська школа» (НУШ) придбано 3384 одиниць комп'ютерної техніки та 42105 одиниць меблів. Означеним проєктом охоплено 1969 перших класів та 34,3 тис. учнів у них. Здійснено перепідготовку 18,1 тисяч вчителів початкових класів.

У 2020 р. Міністерство цифрової трансформації запустило в роботу національну онлайн-платформу з цифрової грамотності «Дія. Цифрова освіта».

Початкова освіта і НУШ. У 90-х роках ХХ ст. в Україні паралельно функціонувало два типи початкової школи – трирічна та чотирирічна. У 2001/2002 н. р. відбувся перехід до єдиної чотирирічної початкової школи та навчання за семестровою системою. У 1991/1992 н. р. для першокласників тривалість навчального року скорочено до 30 навчальних тижнів, для решти – 34 тижні. З 2000/2001 н. р. для усіх молодших школярів навчальний рік триває 175 днів. Тривалість канікул протягом навчального року – не менше 30 днів. Для учнів 1-го класу чотирирічної початкової школи організовувалися додаткові тижневі канікули (в основному – у лютому).

Відповідно до Концепції середньої загальноосвітньої школи України (1991 р.) максимальна чисельність учнів у початкових класах та групах подовженого дня мала становити 20 осіб, проте у 1994 р. гранична наповнюваність початкових класів зросла до 25 осіб, а в 1997 р. – до 30 осіб. З 1999/2000 н. р. тривалість уроку в початкових класах була скорочена до 40 хвилин, у перших – 35 хвилин. Широкого застосування в роботі з першокласниками набула гра як метод навчання, проєктна діяльність. Особливої популярності серед практиків набували нестандартні уроки, інтегровані уроки. У цей час учителі почали використовувати в освітньому процесі тести.

Оскільки з 1990 р. різко зменшився обсяг постачання засобів навчання у заклади загальної середньої освіти, то учителі виготовляли їх самостійно, зокрема перфокарти, сигнальні картки, кодокартки тощо. З 2000/2001 н. р. запроваджено державну підсумкову атестацію з державної мови (українська мова і читання) та математики. З 1993 року в I класі трирічної та I-II класах чотирирічної початкової школи застосовувалася словесна оцінка успішності. У наступних класах вона доповнювалася оцінками за 5-бальною шкалою. З 1999 р. вербальне оцінювання здійснювалося тільки в I класі чотирирічної та першому півріччі I класу трирічної початкової школи. Знання учнів I-IV класів з предметів варіативної частини оцінювалися вербально і підлягали зарахуванню у кінці семестру. Після закінчення II-III (IV) класів учням видавався табель успішності, в якому відображалися їхні досягнення у навчанні за семестри та навчальний рік. Учні, які не засвоїли хоча б один із предметів в обсязі державних стандартів освіти, вважалися «невстигаючими». За згодою батьків вони могли бути залишені на повторний курс або за певних умов переведені до наступного класу. З 2000/2001 н. р. усі учні, незалежно від річного оцінювання, переводилися до наступного класу, допускалися до державної підсумкової атестації. Доцільність виставлення оцінки за поведінку визначалися статутом закладу загальної середньої освіти.

У 2001/2002 н. р. запроваджена 12-бальна шкала оцінювання навчальних досягнень молодших школярів.

Для періоду з 1991 по 2018 рр. характерна розгалуженість типів закладів для здобуття початкової освіти: загальноосвітні, авторські та школи нового типу: спеціалізовані, гімназії, ліцеї, колегіуми – для розвитку природних задатків та здібностей молодших школярів.

2018 р. – рік старту реформи освіти в Україні відповідно до концепції «Нова українська школа». Як результат:

- ✓ нові ролі вчителя – як тьютора, фасилітатора, коуча, ментора;
- ✓ забезпечення засобами навчання та обладнанням навчальних кабінетів початкової школи, створення безпечного розвивального середовища;
- ✓ початок робочого дня – ранкова зустріч – обговорення у колі однокласників планів на день, обмін емоціями, враженнями;
- ✓ інтеграція освітніх галузей в один предмет, зокрема «Я досліджую світ»;
- ✓ активна діяльність учнів на уроці: навчальні ігри, дослідження, експерименти, проекти та багато творчості;
- ✓ формувальне оцінювання та свідоцтва досягнень, у яких визначають опанування учнями компетентностями та м'якими навичками;
- ✓ активне залучення батьків як партнерів до організації освітнього процесу в початковій школі.

З 2011 р. в області розпочато організаційні заходи щодо запровадження **інклюзивної освіти**. У результаті цієї роботи вже у 2012/2013 н. р. для перших 48 дітей з особливими освітніми потребами було організовано інклюзивне навчання (42 дитини у школах, 6 – у дитячих садках). У 2021 р. інклюзивне навчання організовано для 687 дітей у 256 закладах загальної середньої та дошкільної освіти. Крім цього, на базі 4 шкіл м. Черкаси функціонує 9 спеціальних класів для 113 дітей з особливими освітніми потребами (далі – ООП). Для роботи з дітьми з ООП до штату освітніх закладів введено 445 посад асистентів учителя та вихователя.

З 2012 р. Черкащина стала однією із 6 областей України, які долучилися до реалізації пілотного проєкту «Інклюзивна освіта: крок за кроком», ініційованого Всеукраїнським Фондом «Крок за кроком» за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку USAID. У результаті цієї роботи у 2015 р. на Черкащині з'явився перший Інклюзивний ресурсний центр (ІРЦ). Наразі в області функціонує 25 ІРЦ, а також ресурсний центр підтримки інклюзивної освіти при КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради».

Особлива увага приділяється розвитку та підтримці **обдарованих дітей та молоді**. У 1994 р. згідно з Положенням про всеукраїнські учнівські олімпіади з базових і спеціальних дисциплін, турніри і конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт та конкурси фахової майстерності (наказ Міністра освіти України від 15.12.1993 № 449) почали проводитися учнівські олімпіади з 15 предметів, у яких у 1995 р. взяли участь 628 учнів в обласному етапі, 80 – у Всеукраїнському, із них 37 зайняли призові місця. За роки Незалежності у IV етапі Всеукраїнських учнівських олімпіад брали участь близько 2400 учасників Черкаської області, з них 1067 стали переможцями. Три учні стали переможцями міжнародних олімпіад з фізики (2008 р.), історії і географії (2014 р.).

Міжнародний конкурс з української мови імені Петра Яцика започатковано у 2000 р. За 21 рік у конкурсі в районному/міському етапах взяли

участь 564105 учнів закладів освіти області, обласному – 2100, у Всеукраїнському – 577. За усі роки у Міжнародному конкурсі з української мови імені Петра Яцика у фінальному етапі перемогу здобули 15 учасників.

У 2011 р. започатковано Міжнародний мовно-літературний конкурс учнівської та студентської молоді імені Тараса Шевченка. За 11 років у конкурсі в районному/міському етапах взяли участь 76405 учнів закладів освіти області, обласному – 770 учнів у Всеукраїнському – 297 учнів. Перемогу в обласному етапі конкурсу здобули 431 учень із 5 по 11 клас, у фінальному етапі – 128.

У 2016 – 2021 рр. учні і вчителі області брали участь у змаганнях з усного математичного рахунку Прангліміне в рамках міжнародного проекту «Міксіке в Україні». Щороку проводилися змагання на обласному рівні у шести вікових категоріях, в яких брали участь 36-40 осіб. У міжнародних змаганнях за п'ять років взяли участь 12 учнів області, які вибороли 5 медалей (одну золоту, три срібні, одну бронзову).

Щороку участь у різних міжнародних і всеукраїнських конкурсах і турнірах беруть близько 150 – 160 тисяч учнів області.

Одним із найпотужніших інструментів, який забезпечує організацію і координацію науково-дослідницької діяльності учнів, створює умови для їх інтелектуального, духовного, творчого розвитку та професійного самовизначення, сприяє нарощуванню наукового потенціалу країни, є Мала академія наук (МАН). Черкаське територіальне відділення МАН розпочало свою роботу з 1993 р. на базі Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників. А з лютого 2007 р. створено окремий структурний підрозділ Черкаського обласного Центру еколого-натуралістичної творчості – Мала академія наук учнівської молоді (нині – КЗ «Черкаський обласний центр роботи з обдарованими дітьми Черкаської обласної ради»). В першому обласному конкурсі-захисті брало участь 49 учнів-членів МАН, а саме відділення мало близько 10 філій та осередків. З кожним роком зростало число учасників конкурсу-захисту та розширювалася мережа філій. Наразі у складі МАН функціонує 6 відділень: фізико-математичне та економічне, хіміко-біологічне, історико-географічне, відділення філології та мистецтвознавства, науково-технічне, обчислювальної техніки та програмування. В області працює близько 60 філій МАН. За сприяння провідних науковців закладів вищої освіти області, методистів та досвідчених вчителів учні поглиблюють знання з базових дисциплін, отримують кваліфіковані рекомендації з вибору теми та написання науково-дослідницької роботи. Копітка робота впродовж 28 років дала щедрі врожаї – десятки тисяч учнів освітніх закладів області написали і захистили свої науково-дослідницькі роботи і стали дійсними членами Малої академії наук. Результатом є численні перемоги у III Всеукраїнському етапі конкурсу-захисту МАН – 831 нагорода (66 – I місце; 272 – II місце; 493 – III місце). Крім того, здобуто 119 перемог у міжнародних конкурсах (30 – I місце; 39 – II місце; 50 – III місце). Відповідно до щорічних звітів Національного центру «Мала академія наук», Черкащина у всеукраїнському рейтингу посідає 5–7 місце.

З 2005 р. засновано стипендії учням – переможцям III етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових дисциплін та II етапу конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів Малої академії наук. З метою матеріального стимулювання учнів до кращого навчання 825 учням переможцям інтелектуальних турнірів виплачено обласні стипендії. Починаючи з 1 квітня 2013 р., щомісячно надається стипендія голови обласної державної адміністрації для п'яти обдарованих учнів області. У 2021 р. засновано 5 стипендій голови Черкаської обласної ради обдарованим дітям області та впроваджено премії (обласної державної адміністрації та обласної ради) 10 молодим науковцям за вагомі досягнення у наукових дослідженнях.

STEM-освіта. Одним із найновіших напрямів модернізації освітнього середовища є розвиток STEM-освіти. Її розвиток був ініційований ще у 2016 р. Міністерством освіти і науки України та Інститутом модернізації змісту освіти. STEM-освіта реалізовувалась шляхом впровадження в освітній процес здобувачів освіти низки послідовних курсів і програм навчання. STEM-освіта сьогодні активно застосовується у всіх школах, часто реалізовується через проєктну діяльність.

Одним із найважливіших завдань упровадження STEM в освітній процес стала підготовка вчителя. Саме тому з вересня 2017 р. на базі комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради» розпочав свою діяльність навчально-тренінговий центр STEM-освіти, де функціонують два кабінети робототехніки: центр Lego-education та тренінговий центр, а також ресурсний центр та навчально-тренінгова аудиторія.

Серед найпоширеніших засобів навчання щодо запровадження STEM-напряму в освітній процес сьогодні є робототехнічний напрям. Тому варто відзначити, що саме Черкаська область є першою в Україні, що має цілу мережу шкіл, які проводять навчання за програмою «LEGO Education». Починаючи з 2015 р. – це 42 заклади загальної середньої освіти області.

Із 2017 р. щорічно проводяться регіональні фестивалі з робототехніки, участь в яких брали не лише команди Черкаської області, а й Миколаївської, Київської та Полтавської областей. Команди Черкаської області протягом трьох років входять до числа трьох найкращих команд у номінації «Гра роботів» та двічі поспіль стають чемпіонами Всеукраїнського FIRST LEGO LEAGUE. Так, у 2017 р. взяли участь у Відкритому Європейському чемпіонаті FIRST LEGO League в Данії і показали хороший результат в Грі роботів. У 2018 році в Угорщині увійшли в ТОП-12 (із 74 країн зайняли 42-е місце), в м. Таллінн (Естонія) потрапили в ТОП-10 в номінації «Проєкт». У 2019 р. в Міжнародних змаганнях FLL в Лівані отримали 2-е місце та кубок, в Чехії – 3-є місце, в м. Ізмір (Туреччина) отримали нагороду за 3-є місце у номінації «Командна робота» та здобули Кубок від мера м. Ізмір за представлення та оригінальні костюми. Загалом понад 7,5 тисяч учнів взяли участь у різних змаганнях з робототехніки.

Зовнішнє незалежне оцінювання. Важливою частиною інформації про освітній процес у закладах загальної середньої освіти Черкаської області

є дані про результати навчання учнів, одним із способів отримання яких є зовнішні освітні оцінювання, до яких входять національні моніторингові дослідження якості початкової освіти, міжнародні дослідження якості освіти PISA, TIMSS, а також вступні випробування, державна підсумкова атестація у формі ЗНО, пробне ЗНО.

За 15 років проведення зовнішнє незалежне оцінювання стало важливою і невід’ємною складовою освітньої політики держави й має велику підтримку громадськості та освітньої спільноти – понад 70 %.

Упродовж усіх років проведення зовнішнього оцінювання Черкаська область демонструє високі показники й входить у десятку областей України за результатами складання незалежних іспитів випускниками закладів загальної середньої освіти.

Щорічно збільшується кількість випускників, які, за результатами ЗНО, демонструють найвищі показники – 200 балів. Здебільшого такі високі бали отримують здобувачі загальної середньої освіти з предметів природничо-математичного циклу.

Предмети	2017	2018	2019	2020	2021
Математика	1	1	3	5	7
Хімія		2	3	2	
Англійська мова	1		2		4
Історія України	1			3	1
Фізика	1			2	
Біологія					2
Українська мова					1
Усього:	4	3	8	12	15

За останні п’ять років випускники закладів загальної середньої освіти області найкращі результати показали з фізики (6-е місце по Україні), з математики і біології (7-е місце по Україні), української мови і літератури (8-е місце по Україні) та з географії (9-е місце по Україні).

За роки Незалежності України зміцнюється база **закладів позашкільної освіти** області різних напрямів і профілів діяльності: художньо-естетичної, еколого-натуралістичної, туристсько-краєзнавчої, науково-технічної, військово-спортивної та соціально-реабілітаційної. На початок 1991 р. в області функціонував 61 заклад позашкільної освіти, де навчалося 44 743 вихованці. У 2001 р. був прийнятий Закон «Про позашкільну освіту». У 2021 р. мережа закладів позашкільної освіти нараховує 46 закладів, у тому числі три заклади обласного підпорядкування: КЗ «Черкаський обласний центр роботи з обдарованими дітьми Черкаської обласної ради», КЗ «Черкаський обласний центр науково-технічної творчості Черкаської обласної ради» та Черкаський обласний центр туризму, краєзнавства і екскурсій Черкаської обласної ради. Крім них функціонує 12 дитячо-юнацьких спортивних шкіл і клубів фізичної підготовки. У закладах діє 2 004 гуртки та секції, які відвідують 35 866 дітей, що становить 30,7 % від загальної кількості.

кості школярів області. Після адміністративно-територіальної реформи заклади позашкільної освіти та дитячо-юнацькі спортивні школи системи освіти наявні у 30 громадах із 66 (45 %). Існують позитивні приклади створення нових закладів позашкільної освіти в територіальних громадах (далі – ТГ): у Єрківській ТГ, Іркліївській ТГ, Балаклеївській ТГ та Степанецькій ТГ. А також практикується функціонування гуртків закладів позашкільної освіти на базі закладів загальної середньої освіти в інших ТГ на договірній основі. Наприклад, Центр дитячої та юнацької творчості Березняківської сільської ради забезпечує роботу гуртків у школах Тернівської ТГ, гуртки Центру дитячої та юнацької творчості Мошнівської сільської ради працюють на базі закладів освіти Будищенської ТГ. Ведеться робота щодо охоплення позашкільною освітою учнівської молоді Новодмитрівської ТГ за рахунок гуртків Центру технічної творчості Піщанської сільської ради. Відновлено роботу закладу позашкільної освіти у Гельмязівській ТГ, що в ході децентралізації перейшов у власність Гельмязівської громади.

Одним із засобів розвитку соціально активної особистості, формування у дітей та молоді лідерських якостей, активної громадянської позиції є учнівське самоврядування. Орган учнівського самоврядування області – **Ліга старшокласників Черкащини** – створено у 2006 році представниками районних та міських осередків органів учнівського самоврядування закладів загальної середньої освіти області за підтримки Головного управління освіти і науки облдержадміністрації та обласної батьківської Ради. За період існування Ліги старшокласників учнівськими лідерами області реалізовано низку проєктів екологічного, культурного, патріотичного, соціального спрямування, захисту прав та інтересів дітей, виявлення, розвитку і підтримки здібностей, талантів, лідерських якостей старшокласників тощо: «Ми – патріоти Черкащини», «Я – свідомий громадян України», «Пишаюся тобою, рідний краю», «Здоровим бути здорово», «Випробування мужністю: освітяни Черкащини на варті миру», «Шикувалися воїни світла», «Шляхом омріяної Свободи», «Стоп – булінг», «За мир і єдність в Україні», «Вчимося демократії разом», «Книга Добра», «Покращуємо життя своєї громади» та багато інших. А започаткований у 2014 році на Черкащині квест «Прапор Добročинності» та конкурс патріотичних відеороликів до 30-річчя Незалежності України «Обличчя моєї України» поширилися по всій Україні.

Особливого розвитку протягом років незалежності набуло **національно-патріотичне виховання** школярів.

Надзвичайно популярною серед дітей та молоді стала Всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра «Сокіл» («Джура»), започаткована у 2009 р. як важлива складова системи патріотичного виховання школярів на засадах національної гідності, високої самосвідомості та активної громадянської позиції, здорового способу життя духовно багатой та фізично розвинутої особистості. У 2009 р. Черкаська область вперше взяла участь у Всеукраїнському етапі гри. Щорічно рої, які представляють Черкащину на всеукраїнських змаганнях, демонструють високі результати, посідаючи призові міс-

ця. Щороку команда області нагороджувалась не менше ніж трьома кубками і медалями за перемогу у різних етапах гри (визначення загальнокомандного місця у фінальних змаганнях не передбачене Положенням про гру). Наразі в області нараховується 1 820 дитячо-юнацьких об'єднань «Джура», якими охоплено понад 22,3 тис. дітей та молоді. В обласних змаганнях гри «Джура» щорічно беруть участь понад 200 учасників.

З 2015 р. проводиться щорічний обласний військово-патріотичний конкурс учнівської молоді «Герої не вмирають», присвячений подвигу воїнів-захисників територіальної цілісності та незалежності України, а також волонтерів. За підсумками конкурсу проводиться щорічна однойменна обласна учнівська конференція, у якій беруть участь юні дослідники-пошуківці, волонтери, учасники АТО, ООС. За матеріалами конкурсу та конференцій упорядковано збірки досліджень, три з яких видано та розповсюджено серед закладів освіти області.

У 2014 р. відкрито перший козацький клас на базі Черкаської ЗОШ I-III ступенів № 6 Черкаської міської ради. На виконання рішення колегії Черкаської обласної державної адміністрації у 2015 році такі класи було відкрито в кожному районі області. Наразі мережа козацьких класів нараховує 88 козацьких класів у 42 закладах загальної середньої освіти. В них навчається близько 1,6 тис. учнів. Козачата навчаються та виховуються за програмами виховної роботи, спрямованими на формування кращих рис громадянина-патріота своєї держави у дусі традицій козацької педагогіки та виховання. Учні відвідують гуртки, факультативні курси та курси за вибором за програмами: «Котигорошко», «Юні красзнавці», «Влучний стрілець», «Історія рідного краю», «Черкащина козацька», «Бойовий гопак» та багато інших.

Крім цього, з метою популяризації професії військовослужбовця, щорічно з 2015 р. проводиться нагородження кращих учнів обласною почесною відзнакою «Відмінник Захисту України» за вивчення предмета «Захист України». Урочисте нагородження школярів проводиться на базі Головного центру підготовки особового складу Державної прикордонної служби України ім. генерал-майора Ігоря Момота за участі воїнів АТО, ООС. Загалом за п'ять років відзначено 748 учнів.

Спільно з Головним центром підготовки особового складу Державної прикордонної служби України ім. генерал-майора І. Момота та громадською організацією ветеранів-прикордонників з 2013 року у закладах загальної середньої освіти області організовано діяльність загонів Юних Друзів Прикордонників. Наразі в області нараховується 38 таких загонів, в яких налічується 353 учасники. Щорічно серед них проводяться обласні змагання, до яких залучається близько 200 учнів.

Підвищення кваліфікації педпрацівників. Створення життєдайної системи безперервної післядипломної освіти для досягнення високого професійного рівня, розвиток і удосконалення професійних компетентностей, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування її культурного й інтелектуального потенціалу – питання,

над якими сьогодні працює науково-педагогічний загальний комунальний навчальний заклад «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради». Кожного року на базі інституту близько 4 тисяч педагогічних працівників підвищують фаховий рівень під час теоретичних і практичних занять, тренінгів, творчих майстерень, майстер-класів, вебінарів, круглих столів, воркшопів, конференцій із застосуванням сучасних методик.

Відповідно до ліцензійних умов та порядку підвищення кваліфікації за роки Незалежності України в інституті пройшли підвищення кваліфікації понад 100000 педагогічних працівників. Оволоділи сучасними інформаційними технологіями 96,7 % педагогічних працівників.

Для професійного розвитку педагогів області у міжкурсовий період за часи Незалежності проведено понад 17000 заходів (семінарські заняття, засідання творчих груп, тренінги, майстер-класи, практикуми, творчі майстерні та інші форми науково-методичної діяльності) майже для 500000 педагогічних працівників.

У рамках програми підготовки освітян області до роботи в умовах Нової української школи з 2019 до 2021 року через семінари-тренінги та тренінгові заняття підготовлено майже 20,5 тисяч педагогічних працівників області з актуальних проблем освітньої діяльності.

Дослідно-експериментальна діяльність. За останнє десятиліття значно активізувалась інноваційна діяльність освітян Черкащини. На сьогодні організаційно-методичний супровід дослідно-експериментальної роботи всеукраїнського та регіонального рівнів здійснюється за 21 темою на базі 83 закладів освіти. Крім цього, в області реалізується 35 інноваційних проєктів та програм.

Експериментально-дослідна діяльність спрямовує творчий пошук освітян Черкащини на розробку нових концептуальних підходів, освітніх технологій та ефективних методик навчання, виховання та розвитку дітей та учнівської молоді.

Виставки. З метою розвитку професіоналізму педагогічних працівників області, удосконалення регіональної системи освіти, популяризації кращого педагогічного досвіду та впровадження новітніх технологій у педагогічну практику з 1995 року проводиться обласна виставка «Інноваційний пошук освітян Черкащини» на базі комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради». З кожним роком зростає кількість учасників і переможців виставки, що свідчить про підвищення професіоналізму наших педагогів.

З 2007 р. освітяни області беруть участь у всеукраїнських та міжнародних виставках «Сучасні заклади освіти» і «Інноватика в освіті України», де постійно є призерами. За 15 років проведення виставок заклади освіти Черкащини здобули 75 золотих, 47 срібних та 19 бронзових медалей. КНЗ «ЧОПОПП ЧОР» неодноразово отримував гран-прі виставки з різних номінацій.

Міжнародна діяльність. Інститут забезпечив участь педагогічних працівників у Міжнародних проектах, а саме: «Програма рівних можливостей та прав жінок в Україні», «Сучасні тенденції гендерної освіти в Україні», «За зміцнення і утвердження прав жінок і дітей в Україні (TRES)», «Новації у світ дитинства», «Рівний доступ до якісної освіти», «Освіта для демократичного громадянства», «Впровадження гендерної освіти у навчально-виховний процес», «Лідери освітніх ініціатив», «Освіта для сталого розвитку в дії» та ін.

Упродовж одинадцяти років поспіль, починаючи з 2009 року, на славетній Черкаській землі за науково-методичного сприяння ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» МОН України та Інституту проблем виховання НАПН України проводився Міжнародний фестиваль педагогічних інновацій як форум кращих освітян-інноваторів, у якому, крім України, брали участь педагоги та вчені Польщі, Сполучених Штатів Америки, Болгарії, Грузії, Латвії, Литви, Республіки Кореї, Республіки Білорусь, Казахстану, Республіки Молдова та інших країн. Понад три тисячі вітчизняних і зарубіжних педагогів та вчених презентували на фестивалі авторські наукові ідеї, методики, технології, інноваційні методи та форми роботи. Понад 900 авторів конкурсних робіт визнано переможцями та нагороджено Дипломами Міжнародного фестивалю.

У 2020 р. започатковано **ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ОСВІТНІЙ ХАБ ПЕДАГОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ** – базовий центр накопичення та розповсюдження авторських методик, технологій, моделей освітнього процесу та управлінської діяльності, інноваційних методів та форм роботи, які підвищують якість освіти.

Учитель року. Згідно з Указом Президента України від 29.06.1995 за № 489/95 щорічно проводиться всеукраїнський конкурс «Учитель року». За час Незалежності учасниками обласного конкурсу стали 3753 учителі, з них 138 учителів є переможцями. Переможцями заключного етапу всеукраїнського конкурсу стали сім учителів у номінаціях: англійська мова, українська мова і література – по два; музика, біологія, історія – по одному. Лауреатами стали 19 педагогів.

У 2007 р., з метою піднесення ролі та авторитету педагога в суспільстві, запроваджено щорічну обласну премію імені О. А. Захаренка для 10 педагогічних працівників. Крім того, запроваджено премії педагогам, які стали переможцями і лауреатами заключного туру Всеукраїнського конкурсу «Учитель року».

З метою розвитку та підтримки галузі освіти, матеріально-технічного забезпечення закладів освіти й соціального захисту учасників освітнього процесу за період незалежності України в області реалізовано 13 обласних програм, прийнятих рішенням обласної ради. 6 із них наразі продовжують реалізовуватися. У рамках їх виконання для закладів загальної середньої освіти поставлено 42 навчальних наборів робототехніки LEGO, сучасне обладнання для 233 навчальних кабінетів та облаштовано чотири STEM-центри. Стовідсотково комп'ютеризовано та підключено до інтернету заклади загальної середньої освіти.

Забезпечено стовідсоткове безкоштовне підвезення 11,6 тис учнів та 1,7 тис педагогічних працівників. З цією метою придбано 238 шкільних автобусів.

У рамках реалізації концепції НУШ завершується оновлення матеріально-технічної бази та змісту початкової школи.

З 1991 по 2021 рік виконано капітальне будівництво: 43 закладів загальної середньої освіти на 15299 учнівських місць, 10 закладів дошкільної освіти на 2330 місць, одного гуртожитку на 100 місць. Збудовано (реконструйовано) 574 автономних котельні, що обслуговують заклади освіти (у тому числі 382 – на природному газі, або 67% від загальної кількості нових котелень).

В області немає закладів освіти, що розміщуються в аварійних приміщеннях, а кількість шкіл з незадовільним технічним станом будівель після капітальних ремонтно-відновлювальних робіт скоротилася з 26 до 4.

Капітальний ремонт основних конструкцій будівель виконувався у 507 освітніх закладах. Зокрема, дахів – у 412 закладах, у тому числі реконструкція покрівель на шатрові відбулася у 31, повну або часткову заміну віконних блоків проведено у 86 % закладів, інженерних комунікаційних мереж – у 44 %. Утеплено фасади 122 будівель освітніх закладів.

За період 2010 – 2014 рр. активно виконувалися роботи з облаштування внутрішніх санітарних вузлів. Загалом у 304 закладах загальної середньої освіти (або 39 відсотках від їхньої загальної кількості) виконано добудову, реконструкцію, капітальні ремонти внутрішніх туалетів та інженерних мереж (водогону, каналізації). На цей час вони функціонують у 99,4 % закладів.

Особлива увага зосереджувалася на забезпеченні функціонування об'єктів теплового господарства в опалювальний період. Вчасно здійснювалися профілактичні та капітальні ремонти котелень, відремонтовано системи опалення у 76 % закладів, 143 заклади переведено з газового на альтернативні види опалення.

У 1991 р. на Черкащині працювало 36 **професійно-технічних** училищ, з них – три вищого ступеня. В училищах нараховувалося 17590 учнів. Щорічний випуск становив майже 8 тисяч фахівців. Навчання та виховання учнів здійснювали понад 650 викладачів та 910 майстрів виробничого навчання.

У 1991 – 1996 рр. проведено оптимізацію мережі професійно-технічних навчальних закладів, яка скоротилася до 27 професійно-технічних навчальних закладів і включала два вищих училища, навчальний центр підготовки і перепідготовки робітничих кадрів, два училища на базі повної середньої освіти, 22 професійно-технічних училища. За галузями професійно-технічні навчальні заклади поділялися на: будівельні – 3, машинобудівні – 4, хімічного виробництва – 1, сфери побуту і торгівлі – 2, переробної промисловості – 3, сільськогосподарські – 14. У професійно-технічних навчальних закладах навчалось близько 11000 учнів з 119 професій, з яких 65 % інтегровані. Працювало 510 викладачів та 650 майстрів виробничого навчання.

Сьогодні підготовку робітничих кадрів в області забезпечують 17 державних закладів професійної (професійно-технічної) освіти (далі –

ЗП(ПТ)О), серед яких: три вищі професійні училища, три центри професійно-технічної освіти, 11 професійних ліцеїв, навчальний центр при установі виконання покарань. Підготовка кадрів у ЗП(ПТ)О здійснюється за 109 професіями для таких галузей економіки: промисловість, сільське господарство, транспорт, зв'язок, будівництво, торгівля і громадське харчування, житлово-комунальне господарство і невиробничі види побутового обслуговування населення. Крім первинної професійної підготовки кваліфікованих робітників з числа випускників закладів загальної середньої освіти проводиться підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації дорослого населення. ЗП(ПТ)О області створюють необхідні умови для отримання професійної освіти дітьми з особливими освітніми потребами. Робітничі професії «Швачка; оператор швацького устаткування», «Штукатур; маляр», «Штукатур; лицювальник-плиточник», «Плодоовочівник; квітникар» в окремо сформованих групах щорічно здобувають близько 100 учнів з порушеннями психофізичного розвитку.

Загальний контингент ЗП(ПТ)О становить близько 7000 осіб. У 2020 р. диплом кваліфікованого робітника отримали 2701 випускник, з них працевлаштовано за професією 97,63 %, призвано на військову службу – 1,26 %, продовжили навчання у закладах вищої освіти – 0,96 %. Навчально-виробничий процес у ЗП(ПТ)О забезпечують 308 викладачів, 368 майстрів виробничого навчання.

З метою створення позитивного іміджу професійної освіти, модернізації підготовки кваліфікованих робітників, відповідного рівня стажування робітників підприємств із використанням технологічних інновацій, стажування майстрів виробничого навчання та викладачів професійно-технічної підготовки з 2008 р. на базі ЗП(ПТ)О розпочалося створення навчально-практичних центрів галузевого спрямування (далі – НПЦ). До 2016 р. в області діяло 3 НПЦ. Починаючи з 2017 р., їх кількість щорічно збільшується та поповнюється матеріально-технічне забезпечення. Станом на червень 2021 р. на базі 14 ЗП(ПТ)О функціонує 24 НПЦ: 5 – енергетичного; 1 – дорожньо-будівельного; 3 – сільськогосподарського; 9 – будівельного, 1 – швейного, 1 – харчового напрямів, 2 – металообробки та машинобудування, 1 – хімічного виробництва, 1 – перукарської справи.

У 2018 р. на Черкащині, вперше в Україні, вжито рішучих кроків щодо впровадження STEM-освіти у 100 % ЗП(ПТ)О, що фінансуються з обласного бюджету: кабінети фізики, хімії/біології 12-ти закладів поповнено новітніми цифровими вимірювальними комплексами, придбано інтерактивні мультимедійні комплекси, 3D-принтери, інтерактивні стрілецькі стимулятори «Шкільний тир». Для відпрацювання окремих тем з предметів професійно-теоретичної підготовки придбано STEM-лабораторію для Багатопрофільного регіонального центру професійної освіти у Черкаській області.

З метою приведення стандартів професійної освіти до сучасних ринкових вимог, що можуть використовуватися для якісної підготовки кваліфікованих робітників, в роки незалежності педагогічні колективи ЗП(ПТ)О області разом з роботодавцями долучилися до розроблення нових стандартів за про-

фесіями: «Сировар», «Лицювальник-плиточник», «Сировар-майстер», «Маслороб», «Слюсар-складальник радіоелектронної апаратури та приладів», «Оператор лінії у виробництві харчової продукції (перероблення фруктів, овочів, олієнасіння та горіхів)», «Слюсар з паливної апаратури», «Токар-револьверник», «Виробник художніх виробів з кераміки», «Паспортист», «Водій навантажувача», «Машиніст дорожньо-будівельних машин», «Майстер з діагностики та налагодження електронного устаткування автомобільних засобів», «Налагоджувальник технологічного устаткування (електронна техніка)», які були затверджені Міністерством освіти і науки України.

Враховуючи потребу регіонального ринку праці, відповідно до запитів роботодавців, ЗП(ПТ)О розширюють спектр надання освітніх послуг та запроваджують підготовку кваліфікованих робітників за новими професіями, серед яких: «Верстатник широкого профілю», «Майстер з діагностики та налагодження електронного устаткування автомобільних засобів», «Майстер ресторанного обслуговування», «Монтажник гіпсокартонних конструкцій», «Монтажник систем утеплень будівель», «Лаборант хіміко-бактеріологічного аналізу», «Монтажник санітарно-технічних систем і устаткування», «Оператор верстатів з програмним керуванням», «Оператор з обробки інформації та програмного забезпечення».

Показником успішної освітньої діяльності у сфері професійно-технічної освіти є участь у всеукраїнських та міжнародних заходах. Так, за роки незалежності учні ЗП(ПТ)О здобули: 11 перемог у Всеукраїнських конкурсах фахової майстерності з професій «Монтажник санітарно-технічних систем і устаткування», «Електромонтер з ремонту та обслуговування електроустаткування», «Тракторист-машиніст сільськогосподарського виробництва», «Лицювальник-плиточник», «Верстатник широкого профілю», «Електрогазозварник», «Кравець»; три перемоги у Всеукраїнському конкурсі професійної майстерності «WORLD SKILLS UKRAINE» у компетенціях «Ресторанний сервіс», «Зварювальні роботи», «Токарні роботи»; близько півсотні перемог у різноманітних професійних конкурсах, чемпіонатах, виставках.

Колективи ЗП(ПТ)О брали участь у Міжнародній виставці «Сучасні заклади освіти», де отримали вісім золотих та дві срібні медалі, та у Міжнародній виставці «Інноватика в сучасній освіті», де здобули п'ять золотих та дві срібні медалі.

Вища освіта Черкащини у перші роки Незалежності була представлена 27 закладами освіти, з яких: 22 – заклади фахової передвищої освіти (далі – ЗФПО) та п'ять закладів вищої освіти (далі – ЗВО). Контингент студентів ЗФПО становив понад 17,5 тис. осіб, у той час як у ЗВО навчалася понад 17,7 тис. осіб.

З часом у ході реалізації міністерської доктрини щодо всеукраїнської модернізації структури вищої школи мережа ЗФПО та ЗВО Черкаської області представлена 29 закладами освіти, в яких навчається майже 36,5 тис. осіб. У їх числі: 21 – ЗФПО з контингентом студентів більше 27,0 тис. осіб та 8 – ЗВО, де вищу освіту здобуває близько 9,5 тис. студентів.

Враховуючи загальнодержавне і міжнародне визнання результатів діяльності та вагомий внесок у розвиток освіти і науки незалежної України, у 2003 р. Черкаському державному університету імені Богдана Хмельницького, та у 2009 р. Уманському державному аграрному університету надано статуси національних з їх подальшим перейменуванням: «Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького» та «Уманський національний університет садівництва».

Підтримуючи лінію Міністерства освіти і науки України щодо оптимізації мережі закладів вищої освіти, у 2005 році Міністерством агропромислового розвитку України приєднано до Уманського державного аграрного університету (нині – Уманський національний університет садівництва) шість вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації (нині – ЗФПО) агропромислового спрямування на правах відокремленого структурного підрозділу з окремими правами юридичної особи.

Починаючи з 2015 р., відбулися певні трансформації в системі підпорядкування закладів освіти. Зокрема Уманський національний університет садівництва і всі його відокремлені структурні підрозділи та Золотоніський технікум ветеринарної медицини Білоцерківського державного аграрного університету (нині – Золотоніський ветеринарний фаховий коледж Білоцерківського національного аграрного університету) перейшли у підпорядкування Міністерства освіти і науки України.

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України переведено у підпорядкування Міністерства внутрішніх справ України.

Приватний вищий навчальний заклад «Черкаський кооперативний економіко-правовий коледж» став філією ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Черкаський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ) вийшов з підпорядкування НБУ.

У 2016 р. рішенням сесії Черкаської обласної ради Черкаський медичний коледж було перейменовано на «Черкаську медичну академію», тим самим означений заклад освіти набув статусу закладу вищої освіти.

У цьому ж році на базі Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького створено першу у регіоні військову кафедру. Здійснено набір абітурієнтів за програмою підготовки офіцерів запасу за трьома військово-обліковими спеціальностями: «Бойове застосування механізованих з'єднань, військових частин і підрозділів», «Бойове застосування з'єднань, військових частин і підрозділів спеціального призначення (крім морських)», «Психологія».

З метою покращення матеріально-технічної бази закладів вищої та фахової передвищої освіти Черкащини в області функціонує обласна програма підтримки закладів вищої освіти Черкаської області на 2015–2024 рр., затверджена рішенням Черкаської обласної ради від 25.06.2015 № 41-4/VI.

Задля підтримки молодих вчених, які отримали вагомні наукові здобутки при проведенні фундаментальних і прикладних наукових досліджень,

здійснюють актуальні науково-технічні розробки, примножують здобутки для Черкаської області завдяки академічній активності, в області засновано обласну премію молодим науковцям Черкащини (рішення Черкаської обласної ради від 23.04.2021 № 6-23/VIII).

Розбудова освітньої галузі триває. Нинішнім педагогам випала честь стояти біля витоків національної освіти першої чверті XXI століття. Їх самовідданою працею створюється не тільки сучасна вітчизняна педагогічна наука, – формується нова особистість громадянина України – свідомого, суспільно активного розбудовувача нашої держави, який через реалізацію власного творчого потенціалу, удосконалення фахової майстерності забезпечуватиме становлення України як держави демократичної, інтегрованої у європейське світове співтовариство, з високим рівнем культури, національної самоідентифікації, толерантності та розвиненою економікою. І вже незабаром Україну у світовій співдружності представлятиме молодь, яка ще сьогодні долає сходинки шкільної науки та вищої освіти.

Тож з надією та сподіваннями на краще прийдешнє педагогічна спільнота Черкащини продовжує торувати шляхи у розбудові освітньої галузі, долаючи нові вершини та наближаючи нові горизонти у плеканні майбутнього нашої держави Україна.

УДК 908:37](477.46)

Олег ГРИГОР,
*доктор політичних наук, доцент,
ректор Черкаського державного технологічного університету*

Ангела БОЙКО,
*доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософських і політичних наук
Черкаського державного технологічного університету*

СУЧАСНА РЕГІОНАЛЬНА ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА: ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ

Процеси реформування економіки держави і розвиток суспільства знань передбачають формування людського капіталу як найбільшої соціально-економічної цінності суспільства.

Ми є свідками того, як за тридцять років незалежності України змінювалися підходи, вимоги, очікування до управління освітою взагалі, й вищою освітою зокрема [1–3]. Реформування системи вищої освіти передбачає посилення ролі закладів вищої освіти як регіональних культурно-освітніх центрів. А це є свідченням того, що сучасна освітня політика формується з урахуван-

ням нового соціально орієнтованого регіонального підходу, підсиленого процесами децентралізації [4]. Політика регіоналізації освіти формується в умовах економічної кризи, кризи соціальної сфери, зміни в пріоритетах бюджетної політики, децентралізації та посилення ролі територіальних громад [5].

На нашу думку, регіональна освітня політика повинна бути орієнтована на системний підхід щодо організації і функціонування вищої освіти на місцях. Соціальна місія вищої освіти в областях як адміністративно-територіальних одиницях держави ширша, ніж лише надання освітніх послуг. Фактично університет стає регіонотвірною ланкою, орієнтованою на зміцнення регіону, а отже – і держави. Саме університет є об'єднуючою платформою роботодавців і молоді не тільки з погляду економічної сфери, але й у світоглядному контексті – молодь має бачити перспективи розвитку міста, області, територіальної громади і мати чітке переконання, що цей розвиток буде сталим і перспективним.

Це означає, що в регіонах має бути створена регіональна система освіти, яка є сукупністю елементів, що дають вищу результативність, ніж просто сукупність елементів, що функціонують поодиноці. Така система повинна бути органічною складовою регіональної економіки і мати в собі ефективні ринкові компоненти, державні і приватні структури для здійснення інформаційного обслуговування системи вищої освіти. Спроба реалізувати такі підходи на практиці здійснюється в Черкаському державному технологічному університеті, де з 2017 р. успішно стартував проєкт «Вчись, працюй, живи на Черкащині!».

Для якісного виконання основних освітніх функцій заклади вищої освіти повинні мати доступ до інвестицій та до інформаційних ресурсів даної території так, як це мають всі інші суб'єкти функціонування економічного простору [6]. Незважаючи на те, що всі заклади вищої освіти даного регіону перебувають у стані конкурентної боротьби, кожен із закладів має особливий вплив на ринок праці цього регіону.

Для підвищення ефективності функціонування регіональної освітньої системи необхідне подальше посилення ролі регіональної влади у формуванні і розвитку механізмів функціонування регіонального ринку освітніх послуг. Варто зупинитися на таких основних напрямках удосконалення регіонального управління розвитком системи вищої освіти в області:

- створення регіональної системи безперервної освіти, де осередками мають стати університети;
- запровадження регіонального механізму формування спектра спеціальностей і відповідного регіонального замовлення у вишах, виходячи із завдань місцевої економіки і потреб населення, що мешкає на цій території;
- розробка відповідного до ринкових умов механізму фінансування вищої освіти, тобто вища освіта повинна мати додаткове (домінуюче, економічно виважене тощо) стабільне регіональне фінансування та створення сприятливих умов для освітнього інвестування, а також залучення через ефективний та економічно вигідний механізм фінансових вкладень для розвитку закладів;

- розробка регіональних програм освітнього розвитку і на цій підставі впровадження регіональної структури управління вищою освітою;
- необхідним також є розвиток мережі спеціальностей і спеціалізацій вишів та диверсифікація вищої освіти;
- налагодження і закріплення зв'язків закладів вищої освіти з промисловістю та бізнес-структурами в регіоні.

Впровадження вищезазначених напрямів можливе за умови реалізації адекватної регіональної освітньої політики. Освітня регіональна політика має наступні передумови розвитку.

По-перше, правильний вибір мети розвитку регіональної освіти, що має бути суміжною із виконанням певної соціальної місії. Регіональна освіта повинна спиратися на принципові регіональні переваги, а саме: географічні, соціально-економічні, культурні тощо. Саме ці важелі можуть формувати базис конкурентних умов для розвитку вищої освіти в регіоні в майбутньому.

По-друге, формування послідовної програми дій, що охоплює широке коло проблем і спрямована на забезпечення конкурентних переваг самих регіональних закладів вищої освіти [7].

Регіональна освітня політика має формуватися і реалізовуватися обласними органами влади із залученням до прийняття рішень широкого кола громадськості та, поза сумнівом, самих закладів вищої освіти. Регіональна освітня політика повинна пройти широке громадське обговорення із залученням думки експертів і висвітленням у засобах масової інформації.

В компетенції регіональних органів влади перебуває й стимулювання співробітництва підприємств і вишів через оновлення системи розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, проведення науково-дослідних прикладних робіт і розробок, зміцнення контактів закладів освіти.

Підготовка висококваліфікованих спеціалістів з вищою освітою передбачає ефективне співробітництво між вишами і потенційними роботодавцями, створення такої системи освіти, яка б давала можливість поєднувати практичне застосування набутих професійних компетентностей зі зміцненням теоретичної підготовки фахівця.

В сучасному суспільстві, що вже вступає до постінформаційного етапу розвитку, важливою умовою підвищення якості освіти і формування власних конкурентних переваг вишів регіону є розширення доступу до інформації для студентів і науково-педагогічних працівників. Саме тому важливим є створення сприятливих умов для можливостей користування інформацією різного гатунку та будь-якими засобами і формами. Особливо важливими є дані державної статистичної служби. Необхідна активна робота щодо опанування масивами статистики щодо проблем освіти та сфери зайнятості [8].

Регіональні органи влади та місцевого самоврядування мають можливість впливати на умови і рівень попиту на ринку освітніх послуг шляхом утворення освітніх кластерів, де поєднуються всі стейкхолдери освіти. Керівні органи громад і територій можуть виступати основними замовниками освітніх послуг шляхом формування регіонального замовлення на підготовку спеціалістів та замовлення від юридичних осіб.

Ведення державної політики в сфері вищої освіти передбачає наявність певних пріоритетів у розвитку. Так, регіональний підхід до формування освітньої політики видається оптимальною моделлю і використовує принцип утворення кластерів. Відповідно до цієї моделі розвиток вищої освіти в регіонах визначається через розвиток тих галузей економіки регіону, які повинні отримати першочерговий розвиток. Виші, які здійснюють підготовку фахівців для таких галузей, є структуротвірними елементами таких кластерів.

Регіональні університети повинні мати не тільки місцеве фінансування (як державні інвестиції в освіту) для надання освітніх послуг, але й спрямовувати фінансові потоки на науково-дослідні розробки, сприяти використанню міжнародного досвіду [9].

З огляду на здійснювану нині в державі політику укрупнення вишів, постає питання: формувати освітню політику в регіоні на базі власних регіональних закладів чи залучати в регіон філіали провідних навчальних закладів держави і провідних науково-педагогічних працівників з інших закладів? У такий спосіб освітня політика буде сприяти освітнім міграційним процесам і закріпленню власної молоді в межах одного регіону.

Вирішення проблеми формування регіональної освітньої політики буде можливим за умови реалізації таких заходів: розробка законодавчої бази регіональної освіти; створення реальної бази зайнятості населення, формування системи контролю якості освіти; реалізація можливостей для освіти впродовж життя; залучення широкого кола громадськості до проблем вищої освіти, розробка механізмів кредитування для отримання вищої освіти.

-
1. Кремень В. Філософія освіти XXI століття. *Вища освіта*. 2002. С. 9.
 2. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: Указ Президента України від 25.06.2013 р. № 344. URL: www.president.gov.ua/ru/documents/15828.html
 3. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України; [В. П. Андрущенко, І. Д. Бех, М. І. Бурда та ін.]; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ: Пед. думка, 2011.
 4. Андрущенко В. П., Савельєв В. Л. Освітня політика (огляд порядку денного). Київ: МП Леся, 2010. 368 с.
 5. Аналіз освітньої політики: теорія і практика управління на місцевому рівні: наук. посіб. / авт. кол.: В. Г. Базілюк, Т. Є. Бойченко, Л. М. Забродська [та ін.]; Держ. вищ. навч. заклад «Ун-т менедж. освіти». Київ: Ун-т менеджменту освіти НАПН України. URL: https://lib.iitta.gov.ua/8108/1/%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B7_%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%82%D0%BD_%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8.pdf
 6. Джурицкий А. Н. Реформы образования в современном мире: глобальные и региональные тенденции: монография. Москва, 1995. 348 с.
 7. Дзвінчук Д. Розвиток освітніх систем у XX столітті та нові запити XXI століття. *Вища освіта України*. 2007. № 1. С. 27–35.
 8. Створення та використання передових виробничих технологій на підприємствах України у 2010 році / Держ. служба статистики України. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2011/ni/analit/pvt_2010.zip
 9. Knowledge Assessment Methodology / The World Bank. URL: <http://worldbank.org/kam>

Валентин ЛАЗУРЕНКО,
*доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
проректор з гуманітарно-виховних питань
Черкаського державного технологічного університету*

**СИРОТА МИХАЙЛО ДМИТРОВИЧ:
ГРОМАДЯНИН, ПАТРІОТ,
ОДИН ІЗ ТВОРЦІВ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ**

28 червня 2021 р. виповнюється 25 років від дня прийняття головного закону України – Конституції України. Конституція – це базис, в якому закріплюються основні вектори розвитку тієї чи іншої країни на майбутнє.

В Україні прийняття Конституції 1996 р. стало потужною подією для зміцнення суверенітету, підвищення міжнародного авторитету нашої держави як самостійної та незалежної. Саме 28 червня 1996 р. закінчився етап конституційного закріплення Української держави [14, с. 87].

Конституція України 1996 р. виявила основні принципи організації вищих органів держави і місцевого самоврядування, права, свободи та обов'язки кожного громадянина з метою стабілізації економіки країни, формування розвиненого соціуму та планомірного входження України в світове співтовариство. За статтею 161 Конституції України День її прийняття є державним святом – Днем Конституції України [7, с. 76].

У 2020 р. Український інститут національної пам'яті до Дня Конституції підготував інформаційні матеріали, які містять розділи: Ключові тези щодо української Конституції, Історична ретроспектива, Прийняття Конституції України у спогадах, а також Інфографіку «Підвалини української Конституції» [3]. І саме в цих ключових тезах щодо нашої Конституції серед небагатьох прізвищ творців основного документа нашої держави з шанобливою повагою згадується прізвище Людини, якою ми, черкащани, пишаємося, мабуть, найбільше. Адже це уродженець Черкащини Михайло Дмитрович Сирота.

Щороку 28 червня, у День Конституції України, ми згадуємо Михайла Дмитровича Сироту, якого нарекли – і це народне визнання! – «батьком української Конституції». У день ухвалення Конституції України народний депутат України Михайло Дмитрович Сирота упродовж 15 годин і 20 хвилин за трибуною Верховної Ради України відстоював права та обов'язки громадян України, прописані в новому основному законі держави, за що й отримав почесне ім'я «батька української Конституції» [1, с. 449].

Сирота
Михайло Дмитрович

Михайло Сирота. Конституцію України прийнято. 28 червня 1996 р.

Ось що про це написано у спогадах українського політика, одного з авторів тексту Конституції України Віктора Лаврентійовича Мусіяки:

«Конституція України була проголосована о 09.20 – 315 голосами «за». ... Текст розроблявся багатьма людьми. Кажуть: «батьки» Конституції. Ми, хто брав участь у творенні Конституції, ми вважаємо батьком Конституції Сироту Михайла, який вів роботу Конституційної комісії, він стояв на трибуні майже всю ніч. Цей текст, який ми проголосували, він був відпрацьований на основі тексту, прийнятого у першому читанні. У ньому було понад дві тисячі поправок. Основу напрацьовували десятки фахівців. До складу Конституційної комісії входили найкращі фахівці з конституційного права. Ми намагалися максимально не пошкодити текст, прилаштувати його до потреб суспільства, враховували політичні речі, йдучи на якісь поступки. Текст готувався з урахуванням усього досвіду конституціоналізму і побудови конституційних текстів в Європі, Сполучених Штатів Америки. Ми взяли від них деякі механізми, але здебільшого скористалися текстом французької конституції разом з її недоліками. Тому, всі речі, що відбуваються між президентом і парламентом, президентом і Кабміном, все це повторюється, так як це відбувається у Франції» [3].

Відомий український політик правового спрямування, учасник дисидентського руху в Українській РСР Ярослав Кендзьор, колега по парламенту Михайла Сироти, народний депутат шести парламентських скликань, згадує, які емоції переповнювали представників національно-демократичних сил, коли 28 червня 1996 р. після 24 годин дебатів вдалося набрати необхідну кількість голосів і ухвалити Конституцію незалежної України: *«Михайло Сирота не міг стримати сліз, коли зійшов з трибуни, на якій простояв добу» [9].*

У записках про ті події Михайло Сирота зазначав, що боротьба була дуже виснажливою, і були моменти, коли здавалося, що все висить на волоссині, і незалежної України не буде. Цитуємо М. Д. Сироту: *«Усі негаразди, які були в Україні, концентрувалися в Києві, під куполом Верховної Ради. Йшла боротьба за те, чи буде українська держава, чи йтиме вона тим курсом, яким йде увесь розвинутий світ?... 27 червня, коли ми зайшли о дев'ятій годині до Верховної Ради, ми розуміли, що або ми, не виходячи з Верховної Ради, завершимо прийняття Конституції, або що в Україні не буде Конституції»* [8].

Ось як розповідав у листопаді 1998 р. українській діаспорі в США про перебіг подій, на сьогодні для нас уже історичних, які відбувалися 27 і 28 червня 1996 р. у стінах Верховної Ради України, М. Д. Сирота:

«Залишилися найбільш важливі питання, пов'язані з мовою, з символікою, з Автономною Республікою Крим, приватною власністю на землю. До 5-ї години ми працювали в різних секціях, а о 5-й годині я став на трибуну Верховної Ради і не зійшов з неї до 9:20 ранку 28 числа. Було це надзвичайно драматичне засідання. Ніхто не спав. Не було багатьох урядовців, не було комуністів, які майже усі покинули залю. І дуже часто було, що залишалося 330 чоловік, а деякі комуністи, які залишалися, вийняли свої картки до голосування. 302 особи, 301 – усе висіло на волосочку. Багато було провокацій, коли спеціально збурення робили. Кричали: «Йдемо звідси!». Доводилося кричати: «Люди, що ви робите? Одумайтеся!».

У вирі прийняття Конституції України. 1996 р.

У вирі прийняття Конституції України. 1996 р.

Було й так, що я тримався за трибуну обома руками, а на моїх плечах чоловік 5-10 висіли, шпурляли один одного, били. Це була боротьба добра і зла, нечистих сил і Божої світлої сили. Як викладач я використав звичний прийом. Стоячи на трибуні, я не бачив облич, бачив лише чорну силу, яка кипіла ненавистю. Виходячи на трибуну, я хрестив тричі залу поглядом, а не рукою, і читав про себе «Отче наш». Після того нікому не вдалося вивести мене з рівноваги.

Одного лише разу Мойсєєнко вивів мене з себе, коли сказав: «Ви тут причепили ганчірку і думаєте, що це у вас прапор?». Я сказав: «Можє, для вас це й ганчірка, а для мене це прапор моєї держави!». Олександр Мороз каже (він позаду мене сидів): «Це ще не проголосовано, немає такого закону, що це нашої держави прапор». Я кажу: «Нічого, ми зараз Конституцію приймемо, то буде вже у Конституції наш прапор». Величезне напруження було усю ніч. Голосували дві статті вкупі. З одного боку, це була стаття 20 про герб, прапор, гімн нашої держави, а з другого боку – Автономна Республіка Крим. Якщо ліві не хотіли 20-ї статті, то праві вважали, що не повинно бути Автономної Республіки Крим, повинна бути Кримська область. Проголосували 301 голос за це, і тоді я остаточно зрозумів, що Україна матиме Конституцію.

Я вірив у це ще з того часу, коли ми розглядали перший проект, який мав такий вислів: «Усвідомлюючи свою відповідальність перед нинішнім і прийдешніми поколіннями». Михайло Ратушний з Конгресу Українських Націоналістів, він не був членом комісії, але до нас прийшов і каже: «А чому ми забуваємо по минулі покоління? У нас же є слава історія держави». Ми погодилися. Тоді Іван Попєску, член комісії, сказав, що треба внести до Конституції слово «Бог» і то з великої літери. Він мотивував це тим, що усі держави, які вживали слово «Бог» у конституції, починали активно розвиватися.

Що почалося на комісії, де було 20 осіб! Це треба було бачити. Навіть шанований мною Вадим Гетьман не витримав, і каже: «Та який Бог? Ви що, подуріли? У нас же стільки проблем!». Проголосували на комісії і винесли на Верховну Раду, на друге читання. Симоненко вертівся, як вуж під вилами, тому що його виборці – це люди старшого віку й вони ближче до Бога, ніж комуністи. Вони ходять до церкви, а тут Симоненко розповідає, що не треба Бога. Він каже: «Та я за, хай Він буде, але не треба Його в Конституцію!».

І так сталося, що в остаточній версії Конституції це звучить так: «Усвідомлюючи свою відповідальність перед Богом, власною совістю, минулими, нинішнім і майбутнім поколіннями...». **Я вважаю, що це формула усієї Конституції, і це формула розвитку України на майбутнє.** Ми горді тим, що маємо славне історичне минуле. Ми маємо, чим пишатися в минулому. Ми були найпершою демократичною державою, де не було ніякого тоталітаризму і авторитаризму, не було царя, а були виборні посади гетьманів. Можливі гетьмана й зняти. І ми сьогодні будемо державу для майбутніх поколінь на основі Божих законів й власної совісти, бо Україна, по суті своїй, є надзвичайно високорозвинена духовно, і це відрізняє її від інших країн.

З 87 лівих проголосували лише 35. Багатьох вони з цих 35 виключили з партії, а потім відновили, бо дітися нікуди. І почався інший етап нашої історії, який є навіть складнішим» [15].

Серед тих, хто голосував за Конституцію України 28 червня 1996 р., був Петро Григорович Душейко, народний депутат України другого скликання. Ось як він ділиться враженнями про події тих днів та про роль М. Д. Сироти у тому процесі: «То тільки так здається, що тоді, у перші роки незалежності, було все просто. Ні. Та й прийняли ми Основний Закон не за одну ніч. Над ним тривалий час працювала команда фахівців, людей грамотних, компетентних, тому виписана вона досить вдало. Конституційна бурхлива ніч – то був апогей, історичний момент її остаточного прийняття, коли було відкинуто всі сумніви й подолано спокуси щось переінакшити. Не все йшло так чітко, як може сьогодні здаватися. Були спроби бойкотувати прийняття Конституції. Не налаштований на її прийняття був і Президент, вели мову й про проведення референдуму. Не мали наміру приймати її комуністи. Однак ... конституційні положення було виписано задовго до конституційної ночі талановитими фахівцями. Виписано чітко, вмотивовано, переконливо. Тому й удалося їх відстояти. Історична роль конституційної ночі, безпосередньо Михайла Сироти – в тому, що тоді було досягнуто компромісу, порозуміння. Тут відіграла вирішальну роль його неординарна особистість. І якраз цього нерідко бракує в Україні сьогодні. ... А маленька вистраждана книжечка варта цілих грубих томів. Тому слід не переписувати її, а виконувати» [4].

Автору статті випала нагода працювати у потужному закладі вищої освіти нашої держави – Черкаському державному технологічному університеті, звідки, на той час – із Черкаського інженерно-технологічного інституту, з посади проректора з навчальної роботи пішов у велику політику Михайло Дмит-

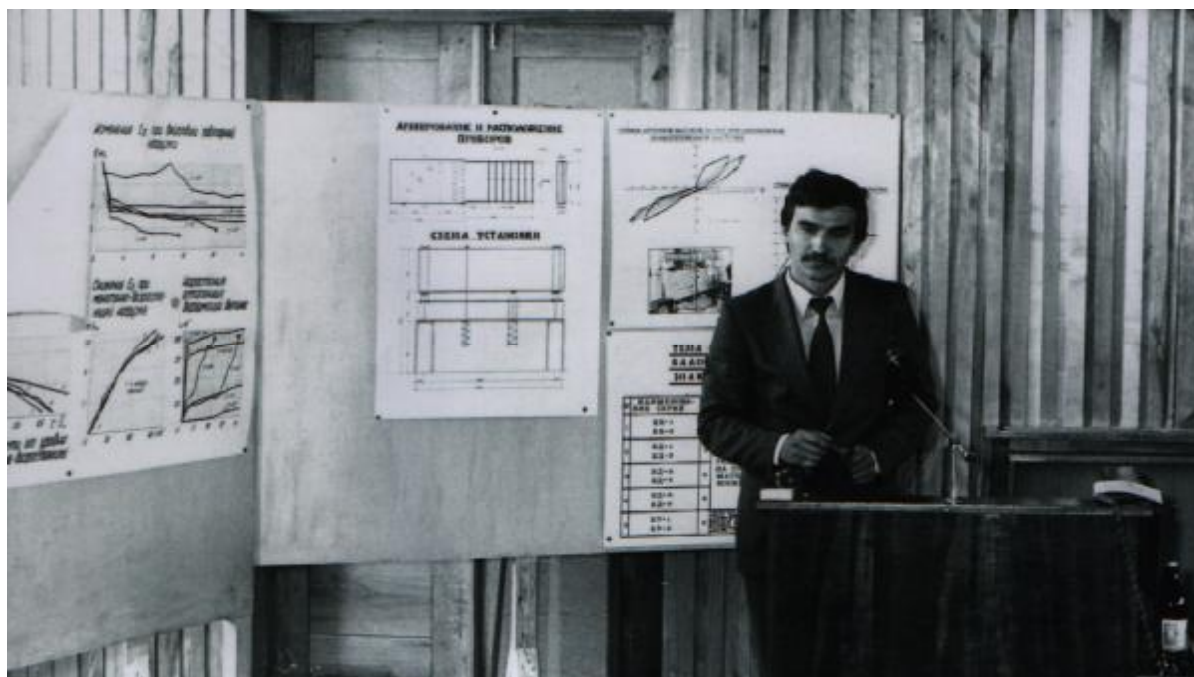
рович Сирота. Простий, щирий і високоінтелектуальний був чоловік. Він часто приїздив до рідного навчального закладу. Я мав за честь спілкуватися з відомим українцем Михайлом Сиротою і проводити зустріч М. Д. Сироти з колективом університету в кінозалі, на якій знайий політик презентував свою книгу «Україна у геополітичному просторі третього тисячоліття» [10]. Це було 21 вересня 2007 р., в останній за його життя приїзд до ЧДТУ.

М. Д. Сирота у стінах Альма Матер – у Черкаському державному технологічному університеті – презентує свою книгу «Україна у геополітичному просторі третього тисячоліття». 27 вересня 2007 р.

Був я присутнім і на церемонії прощання із Михайлом Сиротою на Байковому цвинтарі у Києві, коли він відлітав у Вічність. Сьогодні працює в ЧДТУ його рідна сестра Людмила Дмитрівна і племінник Богдан. Університет підтримує хороші стосунки із дружиною Михайла Сироти Іриною Євгенівною.

Кілька штрихів до біографії. Народився М. Д. Сирота 17 липня 1956 р. у м. Черкаси в сім'ї вчителів. Українець. Навчався у Черкаській загальноосвітній школі № 20. Згодом вибрав фах будівельника для здобуття вищої освіти у рідних Черкасах, вступивши до Черкаської філії Київського інженерно-будівельного інституту. Трудову діяльність розпочав у 1973 р. – працював лаборантом хімічного кабінету Черкаської загальноосвітньої школи № 22. У 1973 –1975 рр. працював техніком у проектно-конструкторському бюро Черкаського обласного управління торгівлі [1, с. 449]. Із 1976 р. його доля стає ще тісніше пов'язаною із технологічним закладом вищої освіти Черкас, де він навчався. У 1976 – 1979 рр. М. Д. Сирота працює на посаді старшого техника, інженера Черкаської філії Київського інженерно-будівельного інституту. У 1980 р. Михайло Сирота закінчив навчання і отримав диплом про вищу освіту за спеціальністю «Промислове і цивільне будівництво» у Черкаській філії Київського політехнічного інституту, яка згодом набула статусу самостійного навчального закладу – як інститут, а згодом – університет. В автобіографічних даних, за деякими джерелами, зазначено Черкаський інженерно-технологічний інститут як альма-матер політика, бо саме з нашим закладом пов'язане професійне й особистісне становлення майбутнього видатного політика.

З 1979 р. по 1982 р. – інженер, асистент кафедри будівництва Черкаської філії Київського політехнічного інституту. У грудні 1982 р. він вирішив пов'язати свою долю з наукою і вступає до аспірантури Київського інженерно-будівельного інституту, в якій навчався з відривом від виробництва до грудня 1985 р. У 1986 р. захистив кандидатську дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук. У квітні 1990 р. йому присвоєно вчене звання доцента по кафедрі прикладної механіки [1, с. 449; 11].

У період з 1986 по 1990 рр. працював асистентом, доцентом кафедри прикладної механіки, заступником декана. У 1988 р. М. Д. Сироту призначають на посаду декана факультету по роботі з іноземними студентами, з листопада 1990 р. – заступником директора з навчальної роботи Черкаської філії Київського політехнічного інституту, а з 1991 р. (рік створення в Черкасах самостійного закладу вищої освіти) – проректором з навчальної роботи Черкаського інженерно-технологічного інституту [1, с. 449; 16].

У 1994 р. обраний народним депутатом України II скликання по Придніпровському виборчому округу № 418 міста Черкаси Черкаської області, у статусі якого перебував до квітня 1998 р. Вибори М. Д. Сирота виграв у другому турі. На перший тур з'явилося 63,8 % виборців, з них 17,52 % голосів було віддано за М. Д. Сироту (було 11 конкурентів). У другому турі явка виборців становила 55,8 %, з них 55,19 % віддали голоси за М. Д. Сироту.

З липня 1994 р. по квітень 1998 р. – заступник голови Комітету з питань екологічної політики, керівник групи «Конституційний центр» (до цього – керівник групи «Центр») [12].

У 1996 р. М. Д. Сирота був керівником Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з доопрацювання та ухвалення проекту Конституції України. За трибуною Верховної Ради на завершальному етапі ухвалення основного закону відстояв нову Конституцію України, за що отримав народне визнання як «батько Української Конституції» [1, с. 449].

У 1998 р. був головою Комісії з доопрацювання та узгодження проекту Конституції України. З липня 1998 р. по листопад 2001 р. був членом Комісії з доопрацювання та узгодження проектів Кримінального, Кримінально-процесуального та Кримінально-виконавчого кодексів України. З червня по жовтень 2006 р. був позаштатним радником Президента України [12].

У березні 1998 р. за списком Народно-демократичної партії (за № 4) обраний народним депутатом України III скликання, яким залишався до квітня 2002 р. З грудня 1998 р. по квітень 1999 р. – Уповноважений представник фракції ПРП «Реформи-центр». З квітня 1999 р. по січень 2001 р. – Уповноважений представник фракції Трудової партії України. З січня по березень 2000 р. – позафракційний. З березня 2000 р. по квітень 2001 р. – член групи «Солідарність». У Верховній Раді України II скликання був членом Комітету з питань охорони здоров'я, материнства та дитинства (з лютого 1999 р. по лютий 2000 р.), а з лютого 2000 р. – членом Комітету з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією [12].

У липні 2001 р. був обраний співголовою Народно-патріотичного об'єднання «За Україну». У квітні 2002 р. по виборчому округу № 200 балотувався у депутати до Верховної Ради України вже як самовисуванець (хоча на час виборів був членом Трудової партії України) та посів почесне 3-є місце (8,40 %) серед 11 претендентів [12].

У березні 2006 р. був кандидатом (за № 2 у списку) у народні депутати України від Виборчого блоку політичних партій Бориса Олійника та Михайла Сироти. На час виборів очолював Трудову партію України (із червня 1999 р.).

У листопаді 2007 р. М. Д. Сироті доля знову дарує можливість реалізувати свій потужний державницький потенціал у стінах Верховної Ради України: він стає народним депутатом України VI скликання від Блоку Литвина (за № 10 у списку). З листопада 2007 р. – член фракції «Блок Литвина», а з грудня 2007 р. – перший заступник голови Комітету з питань правової політики [12].

М. Д. Сирота «Людина року – 1997»
у номінації «Парламентар року»

М. Д. Сирота є автором понад 30 наукових праць, серед яких монографія, навчальний посібник, статті. Був обраний членом-кореспондентом Української академії наук національного прогресу [1, с. 450]. Вільно володів польською мовою. Захоплювався політикою, історією, філософією, шахами, риболовлю. Мав чудову сім'ю: дружина Ірина Євгеніївна, за освітою економіст (1955 р. н.), син Дмитро (1979 р. н.).

М. Д. Сирота був пошанований державою. Нагороджений орденом «За заслуги» I, II і III ступенів, кавалер ордена Святого Володимира та Архистратига Михаїла. Лауреат Міжнародної премії ім. Пилипа Орлика. «Людина року – 1997» в номінації «Парламентар року» [1, с. 450; 2; 15].

На жаль, Михайла Дмитровича Сироти немає сьогодні поруч з нами – він трагічно загинув 25 серпня 2008 р. у дорожній пригоді. У Васильківському районі Київської області на 39-му кілометрі автодороги Устинівка – Гребінки – Узин автомобіль «Тойота камрі», яким керував М. Д. Сирота, зазнав лобового зіткнення з ДЕУ «Ланос» під керуванням водія 1984 р. н., мешканця одного з сіл району. Обидва водії загинули на місці, а пасажирка «Тойоти» – дружина народного депутата Ірина Євгеніївна була доправлена до лікарні [13].

Відомому політикові було лише 52 роки. 27 серпня 2008 р. відбулося прощання з тілом народного депутата України М. Д. Сироти у клубі Кабінету Міністрів України на вулиці Інститутській, 7, а панахида за покійним відбулась у Києво-Печерській лаврі. Похований у м. Київ на Байковому кладовищі [13].

У повідомленні, опублікованому на сайті Верховної Ради України 27 серпня 2008 р. за підписом Голови Верховної Ради України Арсенія Яценюка, зазначалось: *«25 серпня 2008 року на 53-му році життя трагічно загинув полум'яний патріот, один із «батьків» Конституції України, поміркований політик і самовідданий поборник інтересів українського народу Михайло Дмитрович Сирота.*

Народний депутат України другого, третього і шостого скликань, голова Трудової партії України, член фракції «Блок Литвина», перший заступ-

ник голови Комітету Верховної Ради України з питань правової політики – на всіх постах і посадах Михайло Дмитрович був взірцем чесності, справедливості та відповідальності.

Прийшовши у велику політику із сфери науки, кандидат технічних наук, доцент Сирота М. Д. виступав за побудову політичних відносин у державі на принципах відкритості, обґрунтованості та пріоритетності захисту інтересів народу України. За заслуги в розвитку української державності, активну участь у конституційному процесі, вагомий особистий внесок у розвиток Української держави Сирота М. Д. удостоєний ордена «За заслуги» III, II і I ступенів.

Сліпа випадковість увірвала життя усміхненого політика з мудрим поглядом, громадського діяча, науковця. Переконані, що справу Михайла Дмитровича гідно продовжать його друзі, соратники, колеги. Світла пам'ять про Михайла Дмитровича Сироту назавжди збережеться на сторінках історії незалежної України і в серцях наших співвітчизників» [2].

У некролозі, присвяченому трагічній загибелі М. Д. Сироти, депутатська фракція «Блок Литвина» у Верховній Раді України справедливо зазначила: «Пішов із життя великий патріот і громадянин, натхнений подвижник і організатор історичної справи творення незалежної України. Перестало битися серце людини, яка бачила своє покликання і призначення в жертвованому служінні українському народові, рідній Вітчизні.... Всеукраїнське визнання Михайло Сирота отримує на політичній ниві. Будучи народним депутатом України трьох скликань, він зробив колосальний внесок у формування правових засад української державності. Саме його назвали батьком Конституції України. Саме він уособлював найкращі риси політичної еліти країни – чесність, мужність у відстоюванні своєї позиції, непідкупність, принципиовість та віддане служіння людям [13].

Ми вже згадували вище про книгу М. Д. Сироти «Україна у геополітичному просторі третього тисячоліття», яку політик і науковець презентував у Черкаському державному технологічному університеті 21 вересня 2007 р. Хотілося б у цій статті про М. Д. Сироту навести весь текст вступу до згаданої книги, адже це міркування «батька Конституції України» про наше українське сьогодні і майбуття, та біль і переживання за майбутнє людства.

«Ми постійно перебуваємо в стані очікування, часто на рівні підсвідомості, на грані неусвідомленої необхідності. Діти прагнуть здійснення своїх рожевих мрій, дорослі мають надію на реалізацію більш приземлених, але від того не менш бажаних, сподівань. Споконвіку кожна людина живе з упевненістю, що майже завжди початок чогось довгоочікуваного збігається з певним рубежем – днем твого народження, містичною казкою новорічної ночі, зі світлим святом Різдва Христового...

На зламі тисячоліть, на рубежі нової ери перед людством знову гостро стоїть одвічне питання – хто ми, звідки прийшли, куди йдемо, навіщо ми на цьому світі? В глибинах яких віків загубився втрачений нами Золотий вік? Що чекає нас і наших нащадків у туманному серпанку майбутнього?

Ми непомітно для себе перейшли ту тонку грань, що відділяє сподівання на щасливу долю від виснажливого, часто підсвідомого, очікування неприємностей, трагедій, катастроф. Можливо, цьому сприяють мас-медіа, що з ранку до ночі, з дня в день постійно повідомляють про природні й техногенні екологічні катастрофи, про пандемії СНІДу, туберкульозу та навалу інших невиліковних захворювань. Ефір наштигований військовими конфліктами, збройними протистояннями і переворотами. Ми жахаємося тотального зростання кількості міжнародних злочинних угруповань та піднятого ними каламутного валу наркобізнесу, в якому захлинається наша молодь.

Можливо це пов'язане з нашим відчуттям деградації суспільної культури і моралі, поляризацією цивілізації на непристойно багатих і кричущо бідних, де домінують дві основні проблеми – звідки взяти нові ресурси і куди подіти гори відходів? Кожен з нас уже фізично відчуває на собі, що людство підійшло до небезпечної екологічної межі. Незворотне виснаження природних ресурсів і тотальна деградація екологічних систем поставили під загрозу саме існування людини на Землі. Ми вринули підійшли до того критичного стану, коли або зможемо спрямувати розвиток цивілізації в принципово нове русло, або просто втратимо майбутнє.

Що повинен робити в цій ситуації кожен з нас? В якому напрямку має діяти і розвиватися наша держава? Де та платформа поєднання зусиль міжнародної спільноти, що приведе до позитивного поступу світової цивілізації? Від правильності знайдених на ці запитання відповідей залежить не тільки наше сьогоднішнє, а й, передовсім, майбутнє наших дітей і внуків.

Вирішення цих проблем лягає, перш за все, на плечі найрозвинутіших держав світу. Україна зі своїм потужним ресурсним та інтелектуальним потенціалом покликана стати активною генеруючою ланкою спільних міжнародних зусиль. Забезпечення національних інтересів її як сучасної розвинутої держави значною мірою залежатиме від її повноцінного входження в світовий цивілізаційний процес. Вирішення цього завдання потребує формування нової національної еліти, яка зможе досягнути фундаментальні процеси розвитку сучасного світу та буде здатна поєднати їх із величезним власним національним історичним надбанням. Ми маємо сформулювати нові засади суспільної свідомості й моралі, консолідуючи на їхній основі наш народ, пропонуючи світовому співтовариству спільний шлях у гідне майбутнє» [10, с. 5–6].

Вдячні земляки зберігають пам'ять про потужну державницьку роль М. Д. Сироти у становленні України як держави. Так, 24 червня 2011 р. у холі навчального корпусу № 3 Черкаського державного технологічного університету, де починав свою наукову кар'єру майбутній творець Конституції України, урочисто, за участі матері та рідної сестри М. Д. Сироти було відкрито пам'ятну дошку з барельєфним зображенням портрета Михайла Сироти [19]. 24 червня 2016 р., напередодні відзначення 20-річчя прийняття Конституції України, у Черкаському державному технологічному університеті на Площі Знань за участі голови Черкаської ОДА Ю. О. Ткаченка, ректора ЧДТУ О. О. Григора, рідної сестри М. Д. Сироти Л. Д. Мисник, представників громадськості було закладено камінь на місці майбутнього пам'ятника Михайлу Сироті – «батькові Української Конституції» [18].

Урочисте закладання каменю на місці майбутнього пам'ятника Михайлу Сироті.
Черкаський державний технологічний університет. 24 червня 2016 р.

27 червня 2017 р. на Площі Знань Черкаського державного технологічного університету за підтримки обласної влади було урочисто відкрито пам'ятний знак М. Д. Сироті. Скульпторами цього знаку є народний художник України І. В. Фізер та В. Г. Крючков, архітектором – С. М. Фурсенко. На заході були присутні голова Черкаської обласної державної адміністрації Ю. О. Ткаченко, голова Черкаської обласної ради О. І. Вельбівець, дружина Михайла Дмитровича Сироти Ірина Євгеніївна, його рідна сестра Людмила Дмитрівна Мисник.

1 жовтня 2020 р. на сесії Черкаської міськради завдяки наполегливості міського голови міста Черкаси А. В. Бондаренка депутати одногосно проголосували рішення за № 2-6400 про присвоєння звання «Почесний громадянин міста Черкаси» (помертню) «батькові Української Конституції», колишньому проректору з навчальної роботи Черкаського інженерно-технологічного інституту (нині – Черкаський державний технологічний університет) Михайлу Дмитровичу Сироті. 19 жовтня 2020 р. на засіданні Вченої ради Черкаського державного технологічного університету міський голова міста Черкаси А. В. Бондаренко у присутності науковців ЧДТУ в атмосфері урочистості передав на зберігання дружині політика Сироті Ірині Євгеніївні (через рідну сестру Михайла Сироти Людмилу Дмитрівну Мисник) почесну відзнаку – нагрудний знак «Почесний громадянин міста Черкаси» (за номером 24) та посвідчення про нагородження – на знак вшанування вагомих заслуг Михайла Сироти перед Українським народом [5; 6].

Пам'ятний знак М. Д. Сироті. Площа Знань ЧДТУ.
Відкритий 27 червня 2017 р.

До 25-річчя з дня прийняття Основного Закону країни в Черкаському державному технологічному університеті вирішили увіковічити пам'ять одного з творців Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 р., Михайла Сироти. Рішенням Вченої ради (протокол №13 від 22. 06. 2021 р.) ім'я видатного державотворця присвоєно навчальному корпусу ЧДТУ № 3. Саме в цьому корпусі Михайло Дмитрович навчався та працював, тут знаходиться меморіальна дошка пам'яті відомого політика. Вікна цього корпусу виходять на Площу Знань, де височіє погруддя Михайла Сироти.

Тим же рішенням Вченої ради було засновано щорічну Премію «батька» Конституції України Михайла Сироти за вагомі наукові досягнення здобувачів вищої освіти Черкаського державного технологічного університету за мультидисциплінарним напрямом.

У М. Д. Сироти було кредо, яке відзначила на обласних урочистостях із нагоди 22-ї річниці прийняття Основного Закону України, які проходять щорічно, починаючи з 2017 р. на Площі Знань ЧДТУ біля пам'ятного знаку М. Д. Сироті, рідна сестра Михайла Сироти, кандидат технічних наук, доцент кафедри механіки, поліграфічних машин і технологій ЧДТУ Людмила Дмитрівна Мисник: *«Кажуть, що час лікує. Але час дає можливість заспокоїти-*

ся, поглянути назад, а пам'ять, співчуття та щирість дійсно лікують та допомагають. Я вірю, якщо ми будемо думати, жити, діяти, керуючись словами, які були життєвим кредом Михайла Сироти: «Усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім і майбутніми поколіннями...», то Україна переможе, розквітне, тут будуть сміятися і зростати діти» [17].

Завершу цю статтю про М. Д. Сироту словами черкаського письменника, лауреата Шевченківської премії Василя Захарченка: «Якби у Верховній Раді було більше таких, як Михайло Сирота, не було б у нас чвар, непорозумінь, протистоянь влади з народом» [4].

М. Д. Сирота своїм прикладом і самовідданістю продемонстрував, як треба любити Україну.

1. Бушин М. І. Учені Черкаського державного технологічного університету. 2001 – 2011: 10-річчю Черкаського державного технологічного університету присвячується. Черкаси: Бізнес-стиль, 2011. 508 с.
2. Верховна Рада України. Повідомлення. Сирота Михайло Дмитрович. 27.08.2008 р. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/15438.html>
3. Інформаційні матеріали до Дня Конституції України. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/zhurnalistam/informaciyni-materialy-do-dnya-konstytuciyi-ukrayiny>
4. Кирей Р. Він був справжнім державником. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/vin-buv-spravzhnim-derzhavnikom/>
5. Кирей Р. Михайлу Сироті (помертню) присвоїли звання «Почесний громадянин міста Черкаси. *Урядовий кур'єр*. 21 жовт. 2020 р. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/mihajlu-siroti-posmertno-prisvoyili-zvannya-poches/p/>
6. Колишньому проректору ЧДТУ Михайлу Сироті присвоєно звання «Почесний громадянин міста Черкаси». URL: <https://chdtu.edu.ua/culture/news/item/15188-kolyshnomu-prorektoru-chdtu-mykhailu-syroti-prysvoieno-zvannia-pochesnyi-hromadianyn-mista-cherkasy>
7. Конституція України. Київ: ЮРІНКОН, 1996. 80 с.
8. Корнієнко Г. Михайло Сирота: «Або ми завершимо прийняття Конституції, або в Україні не буде Конституції». URL: <https://suspilne.media/44049-mihajlo-sirota-abo-mi-zaversimo-prijnatta-konstitucii-abo-v-ukraini-ne-bude-konstitucii/>
9. «Михайло Сирота плакав, коли Конституцію нарешті ухвалили» – Кендзьор. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27825582.html>
10. Сирота М. Д. Україна у геополітичному просторі третього тисячоліття. 2-ге вид. Київ: Унів. вид-во «ПУЛЬСАРИ», 2007. 216 с.
11. Сирота Михаил. Экс-народный депутат Украины. URL: <https://file.liga.net/persons/mihail-sirota>
12. Сирота Михайло Дмитрович. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Сирота_Михайло_Дмитрович
13. Сирота Михайло Дмитрович. Некролог. *Голос України*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/184753>
14. Томенко М. В. Україна: історія Конституції: навч. посіб. 2-ге вид., доопрац. і доповн. Київ: Генеза, 2020. 152 с.
15. Хмельковський Л. Михайло Сирота розповів про прийняття Конституції. URL: <https://svoboda-news.com/svwp/Михайло-Сирота-розповів-про-прийнят/>
16. Хто є хто в Україні. Сирота М. Д. URL: <http://dovidka.com.ua/user/?code=271112>

17. Покладанням квітів до пам'ятника «батьку Української Конституції» Михайлу Сироті в ЧДТУ розпочалися урочистості з нагоди 22-ї річниці прийняття Основного Закону України. URL: <https://chdtu.edu.ua/news/item/10275-pokladanniam-kvitiv-do-pamiatnyka-batku-ukrainskoi-konstytutsii-mykhailu-syroti-v-chdtu-vidbulysia-urochystosti-z-nahody-22-i-richnytsi-pryiniattia-osnovnoho-zakonu-ukrainy>
18. Відзначення 20-ї річниці прийняття Конституції України в ЧДТУ. URL: <https://chdtu.edu.ua/news/item/6161-vidznachennia-20-i-richnytsi-pryiniattia-konstytutsii-ukrainy-v-chdtu>
19. Кирей В. Михайла Сироту згадують добрим словом. *Урядовий кур'єр*. 2001. 7 лип. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/mihajla-sirotu-zgaduyut-dobrim-slovom/p/>
20. Про нагородження відзнакою Президента України – орденом «За заслуги»: Указ президента України від 11 груд. 1996 р. № 1191/96.
21. Про відзначення нагородами України з нагоди 8-ї річниці незалежності України: Указ президента України від 21 серп. 1999 р. № 1051/99.
22. Про відзначення державними нагородами України: Указ президента України від 26 черв. 2008 р. № 584/2008.

УДК 929(477.46)

Ігор ВОЛОШИН,
*кандидат історичних наук,
директор Департаменту освіти
та гуманітарної політики Черкаської міської ради,
доцент кафедри суспільних наук
Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

ГЕРОЙ УКРАЇНИ ВЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ: УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ ПРО ПАТРІОТА І ДЕРЖАВНИКА У МІСТІ ЧЕРКАСИ

Багато українців долучилося до боротьби за права українського народу та становлення України як держави. З-поміж відомих людей, чий внесок в українське національне відродження та утвердження державності треба й необхідно вивчати, виразно окреслюється постать Вячеслава Чорновола. Важко не погодитися з цим твердженням доктора історичних наук, професора Василя Деревінського, адже біографія цього великого українця, дисидента, правозахисника, журналіста, політика доволі мало висвітлена в літературі на сьогодні [1]. Для черкащан Вячеслав Чорновіл важливий ще й тим, що він народився на Черкащині, є нашим земляком.

Увічнення пам'яті Вячеслава Чорновола у місті Черкаси мало і має чимало перепон та складностей. Найбільшими перепонами супроводжувалося найменування чи перейменування однієї з вулиць в обласному центрі. Побратими, громадськість, рухівці неодноразово апелювали до місцевої влади з таким зверненням ще від часу трагічної загибелі Вячеслава Максимовича

(25 березня 1999 р.). Вирішальним же став грудень 2012 р., коли таки з другої спроби депутати Черкаської міської ради ухвалили рішення перейменувати вулицю Енгельса на вулицю В'ячеслава Чорновола. Що цікаво, наприкінці листопада 2012 р. навіть Івано-Франківська міська рада закликала черкаських колег змінити назву вулиці [2]. До речі, саме груднєве перейменування відбулося не з першої спроби. Так, 11 грудня 2012 р. під час сесії Черкаської міської ради питання перейменування вулиці ставили двічі – у звичайному та поіменному режимах. Однак в обох випадках для ухвалення рішення не вистачило кількох голосів. Напередодні засідання сесії під будівлею Черкаського міськради зібралося дві групи людей. З одного боку – близько 40 прихильників Комуністичної партії України. Вони тримають червоні прапори із символікою КПУ та плакат із гаслом «Ні перейменуванню вулиці Енгельса!». З іншого боку, під жовтими прапорами «Народного руху України» та з плакатами «В. М. Чорновіл – герой України, Черкащини», «Вулиці Чорновола в Черкасах бути», «Черкаським вулицям – українські назви» стояли близько 20 прибічників перейменування, серед яких і автор цієї статті, який тоді очолював Черкаську крайову організацію Народного Руху України. Самі ж депутати міської ради під час обговорення теж розділилися на прибічників та противників перейменування. Наступне засідання міської ради відбулося 13 грудня 2012 р., на якому 35 депутатів таки домоглися перейменування вулиці Енгельса на Чорновола. Зокрема рішення підтримали народні обранці з фракцій Партії вільних демократів, Партії Регіонів та «Батьківщини» [3; 4]. Варто додати, що депутатському голосуванню передувало рішення виконавчого комітету та кількаразове рішення топонімічної комісії.

Разом з тим варто відзначити, що досить легко і швидко вирішилося питання присвоєння імені Вячеслава Чорновола Черкаській спеціалізованій школі I-III ступенів №18. Так, із січня до 6 березня 2018 р. в школі відбувалося громадське обговорення з цього приводу. Його проводили у формі обговорення серед трудового колективу, на батьківських зборах та зборах шкільного учнівського парламенту. 100 % опитаних підтримали ініціативу навчального закладу про присвоєння йому імені В'ячеслава Чорновола [5]. 12 жовтня 2018 р. у цьому навчальному закладі відбулося урочисте відкриття банера «Черкаська спеціалізована школа I-III ступенів №18 імені В'ячеслава Чорновола». На заході були присутні поважні гості, серед яких і сестра Вячеслава Максимовича Валентина. Також було організовано фотовиставку «В'ячеслав Чорновіл – Прометей української незалежності», бібліографічний дайджест «Символ незламного духу: В'ячеслав Чорновіл», круглий стіл «Україна починається з тебе», квест «Історико-географічна подорож по місцях, пов'язаних із життєвим шляхом В'ячеслава Чорновола», перформанс «Я б обрав життя, яке прожив...», конференцію у формі Чорноволівських читань «Роль В'ячеслава Чорновола в історії українського державотворення» [6].

Якщо питання вулиці та найменування школи попри довготривалу історію має успішний результат, то питання скверу і пам'ятника Герою України залишається відкритим і невирішеним. Відтак вбачаємо за необхідне по-

рушити ці питання перед громадськістю та депутатським корпусом Черкаської міської ради. Окрім того, у планах громадськості створення арт-об'єкту, присвяченого Вячеславу Максимовичу. Так, під час відкриття муралу Кузьмі Скрябіну у Черкасах організатори повідомили, що подібний мурал планують створити і на честь Вячеслава Чорновола [7].

Отже, увічнення пам'яті про одного з творців Української державності Вячеслава Чорновола у місті Черкаси потребує подальшої реалізації, особливо в частині облаштування скверу та спорудження пам'ятника Великому Українцеві. Тим паче, що у 2022 році українці відзначатимуть 85-річчя з дня народження Вячеслава Максимовича. Також варто зазначити, що вирішення такого питання потребує розгляду в цілому в контексті розвитку гуманітарної політики міста, стратегія якої станом на сьогодні починає вимальовуватися шляхом створення Гуманітарної ради при міському голові [8].

1. Петрашук М. Вячеслав Чорновіл: дух, що тіло рве до бою: Грунтовна праця про життя відомого політика. URL: https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/46970/
2. Бунякіна Д. Черкаські регіонали більше цінують Енгельса, ніж Чорновола? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24795769.html>; Черкаська міськрада відмовилась перейменувати вулицю Енгельса у Чорновола. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/1432226-cherkaska_miskrada_vidmovilas_pereymenovuvati_vulitsyu_engelsa_u_chornovola_1778224.html
3. У Черкасах з'явилась вулиця Чорновола (оперативно) / Офіц. сайт Черкаської міської ради. URL: <http://chmr.gov.ua/ua/newsread.php?view=4306&s=1&s1=17#:~:text=%D0%9D%D0%B0%20%D0%BF%D0%BE%D1%87%D0%B0%D1%82%D0%BA%D1%83%20%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%BD%D1%8F%20%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B8%D0%B9%20%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%82,%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%D1%83%D0%BB%D0%B8%D1%86%D1%8E%20%D0%92%D1%8F%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B0%20%D0%A7%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%B0>
4. У Черкасах вулицю Енгельса перейменували на Чорновола. URL: <https://www.unian.ua/politics/727978-u-cherkasah-vulitsyu-engelsa-pereymenuvali-na-chornovola.html>
5. Спеціалізована школа № 18 у Черкасах носитиме ім'я Вячеслава Чорновола. URL: <http://chmr.gov.ua/ua/newsread.php?view=15055&s=1&s1=65>
6. Урочисте відкриття банера «Черкаська спеціалізована школа I-III ступенів №18 імені Вячеслава Чорновола». URL: http://specschoo18.ucoz.com/news/urochiste_vidkrittja_banera_cherkaska_specializovana_shkola_i_iii_stupeniv_18_imeni_v_jacheslava_chornovola/2018-10-15-397
7. У Черкасах на стіні будинку відкрили мурал Скрябіну. Далі – намалюють Чорновола. URL: <https://dzvin.media/news/u-cherkasah-na-stini-budynku-vidkryly-mural-skryabinu-dalynamalyuyut-chornovola-foto/>
8. При Черкаському міському голові запрацювала Громадська гуманітарна рада / Офіц. сайт Черкаської міської ради. URL: <http://chmr.gov.ua/ua/newsread.php?view=19280&s=1&s1=17>

Оксана ЯШАН,
*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного університету*

**ВЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ –
СИМВОЛ УКРАЇНСЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ,
ІНІЦІАТОР І АКТИВНИЙ УЧАСНИК
НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ**

Видатним діячем національно-визвольних змагань, беззаперечним символом української незалежності є Вячеслав Чорновіл. Важливим етапом на шляху до незалежності України була діяльність Української Гельсінської Групи, ініціатором створення якої був Вячеслав Чорновіл.

11 березня 1988 р. разом з М. Горинем і З. Красівським, В. Чорновіл підписав Звернення до української та світової громадськості про відновлення діяльності Української Гельсінської Групи (УГГ). Лідери УГГ чудово розуміли, що в країні склалась умови, які вимагали нових форм роботи. Ідея розширення і політизації Групи належить Вячеславу Чорноволу, Михайлу та Богдану Гориням. Також В. Чорновіл запропонував змінити назву на Українську Гельсінську Спілку (УГС). УГС він від початку задумав як політичну партію, був ініціатором створення і розбудови її структури в різних областях України та очолював її весь час до приїзду із заслання Л. Лук'яненка і особисто запропонував обрати його головою Спілки. Завдяки зусиллям В. Чорновола та інших діячів удалося об'єднати десятки тисяч українців в одну потужну організацію, що прискорила відновлення незалежності Української держави.

В. Чорновіл став організатором і натхненником перших демократичних мітингів і демонстрацій, співавтором програмних документів, зокрема «Декларації принципів Української Гельсінської Спілки», яку було оприлюднено 7 липня 1988 р. у Львові на багатотисячному мітингу і проголошено створення УГС. У ній Спілка проголошувалася демократичною опозицією, яка ставила за мету всебічну активізацію народних мас в боротьбі за державну незалежність України. Це була перша ластівка національного відродження. Було створено виконавчий комітет, головою виконкому УГС обрано, на пропозицію В. Чорновола, Л. Лук'яненка, який на той час перебував на засланні, і трьох секретарів – М. Гориня, З. Красівського та В. Чорновола. Дуже швидко УГС розгорнула бурхливу діяльність по всій Україні. Вона стала предтечею багатьох неформальних громадських та молодіжних організацій. УГС стала першою в Україні відкритою опозиційною КПРС організацією партійного типу. В. Чорновіл був одним із трьох робочих секретарів, потім членом виконкому УГС, очолював пресову службу – написав і відредагував

понад сто листів прес-служби УГС, які оперативно, у день виходу, передавалися по радіо «Свобода», а також розповсюджувалися самвидавом.

Члени УГС сприяли створенню і були в активі перших неформальних громадських організацій («Меморіал», Товариства Української мови ім. Т. Шевченка, Товариства Лева, молодіжної організації СНУМ) та становили незламний фундамент становлення «Народного Руху України за перебудову» і національно-радикальне його крило. Налагодили тісні перші контакти з польськими опозиційними колами, зокрема, «Солідарністю», розпочали видавати власні друковані органи: центральним пресовим органом УГС став редагований В. Чорноволом самвидавчий журнал «Український вісник». Водночас Вячеслав Максимович брав активну участь у створенні Української асоціації незалежної творчої інтелігенції (УАНТІ) та ініціативної групи за звільнення в'язнів сумління.

Влада всіма силами намагалася паралізувати діяльність Спілки. Залякування, затримання, адмінарешти, напади на активістів, шалена пропагандистська кампанія у пресі. Проте всі ці заходи давали швидше протилежний результат, авторитет УГС невпинно зростав.

У серпні 1988 р. на сторінках «Українського вісника» було опубліковано велику статтю В. Чорновола у формі резонансного листа до М. Горбачова про проблеми демократизації суспільства та права української нації. 1 червня 1989 р. Вячеслав Максимович звернувся з відкритим листом до першого секретаря ЦК КПУ В. Щербицького, звинувачуючи його в русифікації України, переслідуванні інтелігенції, екологічній катастрофі, увінчаній Чорнобилем. Лист, написаний у жорсткому викривально-критичному стилі, по суті, засвідчував зміну політичної ситуації в республіці у бік демократизації суспільного життя.

Об'єднавши людей, які прагнули демократизації на засадах Загальної декларації прав людини Організації Об'єднаних Націй і ліквідації монополії Комуністичної партії на всі ділянки суспільного та державного життя, УГС не могла не зіткнутися з різним баченням стратегії й тактики своїх членів.

Вже у середині 1989 р. в середовищі Спілки виникли гострі політичні дискусії, наслідком яких став вихід або виключення з організації низки активних її членів. Так, відсутність у Декларації принципів УГС чітко сформульованої тези «про незалежність» підштовхнула частину радикально налаштованих діячів звинуватити керівництво УГС, до складу Виконкому якої входив і В. Чорновіл, у так званому «угодовстві», або – їхніми ж словами – «федеративно-конфедеративній позиції».

Декларація принципів УГС дійсно не ставила питання незалежності руба, висуваючи (цілком очевидно, тільки з тактичних міркувань) менш дражливі для громадської думки та каральних органів ідеї – зокрема, гасло перетворення Радянського Союзу на конфедерацію: «Майбутнє співжиття народів СРСР ми уявляємо можливим у формі конфедерації незалежних держав, перехідним етапом до чого може бути федерація суверенних демократичних республік із наповненням поняття Союз РСР реальним змістом за допомогою максимальної політичної, економічної та культурної децентралізації».

Позитивним моментом полеміки є те, що до Декларації принципів УГС, за пропозицією В. Чорновола, увійшла наступна норма: «Стоячи на позиціях української державності, УГС як правозахисна федеративна організація відстоює право окремих осіб чи громадських груп конституційним шляхом домагатися своїх ідеалів державності у формі як федерації чи конфедерації з іншими народами СРСР або Європи, так і повної державної незалежності...»

5 листопада 1989 р. в Києві відбулося засідання ВКР УГС, де головним питанням стояла підготовка установчого з'їзду та перетворення Спілки на політичну партію. І знову зіткнулися дві протилежні позиції – поміркована і радикальна. Проте цього разу серед радикалів опинився один із лідерів Спілки В. Чорновіл. Він, а також П. Розумний, В. Барладяну, С. Гура наполягали на якомога швидшій реорганізації УГС у політичну партію, яка б взяла участь у виборах народних депутатів Української РСР 4 березня 1990 р. Виконком УГС не підтримав В. Чорновола та його однодумців, було вирішено повернутися до цього питання відразу після виборів.

Неформальний розкол у керівництві УГС став реальністю незадовго до цього, коли в січні 1990 р. Чорновіл заснував Українську незалежну видавничо-інформаційну службу (УНВІС).

17-18 березня 1990 р. відбулася конференція УГС, на яку В. Чорновіл вже не приїхав. Однак у листі, адресованому делегатам, він висловив думку, що Л. Лук'яненко та М. Горинь, які за десять днів до того поставили підписи під зверненням у газеті «Літературна Україна» про необхідність перетворення Народного Руху в партію, зробили політичну помилку.

Чорновіл ще раз наголосив: «ліквідація Руху як масової бази опозиції і перетворення його в партію нанесла б непоправної шкоди в справі національного визволення», партією повинна стати сама УГС.

Конференція проголосувала за «партизацію», але задовольнила заяву В. Чорновола про вихід зі складу Виконкому: «Не бажаючи нести моральної відповідальності за теперішню позицію членів ВК УГС, яка неопізнано може ототожнюватися з моєю позицією...».

Приблизно в ті самі дні сесія Львівської обласної Ради обрала його головою Ради, після обрання він заявив про свою безпартійність.

Першим досвідом участі УГС у «великій політиці» стали вибори народних депутатів УРСР 4 березня 1990 р. Спілчани пішли на вибори як кандидати від Демблоку. Були випадки висунення трудовими колективами – так було, здебільшого, на Галичині та Києві. До Верховної Ради було обрано 11 членів УГС, у тому числі і В. Чорновола, сотні стали депутатами місцевих рад.

29-30 квітня 1990 р. відбувся установчий з'їзд УГС, на якому було прийнято рішення про розпуск Спілки й заснування на її основі Української Республіканської партії. Очолив її голова УГС Л. Лук'яненко. Більша частина, можливо, понад шістьдесят відсотків членів УГС, влилися в УРП.

Отже, В. Чорновіл був одним із ініціаторів створення та становлення Української Гельсінської Спілки як організації, що відіграла значну роль у поступі українського народу до державної незалежності. Хоча організація

проіснувала лише два роки, її вплив на суспільну активізацію громадян, зростання і радикалізацію всього національно-демократичного руху кінця 1980-х важко переоцінити.

1. Декларація принципів Української Гельсінської Спілки. 7 липня 1988 р. URL: http://cdago.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1411&Itemid=24
2. Кіпіані В. Українська Гельсінська Спілка: політичні дискусії та долі лідерів. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/04/25/36951/>
3. Чорновіл В. Твори в 10 томах: Т. 6. Документи та матеріали (Листопад 1985 – квітень 1990). Київ: Смолоскип, 2009. 1052 с.

УДК 908(477.46)''1989/2021''

Любов МАЙБОРОДА,

*депутат Черкаської міської ради, головний спеціаліст
Департаменту охорони здоров'я Черкаської міської ради,
активна учасниця відновлення Незалежності України*

ВІДНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ І ЧЕРКАЩИНА: ПОГЛЯД УЧАСНИЦІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО РУХУ З 1989 р.

Коли в наших головах буде лад, Україна може стати нормальною європейською країною... Я хочу згадати 1988–1989 рр. З чого починалося державотворення? З відновлення історичної пам'яті. На той час у Черкасах було тільки чотири українські школи. Російськомовне місто, кругом пам'ятники Леніну, вулиці названо іменами марксистів-ленінців...

Треба згадати Михайла Сергійовича Горбачова, який розпочав політику «перебудови», в ході якої було відкрито архіви. Ми дізналися про сталінізм, про репресії, про жертви під час війни, якою ціною нам дісталася перемога у 1945 р.... Це сприяло тому, що люди, особливо орієнтовані на гуманітарну сферу, почали духовно пробуджуватися. І важливим джерелом такого пробудження на Черкащині став Черкаський державний технологічний університет.

Тут я вперше зустрілася з людиною, яка на сьогоднішній день стала іконою для мене. Це Станіслав Іванович Губар, завідувач кафедри економіки, член Великої ради Руху, член Товариства української мови... Це був професор, який тоді чи не єдиний викладав українською мовою. Коли ми говоримо про відродження України, про державотворення, то, передусім, це стосується нашого генетичного коду, української мови. Тоді до Станіслава Івановича ставилися просто як до якогось дивака. Багато хто його не розумів. Інші – терпіли. Хтось – подумки підтримував, такі як його колега Віталій Вахній. Я була вражена впевненістю Станіслава Губаря в тому, що він робить, його знанням української мови, його сміливістю, його толерантністю. Наскільки він був щирий і відкритий до людей!

У 1990-му і 1994-му Станіслав Іванович балотувався до Верховної Ради України. Тоді вибори проводилися у два тури. Я очолювала штаб Губаря. В перших турах Станіслав Іванович із великою перемогою ці вибори виграв. Однак був і другий тур, який проводився для того, щоб таких людей «задавити». У 1990 р. вибори виграла представниця КПУ Катерина Бойко, а 1994 р. – проректор ЧДТУ Михайло Сирота. До речі, щодо перемоги Михайла Сироти, то, як мені тепер здається, цю людину до влади привів сам Господь: він любив Україну так само, як і Станіслав Іванович, дуже багато зробив для держави і став «батьком української Конституції»...

Як би там не було, нам ніколи не варто забувати про локомотив державотворення 1990-х років – Народний рух України. Це люди, які не боялися у 1988–1989 рр. говорити українською мовою, виходити на площі, піднімати синьо-жовтий прапор – тоді, як багато хто займав вичікувальну позицію. Однак такі, як Станіслав Іванович Губар, були на передовій! Думаю, потрібно належним чином вшанувати цю особистість, назвати одну із вулиць міста його іменем. Це зробить честь нашому місту.

Станіслав Іванович прожив коротке життя, його серце зупинилося в 60 років. Що й не дивно, з огляду на те, які психологічні навантаження він витримував. Для цього були потрібні величезні зусилля.

Коли у 1994 р. Михайло Сирота став народним депутатом, ми, представники Народного руху України, Демократичної партії, почали з ним активно контактувати. Я відверто скажу: ніколи не знала такого інтелігентного політика. Жодного разу не чула від нього лайливого або грубого слова. Він завжди був урівноважений. У 2002 р. ми з ним балотувалися від блоку «Наша Україна»: він – до Верховної Ради, а я – до обласної. Провели понад сто спільних зустрічей. Це було величезне навантаження. А до того ж, усі знали, що в конституційну ніч проти 28 червня 1996 р. він безперервно простояв на трибуні понад 15 годин... Я питала в нього: «Як ти це все витримуєш»? Він відповів: «Насилу». Припіднявши холоші штанив, показав страшенно роздуті вени на ногах...

Для мене що Станіслав Губар, що Михайло Сирота – приклади людей, які жертвували собою для того, щоб Україна розвивалася далі. Я звертаюся до нашої черкаської еліти із закликом жертвувати заради України хоча б чимось. Наприклад, шановні викладачі, говоріть українською не тільки на заняттях, нарадах, а й між собою! Бо інакше це – блюзнірство. Йде війна, люди гинуть. І не знайти в собі мужності відстоювати українську мову – не гідно викладача. Думаю, після 2014 р. ми маємо сказати собі: це – наш громадянський обов'язок – нести прапор нашої мови. Якщо ми навчаємо студентів, то який приклад ми їм подаємо?

Нам наші західні партнери кажуть, що, мовляв, найбільша наша проблема – це корупція, зловживання чиновниками своїм становищем. І щоб запобігти цьому, ми повинні створити дієву партійну систему. На сьогодні партії мають лідерський характер, часто є бізнес-проектими. Коли я у 1994 р. відвідувала Сполучені Штати, сенатор Джон Маккейн, який зустрічав нашу делегацію, говорив про важливість партій. Я запитала, а навіщо ці партії потрібні? Й він відповів, що, де немає партій, там є корупція. Лише стала партійна система в змозі забезпечити контроль за владою.

Сьогодні я б хотіла побажати нам, щоб ми були стійкі у наших переконаннях. Щоб ми були готові жертвувати собою. Щоб гідно вшанували пам'ять борців за незалежність України. А Черкаському державному технологічному університету побажала б залишатися провідником української державності, як це було за Станіслава Губаря.

-
1. Майборода Л.: Ми повинні навчитися жертвувати собою заради України // <https://procherk.info/direct/21-majboroda/93502-majboroda-mi-povinni-navchitisja-zhertvuvati-sobojuzaradi-ukrayini>

УДК 070(477)''1985/1991''

Валерій ДАНИЛЕВСЬКИЙ,
*кандидат історичних наук,
начальник Управління освіти і науки
Черкаської обласної державної адміністрації*

РОЗГОРТАННЯ РУХУ ЗА ЗДОБУТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ НА ШПАЛЬТАХ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЖУРНАЛЬНОЇ ПЕРІОДИКИ

У формуванні ідеології національного відродження, оновлення суспільства і майбутньої державної незалежності України важливу роль відіграла українська журнальна публіцистика. Громадсько-політичні та літературно-художні журнали того часу, оприлюднюючи на своїх сторінках актуальні матеріали, сприяли формуванню історичної пам'яті та національної свідомості українського народу, консолідації його навколо ідеї громадянського суспільства. А журнальна періодика стала інформаційною платформою плюралізму думок, поглядів та орієнтацій, носієм національної ідеї і чинником пробудження патріотичних почуттів та розгортання руху за здобуття незалежності України.

Важливе місце серед журнальних видань перебудовного періоду посідали часописи «Київ», «Вітчизна», «Жовтень» («Дзвін»), «Прапор» («Березілля»), «Дніпро», «Золоті ворота», «Пам'ятки України» – літературно-художні та громадсько-політичні видання, які користувалися великою популярністю й авторитетом. Посилення наукового інтересу до них з боку істориків зумовлене їх активною публіцистичною позицією та вагомим внеском у розгортання демократичних процесів у період перебудови і розгортання руху за здобуття незалежності України.

Висвітлення теми суспільно-політичних трансформацій на сторінках журнальних видань відбувалося у складних умовах. Журналістські колективи часописів, позбавляючись компартійного диктату і долаючи цензурні перепони, викривали деформації існуючого ладу і порушували на своїх шпальтах гострі суспільно значущі проблеми. Публіцистичні матеріали, з якими виступали патріотично налаштовані представники інтелігенції, політики та фахівці різних галузей, справляли значний вплив на формування об'єктивної громадської думки.

Журнали і журнальну публіцистику варто розглядати не лише як історичне джерело, а й як суб'єкт суспільно-політичного процесу, бо, висвітлюючи трансформаційні процеси, журнали, як і інші засоби масової інформації, ставали їх учасниками, а не лише джерелом актуальної інформації. Вони стали дієвим засобом поширення нових фактів та оцінок радянської історії; формування на цій основі критичного ставлення, а потім і заперечення радянського минулого, необхідності реформування соціалізму; задавали напрям дискусій та аналізу усіх сфер суспільного життя України, формуючи у громадській думці усвідомлення необхідності боротися за національне відродження та незалежність України.

Слід зазначити, що публіцистика даного періоду функціонувала в умовах масштабних суспільно-політичних зрушень. Процеси демократизації, лібералізації, плюралізму і гласності, які активно впроваджувались у період перебудови, створили для редколегій усіх без винятку часописів виклики, на які терміново потрібно було давати адекватні відповіді. У частині журналів якісні зміни в тематичній та ідейній площині проявилися вже на перших етапах перебудови. Редколегії інших («Київ», «Вітчизна», «Жовтень») упродовж 1985–1986 рр. зберігали обережну й вичікувальну позицію, але потім також стали на шлях оновлення своїх часописів. Додатковими каталізаторами цих процесів стали послаблення цензури та втрата КПРС політичної монополії.

Літературно-художні та громадсько-політичні часописи разом з іншими ЗМІ зіграли ключову роль у боротьбі зі стереотипним і догматичним мисленням, у переоцінці минулого СРСР та України, в утвердженні плюралізму і свободи слова в суспільному дискурсі. В ширшому сенсі – вітчизняна журнальна публіцистика забезпечила створення в Україні у період перебудови якісно нового інтелектуального середовища та інформаційного простору. У ці роки вітчизняна журнальна публіцистика пережила значні перетворення, викликані не лише стрімкими суспільно-політичними та економічними змінами, процесами гласності, плюралізму, лібералізації та демократизації, але й трансформацією світогляду як населення, так і політичних еліт. Курс на оновлення всіх сфер життя суспільства знайшов своє відображення не лише в урядовій політиці, але й на шпальтах суспільно-політичних і літературно-художніх журналів.

Контент- та контекстний аналіз вітчизняної публіцистики періоду перебудови дозволяє стверджувати, що українська преса 1985–1991 рр. достатньо точно відображала кризові явища, які проявилися в політичному та духовному житті тогочасного суспільства. Це було викликано не лише тим, що редколегії журналів стали ближчими до актуальних і гострих проблем, які існували в суспільстві, але й зміною орієнтирів і самої філософії редакційної політики, яка стала звільнятися від диктату КПУ. Суттєвих змін зазнало тематичне наповнення громадсько-політичних та літературних журналів. Питання ідеології та компартійного будівництва відійшли на другий план, поступившись темам демократизації, багатопартійності, національного відродження, рідної мови, національної символіки, вітчизняної історії, реформування економіки, церковного ренесансу тощо. У 1990–1991 рр. громадський діалог навколо них розгорнувся на повний голос: існуючий лад разом із КПУ потрапили під приціл гострої крити-

ки, чимало авторів стали відкрито заявляти про потребу відокремлення та суверенізації України, значна частина суспільства підтримала націонал-самостійницький курс та висловила солідарність із позицією опозиційних політичних сил, насамперед із Народним Рухом України.

За умов відсутності суверенної держави, вітчизняна періодика стала важливим інструментом громадської комунікації. Актуальні теми суспільно-політичного життя в Україні опинилися у фокусі авторів та читачів журнальної публіцистики. Подібно до економічних, національних та культурницьких питань, суспільно-політична тематика на сторінках вітчизняних часописів пройшла еволюцію від обережних і поміркованих заяв, перших сумнівів у правильності політичного та ідеологічного курсу КПРС / КПУ (у 1985–1986 рр.) до радикальних заяв, критики КПУ, підтримки багатопартійності, заяв про необхідність проголошення державного суверенітету та незалежності України (1989–1991 рр.).

Вітчизняні часописи кінця 1980-х – поч. 1990-х рр. сприяли кристалізації суспільно-політичної думки, акцентуації та вираженню національних інтересів. Через засоби публіцистики політичні діячі та творча інтелігенція закликали населення більш критично та свідомо ставитися до поточних процесів, знайомили із актуальними подіями, в тому числі у таборі опозиційних до КПУ політичних сил.

Одне з головних місць на шпальтах публіцистичних журналів зайняли статті історичного характеру. Центральне місце зайняли ідеї ревізії здобутків радянської історіографії, вимоги відкритого доступу істориків та широкої громадськості до архівних матеріалів, відновлення історичної пам'яті українського народу та деміфологізації його історії. Серед статей і розвідок, вміщених у художньо-літературних та громадсько-політичних журналах, провідне місце посідали матеріали про Голодомор 1932–1933 рр., визвольні змагання початку ХХ ст., сталінські репресії, «Розстріляне відродження» та інші «білі плями» історії України, а також про охорону національної історико-культурної спадщини. Широкий розголос і резонанс мали статті, що оповідали читачам про замовчувані імена репресованих українських діячів – політиків, науковців, письменників та митців, у тому числі дисидентів, учасників правозахисного руху, шістдесятників.

Одночасно з висвітленням «білих плям» історії України і публікацією архівних документів на сторінках журнальних видань у роки перебудови почали з'являтися праці українських істориків ХІХ – поч. ХХ ст. та науковців із діаспори, затаврованих радянською наукою як «буржуазно-націоналістичні» і відтак недоступних рашіше широким колам громадськості. Поява публікацій історичного характеру на сторінках вітчизняних часописів мала значні наслідки. По-перше, вони здійснювали значний вплив на національну свідомість та патріотичні почуття українців. По-друге, стали поштовхом до розвитку вітчизняної історичної науки, викликавши постановку нових дослідницьких завдань та критичну переоцінку відомих явищ і подій. Зрештою, знайомство вітчизняних істориків із раніше забороненими науковими працями кінця ХІХ – поч. ХХ ст., а також зі здобутками діаспорної історіографії стало одним із чинників формування нової парадигми і нового етапу розвитку історичної науки в Україні.

Ще одним важливим досягненням української журнальної публіцистики тих часів став ріст уваги громадськості до української культури, бажання дослідити її історію, самобутність і місце у матеріальній та духовній спадщині людства. Закономірно, що центральне місце серед обговорюваних проблем української культури зайняли рідна мова та література. Активними учасниками діалогу навколо цих питань стали письменники, мовознавці, літературні критики та ін. Значну увагу вітчизняні часописи приділяли українізації освіти та ролі школи в процесі національного відродження. Дописувачі підтримували ідею викладання українською мовою у закладах освіти, а також урахування традицій етнопедагогіки. Не залишалися поза увагою журнальної публіцистики питання історії України, відновлення імен замовчених або репресованих літераторів і митців. Зрештою, в полі зору вітчизняних часописів другої половини 1980-х – поч. 1990-х рр. перебувала пам'яткоохоронна робота, сюжети, присвячені минулому окремих пам'яток культури, теорії та практиці реставраційної, музейної, пам'яткоохоронної діяльності. Поряд із суспільно-політичною проблематикою у культурно-просвітницькій тематиці журналів важливе місце посідали публікації народознавчої спрямованості. Матеріали про духовну і матеріальну культуру українського народу, особливості його національної ментальності, світогляду, способу життя і виховання з інтересом сприймалися читацькою аудиторією.

Проблеми економічного розвитку виокремилися у самостійний тематичний напрям, який охоплював широкий спектр питань, що привертала увагу суспільства. Економічна тема на сторінках журналів пройшла еволюцію від розгляду традиційних для радянської дійсності питань управління та планування виробничої сфери до радикальних поглядів на реформування усієї економіки. На шпальтах вітчизняної журнальної публіцистики порушувалися такі економічні питання, як підвищення продуктивності праці, механізм ціноутворення, шляхи і ризики залучення іноземних інвестицій, ресурсний менеджмент, збалансований економічний розвиток, зменшення техногенного навантаження на довкілля. Особливістю цього блоку журнальних публікацій був їх нерозривний зв'язок із потребами екологічної безпеки і більш раціонального використання природних багатств.

Факти, отримані в ході опрацювання джерельної бази та різнопланової наукової літератури з піднятої нами проблеми, дають підстави для узагальнюючого висновку про те, що українська журнальна публіцистика доби перебудови справила значний вплив на утвердження засад демократії і гласності, формування ідеології національного відродження, оновлення суспільства і сприяла становленню державної незалежності України.

1. Данилевський В. В. Роль українських журналів 1985 – 1991 рр. у формуванні нової «історичної пам'яті». *Гілея: науковий вісник*: зб. наук. праць. Вип. 150 (№ 11). Ч. 1. Історичні науки. Київ: Гілея, 2019. С. 52–57.

2. Данилевський В. В. Особливості спаду ідеологічного пафосу української журнальної публіцистики в умовах набуваючого розмаху процесу демократизації суспільства (1985 – 1991 рр.). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. Т. 30 (69). № 4. 2019. Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 154–160.

3. Данилевський В. В. Українські часописи періоду перебудови (1985 – 1991 рр.): джерелознавча характеристика. *Гуманітарний вісник. Серія: Історичні науки*: зб. наук. праць. Число 32. Вип. 16. Черкаси: Черкас. держ. технол. ун-т, 2020. С. 13–24.

4. Данилевський В. В. Ревізія та деміфологізація української історії на сторінках вітчизняних часописів у період перебудови (1985 – 1991 рр.). Черкаси : видавець Гордієнко Є.І., 2016. 30 с.

5. Данилевський В. В. Національні, мовні та релігійні проблеми України у фокусі журнальної публіцистики в добу перебудови (1985 – 1991 рр.). Черкаси : видавець Гордієнко Є. І., 2017. 30 с.

6. Данилевський В. В. Вітчизняна публіцистика доби перебудови як чинник творення незалежної України. *Безпека в сучасному світі*: матер. Міжнар. наук. конф. (м. Дніпро, 27–28 верес. 2019 р.) / наук. ред. О. Ю. Висоцький. Дніпро : СПД «Охотнік», 2019. С. 161–163.

7. Данилевський В. В. Критика тоталітаризму і деформація суспільного розвитку на сторінках українських часописів у роки перебудови: аналіз історіографії 1985 – 1991 рр. *Актуальні питання суспільних наук: соціологія, політологія, філософія, історія* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 11–12 жовт. 2019 р.). Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2019. С. 13–16.

УДК 908:070](477.46)''1991/2021''

Тетяна КАЛИНОВСЬКА,
*голова Черкаської обласної організації
Національної спілки журналістів України,
заслужений журналіст України,
головний редактор газети «Черкаський край»*

ЖУРНАЛІСТИКА НА ЧЕРКАЩИНІ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Термін «журналістика» походить із французької мови й означає «щоденний папір (листок)». Отак щодня на шпальтах газет і журналів, в ефірі телебачення й радіо, на просторах Інтернету черкаські журналісти творять історію Черкащини в незалежній Україні.

Черкаська журналістика в роки незалежності – це традиції й творчий почерк незабутніх газетярів Василя Захарченка і Петра Жука, це досвід редакторів Людмили Батури, Миколи Комнатного, Людмили Моренко, Анатолія Вікторука. Кожен із нас причетний до розвитку черкаської журналістики, й ми вже можемо писати спогади, книги чи дисертації про те, як то було. А ще черкаська незалежна журналістика – це наш спільний біль і жертвність у професії жорстоко убитих журналістів Ігоря Грушецького (1996), Миколи Ракшанова (1998), Василя Сергієнка (2014), Вадима Комарова (2019).

Становлення незалежної журналістики у нашому краї проходило складно: з втратами й здобутками, переосмисленням і набуттям нового досвіду. Із проголошенням незалежності України черкаська журналістика успадкувала увесь професійний і господарський ресурс, сформований у містах і районах краю впродовж десятиліть. Безумовно, переважна більшість засобів масової

інформації, переважно газети, були створені тодішніми органами влади, редакції працювали як комунальні організації. Та, попри ідеологічну нашарованість, у колективах були сформовані традиції та професійні стандарти, які давали можливість навіть за радянсько-партійного устрою творити об'єктивну й гуманну журналістику.

1991-й поставив як вимогу нову якість творення. Її формували працівники старих і нових медіаорганізацій, які вписали свій рядок в історію сучасної української журналістики.

Хочу виокремити кілька важливих тенденцій трансформації медіа та журналістики на Черкащині в роки української незалежності.

Тенденція перша: «декомунізація» назв та контенту друкованих ЗМІ. На хвилі загального націонал-патріотичного піднесення 1990-х газетярі часом навіть змушені були йти на компроміс із правими силами, аби зберегти локальні видання. Так, моя рідна маньківська районка, де я в той час розпочинала творчий шлях у журналістиці, була заснована ще далекого 1935 р. під назвою «Сталінець», а з 1965 р. виходила як «Промінь комунізму», з 1991-го перейменована нами в «Маньківські новини». «Черкаська правда» після бурхливих і тривожних дискусій набула назви «Черкаський край». Золотоніська районна газета «Прапор Леніна» почала видаватися як «Златокрай», корсунська «Ленінським шляхом» – «Надросся». Драбівський «Прапор Жовтня» назвався «Драбівщина».

У той же час зберегли традиційні назви (хоч вони й мали дещо символічно-радянське забарвлення) газети «Уманська зоря», яка виходила під цим брендом із 1944 р., монастирищенська «Зоря». У Христинівці з 1965 р. й донині газета регіону виходить під назвою «Трибуна хлібороба».

Зі зміною назв та за відсутності партійного впливу змінився й зміст новинних видань, більшість із них обрали громадсько-політичного спрямування. При цьому редакційні колективи визнали себе наступниками створених у першій пол. ХХ століття друкованих видань своїх регіонів і продовжили нумерацію од витоків.

Тенденція друга: нові й нібито незалежні. Стрімко зростала кількість нових незалежних видань. Так, у 1991 р. голосно заявили про себе й стали популярними газети різних засновників «Село і люди», «Ділова Черкащина», у грудні 1993 р. почала виходити обласна газета «Вечірні Черкаси». 1995 р. створені черкаська газета «Місто» та обласна «Акцент». У 1996 р. – «Губернские Ведомости», 1997 – «Антенa» й «Тарасові джерела». У 1998 р. – обласна газета «Нова доба», 2005 – «Прес-Центр».

Зізнаюсь відверто: з перших днів незалежності й дотепер творити й видавати як обласні, так і локальні газети та журнали було неймовірно важко й затратно. Кризові явища в економіці (найбільше – відсутність в Україні виробництва власного газетного паперу) настільки боляче вразили діяльність медійних підприємств, що втрималося на плаву й нині продовжує успішне спілкування з читачами в друкованому форматі лише одне з озвучених видань.

Інші, на жаль, припинили існування через фінансову складову. Однак кожна з цих газет, їхні редакційні колективи та журналісти залишили помітний слід в інформаційному просторі Черкащини.

Тенденція третя: широкий спектр. Значним поштовхом для утворення широкого спектра друкованих ЗМІ стало прийняття у 1992 р. Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні». У державному реєстрі та медіапросторі Черкащини з'явилося чимало галузевих, сільських, дитячих, партійних, релігійних, розважальних, довідкових, рекламних, одномовних і двомовних газет і журналів.

І якщо у 1990-х офіційно виходили два-три десятки друкованих ЗМІ, то в 2011 р. – 100, а нині в держреєстрі – майже 500 назв. Щоправда, реально виходить п'ята частина, решта друкуються під час виборів чи з іншої економічно виправданої необхідності. Зокрема, до передплатного каталогу місцевих видань України в Черкаській області в першому півріччі 2021 р. включено 65 газет і журналів, що виходять з певною періодичністю.

Тенденція четверта: створення і розквіт місцевого теле- і радіомовлення. З 1 лютого 1991 р. було відкрито відділ телебачення при обласному телерадіооб'єднанні. Цього ж року восени студія почала називатися «Рось». Завдяки талановитій команді теле- і радіожурналістів вона стрімко набула авторитету серед місцевого населення. Згодом вийшли в ефір «Вікка», «Студія-2», місцеві телестудії в деяких районах. Набули розвитку редакції місцевого радіомовлення, що тоді було дротовим.

Тенденція п'ята: інтернет-журналістика. З розвитком цифрових технологій та поширенням світової павутини у новому тисячолітті з'явилися інтернет-ЗМІ: автономні інтернет-видання, інтернет-версії традиційних видань, сайти та ін.

1 липня 2010 р. в Черкасах було зареєстровано інформаційне агентство «Прочерк» та однойменну газету для популяризації бренду. Повагу користувачів новинної інформації здобули інтернет-видання «Провінція», «Рідна Черкащина», «ВиЧЕРпно», «Вчасно: служба новин», «Про все – черкаські новини», «Центр черкаських медіа», «Про Головне», «18000 – Новини та події Черкас», «Новини Черкас», сайти телекомпанії «Вікка», ТРК «Рось» (тепер UA: Черкаси), газети «Вечірні Черкаси», «Черкаський край», «Нова Доба» та ін.

Набуває поширення так звана громадянська журналістика – новий підвид інтернетної журналістики, де репортером може стати кожен, хто розміщує суспільно-важливу інформацію у своєму блозі, публічному відео- чи фотосервері, профілі в соціальних мережах.

Тенденція шоста: медіареформи та їхні наслідки. Останнє реформування комунальних і державних друкованих ЗМІ проходило досить складно. Попри те, що на реалізацію закону про роздержавлення було дано три роки (2016–2018), у перший рік з об'єктивних причин на Черкащині не було реформовано жодного комунального видання. Складними були проблеми з майном, погашенням боргів редакцій, що виникли за співзасновництва.

На Черкащині під реформування підпадали 38 редакцій друкованих ЗМІ місцевої сфери розповсюдження. У встановлений законом термін на Черкащині завершили процедуру перетворення редакцій та перереєстрацію засобу масової інформації 27 редакцій газет. За офіційними даними, в інформа-

ційному полі ми втратили 11 комунальних видань, деякі з яких не виходили з різних причин. Серед втрат – ліквідація монастирищенської «Зорі» та черкаської муніципальної газети «Місто».

Тенденція сьома: професійні кадри. Під час роботи у різнопланових численних друкованих, електронних та інтернет-ЗМІ сформувалася когорта професійних журналістів. Чимало з них отримали офіційне визнання. У часи незалежності почесне звання «Заслужений журналіст України» присвоєне визнаним майстрам галузі Миколі Крамару (2001), Михайлу Калініченку (2007), Петру Жуку (2008), Сергію Томіленку (2009), Валентині Рабцун-Душок (2015), Олександрю Вівчарику (2019), а також Людмилі Моренко, Анатолію Вікторуку, Катерині Радзівіл та іншим талановитим колегам.

Сучасний світ стрімко змінюється, трансформуються форми комунікації, спосіб роботи журналістів. Журналістська етика та професійні стандарти набувають нового змісту. Правдивість і точність; безсторонність і багатоманітність точок зору; редакційна чесність і незалежність; служіння суспільним інтересам; справедливість; недоторканність приватного життя стали основними принципами сучасної журналістики.

На Черкащині вже півтора десятиліття готують власні кадри: 1 вересня 2005 р. почала працювати кафедра журналістики, реклами та PR-технологій Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Фахівці традиційних і нових медіа постійно навчаються завдяки участі в навчальних вітчизняних і зарубіжних програмах, курсах, семінарах. Набувають тематичних спеціалізацій у соціальній, політичній, діловій, комерційній чи некомерційній журналістиці. Черкаські майстри пера і мікрофона є визнані професіонали в аграрній, спортивній, науковій, правовій, медичній, військовій, релігійній та інших галузях журналістики.

Тенденція восьма: проблеми. Нині для традиційних місцевих редакцій газет, радіо, телебачення настали чи не найважчі часи за всі роки незалежності. Пандемія, економічна криза, адмінреформа, низька платоспроможність населення, втрата рекламодавців та пов'язане із цими чинниками стрімке падіння тиражів поставили під загрозу існування локальних медіа.

З ініціативи обласної організації спілки журналістів 4 червня ц. р. на пленарному засіданні VII сесії обласної ради VIII скликання депутати Черкаської обласної ради звернулися до Кабінету Міністрів України щодо створення Державного Фонду підтримки регіональних засобів масової інформації. Черкаські обласні депутати закликали уряд створити в Україні державний фонд підтримки медіа і, як у європейських країнах, передбачити його фінансування в Державному бюджеті; розробити урядову програму підтримки місцевої преси; надати фінансову підтримку роздержавленим газетам; заборонити органам місцевого самоврядування виселяти реформовані друковані ЗМІ з приміщень, які вони займали до реформування; видавати та розповсюджувати інформаційні бюлетені, які за періодичністю та змістом є ЗМІ, проте не зареєстровані у визначеному законом порядку. Такими є черкаські реалії сучасних незалежних засобів масової інформації.

Тетяна ОЧЕРЕТЯНА,
керівник інформаційного агентства
«Нова Доба»

«НОВА ДОБА» – ОБЛАСНА ГАЗЕТА ЧЕРКАЩИНИ ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА СЬОГОДЕННЯ

Інформаційне агентство «Нова Доба» – це незалежне, неупереджене медіа, яке прагне висвітлювати актуальну, суспільно-важливу інформацію з дотриманням журналістських стандартів. Видання є членом Української асоціації видавців періодичної преси (УАВПП) та переможцем Професійного конкурсу преси (організатор – УАВПП, номінація – «найкраща публікація на економічну тематику»), лауреатом Національної спілки журналістів України (номінація – «Журналістська акція року»).

Орієнтуючись на запити читачів, редакція подає цікавий, простий, зрозумілий, оригінальний та якісний контент.

Команда «Нової Доби» згідно з викликами часу поширює все більше мультимедійних медіапродуктів. Ви зможете задовольнити власні інформаційні потреби, переглянувши якісні новинні повідомлення, інтерв'ю, блоги та аналітику, історичні розвідки, відеоролики та прослухавши подкасти на злободенні, соціально-значущі теми. Окрім цього, ми дбаємо і про наявність розважальних та навчальних матеріалів. Нам важливо бути для кожного читача корисним. Ми прагнемо відновити роботу пресцентру та знову стати інформаційним медіамайданчиком.

Без минулого не буде і майбутнього. Багатьом відома «Нова Доба» ще з часів, коли вона була обласною громадсько-політичною газетою. Редакція почала працювати з 1998 р. Газета публікувалася двічі на тиждень, щовівторка та щочетверга, і вже незадовго після старту мала найбільшу кількість передплатників в області.

За період існування видання змінило кілька власників. Спочатку це була обласна влада. Із виходом у світ ювілейного 1500-го номеру зі складу засновників найбільшого комунального медіа Черкащини вийшла облдержадміністрація, потім – обласна рада, залишивши видання комунальному підприємству «Редакція газети «Нова Доба».

Після реформування протягом останніх семи років власником «Нової Доби» був народний депутат від 196-го округу Черкащини Геннадій Бобов.

Нині «Нова Доба» є незалежним виданням і власністю ПП «Інформаційне агентство «Нова Доба»».

Данило СІВАК,
учень 10-Б класу
*Чигиринського опорного закладу загальної середньої освіти
Чигиринської міської ради Черкаської області*

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ
НА ЧИГИРИНЩИНІ В 90-ті РОКИ ХХ ст.
(за публікаціями районної газети «Чигиринські вісті»)**

Історія не минає безслідно. Вона спливає рік за роком, залишаючи своє відображення в матеріальній культурі. Чи не найдостовірніше хід сучасної історії фіксується в медіа-сфері, а саме в друкованих засобах масової інформації. На газетних шпальтах події відображаються в хронологічній послідовності й описуються з регулярною частотою. А творення контенту журналістами, зворотний зв'язок у відгуках і листах читачів показують їх через емоційну призму людського сприйняття та соціальних реакцій.

В цьому розрізі дуже цікавими є своєрідні «перехідні» часові періоди, що характеризуються змінами політичних формацій та знаходять своє відлуння між змінами політичних формацій, в соціальному житті країн, регіонів, громад.

Серед цікавих часових проміжків в історії України варто виокремити 90-ті роки ХХ ст., які увійшли в історію під назвою «лихі 90-ті». В російському мовленні цей термін має відтінок хвацької бентежності, хоча в настроях українців 90-ті роки ХХ ст., дійсно, мали певний відтінок лиха: були нелегкими, кризовими для простого люду.

В розмовах зі старшим поколінням я чув ці відтінки: пережилось, минулось. В порівнянні – і нині непросто, казали... Тому ми звернулися до вивчення цього періоду історії нашого краю – Чигиринщини через аналіз медіа-контенту на шпальтах місцевої районної газети «Чигиринські вісті». Це дослідження є актуальним, тому що дійсно життя громади в період кардинальних суспільно-політичних змін, перебіг кризи і початок виходу з неї дуже схожі з сучасністю, ментальність місцевого населення залишається практично незмінною, тож певні наші висновки можуть бути корисними в стабілізації життя громади краю.

Проаналізувавши архів річних підшивок ТОВ «Редакція газети «Чигиринські вісті» за 1990–2000-і роки в розрізі суспільно-політичного життя через публікації в районці, можемо сказати, що входження України в свою Незалежність з усіма притаманними труднощами і випробуваннями дзеркально відобразилося і в житті громади Богданового краю.

Публікації «Чигиринських вістей» початку 90-х сповнені тривог і патріотичних настроїв, державотворчих документів, декларацій і гасел. Політика і суспільні настрої є переважаючими в контенті газети, але мало наповнюють подіями наш край.

Чигиринці 90-х років – терплячі, з переважно очікувальною позицією. Працьовиті й миролюбні. Суспільно-політична активність наших краян починає

залишати своє відображення в історії краю, яку ми читаємо через публікації в районці в 1994 р. В цей період економічна криза в країні накладає свій болісний відбиток і на економічний сектор без того депресивного регіону. Спад виробництва, зубожіння сільгосп підприємств, зростання безробіття... Проте на його фоні 1994 рік можна назвати знаковим, бо це рік виборів: президентських, до Верховної ради України та місцевих. В результаті демократичних процесів (люди «вчилися» вибирати з багатьох кандидатур) президента й нардепів вибирали в два тури. Президентом став Леонід Кучма, а народним депутатом – наш земляк Іван Васюра, головою Чигиринської ради – Володимир Яременко.

Наступим роком виборів логічно став 1998-й. Президентські вибори мали активну агітаційну кампанію на підтримку Леоніда Кучми. В Чигиринщині в тому числі: в агітаційних матеріалах у візиті на Черкащину, де Леонід Данилович не пропустив шансу говорити і про Чигирин. Відбулася в нашому місті й агітаційна акція «Майбутнє нас єднає» на підтримку чинного президента, тож результат був очікуваним: «Леонід Кучма заступив на пост Президента України», – написали «Чигиринські вісті». Нардепом цього скликання обрали Сергія Подобєдова, який запам'ятовується своїм виборцям Фондом соціальної підтримки. З-поміж депутатів головою районної ради було обрано Василя Жовтенка. Як бачимо, попри економічну скруту, демократичні і суспільно-політичні процеси в Чигиринщині досить-таки активні. Зокрема тут вирує партійне й громадське життя. За повідомленням у місцевій пресі у публікації «Хто є хто?» станом на 10 жовтня 1994 р., в районі легалізовано вісім громадських організацій, рухів та об'єднань. Найчисельніша – Чигиринська районна організація ветеранів війни, праці та збройних сил України (18 000 осіб). Понад 700 осіб налічує районний спортивно-технічний клуб. На період перереєстрації (5 березня 1993 р.) 216 осіб налічував Чигиринський козацький полк, який має Чигиринську, Стецівську, Рацівську, Холодноярську (Медведівську) сотні. Активність проявляє в житті району і районна організація ветеранів Афганістану, що налічує 145 членів.

Серед партійних організацій на цей час найчисельніша – комуністична – 68 членів, близько 50 членів у рядах Чигиринської організації народного руху України (НРУ). Районний осередок Соціалістичної партії України налічував на час реєстрації 32 члени. Є в районі й спілка дитячих та юнацьких організацій «Богдановець» (4000 осіб), до кінця 1994 р. до цього переліку додається і спілка жінок Чигиринського району Черкащини.

В 90-х роках Чигиринщину взагалі відвідали чимало гостей, зокрема в рамках відзначення 400-річчя від дня народження Богдана Хмельницького. Урочистості відбулися в Чигирині 23 вересня 1995 р., зібравши понад 1500 учасників мистецьких колективів, урядові делегації, гостей з усіх кутків України та зарубіжжя, в багатолюдних урочистостях взяли участь Президент України Л. Д. Кучма, голова Верховної ради України О. О. Мороз, экс-президент Л. М. Кравчук, І-й заступник голови Верховної ради України О. М. Ткаченко та багато інших.

З нагоди свята в Чигиринщині зроблено багато для поліпшення життя людей, відремонтовано, та побудовано дороги, вперше до Чигирина підведено газ, реконструйовано міські системи тепло- і водопостачання. Проте не

одними святами в 90-ті жила Чигиринщина, хоча деякі з них і залишали після себе сліди на десятиліття.

Серед сподівань наших земляків на кращі зміни була і надія на прийняття нової Конституції України. 3 липня в газеті «Чигиринські вісті» було опубліковано повідомлення про те, що в ніч із 27 на 28 червня прийняли Основний закон України. В наступних номерах до уваги читачів газета оприлюднила текст прийнятої на V сесії Верховної ради України Конституції.

З 2 вересня 1996 р. в Україні введено в обіг гривні. 26 серпня в «Чигиринських вістях», як і у всіх газетах України, оприлюднено Указ Президента Леоніда Кучми про грошову реформу в Україні. При введенні гривні купони/карбованці обмінювали по курсу 100 000 х 1. З 2 по 16 вересня 1996 р. одночасно використовували обидві валюти.

Чигирин схвилювали і акції протестів у жовтні 1996 р., в яких взяли участь працівники соціальної сфери в рамках Всесвітнього дня боротьби з бідністю. Погрожували безстроковим страйком і голодуванням на робочих місцях і працівники очисних споруд парогазової електростанції (ПГЕС), яким не платили зарплатню шість місяців. Вісьмом демонстрантам зарплатню виплатили, і вони зупинили акцію протесту. Проте, піднімаючись на протест на місцевому рівні, чигиринці відреагували відмовою на рекомендацію Федерацію профспілок області взяти участь у Всеукраїнській акції протесту, мотивуючи, що в Україні почалися процеси стабілізації.

Так, 6 серпня 1997 р. в газеті було опубліковано відкритий лист громадських активістів до Президента та голови Верховної Ради з проханням та вимогами «...припинити будь-які експерименти над трудящими людьми, безполітичними стариками, ветеранами війни та праці, над жінками та дітьми і вимогою надати допомогу місцевим органам влади для придбання палива для пуско-реактивної котельні та виділити фонди для пільгового палива для громадян, що живуть у приватних будинках... погасити заборгованість по виплатах пенсій, компенсувати збитки від інфляції та зростання цін на товари...». Подібні листи були написані освітянами району щодо недопускання скорочення шкіл і вимоги надати допомогу Чигиринському району, який знаходиться в страшенній скруті.

В 1997 р. на хвилі передвиборчих процесів у Чигиринщині починають активно реєструватися політичні партії. Так, на установчих зборах 22 лютого 1997 р. у Чигирині було створено Чигиринську районну організацію Народно-демократичної партії, 18 лютого – утворено районну організацію аграрної партії України.

А в жовтні 1998 р. в публікації «Г. А. Кочмар радиться з керівниками громадських об'єднань» говориться про зустріч голови РДА з головами партійних та громадських організацій, серед яких з'явилась і низка нових: Союз інвалідів України, Фонд «Цілитель», Фонд сприяння молодіжній політиці, клуб ділових жінок Чигиринщини, Українська незалежна громадська спілка «Захист», Фонд «Здоров'я».

Своєрідне вікно у світ у 90-ті рр. ХХ ст. для жителів Чигиринщини відкрила їх дружба з жителями американського міста Себастопол. Так, у липні 1992 р. XII сесія Чигиринської міської ради народних депутатів прийняла рі-

шення про поріднення нашого міста з Севастополем (США, штат Каліфорнія). Тісний зв'язок з американськими друзями існує і донині. За обміном делегаціями наші школярі, студенти, громадські активісти вже багато разів побували в США, американці відвідали Чигиринщину.

Багата хроніка публікацій про україно-американські дружні стосунки і в «Чигиринських вістях». Зокрема в 1995 р. газета розповідає, як активісти цього руху Людмила Бірко та гостя з США Дебора Уільямс організували для чигиринської молоді курси сучасної оригінальної англійської мови, які працювали при Асоціації поріднених міст. Обмінюючись молодіжними делегаціями, щоліта в 90-х роках реалізуються цікаві проєкти, зокрема на тему «Екологія» тощо. Здійснювались і навчальні обміни, коли 12 юних чигиринців півроку вчилися в американській школі. Зустрічалась американська делегація із Севастополя, зокрема директорка програми обмінів Лів Робертс, із колективом редакції газети «Чигиринські вісті».

Людям в 90-х роках жилося скрутно. Як і в усій Україні... Доведені до відчаю чигиринці, які загрузли в багні безробіття і злиднів, породжених заборгованістю з виплат зарплат, писали відкриті листи до влади всіх рівнів, виходили на акції протесту та оголошували страйки.

Проте 90-ті залишаються 90-ми. Нелегким проміжком життя нашого краю і його краян в умовах кризи. Зі зростанням злочинності і спекуляції, про боротьбу з якими влада говорить мало не на кожній планівці, з економічними труднощами в житті колгоспів і підприємств. І з вірою чигиринців у те, що скоро вже зміниться на краще. Отримавши свободу і незалежність, наші земляки опинилися і в горнілі випробувань. З надією на нову Конституцію і всеукраїнський референдум. Ще не знаючи, що попереду – Помаранчева Революція і Революція Гідності. А позаду – історія їх життя і доля країни, записана на шпальтах скромної районної газети «Чигиринські вісті».

-
1. Гості з Севастополя. *Чигиринські вісті*. 1994. № 55. С. 2.
 2. Міцнішими стають зв'язки. *Чигиринські вісті*. 1994. № 32. С. 1.
 3. Чигирин – Севастопол: скільки ти знаєш мов, стільки раз ти людина. *Чигиринські вісті*. 1995. № 96. С. 2.
 4. В Чигирині гостюють американські діти. *Чигиринські вісті*. 1995. № 56. С. 2.
 5. Чигирин – Севастопол: американські друзі залишилися задоволеними. *Чигиринські вісті*. 1997. № 26. С. 2.
 6. З місією дружби. *Чигиринські вісті*. 1997. № 54. С. 2.
 7. Відкритий лист членів міськвиконкому, міської ради ветеранів війни та праці, міської жіночої ради Президенту України Кучмі Л. Д., голові Верховної Ради України Морозу О. О., в. о. голови Кабінету Міністрів України Дурдинцю В. В. *Чигиринські вісті*. 1997. № 63. С. 1–3.
 8. Наболіло. Вимоги працівників установ освіти району. *Чигиринські вісті*. 1997. № 18. С. 1–2.
 9. Акція протесту. *Чигиринські вісті*. 1996. № 81. С. 1.
 10. Терпіння людей вичерпується. *Чигиринські вісті*. 1996. № 85. С. 1.
 11. Відкритий лист колективу працівників очисних споруд дирекції споруджуваної ПГЕС про несплату підприємством боргу за 6 місяців. *Чигиринські вісті*. 1996. № 79. С. 2.
 12. Федерація профспілок рекомендувала 1 травня взяти участь у Всеукраїнській акції протесту. В Чигирині вирішили не протестувати, а ділом підтримати програму стабілізації і нарощення виробництва. *Чигиринські вісті*. 1999. № 35. С. 2.

13. Хто є хто. Чигиринські вісті. 1994. № 84. С. 2.
14. Спілка жінок Чигиринського району Черкащини. *Чигиринські вісті*. 1994. № 96. С. 2.
15. Передвиборча компанія, яка нині набуває у країні дедалі вищих темпів, не обходить і Чигиринщину. *Чигиринські вісті*. 1997. № 17. С. 1.
16. Утворено районну організацію Аграрної партії України. *Чигиринські вісті*. 1997. № 17. С. 1.
17. Кочмар радиться з керівниками громадських об'єднань. *Чигиринські вісті*. 1998. № 83. С. 1.
18. Кого оберемо, так і житимемо. *Чигиринські вісті*. 1994. № 9. С. 1.
19. Не знають, кого й куди обиратимуть. *Чигиринські вісті*. 1994. № 16. С. 1.
20. Вибори відбулися. Депутата не обрано. *Чигиринські вісті*. 1994. № 25. С. 1.
21. Залишився один кандидат. *Чигиринські вісті*. 1994. № 28. С. 1.
22. Наш земляк – депутат. *Чигиринські вісті*. 1994. № 29. С. 1.
23. Повідомлення Чигиринської районної (територіальної) виборчої комісії по виборах голів та депутатів місцевих рад народних депутатів. *Чигиринські вісті*. 1994. № 52. С. 1.
24. Леонід Кучма – Президент України. *Чигиринські вісті*. 1998. № 58. С. 1.
25. На прийомі в народного депутата. *Чигиринські вісті*. 1998. № 86. С. 1.
26. Перша (організаційна) сесія районної ради. *Чигиринські вісті*. 1998. № 31. С. 1.

УДК 908:378](477.46)

Ольга КВЯТКОВСЬКА,
журналістка, начальник пресслужби
Черкаського державного технологічного університету

ОСВІТНІЙ ПРОЄКТ ЧЕРКАСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ТЕХНОЛОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ВЧИСЬ, ПРАЦЮЙ, ЖИВИ НА ЧЕРКАЩИНІ!» – КРОК ДО УСПІШНОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КРАЇНИ

Починаючи з 2017 року Черкаський державний технологічний університет активно впроваджує і реалізує регіональний інформаційно-просвітницько-патріотичний проєкт «Вчись, працюй, живи на Черкащині!» з метою підняти на якісно новий рівень престижність регіональних закладів освіти – від середньої освіти до вищої та зміцнити авторитет регіональних роботодавців, аби молодь будувала успішне майбутнє на Черкащині.

Безперечно, Черкаська область має досить потужний промисловий, аграрний, інвестиційний, освітній потенціал, однак підприємства й організації всіх сфер і галузей відчують брак кваліфікованих фахівців. Критичною є ситуація із забезпеченням робітничими та інженерними кадрами. В області спостерігається міграція працездатного й соціально активного населення, насамперед, молоді до країн Європейського Союзу для навчання та роботи.

Ініціатива «Вчись, працюй, живи на Черкащині!» набрала обертів завдяки низці заходів, які Черкаський державний технологічний університет провів спільно з органами державної влади, роботодавцями та представниками освіти: регіональний круглий стіл на тему: «Професійна освіта як основа збереження кадрового потенціалу та економічного зростання Черкаської області» у грудні 2017

року, Форум майбутнього Черкащини «Вчись, працюй, живи на Черкащині!» у травні 2018 року та Форум соціального партнерства, який згуртував представників влади, об'єднаних територіальних громад Черкаської області, бізнесу, державних установ, професійних спілок, освіти та громадськості навколо питання «Як зберегти кадровий потенціал регіону і запобігти виїзду на роботу за кордон молодих фахівців із робітничих та інженерних спеціальностей – випускників навчальних закладів Черкащини» 23 грудня 2019 року.

– Упродовж майже чотирьох років Черкаський державний технологічний університет, залучаючись підтримкою влади, роботодавців та закладів освіти, прагне продемонструвати, що в Черкасах та області є робочі місця, комфортні умови праці та проживання, а освіта регіону відповідає вимогам сучасності, – наголошує ректор ЧДТУ **Олег Григор**. – Співпрацюючи з владою, бізнесом та громадою, ми досягаємо спільних успіхів, акцентуємо увагу на перспективах та наголошуємо, що немає нагальної потреби молоді виїжджати закордон.

Із квітня 2019 року Черкаський державний технологічний університет презентує проєкт «Вчись, працюй, живи на Черкащині!» в закладах освіти територіальних громад області. Як правило, у межах проєкту науковці ЧДТУ розгортають Наукові пікніки з майданчиками для дослідів та практичних занять, де проходять демонстрації винаходів та сучасного обладнання, захопиви знайомства зі спеціальностями єдиного технологічного вишу регіону, пізнавальні ігри, конкурси, вікторини та квести з подарунками, – така розмаїта коловерт викликає неабияке захоплення як в учнів, так і у вчителів громад Черкащини. Для старшокласників, учнів 8 – 11 класів, викладачі університету проводять «Уроки ЧДТУ» з різних предметів, на яких залучають школярів до науково-дослідницької роботи, активного обговорення життя молоді, пояснюють важливість володіння знаннями з історії свого краю та історії

власної держави, звертають увагу на питання вибору професії та орієнтування у широкому спектрі спеціальностей задля перспективного працевлаштування у своїй державі, демонструють науково-технічні досягнення науковців та студентів одного з провідних закладів вищої освіти Черкащини.

Учні шкіл охоче беруть участь у майстер-класах, випробовують свої сили, відповідаючи на запитання вікторин та виконуючи тематичні завдання, долучаються до дослідів та експериментів, розглядають професійне обладнання та експонати, ставлять запитання, спілкуються з викладачами і студентами, цікавляться фаховими та кар'єрними перспективами. Дуже важливо ще зі шкільної парти усвідомити, що правильний вибір сьогодні формуватиме успішний завтрашній день. До запровадження карантину представники Черкаського державного технологічного університету відвідали 44 заклади загальної середньої освіти та 13 громад Черкащини, уклавши договори про співпрацю. Наразі, із впровадженням карантинних обмежень, зустрічі із старшокласниками Черкаської області проходять в онлайн-форматі, а за можливості, освітні заклади Черкащини відвідує керівництво університету із відповідальним секретарем приймальної комісії ЧДТУ, який інформує школярів випускних класів про особливості вступної кампанії кожного року.

У межах співпраці з закладами освіти громад Черкащини Черкаський державний технологічний університет допомагає у розробці дизайн-проектів на замовлення керівників установ (дизайн їдалень, парків біля шкіл, об'єктів туристичного призначення, актових зал, тощо). Унікальні дизайн-проекти для громад нерідко стають темами студентських курсових і дипломних робіт, чудовим досвідом та поштовхом для фахового вдосконалення.

Реалізуючи ініціативу «Вчись, працюй, живи на Черкащині!», ЧДТУ прагне ознайомити учнів та студентів із сучасними реальними можливостями підприємців Черкащини щодо надання добре оплачуваного першого робочого місця, визначення особливих потреб ринку праці Черкащини, підвищення

престижу роботодавців, напрацювання «дорожньої карти» розвитку регіону, зокрема й кроків щодо запровадження принципів дуальної освіти в закладах вищої освіти і на підприємствах.

Важливо, аби заклади вищої освіти та заклади професійної освіти Черкащини порозумілися з потенційними роботодавцями щодо підготовки фахівців для підприємств. Проте в регіоні домінує певна громадська думка, що, з одного боку, випускникам черкаських обласних закладів вищої освіти важко знайти роботу за фахом саме в Черкаській області. З іншого боку, поширена думка, що роботодавці регіону не здатні забезпечити гідні умови праці та кар'єрне зростання, котрі відповідають запитам молоді на сучасному ринку праці. Саме заради спільного вирішення освітніх, кадрових, професійних питань та питань рівня фахової підготовки, адекватної заробітної плати та робочих місць і втілює Черкаський державний технологічний університет проєкт «Вчись, працюй, живи на Черкащині!».

– Ми об'єдналися і разом працюємо над вирішенням важливих питань. Я вважаю, якщо кожен зробить певні кроки на своєму місці – це будуть кроки у напрямку успіху, на благо молоді, на благо Черкащини. А результатом спільних дій має стати наша процвітаюча держава, успішна Україна, – наголошує ректор ЧДТУ **Олег Григор**.

-
1. URL: <https://chesno.ck.ua/2021/05/07/osvitnij-proyekt-chdtu-vchys-praczyuj-zhyvy-na-cherkashhyni-krok-do-uspishnoyi-yevropejskoyi-krayiny/?fbclid=IwAR09IbK01M1PsWKsPRWGsHEq1NIOTFdhqq9agEBniASz3ncdr8r9deiUO11>

УДК 321:323

Олег ІЩЕНКО,
*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та управління
Черкаського державного технологічного університету*

АСПЕКТИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ МЕХАНІЗМІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТІВ ВЛАДИ В УМОВАХ СВІТОВОГО СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ

На сучасному, надзвичайно складному етапі розвитку українського суспільства, в умовах поглиблення процесів децентралізації, демократизації та дебіюрократизації державної влади актуалізується проблема регулювання влади. Найефективнішою формою контролю влади виступають політичні механізми регулювання інститутів влади. Тому увага науки до проблем взаємодії й взаємовпливу інституціоналізованих та особистісних складників демократичного механізму формування політичної влади в Україні, його конституційного забезпечення має об'єктивно обґрунтовану практичну необхідність і залишається й сьогодні важливою для поглиблення наукового осмислення різноманітних аспектів зазначеної проблематики.

Політична влада є провідним механізмом регулювання життєдіяльності суспільства, забезпечення його якості, стабільності і практичного удосконалення. Влада лишається провідним механізмом, який об'єднує все суспільство, визначає вектори змін, шляхи розвитку держави і суспільства. Зміст владних відносин полягає у керівництві, управлінні, організації, координації, примусі й інших складових, що при оптимальному використанні сприяють утвердженню порядку і стабільності в суспільстві. Владний вплив властивий фактично усім сферам життєдіяльності суспільства: соціальній, політичній, правовій, духовно-культурній, економічній та іншим.

Історична еволюція як основний інститут влади утвердила державу, яка має постійно перебувати у стані оптимізації тих чи інших власних механізмів, що визначають її дієвість, життєздатність в реальному просторі і конкурентність у світовому політичному й економічному просторі.

В Україні вже тривалий період відбуваються трансформаційні процеси і оголошується оптимізація державної влади, що не завжди на практиці забезпечені відповідністю об'єктивним принципам і вимогам. Йдеться про відповідність чинним конституційним і політико-правовим законам, моральним нормам і принципам; сферу компетенції виключно інститутів і осіб, що наділені владно-правовими повноваженнями; забезпечення єдності суспільства і внутрішню цілісність у межах кожного державно-політичного утворення, що має здійснюватися компетентними спеціалістами, які відповідають найвищим професійним і етичним критеріям; оптимізаційна програма складається тільки з таких намірів і планів, які спрямовані на реалізацію чітко обґрунтованого суспільного інтересу; програма влади має окреслювати тільки здійсненні реформи і програми; підведення підсумків, правова і моральна відповідальність ініціаторів змін і суб'єктів процесів змін; державна влада підпорядкована принципу справедливості, що забезпечує підтримку національно-духовного і державного розвитку українського народу, українського громадянина.

Особливо важливим у формуванні демократичних механізмів влади є розвиток у процесі керівної та управлінської діяльності інституціональної вертикалі, яку становлять держава та її інститути, політичні партії, об'єднання, громадські організації й організовані групи. За своєю соціально-політичною спрямованістю і способом діяльності ця вертикаль є єдиною системою, структурою інститутів, що зрештою впливає на усю систему життєдіяльності, якість якої визначається сукупною інтелектуальною здатністю, рівнем моралі, усвідомленням особистого зобов'язання і забезпеченням правової відповідальності суб'єктів, що становлять цю вертикаль.

Система функціонування інститутів влади упорядковується і регулюється за допомогою спеціальних політичних механізмів влади. Ці механізми становлять систему організацій і норм, їх устрою і діяльності. У демократичному суспільстві механізмами є державні органи, інші політичні інститути і політико-правові норми, що, виходячи з об'єктивної необхідності вирішення актуальних практичних проблем життєдіяльності, є й суб'єктами власного самовдосконалення і оптимізації.

Маємо підкреслити, що влада має механізми з допомогою держави, інститутів влади, засобами політичних механізмів оптимізувати, погодити,

збалансувати інтереси людей, забезпечити на такій основі стабільний громадянський мир і соціальну злагоду, розвиток суспільства, реалізувати європейські стандарти життєдіяльності для кожного громадянина України.

Важливим є перехід влади і критеріїв реалізації власного вибору громадянами під час виборів до гуманістичних, соціальних, моральних норм і цінностей. Це вимагає подолання на рівні суспільної й індивідуальної свідомості низки стереотипів про те, що влада і політика завжди є брудною справою, що завжди залучає у свої структури недостойних, аморальних людей. Важливо забезпечити на практиці єдність моралі, політики і особливо влади. Мораль має бути одним із критеріїв погодження інтересів окремого морального суб'єкта з інтересами всього співтовариства людей, регулювання взаємовідносин людей з допомогою моральних норм, принципів, цінностей.

Загальносвітові сучасні реалії вказують на значення і роль моральних критеріїв у функціонуванні влади. Переваги і недоліки глобалізаційних процесів, екологічні катастрофи і зміна клімату, кризове становище культури, продовольча проблема, технологічний прогрес і деградація людини, найгостріші міжнаціональні конфлікти у світі і агресія, з якою зіткнулася Україна, – все це ще раз підкреслює роль і важливість політичних механізмів влади і владних інститутів, оптимізації їх і форм їхнього функціонування в контексті інтеграції суспільства і держави для ефективного вирішення проблем, що стають сьогодні перед Україною на внутрішньому і зовнішньому рівнях.

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. С. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Локк Джон. Два трактата о правлении. *Філософія політики*: хрестоматія: у 4 т. / авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко (кер.) та ін. Київ: Знання України, 2003. Т. 2. С. 185.
3. Міжнародна хартія прав людини. *Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи*. Київ: Юрінформ, 1992. С. 21.
4. Обушний М. І., Коваленко А. А., Ткач О. І. *Політологія: довідник* / за ред. М. І. Обушного. Київ: Довіра, 2004. С. 395.
5. *Філософія політики: короткий енцикл. словник* / авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко та ін. Київ: Знання України, 2002. С. 453.

УДК 351.86:321.01](477.46)

Володимир ПІВНЕНКО,
*викладач кафедри філософських та політичних наук
Черкаського державного технологічного університету*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НА ЧЕРКАЩИНІ

Питання забезпечення територіальної цілісності та національної безпеки, враховуючи події останніх років, є чи не найбільш нагальними серед усіх, які виникають на шляху існування української держави. Зміна конституцій-

ного ладу, зазіхання на територіальну цілісність, адміністративний устрій, впровадження та реалізація проектів по дискредитації центральної та місцевих органів влади, маніпуляції суспільною думкою та поширення інформації, націленої на зменшення довіри до всього інституту держави, – це далеко не повний перелік того, якими наразі можуть бути проблемні аспекти забезпечення територіальної цілісності та національної безпеки як у контексті держави, так і окремого регіону.

В цій роботі ми спробуємо зосередитись, здебільшого, на тому, яким чином, за допомогою яких засобів, методів тощо саме в межах Черкаської області провадиться така антидержавницька діяльність та чим це може загрожувати українській державі як унітарній структурі.

Перш за все, варто навести визначення наступних понять: «національна безпека» і «територіальна цілісність».

Оскільки досліджуємо ми саме проблемні аспекти в контексті України, то, в першу чергу, варто звернутися до визначення поняття «національна безпека України», яке наводиться в п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України», а саме: «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [1].

Одночасно варто зазначити, що законодавцем було надано визначення і поняттю «загрози національній безпеці України», що відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про національну безпеку України» являє собою «явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України» [1].

Не менш важливим також виступає поняття «національні інтереси України», яке розкривається в п. 10 ч. 1 ст. 1 вже зазначеного Закону і, відповідно, означає: «життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян» [1].

Принцип територіальної цілісності або територіальної недоторканості держави є одним із десяти основоположних принципів публічного права, що був затверджений Організацією Об'єднаних Націй. Водночас варто наголосити, що розглядати національну безпеку виключно в контексті території – це далеко не науковий підхід і вузький спосіб осмислити наскільки широку та складну тему.

Загалом не варто забувати і про інші точки зору стосовно визначення наведених понять, оскільки більш широке їх розуміння дасть можливість краще пізнати можливі, альтернативні явища, тенденції і чинники, які становлять загрози національній безпеці та які надалі варто дослідити докладніше.

Указом Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» було затверджено Стратегію наці-

ональної безпеки України. Згідно з цим Указом пріоритетами національних інтересів є:

- «відстоювання незалежності і державного суверенітету;
- відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України;
- суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу;
- захист прав, свобод і законних інтересів громадян України;
- європейська і євроатлантична інтеграція» [2].

На нашу думку, враховуючи все наведене вище, для Черкащини актуальними є декілька основних чинників, які є проблемними. Серед таких:

- маніпулювання суспільною свідомістю;
- прямі або опосередковані дії, що націлені на підірвання довіри до органів державної влади.

Говорячи про перший аспект, який ми виділяємо, варто більш широко окреслити, що під маніпулювання можуть підпадати багато різних дій, зокрема: повідомлення та оголошення в засобах масової інформації та в мережі Інтернет, протиставляння одних гравців політичної арени іншим тощо. Відповідно будь-яка інформація, яка поширюється серед широких мас або окремих соціальних груп, формує поверхневий світогляд тих, хто ведеться на таку інформацію. Часто такий світогляд може мати нігілістичний та антидержавницький посыл. Прикладом такого можуть бути заклики не виконувати непопулярні рішення законотворця, порушувати громадський порядок або наражати на небезпеку життя, здоров'я чи майно інших людей.

Говорячи про другий аспект, варто зазначити, що такі дії можуть вчинятись як представниками органів влади, так і звичайними громадянами, іноземцями чи апатридами.

Порушення прав, свобод та інтересів людини і громадянина є гарним тому прикладом. Питання, насамперед, полягає не стільки в об'єктивній стороні наявності самого порушення, скільки в громадському резонансі та поширенні інформації про факт порушення. Беручи до уваги, що навички інформаційної гігієни наявні далеко не у кожного, то переважній більшості осіб досить важко відстежувати, чи є така інформація правдивою, чи ні.

Паралельно не варто забувати і про фактор організованої злочинності, який також можна віднести до цього аспекту. Адже саме явище, по своїй суті, спочатку відкидає в цілому існування організованого апарату, а надалі може почати протиставляти себе державним структурам і становити серйозну загрозу державному суверенітету та безпеці, що ми можемо побачити на прикладі Колумбії 80-90-х років ХХ ст.

Одночасно все ж варто зазначити, що затягування з наданням відповідей на звернення та запити громадян, складність окремих законодавчо врегульованих процедур (як приклад поведження з виконавчою службою), позиціонування органів влади як ворожої інстанції, що є відлунням ще старих ре-

жимів, є саме тими факторами, які нівелюють наше сприйняття держави і, як наслідок, формують умови для впровадження змін у суспільстві.

Звідси ми вже можемо розглянути два можливі варіанти подальших дій. Перший – це контрольована лібералізація суспільства та формування сильного громадського суспільства, яке вже, за своєю суттю та враховуючи власні повноваження, більш зацікавлене у збереженні знайомих інструментів взаємодії з органами влади, що рівнозначне збереженню держави. Другий – це ігнорування суспільного запиту та, як наслідок, отримання реактивної реакції, що націлена на зміну засобів взаємодії між громадянами та владою, а в окремих випадках і на зміну держави як такої.

Говорячи про Черкащину більш предметно, варто зазначити, що цей регіон є здебільшого стабільним. За час незалежності, як і в інших регіонах України, з'являлися та зникали організовані злочинні групи, відбувалися конфлікти між місцевим самоврядуванням та органами державної влади, поширювалися бунтарські настрої, але в цілому регіон не піддався викликам сепаратизму, етнічним конфліктам чи іншим факторам, влагодити які часто досить складно.

-
1. Про національну безпеку України: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
 2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>

УДК 908:614.3](477.46)''1991/2021''

Василь ЗАГОРОДНІЙ,
*кандидат медичних наук,
завідувач кафедри фізичного виховання та здоров'я людини
Черкаського державного технологічного університету*

САНІТАРНА СЛУЖБА ЧЕРКАЩИНИ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ

Шлях створення санітарно-епідеміологічної служби в Черкасах і в Україні загалом був доволі непростим і тривалим. Адже розпочався ще у далекому 1923 р., коли Рада народних Комісарів УРСР прийняла декрет «Про санітарні органи республіки».

У тому ж 1923 р. при окружному відділі охорони здоров'я на Черкащині було створено санітарно-епідеміологічний відділ, а в м. Черкаси – ядро санітарної служби в складі одного лікаря, двох помічників, двох дезінфекторів, двох віспощеплювачів і санітарно-бактеріологічна лабораторія. В умовах

складної санітарно-епідемічної ситуації на той час санепідслужба не справлялась, і її штати було збільшено в 1924 р. ще на одну посаду лікаря і двох помічників санітарного лікаря. Наприкінці 1927 р. всі протиепідемічні підрозділи були об'єднані в одну санітарно-епідеміологічну станцію.

Із 1928 р. по всій Україні були створені санепідстанції як основна форма профілактичної установи. У 1928 р. у зв'язку з високою захворюваністю на малярію та сказ у Черкасах було створено самостійну окружну малярійну станцію та Пастерівську станцію, яка розміщувалась у двох кімнатах приміщення військкомату по вул. Шевченка, 287. У 1929 р. всі ці станції були переведені в одне приміщення, в якому знаходилася Черкаська міська санепідстанція. І в цьому ж році в знак визнання її роботи міськвиконком за клопотанням адміністрації санепідстанції вулицю біля її приміщення перейменував у вулицю Пастерівську.

У результаті самовідданої роботи фахівців санепідслужби до 1939 р. вдалося досягнути значних успіхів у зниженні рівня інфекційної захворюваності. Кров'яні і кишкові інфекції: висипний і черевний тифи, захворюваність малярією були знижені до одиничних випадків. Практично було ліквідовано захворюваність натуральною віспою, туляремією, сибірською виразкою.

Окупація фашизму в серпні 1941 р. припинила роботу санепідстанції. Однак після закінчення Другої світової війни, у квітні 1946 р. знову було повністю відновлено роботу санепідстанції, де на той час працювало 22 особи. Цей колектив своєю самовідданою працею досяг значних результатів у справі ліквідації інфекційних захворювань на висипний тиф, дифтерію, різко знизилася захворюваність на черевний тиф, малярію, які були поширені у повоєнні роки.

В тодішній УРСР працювали видатні вчені та організатори медицини, які своєю невтомною працею зробили надзвичайно багато для профілактики інфекційної захворюваності, становлення гігієни та епідеміології як науки. Імена О. М. Марзєєва, Л. В. Громашевського, Д. К. Заболотного, Є. Г. Гончарука, Ф. Ф. Ерісмана та багатьох інших були відомі не тільки в нашій державі, а й далеко за її межами.

Зі здобуттям незалежності було прийнято Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення». Цей закон тривалий час був основним у регламентації діяльності санітарно-епідеміологічної служби. Служби, всі зусилля якої були спрямовані на забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя в державі – однієї зі складових її національної безпеки. І це не перебільшення, а реальність. Адже саме завдяки зусиллям фахівців санепідслужби в країні були ліквідовані такі небезпечні захворювання, як чума, натуральна віспа.

Саме фахівці санітарно-епідеміологічної служби часто, здійснюючи трудові подвиги, запобігали виникненню й поширенню інфекційних захворювань, ліквідовували їхні спалахи, першими з'являлися в епіцентрі надзвичайних ситуацій, брали участь у розробці заходів з ліквідації їхніх наслідків, проводили необхідні лабораторні дослідження.

В надзвичайних ситуаціях санітарний лікар мав діяти сміливо і рішуче для вжиття негайних заходів та запобігання масового зараження людей, поширення захворювань, виникнення харчових отруєнь, забруднення навколишнього середовища. А якщо врахувати, що кожному інфекційному захворюванню притаманні свої закономірності поширення і кожна токсична речовина має свої характерні особливості дії і нейтралізації, то стає зрозумілим, якими знаннями мав володіти фахівець санепідслужби, які елементи винахідливості, логічного аналізу і кмітливості повинні бути притаманні йому.

Краще, ніж сказав свого часу Герой Соціалістичної Праці, академік АМН СРСР, професор Лев Громашевський про роботу лікаря санепідслужби, не скажеш: «Якщо лікар врятував одну людину, про нього говорять, якщо він вилікував 10-15 осіб, його прославляють. Однак, якщо він відвернув захворювання тисяч і тисяч людей, цього ніхто не оцінить. Адже як оцінити те, що не відбулося?».

Справді, праця санітарного лікаря, лікаря-епідеміолога є буденною і, на перший погляд, непомітною, але надзвичайно важливою.

За радянських часів держава високо оцінювала діяльність санітарних лікарів. Тільки в закладах санепідслужби практичного профілю у 80-х рр. ХХ ст. працювало три Герої Соціалістичної Праці, понад 30 санітарних лікарів були удостоєні звання «Заслужений лікар УРСР».

Санітарно-епідеміологічні станції в Україні в часи незалежності мали потужну матеріально-технічну базу, добре підготовлених фахівців, яких готували на медико-профілактичних факультетах медичних вишів. Наведу приклад Черкаської міської санепідстанції, яку мав честь очолювати протягом 18 років. Лабораторії цієї СЕС були оснащені чотирма хроматографами з програмним забезпеченням, полярографами, аналізаторами вольтамперметричними з комп'ютерним та програмним забезпеченням, спектрофотометрами, колориметрами, газоаналізаторами, шумовібровимірювальними приладами. Мали пересувну лабораторію з контролю забруднення атмосферного повітря.

В Черкаській міській санепідстанції в 2006 р. працювало 247 осіб, з них 61 лікар, 120 середніх медичних працівників, 7 інженерів, 17 молодших мед-працівників та обслуговуючий персонал. У 2006 р. лабораторний підрозділ Черкаської міської СЕС було визнано одним із найкращих у санепідстанціях України, а в 2008 р. Головного державного санітарного лікаря м. Черкаси визнано «Найкращим організатором діяльності державної санепідслужби в Україні» та відзначено нагородою.

Однак вже з 2011 р. почалося знищення санепідслужби. У 2011 р. ухвалено постанову Кабінету Міністрів від 14.11 № 1184 «Про затвердження граничної чисельності працівників територіальних органів центральних органів виконавчої влади». Відповідно до цієї постанови проведено скорочення Державної санепідслужби України на 50 %. У Черкасах скоротили на 72 %, враховуючи те, що була повністю ліквідована міська дезінфекційна станція, яка була у складі санепідслужби міста.

Постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» було передбачено реорганізацію Державної санітарно-епідеміологічної служби з розділенням її на частини і приєднанням до інших служб. Фактично цією постановою відбулася ліквідація санепідслужби. А в системі вищої медичної освіти було ліквідовано медико-профілактичні факультети, і з 2011 р. не ведеться прийом на навчання абітурієнтів для підготовки лікарів-гігієністів, епідеміологів, вірусологів і т. д.

Маючи багаторічний досвід роботи в галузі профілактичної медицини, можу з усією повнотою відповідальності стверджувати, що в нашій державі відбувся відхід від запобіжно-профілактичного принципу охорони здоров'я. Наукове обґрунтування провідної ролі санітарно-епідеміологічної служби як основи профілактичної медицини відійшло в історію.

Зазначу, що така ж думка часто лунає в засобах масової інформації з вуст багатьох політиків, громадських діячів та пересічних громадян України. Адже вони розуміють, що майже сторічна історія Державної санітарно-епідеміологічної служби як однієї з найдієвіших систем санітарно-епідеміологічного нагляду довела свою ефективність у профілактиці як інфекційних, так і неінфекційних захворювань. Потужна школа гігієністів, епідеміологів, яка не мала аналогів у світі, напрацювала гігієнічні та проти-епідемічні нормативи, які за багатьма показниками є одними з найоб'єктивніших.

Зрозуміло, що ліквідацію санепідслужби було здійснено колишньою владою на догоду бізнесу і ніяк не на користь суспільства. Адже всім відомо, що в багатьох випадках особисті інтереси окремих можновладців стояли вище державних, а доволі часто було навіть важко відокремити владу від бізнесу. Тому й нанесено нищівного удару по профілактичній медицині.

Проте ми, лікарі-гігієністи, часто є свідками того, що сьогодні на багатьох об'єктах промисловості, комунальної сфери, торгівлі, громадського харчування, виховання, навчання, відпочинку є небезпечні порушення санітарно-гігієнічних та протиепідемічних вимог, які не йдуть на користь здоров'ю. Всім достеменно відомо, що саме ці об'єкти формують санітарно-епідемічну ситуацію на тій чи іншій адміністративній території.

Тому видається надзвичайно важливим і нагально необхідним рішення Ради національної безпеки і оборони щодо відновлення в нашій країні санітарно-епідеміологічної служби. Адже достеменно відомо, що вона створювалася не заради посад для когось, як це часто траплялося останнім часом, а для боротьби з інфекційними хворобами та профілактики неінфекційних хвороб, тобто заради народного здоров'я. Доки громадяни нашої держави не будуть мати чисте повітря, якісні і безпечні продукти харчування та воду, не працюватимуть, навчатимуться, відпочиватимуть та оздоровлюватимуться в умовах, які відповідають санітарно-гігієнічним нормативам, досягти мети – збереження та покращення здоров'я населення – буде важко, а найімовірніше,

неможливо. А як відомо, саме з цією метою створювалась і розвивалась санітарно-епідеміологічна служба.

Саме тому вважаю надзвичайно правильною думку науковців щодо відновлення у медичних вишах медико-профілактичних факультетів, які б, як і раніше, готували лікарів-гігієністів, епідеміологів, вірусологів, бактеріологів. Адже сьогодні виникла пандемія вірусної інфекції, і все суспільство відчуло дефіцит лікарів-епідеміологів та вірусологів. А де гарантії, що ми в майбутньому застраховані від аварій техногенного характеру чи природних стихійних лих, які створюватимуть загрозу не тільки для здоров'я, а й для життя сучасної людини? І тоді конче потрібні будуть лікарі-гігієністи, які не менше потрібні вже сьогодні для організації і реалізації в межах законодавства першочергових заходів щодо профілактики професійних захворювань, масових неінфекційних захворювань (отруєнь), радіаційних уражень людей, запобігання шкідливому впливу на стан здоров'я і життя людини факторів середовища життєдіяльності. Лікарі-гігієністи необхідні сьогодні для аналізу причин і умов погіршення санітарної та епідемічної ситуації в населених пунктах, визначення ризиків для здоров'я населення, внесення комплексу заходів та пропозицій місцевим органам влади, керівникам підприємств, установ, організацій для їх реалізації з метою профілактики та покращення стану здоров'я населення. Адже ніхто інший, крім лікарів-профілактиків, цього не може зробити. Для цього необхідно мати спеціальні знання, які й давали саме медико-профілактичні факультети.

Дозволю з досвіду своєї роботи в санепідслужбі, якій присвятив 32 роки свого життя, навести кілька прикладів, як наша держава, не один раз убезпечуючи, рятуючи здоров'я і життя наших громадян, використовувала такі необхідні знання та досвід лікарів-гігієністів, епідеміологів: під час ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС; наслідків стихійного лиха в західних областях держави, коли там за одну добу випадала місячна норма опадів; і в населених пунктах, в яких всі криниці та вигрібні ями з відходами життєдіяльності людини, купи тваринних відходів були залиті дощовими водами і була реальна загроза виникнення епідемічних спалахів багатьох захворювань. Саме фахівці санепідслужби вахтовим методом направлялися в місця цих надзвичайних ситуацій і професійно виконували свою роботу з організації ліквідації їх наслідків, відновлюючи і забезпечуючи тим самим санітарне та епідемічне благополуччя.

Чи, можливо, хтось вважає, що в XXI ст. наша держава застрахована від подібної агресії техногенного чи природного характеру? Мені здається, що пандемія коронавірусної інфекції яскраво довела, що ні! І буде важливо, якщо нинішня влада, яка прагне багато чого в державі змінити на краще, дослухається до думки авторитетних вчених, зробить належні висновки і ухвалить правильне рішення щодо відновлення повноцінних медико-профілактичних факультетів у медичних вишах.

Наведу ще один приклад з досвіду роботи в санепідслужбі, який свідчить про важливість і необхідність буденної роботи лікарів-гігієністів, які свого часу вели щоденний моніторинг санітарно-гігієнічної ситуації в кожному населеному пункті, й у м. Черкаси зокрема. Цього моніторингу не може здійснювати жодна служба, в тому числі новостворена Держпродспоживслужба.

Отже, Черкаський міський виконавчий комітет замовив проектному інституту «ДІПРОМІСТО» розробити Генеральний план розвитку міста Черкаси. У фахівців проектного інституту постало питання: яка ж санітарно-гігієнічна ситуація в нашому місті – для того щоб спроектувати і викласти в Генеральному плані міста подальший його розвиток, враховуючи стан забруднення атмосферного повітря, шумові характеристики та електромагнітне навантаження в різних мікрорайонах міста, стан джерел водопостачання, стан водовідведення. Проектний інститут зробив запит на адресу міської санепідстанції і отримав на кількох десятках сторінок всю необхідну інформацію, яка й була використана при розробці Генплану.

Враховуючи той факт, що генеральні плани міст та інших населених пунктів з певною періодичністю переглядаються і доопрацьовуються, а то й розробляються нові, враховуючи зміни, які постійно відбуваються, виникає запитання – які вихідні дані будуть покладатися в основу їх розробки, коли цей моніторинг станом на сьогодні ніхто не проводить. На мій погляд, ліквідувавши санепідслужбу, було зруйновано й усю науково обґрунтовану систему соціального розвитку і забудови населених пунктів.

У зв'язку з прийняттям постанови Кабінету Міністрів України № 226 від 29.04.2015 р. та вилученням з переліку галузей знань і спеціальностей базової спеціальності «Медико-профілактична справа» реально не здійснюється сьогодні підготовка й лікарів-гігієністів з гігієни дітей та підлітків та з гігієни харчування. Їх функції та повноваження нині передано ветеринарним лікарям. На ветеринарну службу сьогодні покладено не властиві їй функції зі встановлення небезпечності харчової продукції для здоров'я людини, що завжди було виключно компетенцією медиків.

Так, передбачено, щоб встановити шкідливість харчового продукту, вивчається: можливий безпосередній короткотривалий чи довготривалий вплив продукту на здоров'я людини, яка його споживає, та на майбутні покоління; можливий накопичувальний ефект токсичності; особлива чутливість організму окремої категорії споживачів, якщо продукт призначений саме для цієї категорії.

Незрозуміло, яким чином, не маючи відповідної фахової підготовки, державний інспектор ветеринарної медицини визначає безпечність продукту, адже оцінка ризиків виникнення хвороб харчового походження, розслідування отруєнь та кишкових інфекцій з харчовим фактором передачі вимагають спеціальних медичних знань з етіології, клініки, діагностики інфекційних та неінфекційних захворювань людини, токсикології, бактеріології, вірусології.

Кінцевою метою контролю за якістю харчових продуктів є не якась абстрактне забезпечення їх якості та безпеки, а, насамперед, попередження захворювань харчового походження у людей. Тому саме лікарі-гігієністи з гігієни харчування, гігієни дітей та підлітків разом з лікарями-епідеміологами повинні забезпечувати моніторинг, а за необхідності розробляти заходи щодо недопущення виникнення та поширення захворювань, пов'язаних із вживанням харчових продуктів. Виведення продуктів харчування із поля зору профілактичної медицини призведе до негативних наслідків, які ми маємо вже й станом на сьогодні. Адже такої кількості масових спалахів кишкових інфекцій та отруєнь, як це було в останні роки, раніше в Україні не було.

Тож хочеться сподіватися, що нинішня влада відновить і збереже основний запобіжно-профілактичний характер нашої медицини відповідно до «Основ законодавства про охорону здоров'я». Це законодавче минуле, яке дивиться у сьогоднішній та завтрашній день.

УДК 908(477.4)119(081)

Василь МЕЛЬНИЧЕНКО,
*кандидат історичних наук, професор,
професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,
голова Черкаської обласної організації НСКУ,
заслужений працівник культури України*

КРАЄЗНАВСТВО – ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Так сталося, що у календарі пам'ятних дат нашої держави дві доленосні дати – День Незалежності і День Конституції – розміщені поруч. І це символічно, адже саме ці події ознаменували початок і незворотність історичного поступу України на шляху незалежності.

І саме з висоти цих, ювілейних у нинішньому році державних дат ми оцінюємо зроблене, дивимось у майбутнє. Усвідомлюємо, яке важливе значення має формування патріотичного світогляду громадян.

У роки незалежності України, як ніколи, особливої актуальності набуло всебічне вивчення Черкащини – унікального історико-культурного регіону нашої держави, який за велику честь ми маємо право називати своєю «малою батьківщиною». У цій справі – найперше слово за краєзнавцями, які присвячують своє життя невтомній і подвижницькій праці на пошуково-просвітницькій ниві.

Ще наприкінці 1980-х рр. на хвилі демократичних перетворень на Черкащині зусиллями ентузіастів почав відроджуватись, а з проголошенням незалежності набув розвитку краєзнавчий рух. Говорячи про це, ми віддаємо

шану тим, хто ще на початку ХХ ст. і у 1920-х рр. започатковували на Черкащині перші музеї і краєзнавчі об'єднання, досліджували пам'ятки історії і культури рідного краю. Згадуємо краєзнавців, які стали жертвами незаконних репресій і переслідувань у 1930-х рр.

Відродження і організаційне оформлення краєзнавства відбулося наприкінці 1989 р., коли було утворено обласне краєзнавче товариство, яке згодом разом з однодумцями з інших областей об'єдналося у Всеукраїнську спілку краєзнавців, ставши її обласною організацією.

Відтоді і веде відлік свого творчого шляху обласна організація краєзнавців. Її статутом головним завданням визначено виховання у громадян почуття національної самосвідомості, глибокої поваги до історії, культури, мови і традицій українського народу, шанобливого ставлення до природи рідного краю.

Активізації краєзнавчого руху на Черкащині сприяло надання Спілці статусу національної, про що було оголошено 28 жовтня 2008 р. на IV з'їзді Національної спілки краєзнавців України. Цим самим на державному рівні було визнано її видатні заслуги у розвитку національної культури.

Оглядаючи шлях, пройдений Спілкою за понад 30 років, виділяємо найголовніше.

Зокрема у справі згуртування краєзнавчого руху та розширення його просвітницько-пошукових можливостей важливу роль відіграло започаткування журналу «Краєзнавство Черкащини», перший номер якого вийшов у 1990 р.

Національна спілка краєзнавців, і особисто її голова світлої пам'яті Петро Тимофійович Тронько, у 1992 р. започаткувала проект «Реабілітовані історією», головним завданням якого визначено відновлення історичної справедливості, висвітлення трагічних подій в історії України, повернення їй незаслужено забутих імен державних діячів, науковців, митців, робітників і селян, вшанування тих, хто боровся за свободу і незалежність України.

Вже побачило світ 10 томів цього проекту по Черкаській області. Члени Спілки – активні учасники обласної редколегії з видання книг «Реабілітовані історією», а також таких фундаментальних видань, як «Книга пам'яті», «Національна книга пам'яті жертвам Голодомору 1932–1933 років» та інших суспільно значущих праць. Окремий напрям є тема затоплених сіл.

В основу практичної роботи обласної організації у роки незалежності покладено дослідження та популяризація історії рідного краю, координація зусиль краєзнавчої громадськості, посилення співпраці із зацікавленими організаціями, передусім закладами освіти і культури.

З 2003 р. в області проводяться історико-краєзнавчі конференції «Черкащина в контексті історії України», на яких обговорюються актуальні проблеми історії і сучасності краю, видаються збірники матеріалів, які разом із журналом «Краєзнавство Черкащини» користуються популярністю серед черкащан, виконуючи важливу пізнавально-виховну функцію.

Неабиякою популярністю користуються краєзнавчі видання. За час існування Спілки побачило світ близько 500 книг про міста і села краю, наших

відомих земляків, події і явища, що відбувалися на Черкащині. В широкий науковий обіг введено багато нових або маловідомих фактів.

Важливе значення має державна підтримка Спілки краєзнавців (як і інших творчих спілок). Зокрема в рамках обласної програми книговидання за кошти бюджету видаються найбільш вагомим краєзнавчим виданням, журнал «Краєзнавство Черкащини». За підтримки обласної влади тільки останнім часом Спілкою виготовлено фільм «Богдан Хмельницький та його епоха», готується фотовиставка до 30-річчя незалежності.

У практиці закладів освіти з використання можливостей краєзнавства у навчально-виховному процесі нагромаджено значний досвід спільної роботи Національної спілки краєзнавців України із закладами освіти, що простежується на прикладі Черкаської області, де обласна організація НСКУ тісно співпрацює з вищими навчальними закладами та школами, спрямовуючи роботу на посилення патріотичного виховання учнів та студентської молоді.

Обласною організацією взято шефство над школами міста Черкаси, Кам'янського, Чигиринського районів та міста Сміла. За участю членів НСКУ стали традиційними учнівські науково-практичні конференції, матеріали яких видаються збірниками, проведення краєзнавчо-просвітницьких заходів. Впродовж тривалого часу члени Спілки очолюють та входять до складу журі обласних конкурсів-захистів учнівських наукових робіт Малої академії наук в номінації «Історичне краєзнавство», виступають керівниками та рецензентами таких робіт. Внаслідок цього на всеукраїнському рівні команди області посідають високі місця, а у 2013 р. команда Черкащини мала абсолютну першість.

Для стимулювання краєзнавчого руху з 1994 р. існує заснована обласною державною адміністрацією та обласною радою обласна краєзнавча премія імені Михайла Максимовича у двох номінаціях – за видання краєзнавчої літератури і організацію роботи музеїв на громадських засадах. Щороку виділяються стипендії для творчих спілок.

Спілка краєзнавців має виключно громадський характер, тому люди, які безкорисно займаються краєзнавством, заслуговують на особливу шану. А подвижники краєзнавчого руху попередніх поколінь заслуговують на увічнення їх пам'яті. Є немало прикладів, гідних наслідування.

Так, у Золотоноші краєзнавчий музей носить ім'я Михайла Пономаренка, у селі Великий Хутір Драбівського району – ім'я Олександра Андрійовича Дорошенка. Увійшли в історію як почесні громадяни своїх населених пунктів краєзнавці Павло Соса (Черкаси), Кость Гудзенко (Кам'янка), Іван Сорочкопуд (Канів), Іван Волошенко (Монастирище), Георгій Коваль (Городище).

Імена відомих краєзнавців носять вулиці: Михайла Пономаренка у Золотоноші, Івана Городинця у селі Безпальче Драбівського району, Марії Шкаліберди і Костя Гудзенка у Кам'янці, Олександра Найдю у Чигирині, Григорія Міхненка у селі Боровиця Чигиринського району.

Рамки регламенту дали можливість окреслити лише окремі напрями діяльності Спілки краєзнавців у роки Незалежності. Але й це дає підстави для

підсумкового висновку про те, що тільки в умовах незалежної держави краєзнавство дістало можливості для творчого, позбавленого ідеологічного диктату, розвитку.

За 30 років незалежності України краєзнавство на Черкащині стало важливим чинником державотворчих процесів і робить вагомий внесок у справу відродження духовності, історичної пам'яті, виховання у громадян, передусім у молоді, любові до рідного краю, почуття національного патріотизму, готовності захищати свободу і незалежність нашої держави.

УДК 069:908](477.46)''1991/2021''

Ірина СОБКО,
директор Черкаського обласного краєзнавчого музею

**ЧЕРКАСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ –
НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ДЛЯ МУЗЕЙНИХ ЗАКЛАДІВ
ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ
В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ**

Черкаський обласний краєзнавчий музей сьогодні – це сучасний культурний та освітній центр, один з найбільш відвідуваних та популярних закладів культури обласного підпорядкування. Він є центром музейної та краєзнавчої справи Черкащини.

Основними напрямками діяльності закладу є здійснення наукового комплектування музейних фондів, дослідження наукових колекцій та їх наукове оброблення, розроблення структури, тематико-експозиційних планів експозицій та їх монтаж, проведення екскурсій по експозиціях та виставках, організація виставок, проведення тематичних заходів тощо.

Однак, окрім перелічених вище напрямів діяльності, наш музей є ще й науково-методичним центром для музейних закладів Черкаської області (районних, міських музеїв, музеїв на громадських засадах та всіх інших музеїв комунальної форми власності).

У нас працюють високопрофесійні співробітники, які надають як методичну, так і практичну допомогу з усіх питань, які стосуються музейної роботи. Адже не секрет, що в музейних закладах нашої області працюють люди, які не мають фахової музейної освіти, і тому Черкаський обласний краєзнавчий музей – це єдина установа в області, яка може допомогти іншим музеям у виконанні своїх статутних зобов'язань.

Черкаський обласний краєзнавчий музей бере активну участь у створенні експозицій музеїв області. Так, за участі наших співробітників було створено музей Т. Г. Шевченка у с. Мошни Черкаського району, музей коза-

цької слави у с. Виграїв Корсунь-Шевченківського району, музей-садибу Героя України В. М. Чорновола у с. Вільховець Звенигородського району, музеї шкіл № 25 та № 27, а також музей дитячого садочка № 79 м. Черкаси і низку інших музеїв. Крім того, нашими співробітниками проводилися реекспозиції музеїв ЧДТУ, ЧНУ ім. Б. Хмельницького (музей рушника), музеїв історії сіл Кліщенці ім. М. Старицького та Красенівки ім. Піддубного Чорнобаївського району, музею Г. Сковороди с. Коврай Золотоніського району тощо.

На базі нашого закладу та за участю співробітників музею управління культури Черкаської ОДА систематично проводить семінари-навчання для музейних працівників області щодо різних напрямів музейної роботи. В умовах карантинних обмежень такі навчання ми проводимо в форматі відеолекцій у соціальних мережах.

Варто зазначити, що в кінці 1980-х рр. значну кількість із загальної музейної мережі області становили музеї, які діяли на громадських засадах. Так, на 01.01.1986 р. на території області діяло 643 такі музеї, із них 228 – це ленінські кімнати, що діяли в навчальних закладах та на підприємствах. Тому в роки незалежності України ленінські кімнати були закриті або перепрофільовані.

Крім того, роздержавлення підприємств і заводів, а також перехід їх із державної форми власності до приватної призвели до того, що низка музеїв, які діяли на підприємствах, в установах та організаціях, припинили своє існування. Так, наприклад, було ліквідовано музей історії заводу «ВО «ТЕМП», що діяв у м. Черкаси, а у зв'язку з ліквідацією підприємства РТП-ВАТ смт. Чорнобай припинив своє існування музей історії цього підприємства.

Закриття значної частини саме громадських музеїв було пов'язано з економічною нестабільністю в державі. Проте у збереженні мережі громадських музеїв значну роль відігравали і продовжують відігравати ставлення місцевих органів влади та робота ентузіастів музейної справи, які, незважаючи на важкі в економічному плані роки, продовжують зберігати музейні колекції.

Варто зазначити, що низка музеїв області за роки незалежності змінили свій статус.

Так, до складу Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» увійшли громадські музеї історії сіл Стецівка, Медведівка та два музеї с. Суботів Чигиринського району. Меморіальний музей К. Г. Стеценка увійшов до складу Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника. Мліївський меморіальний музей Л. П. Смиренка Городищенського району став відділом Черкаського обласного краєзнавчого музею. Відділами нашого музею стали також Чорнобаївський районний краєзнавчий музей та музей історії с. Старосілля, хоча пізніше Чорнобаївський музей став окремою юридичною установою. Такими ж окремими юридичними установами стали і Золотоніський, Звенигородський, Драбівський, Смілянський та Шполянський музеї. А на базі музею історії с. Дзензелівка у 2004 р. було створено Маньківський районний краєзнавчий музей.

За роки незалежності простежується стійка тенденція до збільшення кількості музеїв на громадських засадах і пов'язано це з пробудженням наці-

ональної свідомості нашого народу та усвідомленням його самоідентичності. Тому більшість новостворених музеїв – це музеї етнографічного профілю, як то: музей старожитностей с. Водяне Шполянського району, музей стародавнього побуту та народних ремесел с. Плескачівка Смілянського району, музей народних промислів с. Мошни Черкаського району, садиба-музей ім. Гончара с. Лип'янка Шполянського району та низка інших музеїв.

Наразі в області створено та діє сім приватних музеїв. Це музей історії с. Головкивка Чигиринського району, музейна кімната Іркліївського козацького полку с. Іркліїв, історико-етнографічний музей «Козацькі землі України» поблизу с. Вереміївка Чорнобаївського району, музейна кімната РТП с. Іркліїв Чорнобаївського району, музей історії с. Стебне та музей українського побуту ХУШ–ХІХ ст. Звенигородського району і «Патріотичний музей АТО» при ТОВ «Група компаній з вантажних перевезень» у м.Черкаси. Це яскраво свідчить про небайдужість наших земляків як до вивчення, так і до збереження нашої історичної спадщини.

Музеями області ведеться активна пошукова робота. Досліджується, вивчається і передається нащадкам історія краю, збираються експонати. В процесі збору матеріалів організуються зустрічі і бесіди з учасниками історичних подій, а також з їх нащадками. Всі записи розповідей очевидців, відомості, отримані з листування, а також архівні документи вивчаються та документуються для подальшого створення нових експозиційних комплексів.

В своїх експозиціях музеї області висвітлюють маловідомі сторінки місцевої історії. Враховуючи все зростаючі потреби учнів, молоді у пізнанні правдивої історії нашої Батьківщини, суті і причин ще зовсім недавнього замовчування або викривлення багатьох фактів, подій, життя та діяльності історичних осіб, працівники музеїв ретельно досліджують теми, які раніше не висвітлювались. Така робота музеїв сприяє формуванню у молодого покоління патріотичних почуттів, активної громадянської позиції, усвідомленню свого громадянського обов'язку.

У часи відродження Української державності та національної свідомості громадян країни, коли залишається все менше людей, які є носіями народної пам'яті, фольклору, виникла гостра потреба у збереженні і популяризації предковичного народного мистецтва. Саме тому наші музейні заклади зібрали унікальні етнографічні колекції, які є основою у вивченні дошкільнятами, учнями та студентами духовної спадщини і традицій нашого народу. Так, у Ризинському історико-етнографічному музеї «Різана криниця» працівниками було зібрано унікальні зразки українського одягу, ткани рушники, скатертини, вишиванки, побутові речі, одяг, взуття, предмети домашнього вжитку, а також гончарні вироби, плетінки з лози та соломи, дерев'яні довбанки та ковші, посуд місцевих умільців, знаряддя праці селян – рало, леміш, ціпи, дерев'яні лопати, жорна та багато інших речей.

А з 2013 р. при музеї історії с. Великий Хутір Драбівського району працює майстерня народних умільців, в якій проводяться майстер-класи по виготовленню виробів декоративно-прикладного мистецтва.

Музеї області розширили свої експозиції розділами про Голодомор 1932–1933 рр., зібрали та опрацювали свідчення очевидців цієї жахливої трагедії, щороку проводять заходи по вшануванню жертв Голодомору.

Крім того, в більшості музеїв створено нові експозиційні комплекси, присвячені подіям Української революції 1917–1921 рр. та їх учасникам.

Також експозиції музеїв поповнюються експонатами про земляків – учасників Революції Гідності та учасників війни на Сході.

Однак розвиток музейної справи в області має низку невирішених проблем. На роботу музейних закладів негативно впливають як економічні негаразди, так і недосконалість чинного законодавства.

Музейні заклади першочергово потребують зміцнення матеріально-технічної бази, проведення капітальних ремонтних робіт музейних приміщень, експозиційних залів, реставрації музейних експонатів, встановлення засобів пожежної та охоронної безпеки, підключення до опалювальних систем, виділення додаткових площ для розширення експозицій та зберігання експонатів.

Вагомою проблемою є й те, що в результаті децентралізації та створення ОТГ зруйнувалася система належності музеїв до районних відділів культури, що викликало певні труднощі в роботі музеїв.

Звичайно, для вирішення цих та інших проблем необхідні кошти, але при їх відсутності музейні співробітники проявляють творчий підхід до роботи, ентузіазм для підтримання належного стану, збереження та популяризації культурних надбань.

-
1. Розвиток музейної справи на Черкащині: матеріали другої наук.-практ. конф. Черкаси, 2009.
 2. Черкаський обласний краєзнавчий музей. Науковий архів.
 3. Черкаський обласний краєзнавчий музей: наук.-попул., довідк. вид. Черкаси, 2018.
 4. Черкащина в контексті історії України: матеріали першої наук.-краєзнавчої конф. Черкащини, присвяч. 50-річчю утворення Черкаської області. Черкаси, 2004.

УДК 908(477.46):930.2(477)

Тетяна КЛИМЕНКО,
*кандидат історичних наук, доцент,
директор Державного архіву Черкаської області*

ЧЕРКАЩАНИ У СКЛАДІ ДИПЛОМАТИЧНОГО КОРПУСУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

З-поміж різноманітних регіонів української землі, які різняться традиціями, культурою, побутом, економічним розвитком і природними багатствами, особливе місце займає Черкаський край зі своїм славним минулим.

Для дослідників, яких цікавить історія Черкащини, вкрай важливо мати інформацію не тільки про документи з її історії, але й видатних особистос-

тей, які зробили значний внесок в її розвиток. Серед багатьох помітних постатей нашого регіону чільне місце займають перші дипломати Української Народної Республіки – уродженці цього славетного краю.

Характерною рисою кадрової політики в цій сфері було те, що основний акцент робився на професійній підготовці, фаховому рівні, принциповості та патріотизмі працівників зовнішньополітичного відомства Української Держави. Завдячуючи цьому Європа і світ більше стали знати про Україну як незалежну, самостійну державу.

Перший український уряд висунув на відповідальні посади дипломатичної служби талановитих діячів, які проявили високі морально-політичні якості, швидко ставали вправними фахівцями й прислужилися українській справі. Серед них були й уродженці Черкащини: А. І. Яковлев, С. П. Шелухін, П. І. Мшанецький, Ф. П. Матушевський, А. М. Ливицький, Ф. П. Швець, М. І. Білінський, Є. В. Мешковський та ін., які справили на досвідчених закордонних дипломатів чимале враження. Серед важливих візитів українських дипломатів-черкашан було делегування у Паризькій мирній конференції, участь у мирних переговорах у Бресті, переговорах з Польщею, нарадах у Карлсбаді у 1919 р., Відні у 1920 р., місії до Ліги Націй, участь у складі делегації підписання Брестських угод між Україною та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною, що засвідчило міжнародне визнання України як незалежної держави, проголошення вигідного для неї миру без анексій і контрибуцій та забезпечило вихід УНР із світової війни, встановлення дипломатичних і торговельних відносин з європейськими державами.

У другій половині 1919 р., з метою зближення з Польщею, було створено українську дипломатичну місію в Річі Посполитій Польський, яка за своїм складом налічувала 38 працівників і була одним із найчисленніших українських закордонних дипломатичних представництв. Головою місії було призначено А. М. Ливицького, а його політичним радником – П. І. Мшанецького.

Український політичний і державний діяч, голова уряду УНР в екзилі Андрій Миколайович Ливицький народився 31 березня 1879 р. на хуторі Красний Кут неподалік с. Ліпляве Золотоніського повіту (нині Черкаської області). Походив із давнього і славетного козацького роду. У 1917 р. – обраний делегатом Всеукраїнського селянського з'їзду від Золотоніського повіту та членом Української Центральної Ради від Селянської спілки. Входив до складу української делегації, яка підписала Брестський (Берестейський) мирний договір. У результаті тривалих і важких переговорів у ніч на 9 лютого 1918 р. А. Ливицький, у складі української делегації, підписав історичний акт про укладення мирного договору між Україною та Центральними державами, надзвичайно урочисто із запрошенням усього складу учасників конференції, який передбачав негайне встановлення дипломатичних та консульських зносин з Україною. У січні – червні 1919 р. займав посади тимчасово керуючого МВС і товариша (заступника) Міністра юстиції УНР, Міністра

юстиції і заступника голови Ради народних міністрів УНР, Міністра закордонних справ УНР [1].

Виступав за необхідність створення Балто-Чорноморського союзу під егідою УНР. У жовтні 1919 р. – очолив Надзвичайну дипломатичну місію УНР, відряджену до Польщі для вироблення умов і підписання Варшавського договору Директорії УНР з Польщею. У 1920–1926 рр. – голова уряду УНР, 1926–1954 рр. – президент УНР в екзилі [2].

Про політичного діяча, члена Української Центральної Ради Петра Івановича Мшанецького відомо зовсім небагато. Ще вчителюючи в Золотоніській гімназії, П. Мшанецький вступив до лав товариства, де брав участь у випуску агітаційних листівок, відозв. Згодом вступив до лав партії українських соціалістів-революціонерів (УПСР), яка за ідеологією і тактикою найбільше відповідала сподіванням українського селянства. У березні-квітні 1917 р. в містах Черкащини пройшли масові мітинги, на яких висувалися вимоги автономії України та українзації школи, активним учасником яких був П. Мшанецький. І вже після проведених виборів до Національного конгресу, який узаконив існування Центральної Ради і визначив її статус, він поповнив її склад і був обраний членом. За Гетьманату П. Мшанецький працював у Міністерстві освіти, а коли у 1919 р. до Польщі було споряджено надзвичайну дипломатичну місію на чолі з міністром закордонних справ А. Ливицьким, він був включений до її складу та призначений на посаду політичного радника.

Складовою частиною політичної системи Української Народної Республіки були громадські організації. У 1922 р., вчителюючи у Фастівській трудовій школі, П. Мшанецький організував підпільну «Полуботківську громаду», а за два роки до неї приєдналася «Спілка націоналістів» [3]. Клуб Полуботка складався з військових українців, відомих по своїй діяльності ще з до-революційних часів. Це були щирі патріоти, які скептично ставились до спроб розв'язати українську справу шляхом порозуміння між більшовицьким урядом та Центральною Радою. Цей клуб вважав, що єдиний певний шлях до відбудови України – це негайне утворення могутньої власної армії [4]. Не знаходячи співчуття серед широких політичних українських кіл Центральної Ради, П. Мшанецький з власної ініціативи приступив до підготовки з організації військових частин. 5 травня 1917 р. клуб Полуботка утворив один із найславніших полків української армії – полк Богдана Хмельницького, який до останнього часу вірно стояв на захисті інтересів Української Республіки і бився проти її ворогів [5].

Український вчений, видатний юрист, історик, дипломат, громадський і політичний діяч, письменник, педагог Сергій Павлович Шелухін народився 6 жовтня 1864 р. в с. Деньги Золотоніського повіту (нині Черкаської області).

Увійшов в історію українського державотворення як член Центральної Ради, генеральний суддя УНР, міністр судових справ в уряді В. Голубовича, Голова української делегації на мирних переговорах з РРФСР у червні

1918 р., член української делегації на мирних переговорах у Парижі в 1919 р., виконував обов'язків міністра в уряді В. Чехівського тощо.

У с. Жаботин Черкаського повіту 11 листопада 1882 р. народився громадський і політичний діяч, професор Київського університету, Українського вільного університету та Українського педагогічного інституту імені Михайла Драгоманова, у 1918–1919 рр. – член Директорії УНР Федір Петрович Швець. 22 січня 1919 р. на Софіївській площі Федір Швець зачитав Універсал Соборності, або Акт Злуки українського народу про об'єднання УНР і ЗУНР у соборну Україну.

Український військовий діяч, контр-адмірал УНР, один з організаторів українського морського міністерства, Міністр морських справ УНР, Міністр внутрішніх справ УНР, організатор та командир Дивізії морської піхоти Директорії УНР Михайло Іванович Білінський народився 12 липня 1883 р. в містечку Драбів (за іншими даними с. Драбово-Барятинське) Золотоніського повіту (нині Черкаської області). За Центральної Ради входив до складу комісії по укладенню мирного договору з Румунією, перебував у Берліні у справі підписання Берестейського трактату як фахівець військово-морських справ. У травні-жовтні 1918 р. входив до складу української делегації на чолі з С. Шелухіним, яка вела переговори про умови підписання мирного договору з Радянською Росією.

Начальник Генерального штабу армії УНР генерал-хорунжий Євген Васильович Мешковський народився 12 лютого 1882 р. в с. Богдани Золотоніського повіту у дворянській родині з міцним козацьким корінням. Полковник був одним із небагатьох старшин Генерального штабу Української держави, які на службі й у житті спілкувалися виключно українською мовою. Командування і підлеглі цінували його як висококваліфікованого спеціаліста. Мабуть, саме тому Мешковський разом із начальником Генерального штабу полковником О. Сливинським та майбутнім морським міністром, а тоді ще працівником Морського міністерства, мічманом М. Білінським були включені до складу очолюваної С. Шелухіним української делегації, яка вела переговори про умови підписання мирного договору з Румунією, а незабаром до складу делегації як фахівець військово-морських справ у Берліні у справі підписання Берестейського трактату про умови підписання мирного договору з Радянською Росією, перешкодивши відторгнення Криму від України та закріпивши статус українського флоту.

Талановитим дипломатом, українським громадським діячем, політологом, культурологом, економістом, письменником, публіцистом, одним із засновників і активних учасників київського видавництва «Вік», співробітником багатьох періодичних видань кінця ХІХ – початку ХХ ст., який все своє життя присвятив справі відродження української національної культури, громадсько-політичного життя та державності України, Федором Павловичем Матушевським був підготовлений перший «Меморандум», поданий урядові Греції і послам інших держав, акредитованих в Афінах. Цей об'ємний

документ, в якому викладено історичну ретроспективу України, комплексно проаналізовано різні сфери буття України – геополітична, економічна, соціальна, релігійна, культурологічна, був написаний у гранично стислі терміни, лише за три тижні. Народився Ф. П. Матушевський 20 червня 1869 р. у містечку Сміла Черкаського повіту (нині Черкаської області). Ще з семінарських років став активним учасником різних українських гуртків і до кінця своїх днів жертвовно віддавався громадським справам [6].

Видатний вчений, громадсько-політичний і державний діяч, історик права, юрист, професор, дипломат, голова уряду УНР в екзилі Андрій Іванович Яковлев народився 11 грудня 1872 р. у Чигирині, у багатодітній сім'ї губернського секретаря. У березні 1918 р. був призначений Центральною Радою директором канцелярії іноземних зв'язків Міністерства зовнішніх справ України, а згодом надзвичайним послом в Австро-Угорщині, а вже у другій половині січня 1919 р. – головою українського представництва дипломатичної місії у Бельгії та Голландії, які мали досить сильні позиції в європейській політиці [7].

Там і застала А. Яковлева поразка української революції. Проте він продовжив свою діяльність як громадський і державний діяч з-за кордону, керував життям патріотів-емігрантів, одночасно продовжуючи наукову діяльність як професор права, викладав і обирався на посаду ректора Українського вільного університету у Празі, очолював Міністерство юстиції УНР, а в 1944–1945 рр. виконував обов'язки Голови Уряду УНР в екзилі.

Завдяки діям української дипломатії в країнах Західної Європи, громадськість цих країн, чимало політиків усвідомлювали, що українська державність є надзвичайно важливим фактором у збереженні політичної рівноваги у цьому регіоні і в цілій Європі. Дослідження проблеми внеску особистостей у створення апарату міжнародних відносин незалежної Української державності 1917–1924 рр. є важливим і актуальним в контексті своєрідного досвіду створення дипломатичної служби, вивчення історії української дипломатії та з'ясування внеску незалежної України в світові дипломатичні відносини. Імена перших українських дипломатів мають навечно закарбуватися на сторінках історії нашої держави.

-
1. Коротенко В. До біографії Андрія Лівичького (маловідомі документи Державного архіву Полтавської області). *Полтавська петлюріана*. Ч. 1. Полтава, 1993. С. 27.
 2. Уряди України у ХХ ст.: наук.-докум. вид. Київ, 2001. С. 73.
 3. Ченцов В. В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. Київ, 2000. С. 147.
 4. Матвієнко В. Україна і Польща в 1918 році: проблема формування новітніх міждержавних відносин. *Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин*. Краків, 2002. С. 45–46.
 5. Дацків І. Б. Становлення дипломатичної служби УНР доби Центральної Ради. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль, 2009. Вип. 2. С. 92–98.
 6. Погребенник Ф. «Політичний засланець». *Визвольний Шлях*. 1997. Кн. 11. С. 1370–1373.
 7. ЦДАВОУ, ф. 3696, оп. 2, спр. 314, арк. 20.

Юрій ПІВНЕНКО,
*вчитель історії Тернівського ліцею
Тернівської сільської ради
Черкаського району Черкаської області*

ПРОБЛЕМИ ВИСВІТЛЕННЯ ІСТОРІЇ ЧЕРКАЩИНИ В КОНТЕКСТІ ОЦИФРУВАННЯ АРХІВІВ

Метою цієї роботи є виділити одну з проблем, які виникають при вивченні історії Черкащини. В цьому випадку це оцифрування архівів. Архіви – це один із можливих засобів для дослідження нашого минулого, але, наскільки ми знаємо, без знання минулого немає майбутнього.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про національний архівний фонд та архівні установи»: архівний документ – документ, незалежно від його виду, виду матеріального носія інформації, місця, часу створення і місця зберігання та форми власності на нього, що припинив виконувати функції, для яких був створений, але зберігається або підлягає зберіганню з огляду на значущість для особи, суспільства чи держави або цінність для власника також як об'єкт рухомого майна.

На нашу думку, оцифрування архівів – це безпечне й економне зберігання, зручний пошук і використання інформації, оперативний доступ з будь-якої точки світу до матеріалів архіву.

Перехід від користування архівними документами у паперовому вигляді до цифрових копій дасть змогу створити спільну онлайн-платформу, яка, теоретично, надасть можливість кожному бажаючому оперативно ознайомитися з тим пластом інформації, який може його цікавити.

Серед широких мас поширеною є, зокрема, думка, що будь-яку подію сьогодення сучасники вважають більш значущою за попередні.

Із усіх відомих історичних «фактів» лише незначна кількість може бути повною мірою перевірена і підтверджена. Більшість науковців, які займаються вивченням історичних документів, погоджуються, що сучасний погляд на життя в той чи інший спосіб впливає на нашу інтерпретацію та бачення минулого. Тому на одну й ту ж історичну подію може існувати декілька різних точок зору, кожна з яких є по-своєму цінною. Все ж, найціннішими є ті погляди та дослідження, які ґрунтуються на першоджерелах – документах, створених під час або невдовзі після подій, що вивчаються.

Оскільки історики є одночасно спостерігачами та учасниками подій, то їх історичні праці написані з точки зору їх часу і зазвичай не тільки політично упереджені, але й поділяють всі помилки своєї епохи. Історична наука забезпечує істинний виклад ходу історії шляхом розповідей про події та їх неупереджений аналіз. У наш час історія створюється зусиллями наукових інститутів.

Всі події, які залишаються в пам'яті поколінь, в тій чи іншій автентичній формі становлять зміст історичної хроніки. Це необхідно для виявлення

джерел, найбільш важливих для відтворення минулого. Зміст кожного історичного архіву залежить від змісту більш загального архіву, в якому знайдені ті чи інші тексти та документи; хоча кожен із них претендує на «всю правду», частину таких заяв зазвичай спростовують.

Розвиток інформаційних технологій на початку цього століття підштовхнув нас до питання про доцільність створення електронних копій, в першу чергу, унікальних історичних документів і пам'яток культури, які належать до вітчизняної і світової спадщини.

Водночас відповідно до Закону України «Про національний архівний фонд та архівні установи» ...

Стаття 20.

Користувачі документами Національного архівного фонду, що належать державі, територіальним громадам, мають право:

«5) виготовляти, у тому числі за допомогою технічних засобів, або отримувати від архівних установ копії документів і витяги з них, якщо це не загрожує стану документів та не порушує авторські та суміжні права, а також вимагати, щоб ці копії або витяги були засвідчені архівною установою;

б) публікувати, оголошувати, цитувати та іншим чином відтворювати зміст архівних документів з посиланням на місце їх зберігання і з дотриманням умов, передбачених законодавством».

Для прикладу, з інформації, отриманої з офіційного сайту Держархіву Черкаської області, він виконує запити про надання наступної інформації:

- «підтвердження актів про народження, одруження, смерть, зареєстрованих на території Черкаської області (до 1933 року включно);
- нагородження орденами, медалями, присвоєння почесних звань;
- підтвердження трудового стажу, розміру заробітної плати;
- навчання;
- обрання депутатами місцевих рад (обласної, міських, районних);
- участь у партизанському та підпільному русі у роки Великої Вітчизняної війни;
- перебування на окупованій території, у полоні, примусове вивезення до Німеччини під час Другої світової війни;
- репресії, розкуркулення тощо;
- підтвердження майнових прав на землю та нерухоме майно» [2].

Огляд зарубіжних нормативно-методичних документів та проектів з оцифрування свідчить, що одним із найважливіших напрямів діяльності архівних установ країн світу є впровадження нових технологій, формування цифрового контенту та подальше його використання на основі нормативних документів, що регламентують процеси оцифрування. У більшості країн світу розроблено або знаходяться на стадії розроблення нормативні документи (стандарти ISO, національні стандарти, керівництва, рекомендації тощо), які регулюють процеси оцифрування архівної спадщини. Статус таких документів може бути різним та залежить від традицій, що склалися в певній країні.

В Україні наріжним каменем змін є реформування законодавства для гарантування вільного доступу до архівів громадянам. Удосконалення зако-

нодавства, що має використати принципи доступу до публічної інформації, а саме: простий доступ, відсутність відповідальності архівіста за подальше використання архівної інформації, вилучення норм, які прямо не відповідають законодавству у сфері захисту персональних даних та авторських прав, узгодження з законом про доступ до публічної інформації, має стати першим і важливим кроком такої реформи.

Серед іншого, варто також виділити декілька основних недоліків потенційного переходу виключно на цифрову форму архівування документів. Серед таких:

проблема зберігання даних – наявність системи зберігання даних;
можливість безповоротної втрати інформації – використання ненадійної системи зберігання даних;

забезпечення технічними засобами архівів – використання сканерів, принтерів, ксероксів;

підготовленість кадрів – здатність працівників архівів використовувати технічні засоби оцифрування.

Проте спрощення доступу до архівів, оцифрування, ухвалення державних програм, взаємодія з міжнародними і неурядовими організаціями, зміни законодавчих підходів та пошук шляхів проведення архівної реформи в Україні – це першочергове завдання у вирішенні проблеми.

Оцифрування архівних документів – тривала світова тенденція, оскільки це найбільш зручний механізм збереження, пошуку та використання інформації в сучасних умовах, враховуючи досить інтенсивний темп життя навколо нас. Разом з тим, враховуючи глобалістичні віяння та вимоги до фахівця сучасності, інші наявні методи роботи з інформацією поступово втрачають свою доцільність, що пов'язано з великими витратами часу. Україна тут теж не виняток.

-
1. Drzewiecki B. Digitalizacja i udostępnianie zdigitalizowanych materiałów archiwalnych w polskich archiwach państwowych: ewolucja polityki i przepisów prawa. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Sociologica*. 2017. Nr 9, vol. 1. S. 86. URL: <http://oldifis.up.krakow.pl/wpcontent/uploads/StudiaSociologica2017/07-Drzewiecki-83-92.pdf> (data dostępu: 25.08.2019).
 2. Державний архів Черкаської області. URL: <http://ck.archives.gov.ua/>
 3. Про Національний архівний фонд та архівні установи: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text>
 4. Кучменко Е. М. Історія XX століття: Уроки і проблеми. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/1811/Kuchmenko_Istoriia_XX_stolittia.pdf?sequence=1&isAllowed=y
 5. Майстренко А. А., Романовський Р. В. Оцифрування архівних документів у зарубіжних країнах: інформаційно-аналітичний огляд. *Архіви України*. 2018. № 1. С. 64–87.
 6. Оцифрувати пам'ять. Чому Україні потрібна архівна реформа. URL: <https://lawyersunion.org.ua/otsyfruvaty-pam-yat-chomu-ukrayini-potribna-arhivna-reforma/>
 7. Сидорчук Т. Оцифрування як стратегія забезпечення збереженості особових фондів науковців: досвід Наукового архіву Національного університету «Києво-Могилянська академія». URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2343/Sydorchuk_Otsyfruvannia%20yak%20stratehiia.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Надія КУКСА,
*завідувач відділу «Суботівський історичний музей
Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»,
Почесний краєзнавець України*

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ ЦЕРКВИ СВЯТОГО ПРОРОКА ІЛЛІ В СУБОТОВІ: ТРИ ДЕСЯТИЛІТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

За останні три десятиліття від часу проголошення Незалежності України у церкві Святого Пророка Іллі в Суботові проводилися системні комплексні дослідницько-пам'яткоохоронні заходи: археографічно-археологічні студії, що супроводжувалися реставраційно-відновлювальними роботами.

Наприкінці 1980-х рр. на хвилі піднесення національного руху під тиском прогресивної громадськості нарешті вирішується позитивно давнє питання про створення на Чигиринщині заповідника, що піднімалося ще з 50-х рр. ХХ ст. [12, 14]. 7 березня 1989 р. Радою Міністрів УРСР ухвалено Постанову «Про оголошення комплексу пам'яток історії, культури та природи м. Чигирин, с. Суботова і урочища Холодний Яр у Черкаській області Державним історико-культурним заповідником», який у 1995 р. отримав статус національного.

Дзвіниця храму на початку 90-х рр. ХХ ст.

Зі створенням заповідника церкву як видатну пам'ятку історії та культури взято на його баланс з правом безоплатного використання місцевою релігійною громадою для проведення богослужінь, які було поновлено з 1990 р.

Незадовго до цього усипальницю гетьмана відвідав український літературознавець, поет, перекладач, публіцист, доктор філологічних наук, професор Василь Пахаренко. Занедбаний стан святині та прилеглої до неї території справив на нього гнітюче враження, що залишило свій відбиток на довгі роки: «Взимку 1989 р. возив я козацькими місцями свого доброго знайомого.

Приїжджаємо в Суботів, ідемо поклонитися прахові великого гетьмана в Іллінську церкву, облужану, посірілу, геть оброслу з боків будяччям. Нас супроводить голова сільради – шупленька, маленька жіночка, заморочена й до часу змарніла від того селянського животіння. Довідавшись, що мій гість – письменник та ще ж кореспондент «Огонька», головиха ніяково закидає здалеку: – І як би його зйостки достать, щоб церкву побілить, третій год прошю – не виписують. Од людей стидовище – їдуть же й їдуть. Воно якби хто похлопотав у Черкасах... Після цих слів блискавкою пронизало мене Кобзареве: Отак-то Богдане! Занапастив еси вбогу нема кому полагодить!! на тій Україні, на тій самій, що з тобою Ляха задавила! Байстриюки Єкатерины сараною сіли. Прошло півтора століття від написання цих рядків, а все те ж саме. Кажуть, колись, коли дикун-канібал перемагав жертву, то найперше з'їдав її серце. Ця Земля – серце України. То ж дивуватися нічому...» [15, 48]. Дійсно, пам'ятка потребувала якнайшвидшої реставрації.

Зі створенням заповідника почався новий етап з проведення комплексних пам'яткоохоронних заходів навколо усипальниці гетьмана.

У 1990 р. Черкаським обласним відділом інституту «Укржитлоремпроект» було розроблено «Проект благоустрою території Іллінської церкви в с. Суботіві Черкаської області» [14, 11].

Масштабні реставраційні роботи виконано в 1993–1995 рр. під час підготовки до святкування 400-ї річниці з дня народження Богдана Хмельницького. Зокрема, повністю замінено покрівлю храму, потиньковано й побілено стіни.

Проектно-реставраційну документацію було підготовлено Інститутом історії і теорії архітектури УРСР та Черкаським обласним відділом інституту «Укржитлоремпроект», роботи виконано МП «Криниця», ПП «Звенигора», КП «Чигиринський Райагробуд», ПП «Ларо» [14, 12].

У фондах рукописного відділу Інституту історії матеріальної культури РАН у Санкт-Петербурзі було виявлено метричний опис храму за 1888 р. зі світлиною іконостасу, що дало можливість максимально його відтворити. Царські врата в ньому запроектовано в кращих барокових традиціях того часу. Новий іконостас майстерно виготовили з липи черкаські майстри (керівник групи сніцарів – І. Фізер). Реставраційні роботи проводилися за проектом С. Кілессо [7]. Було впорядковано і прилеглу до храму територію.

Реставраційні роботи 1993–1995 рр.

Проводилися роботи і з упорядкування дзвіниці храму, однак у зв'язку із недостатнім фінансуванням були призупинені.

Члени урядової делегації на чолі з Президентом Л. Кучмою заходять на подвір'я храму. 1995 р. З приватної збірки О. Солодаря

У вересні 1995 р. відбулися велелюдні заходи із вшанування пам'яті гетьмана Богдана Хмельницького, що розпочалися з відкриття другим Президентом України Леонідом Кучмою бронзового погруддя гетьману в центрі Суботова.

До Суботова прибули делегації з різних регіонів України. За неповними підрахунками, колона з пошановувачів пам'яті гетьмана становила щонайменше 5 тисяч осіб.

Активізувалася науково-дослідницька робота з виявлення та опрацювання документальних і фотоджерел з історії святині, що проводилася в архівних, музейних, бібліотечних установах країни.

Безперечним доказом того, що усипальниця гетьмана стала візитівкою не лише Чигиринського краю, а й козацької України в цілому, може слугувати те, що її виділено з-поміж численних святинь вітчизняного зодчества для зображення на п'ятигривневій купюрі національної грошової одиниці. Чи не знаковою подією є обставини, що в процесі розробки ескізів майбутньої національної валюти першою було створено саме купюру номіналом у п'ять гривень?! Назвати це випадковістю не можна, адже саме Богдан Хмельницький є творцем першої незалежної української держави, і саме це надихнуло талановитого художника Василя Лопату розпочати відповідальну місію зі створення моделі національної гривні із зображення гетьмана та фундованого ним храму.

Від часу створення п'ятигривнева купюра, як і купюри інших номіналів, децю змінила свій дизайн, проте первісну ідею її автора В. Лопати було збережено.

Дизайн найбільш поширеної серед населення краю банкноти став предметом особливої його гордості. Приваблює і пошановувачів історії з різних куточків України, близького і далекого зарубіжжя. Особливе захоплення викликає в гостей із загостреним почуттям патріотизму. Часто навіть знайомство зі старожитностями Суботова з ініціативи самих гостей розпочинається з розгляду п'ятигривневої купюри та порівняння її з автентичною пам'яткою.

Як відомо, нині триває процес заміни паперових банкнот металевими монетами. Незабаром і п'ятигривнева купюра буде вилучена з обігу. На монеті відповідного номіналу церква не викарбувана.

Тривали роботи із облаштування храму. Завдяки спонсорській допомозі Укртелекому в 1998 р. проведено роботи з декоративного оздоблювання іконостасу та настелено дерев'яну підлогу в церкві.

Рішенням Чигиринської районної ради за № 8-4 від 06.10.1999 р. було поставлено на облік як пам'ятку історії місцевого значення кам'яні хрести, що на вівтарній частині храму [14, 16].

Указом Президента України від 22 березня 2000 р. «Про невідкладні заходи щодо розвитку музеїв України» передбачено поліпшення фінансування реставраційних робіт пам'яток історії і культури. Згідно зі статтями бюджету заповідника на проведення реставраційно-ремонтних робіт на 2000 р. було заплановано виконання косметичного ремонту храму. Активне фінансування розпочалося лише з вересня 2000 р. після того, як Прем'єр-міністр України Віктор Ющенко відвідав Суботів і поставив вирішення цього питання під особистий контроль. Бригадою Райагробуду стіни церкви та дзвіниці покрито мастикою фінського виробництва. У часи антирелігійної кампанії із дзвіниці храму були скинуті дзвони. З того часу «дзвонили» в колісний диск від трактора. Один із привезених дзвонів дуже швидко отримав пошкодження і став непридатним для використання за призначенням. Завдяки меценату Володимиру Сапі було виготовлено дзвони і встановлено на дзвіниці. Оскільки усипальниця гетьмана є історичною святинею, всі витрати на реставрацію та спорядження храму покладено на державу.

Відносини між релігійною громадою та заповідником регламентуються основними положеннями Охоронного договору на пам'ятку культурної спадщини, який поновлюється щорічно з часу взяття приміщення храму в оренду.

Згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2002 р. № 564-р «Про перспективний план невідкладних заходів щодо остаточного подолання негативних наслідків політики колишнього СРСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій» адміністрація та співробітники закладу докладають максимум зусиль, щоб і віряни, які вбачають в церкві Святого Пророка Іллі храм Божий, і десятки тисяч туристів, які прибувають сюди поклонитися пам'яті гетьмана, завжди почувалися комфортно, максимально могли задовольнити свої моральні і духовні потреби.

2003 р. мала місце низка заходів до 350-річного ювілею храму, хоча, як зазначалося раніше, ця дата є досить умовною.

1–2 серпня 2003 р. у Національному історико-культурному заповіднику працювала науково-практична конференція «Свідок козацької слави: погляд крізь століття» (до 350-ї річниці храму Богдана Хмельницького в с. Суботіві – церкви Святого Пророка Іллі), де було розглянуто актуальні проблеми дослідження православного життя козацької держави ХУІІ ст., історію церкви Святого Пророка Іллі в Суботіві як родового храму Б. Хмельницького, доли культових споруд Чигиринщини ХУІІ–ХХ ст., збереження і відродження пам'яток матеріальної культури Чигиринщини, їх вплив на виховання національної свідомості. У роботі зібрання взяли участь науковці, музейні працівники, краєзнавці з різних регіонів України. За результатами роботи конференції було видано збірник матеріалів [16].

Наприкінці 90-х – на початку 2000-х рр. відродилася добра традиція масштабно відзначати свято Покрови Пресвятої Богородиці – одне з найважливіших свят у християнській традиції, особливо шановане у козацтва. До Суботова почали з'їжджатися численні делегації козацьких організацій, серед яких було багато молоді, яку посвячували у козаки. Однак нині ця традиція занепала – змінилися пріоритети. Велична споруда храму була і продовжує бути привабливим об'єктом для художників минулого і сучасності.

Впродовж 2006–2009 рр. згідно з Державною програмою «Золота підкова Черкащини» проводився черговий цикл ремонтно-реставраційних робіт у приміщенні храму та на прилеглий території.

Науково-проектні рішення погоджені з Державною службою охорони культурної спадщини, Управлінням охорони пам'яток архітектури Мінбуду України, Інститутом «Укрпроектреставрація». Науково-дослідні та вишукувальні роботи включали архівні та бібліографічні дослідження, складання історичної довідки, архітектурно-археологічний обмір, лабораторні дослідження будівельних, опоряджувальних матеріалів, фотофіксацію, гео-топозйомку.

Налагоджено опалення споруди, яке забезпечується за допомогою кабельної обігрівальної системи фірми DEVI, що монтується в підлозі. Установлено новий символічний надгробок, виготовлений з білого мармуру. Групою самбірських сніцарів під керівництвом Ярослава Шийки з липової деревини виготовлено стилізований під барочний іконостас, поверхню якого покрито сусальним золотом. Розширено межі благоустрою, проведено озеленення прилеглої до храму території, включаючи історичний некрополь та східний схил в напрямку до замчища – місця садиби Хмельницьких.

Проте в зв'язку з недостатнім фінансуванням роботи з облаштування внутрішньої частини храму виконано не в повному обсязі: необхідно завершити декорування символічного надгробка. Станом на сьогодні фасад будівлі знову потребує реставрації. Особливо болючим залишається питання забезпечення належної вентиляції храму та осушення його стін. Комплексні заходи, проведені під час останньої реставрації, як не прикро, повністю не вирішили цієї проблеми – стіни споруди постійно потерпають від надмірного зволоження, що супроводжується відпаданням шарів тиньку; покриваються пліснявою

дерев'яні предмети релігійного культу. Очевидно, первісна вентиляційна система будівлі була порушена ще в давнину, а сучасні заходи з використанням новітніх технологій, попри всі намагання, виявилися малоефективними.

2005–2006 рр. розвідувальною експедицією Інституту археології НАН України під керівництвом Н. Шевченко було відновлено археологічні дослідження храму. Результати досліджень, що проводилися з використанням сучасного пошукового обладнання, дали можливість зробити цікаві висновки щодо архітектурно-конструкційних особливостей споруди [8].

З початком бойових дій на сході України Свято-Іллінська церква стала центром надання гуманітарної допомоги українським воїнам, які на початку війни мали гострі проблеми з матеріальним забезпеченням, військовим спорядженням, харчуванням. Розгорнувся збір пожертв на придбання екіпірування для захисників. За короткий термін було надано суттєву допомогу мешканцям Суботова, які були призвані до лав Української армії.

Опікувався придбанням амуніції протоієрей Володимир Гладковський, який став настоятелем храму у 2007 р. Із запровадженням в українському війську інституту капеланів, з 2015 р. о. Володимир став військовим капеланом. Несе душепастирську службу з бійцями 25-ї окремої повітряно-десантної бригади [6, 76–93]. Указом Президента України від 14 жовтня 2014 р. з метою вшанування мужності та героїзму захисників незалежності і територіальної цілісності України, військових традицій і звитяг українського народу, сприяння дальшому зміцненню патріотичного духу у суспільстві та на підтримку ініціативи громадськості в Україні було встановлено свято – День захисника України, яке щорічно відзначається 14 жовтня. У цей день у храмі вшановують пам'ять захисників, які полягли за збереження суверенітету і територіальної цілісності Української держави, відзначаються нагородами ветерани та волонтери.

З метою міжвідомчого спілкування та патріотичного виховання військовослужбовців, підняття їх бойового духу з 2015 р. на Чигиринщині запроваджено Всеукраїнське військове паломництво «Холодноярська проща».

5–7 липня 2019 р. на Холодноярську прощу до Суботова прибули представники низки військових підрозділів Української армії. Біля церкви Святого Пророка Іллі, родової церкви-усипальниці Богдана Хмельницького, митрополит Черкаський і Чигиринський Іоан розпочав урочистості з освячення учасників паломництва. Після чого військовослужбовці з Іконою Покрови Пресвятої Богородиці долучилися до Хресної ходи під гаслом – «Одне Хрещення – Єдина Церква, Єдина Держава». Захід був організований за ініціативи Синодального управління військового духовенства Української православної церкви та за підтримки командування Національної гвардії України. Паралельно з паломництвом пройшов патріотичний фестиваль «Нескорена Нація», участь в якому взяли ветерани АТО та учасники бойових дій. Військовослужбовці, що приїхали на Холодноярську прощу, помолилися у Свято-Іллінській церкві за спокій душі гетьмана Богдана-Зіновія Хмельницького. Молитву в родовій церкві-усипальниці Хмельницьких очолив Голова СУВД митрополит Іоан (Яременко) у співслужінні капеланів ПЦУ.

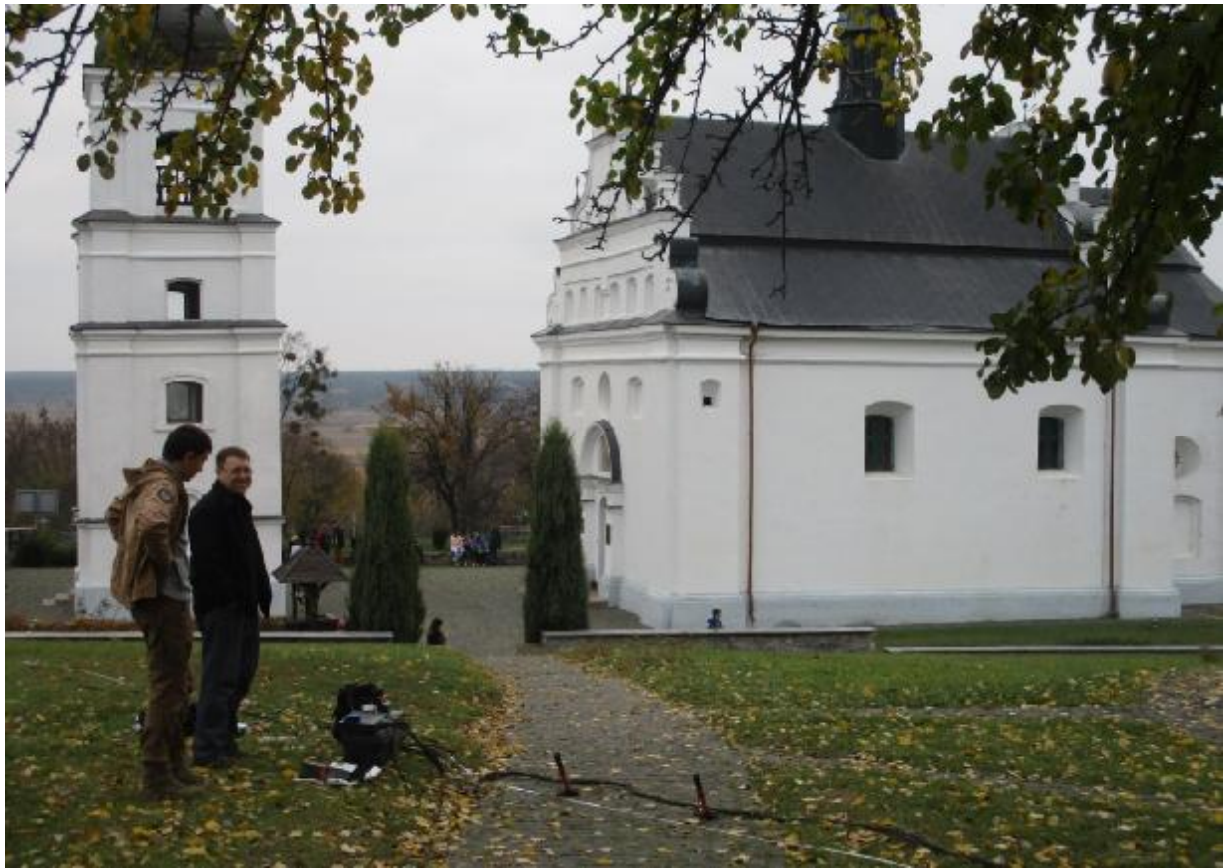
Учасники Першого військового паломництва «Холодноярська проща» біля церкви Святого Пророка Іллі у Суботіві. 2015 р. Світлина Н. Кукси

Знаковою подією у новітній історії усипальниці гетьмана стали комплексні архітектурно-археологічні студії 2018–2019 рр., головною метою яких були пошуки поховання Богдана Хмельницького, позаяк археологічні студії 1921-го, 1970–1971-го, 2004–2006 рр. не дали очікуваного результату, а навпаки, породили низку питань, на які досі не було відповідей.

Неінвазійні та напівінвазійні дослідження із застосуванням інноваційних методів дослідження проходили у кілька етапів.

Від жовтня 2018 р. по березень 2019 р. у храмі та на прилеглій території було здійснено кілька серій геофізичних досліджень, виконаних методами георадіолокації (георадарні вимірювання, GPR – groundpenetrating radar) та томографії електричного опору на постійному струмі (електротомографія, ERT – electric resistivity tomography) всередині Іллінської церкви в Суботіві та на прилеглій до неї території. Вимірювання проводилися в жовтні 2018 – березні 2019 рр. археолого-геофізичною групою Київського національного університету імені Тараса Шевченка у складі Руслана Хоменка, Ксенії Бондар, Анатолія Чернова.

Окрім геофізичних вимірювань, було проведено ґрунтовну роботу з аналізу відомих документальних та іконографічних джерел з історії храму. Окрім цього, Ксенією Бондар було відстежено та введено до наукового обігу низку не відомих досі архівних матеріалів, фото-, кінодокументів, які дади змогу більш детально розглянути архітектурно-конструкційні особливості храму та зробити висновки, які часом не збігалися зі зробленими раніше.

Геофізичні дослідження на прилеглий до храму території.
Жовтень 2018 р. Світлина Н. Кукси

Головним підсумком геофізичних досліджень стало виявлення у центральній частині храму аномалії, яка може бути підземною спорудою в центральній частині нави. Глибина до стелі становить 2,40 м, висота від підлоги до стелі – 1,6 м, площа по підлозі – 3×2 м. Похилий вхідний тунель, ймовірно, розташовується в західній частині нави біля входу до церкви. Передбачається, що споруда повністю засипана ґрунтом.

На думку дослідників, об'єкт побудований підземним способом і розташовується під розкопом Р. Юри 1970 р. Результати геофізичної інтерпретації підтверджено перевірочним бурінням, в ході якого в товщі ґрунтів виявлено зону розуцільнення, що відповідає засипці об'єкта. Не виключено, що споруда є склепом-усипальницею Гетьмана України Богдана Хмельницького [3; 4, 42].

Наукові гіпотези, висунуті вченими-геофізиками, викликали неабиякий резонанс серед громадськості, були широко висвітлені засобами масової інформації.

4 липня 2019 р. з приводу цього усипальницю гетьмана відвідав Блаженніший Митрополит Епіфаній. У своєму інтерв'ю Предстоятель Православної Церкви України резюмував: «Справді, це є місцем унікальним, і ми, українці, повинні досліджувати, віднаходити, доводити, бо, на жаль, до цього часу ми знаємо, що наша історія є суб'єктивною, переписаною, переосмисленою, а ми, як українці, повинні знати свою правдиву історію і стверджувати те, що ми маємо таку унікальну історію.

Георадарні вимірювання у храмі. Лютий 2019. Світлина Н. Кукси

Звичайно, що історія інколи бувала різною. Бувала і трагічною, але ми повинні знати правдиву нашу українську історію. Бо якщо ми не будемо знати цієї правдивої історії, то не зможемо побудувати і наше добре майбутнє. Тому потрібно це досліджувати, потрібно надихатися, і потрібно писати свою справжню об'єктивну українську історію [1].

Подальші дослідження проводилися під патронатом Блаженнішого Митрополита Епіфанія.

8 липня на базі Інституту історії України НАН України відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція «Усипальниця гетьмана Богдана Хмельницького: історія, міфи, сучасний стан», організаторами якої стали Інститут історії України НАН України, Інститут археології НАН України, Православна Церква України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний історико-культурний заповідник «Чигирин», Громадська організація «Фонд Великий Льох».

У зібранні взяли участь провідні українські науковці, церковні та громадські діячі, музеєзнавці та пам'яткоохоронці.

Попри всі зусилля дослідників минулого і сьогодення, проблема встановлення точного місця поховання засновника Української козацької держави гетьмана Богдана Хмельницького в церкві Святого Пророка Іллі на цей час залишається відкритою.

Окрім останніх результатів досліджень, важливе значення для пошуку має й історіографічний аналіз та систематизація інформації, яка нагромадилася за час, що минув після поховання гетьмана. Вирішенню саме цих завдань присвятив свою книгу «У пошуках крипти великого державотворця України Богдана Хмельницького» доктор історичних наук, професор, проректор Черкаського державного технологічного університету, заступник голови Черкаської обласної організації НСКУ Валентин Лазуренко.

Відповідаючи на потреби часу, автор у своїй книзі робить спробу системно охарактеризувати усю наявну інформацію щодо смерті та поховання Богдана Хмельницького, результати досліджень та пошуку місця знаходження його праху і відтворити тим самим цілісну картину знань з історії проблеми [10].

Обкладинка книги В. Лазуренка

«У пошуках крипти великого державотворця України Богдана Хмельницького: від столітніх досліджень, легенд та міфів до сучасних наукових гіпотез»

Книга професора Валентина Лазуренка «У пошуках крипти великого державотворця України Богдана Хмельницького: від столітніх досліджень, легенд та міфів до сучасних наукових гіпотез» [13] вийшла накладом 300 примірників і розіслана в усі провідні бібліотеки України та в бібліотеки всіх вищих навчальних закладів нашої держави, де є історичні факультети.

Професор Валентин Лазуренко презентував книгу у Києві, Переяславі, Дніпрі, Черкасах, Чигирині, Вінниці, Харкові, Львові.

Зазначена книга про пошуки місця останнього спочину Богдана Хмельницького рішенням президії Національної академії наук вищої освіти України 14 грудня 2019 р. за постановкою проблеми визнана найкращою книгою

2019 р. у номінації «монографії», а її автор, окрім диплома, відзначений ще і високою відзнакою академії – медаллю імені Івана Івановича Огієнка.

На базі Інституту історії України продовжує формуватися громадська Координаційна рада зі створення Національного некрополя «УКРАЇНСЬКИЙ ПАНТЕОН ГЕРОЇВ», до якої увійшли представники академічних, науково-дослідних, музейних установ, громадських організацій, депутати різних рівнів, краєзнавці – усі, хто підтримує цю ідею [17].

У жовтні 2020 р. побачив світ тематичний випуск часопису «Пам'ятки України. Національна спадщина», присвячений 425-річчю з дня народження гетьмана Богдана Хмельницького, де вміщено матеріали з історії святині та пошуків поховання Богдана Хмельницького [4, 59–66; 9, 42–51; 11, 52–58].

На початку 2021 р. було видано книгу Н. Кукси «Церква святого пророка Іллі в Суботіві: минуле і сьогодення усипальниці Богдана Хмельницького», що є підсумком 25-річного дослідження авторкою історії храму. Це перша книга, де висвітлено більш ніж 300-літню історію храму.

Обкладинка книги Н. Кукси «Церква святого пророка Іллі в Суботіві: минуле і сьогодення усипальниці Богдана Хмельницького»

Сакральний символ України – церква Святого Іллі – має привабливу силу: щороку храм відвідує все більше шанувальників старожитностей, розширюється їх географія. Вхід до храму вільний, тому підрахувати точну кількість відвідувачів неможливо. Проводиться облік екскурсантів, що скористалися платними послугами НІКЗ «Чигирин», на балансі якого знаходиться святиня.

За неповними підрахунками, останні кілька років у храмі побувало не менше 100 тис. осіб щорічно.

Кожна подія навколо святині на завтра стає наступною сторінкою її новітньої історії.

Події, що розгортаються навколо пошуків поховання Богдана Хмельницького у храмі Святого пророка Іллі – саме той випадок, коли питання локальної історії набувають загальнонаціонального звучання.

1. Блаженніший Єпіфаній розповів своє бачення щодо пошуку могили Хмельницького. URL: https://www.google.com.ua/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fprocherk.info%2Fnews%2F7-cherkassy%2F73749-blazhennijshij-epifanij-rozpoviv-svoe-bachennja-schodo-poshuku-mogili-hmelnitskogo&psig=AOvVaw0nv_yLOG6m81EVCmwPCPOJ&ust=1600272435526000&source=images&cd=vfe&ved=0CA0QjhXqFwoTCLj4gtfF6-sCFQAAAAAdAAAAABAD
2. Бондар К. Звіт з виконання науково-технічної експертизи обстеження Іллінської церкви та прилеглої до неї території у с. Суботів Чигиринського району Черкаської області із застосуванням неруйнівних геофізичних методів. Київ, 2019.
3. Бондар К. Сто років наукових пошуків. Результати археологічних та геофізичних досліджень в Іллінській церкві в Суботіві. *Пам'ятки України. Національна спадщина*. 2020. № 1–3. С. 59–66.
4. Капелани. На службі Богу і Україні / уклад.: Тетяна Ковтунович, Тетяна Привалко. Київ, 2020. С. 76–93.
5. Кілессо С. Архітектурні та мистецькі скарби Богданового краю. Київ, 2000. 143 с.
6. Кукса Н. В. Архітектурно-конструкційні особливості церкви Св. Пр. Іллі в Суботіві за результатами археологічних досліджень 2005–2006 рр. *Історія релігій в Україні: наук. щорічник*. Львів, 2007. С. 158–164.
7. Кукса Н. В., Діденко Я. Л. Усипальниця гетьмана у подорожніх записках ХІХ – середини ХХ ст. *Пам'ятки України. Національна спадщина*. 2020. № 1–3. С. 42–51.
8. Лазуренко В. М. У пошуках крипти великого державотворця України Богдана Хмельницького. Черкаси: Вертикаль, 2019. 76 с.: фото. Бібліотека історичної пам'яті «Джерела вічності».
9. Лазуренко В. Чи буде розкрито таємницю місця останнього спочинку Богдана Хмельницького? *Пам'ятки України. Національна спадщина*. 2020. № 1–3. С. 52–58.
10. Мартинова Г. Стисло про «Чигирин». *Пам'ятки України: історія та культура: наук. часопис*. 2002. Число 2. С. 14.
11. Мельниченко В. Історія пошуку усипальниці великого гетьмана України. Рецензія на книгу: Лазуренко В. М. У пошуках крипти великого державотворця України Богдана Хмельницького. Черкаси: Вертикаль, 2019. 76 с.: фото. Бібліотека історичної пам'яті «Джерела вічності». URL: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKewipvf_swevrAhXMxIsKHTRUCAoQFjADegQIBRAB&url=http%3A%2F%2Fbiography.nbuv.gov.ua%2Frating%2F2019%2Frec%2Fg3%2F4036.pdf&usg=AOvVaw3PQ9-2WTEbQugJnrh_MYv
12. Паспорт об'єкта культурної спадщини Церква Святого Іллі з дзвіницею. Охоронний № пам'ятки 2152.
13. Пахаренко В. Останній скарб / Тарас Шевченко. Текст і контекст. Великий льох. Черкаси: Брама-Україна, 2013.
14. Свідок козацької слави: погляд крізь століття (до 350-ї річниці храму Богдана Хмельницького в с. Суботіві – церкви Святого Пророка Іллі): матеріали наук.-практ. конф. Нац. іст.-культ. заповідника «Чигирин» (1-2 серп. 2003 р.). Черкаси: НДІТЕХІМ. 2004. 280 с.
15. Чухліб Т. Творимо громадою наш український пантеон. URL: [https://www.facebook.com/TChuhlib/posts/1502886059898467?__cft__\[0\]=AZX3Zo_QkeGHY0PiXFAGW1bbJuq5c8Oua4-QfS-FuiaVfleXVaCXNCqJgW7F7sJhiNM_RKyZGvdMUSS2UTnU7rOhwAtoIpMsRSv7vYOMkCeObxkXaXvJ7fE_LZN7ceZEFBKLXtWwc8tksQcKGHP0DcFY&__tn__=%2C0%2CP-y-R](https://www.facebook.com/TChuhlib/posts/1502886059898467?__cft__[0]=AZX3Zo_QkeGHY0PiXFAGW1bbJuq5c8Oua4-QfS-FuiaVfleXVaCXNCqJgW7F7sJhiNM_RKyZGvdMUSS2UTnU7rOhwAtoIpMsRSv7vYOMkCeObxkXaXvJ7fE_LZN7ceZEFBKLXtWwc8tksQcKGHP0DcFY&__tn__=%2C0%2CP-y-R)

Олександр ГАВРИЛЮК,
кандидат юридичних наук,
суддя Північного апеляційного господарського суду, суддя-викладач
Національної школи суддів України,
академік Академії політичних наук України,
наказний отаман Черкаського обласного товариства
ВГО «Українське реєстрове козацтво»

ЛИСЯНКА, ЗЕМЛЯ БОГДАНА І ТАРАСА – ДУХОВНА ВЕЛИЧ УКРАЇНИ

*Бо воля наша не знищена, її несем через віки.
Зросли, Тарасе, твої зерна, ідуть до бою козаки!
В. І. Мартишко*

Майбутнє України, її нації, долі держави нерозривно пов'язано з козацтвом, сучасна місія якого – єднати український народ та будувати громадянське суспільство в Україні! Ці слова є символом українства, бо увібрали в себе і звитягу боїв, і славу перемог, і невмируще прагнення волі й свободи. Без козацтва не було б незалежної України. Без козацтва в кінці XVI ст. не було б відновлення нашого козацького міста-фортеці Лисянки, що стало на захист українців на чорному шляху від татар. Без козацтва, яке закладено у наших генах, відроджується у наших душах і справах, не буде тієї України, про яку мріяли мільйони патріотів – вільної, щасливої у праці й правді.

Свій внесок у створення української державності зробило не одне покоління лисянців – як козаків, так і селян, міщан, чумаків та священнослужителів. Академік Іван Крип'якевич зазначав: «...Лисянщина бере безнастанну участь у боротьбі, й селянські повстання вибухають все наново. Один за другим ідуть покоління народних бійців – діди батькам, батьки внукам передають до рук шаблю і з нею гасла визвольної боротьби...».

Козацька слава долинула до нас із глибини століть, ото ж, єдиним свідченням існування перших козаків, їх поривань і боротьби можуть слугувати хіба що скупі слова літописців, описи правителів, які, звикнувши до беззахисності українських земель, вже десь у XV ст. раптом відчули, що на відроджуваних у славі й могутності теренах Київської Русі зростає нова військова сила, здатна давати завойовникам Сходу і Заходу відсіч.

*Почесна відзнака
Лисянської ОТГ
«Лисянка –
батьківщина
Б. Хмельницького»*

Козаки... В історії українського народу вони з'являються, як з'являються найшляхетніші легенди про істинних лицарів – оборонців рідного краю. А тому в історії України немає важливішого чинника, ніж козацтво, який би був і центром, і перехрестям, і змістом переважної більшості соціальних процесів, та важливішого компонента національної й територіальної консолідації. Саме цей феномен сприяв виробленню такого способу життя українського етносу, який допоміг йому вижити в умовах не тільки відсутності власної держави, але й за часів тотального знищення всього національного, самобутнього.

Одним із важливих козацьких форпостів кінця XVI – початку XVIII ст. на Наддніпрянській Україні було місто-фортеця Лисянка, якому долею судилося опинитися у вихорі багатьох історичних подій, пов'язаних з Україною. З відновленням цього міста-фортеці пов'язано життя і діяльність його громадянина Михайла Хмельницького, що виконував там функції «осадчого». Саме з цього козацького форпосту, найімовірніше, і розпочався життєвий шлях засновника Української козацької держави, першого гетьмана України Богдана Хмельницького.

Поселення, що існували на території сучасної Лисянки, відомі ще з VIII ст. до н. е. Лисянка як містечко утворилось приблизно наприкінці XIV ст. з невеликого поселення, що тут існувало здавна, звісно, після перемоги в 1362 р. на р. Сині води об'єднаною литовсько-українською армією на чолі з литовським князем Ольгердом Гедиміновичем «трьох царків татарських із ордами їх, зокрема Котлубаха, Качзея, Дмитра; і відтоді від Поділля прогнав владу татарську». Тоді ж литовці заволоділи і Звенигородом, визволивши з-під ординського панування «...Торговицю, ... Білу Церкву, Звенигород і всі поля аж за Очаків, від Києва і Путивля аж до гирла Дону та виплошили їх аж до Волги, а інших до Кафи, й Азова, і Криму, в середину Таврії або Перекопу, загнали». Так лисянські землі увійшли до складу Великого Князівства Литовського. І хоч писемна історія Лисянки нараховує лише більше чотирьох століть, проте, безперечно, на пагорбі в дузі р. Гнилий Тікич люди селилися в прадавні часи. Є кілька версій походження назви поселення: одна від гори Лиски, інша, більш вірогідна, від ріки Лисянка, що тут протікала в давні часи.

Територія, на якій виникло місто-фортеця Лисянка, була розташована у безпосередній близькості від «Чорного шляху», який простягався межиріччям Гнилого Тікича і Россю й огинав це місце ліворуч, та використовувалась військом Кримського царства для походів у межі Речі Посполитої. На татарському шляху в цій місцевості нам відоме з 1480 р. поселення Джуржинці як вотчинна Баглаїв (нині с. Журженці Лисянського району). Відомо, що у другій половині XV ст. литовці звели тут другу лінію оборони від татар: Чигирин – Звенигородка – Лисянка, проте в 1482 р. знову відбувся спустошливий напад татар на Київщину, що, вірогідно, і спричинило спалення «Лисянського городища». З цих причин у другій половині XVI ст., через часті набіги татар, Лисянщина була мало залюднена, тому вплив литовської, а потім польської державної адміністрації був тут досить слабким або зовсім відсутнім. У цьому дикому краї селилися лише різні селяни-втікачі, уходники-промисловці, козаки і бродяги.

У середині XVI ст. козацтво створило свій головний опорний пункт – Запорізьку Січ, а у 1578 р. король Речі Посполитої Стефан Баторій був змушений провести так звану «козацьку реформу», внаслідок якої козацтво було визнано окремим вільним станом у цій державі, йому було надано певні права й вольності, закріплено землі у пониззі Дніпра тощо. Було створено також реєстрове козацтво, котре діставало платню (жолд) від уряду Речі Посполитої і мало право на поселення і власне приватне землеволодіння на території сучасної південної Київщини та Черкащини. Це послужило значним стимулом в освоєнні степів Центральної України. Українське козацтво активно боролось за нові землі, виступаючи конкурентом магнатів і шляхти Речі Посполитої. У своїй масі козацтво складалося з представників українських народних мас, селян та міщан, які шукали щастя на вільних землях. Вони розселялися до певних пунктів, якими на середній Наддніпрянщині були міста, колись зруйновані і покинуті через набіги татар, такі як Лисянка. Поселенці утворювали хутори, в яких проживали і займалися сільським господарством. Так і М. Хмельницьким був заснований хутір Хмельник біля Лисянки, де, найімовірніше, і народився видатний Гетьман України Богдан Хмельницький.

Поновивши в 1593 р. «городище Лисянка», Річ Посполита хотіла зробити форпост на дорозі татарських набігів, на Чорному шляху. Тоді Лисянку разом з величезними просторами між ріками Угорський Тікич зверху аж до устя ріки, над якими ліс Майданів і Болкун по ріку Тальну, потім між рікою Тальнею і теж до устя, по Синій воді від ріки Росі по Демешків Брод дістав шляхтич В. Черминський.

Мандруючи 1594 р. по «козацькій землі», Еріх Ляссота бачив «дуже гарні великі родючі поля і ґрунти, по яких тут і там видно багато дивних будиноків з бійницями, куди втікають селяни, коли на них раптово нападають татари і там обороняються; тому кожен селянин, йдучи в поле, вішає на плече рушницю, а до боку шаблю чи тесак». Те, що побачив посол австрійського імператора на шляху до Січі, було живим втіленням українського «пограниччя» і його поселен-козаків, у яких поєдналися хлібороб і воїн.

У період між 1593–1616 рр. м. Лисянка занепало, можливо, було зруйноване кримськими татарами. Відомості про це відсутні. В той же час, за 29.08.1602 р. є відомості, що Петро Свірський отримав «до живота» с. Лисянку Брацлавського воєводства (без зазначення повіту чи староства). Разом з тим, вирішуючи питання, чи відносяться ці відомості саме до досліджуваної нами Лисянки, варто пам'ятати, що, як зазначено вище, «городище Лисянка на Україні» в 1590 р. було віднесено до Звенигородщини, яка на той час була частиною Брацлавщини. Проте надалі, після 1593 р., шляхтич В. Черминський приєднав його до староства Корсунського вже Київського воєводства. Тоді межа між Брацлавським і Київським воєводствами проходила по т. зв. Чорному шляху. На території Черкащини він розташовувався приблизно по вододілу між Гірським та Гнилим Тікичем, дещо ближче до першого, де «на пагорбі в дузі Гнилого Тікича» і знаходилось м. Лисянка сучасної Черкащини, за землі якої тоді ішов спір між шляхтою Брацлавською

та Київською. Проблема розмежування воєводств остаточно була вирішена лише з сеймовою постановою від 18.11.1791 р., де відповідно до рішення сейму у складі Брацлавського воєводства опинилися Звенигородський повіт і Лисянщина з округою.

Незважаючи на те, що після відновлення Лисянка в період між 1602–1616 рр. була в черговий раз зруйнована татарами, і на лисянській пустці білоцерківські міщани «стояли пасіками», королівська адміністрація була зацікавлена у заселенні південного порубіжжя.

В зв'язку з цим за універсалом короля Сигізмунда III, виданим 28.06.1622 р., було дозволено корсунським міщанам осадити «городище Лисянку», з наданням їй поселенцям за Магдебурзьким правом самоврядування та привілеїв.

Те, що Лисянка зразу ж після свого відновлення отримала Магдебурзьке право, дає право припустити, що королівська адміністрація була зацікавлена у заселенні південного порубіжжя, оскільки це збільшувало прибутки з доходів цього краю й давало можливість за рахунок військовозобов'язаного населення підвищити захист південного кордону, а також залучати його до участі в бойових походах війська Речі Посполитої.

З того часу Лисянка почала відбудовуватися швидкими темпами. Міщани, за універсалом короля Сигізмунда III, зобов'язані були будувати укріплення замку, ставити палісад, зводити вежі, а також збудувати ратушу (приміщення магістрату). З будівництвом лисянської фортеці будувались і підземні споруди. В Лисянці відбувались ярмарки, розвивались ремесла та промисли, зростало населення. Край залюднювався і розвивався.

У 1625 р. в межах території Корсунського староства, куди входила і Лисянка, було створено Корсунський реєстровий полк як військова одиниця в складі збройних сил Речі Посполитої. Весь цей час Лисянське козацтво – як реєстрове, що входило до Корсунського полку, так і нереєстрове – боролось за свої права. Починаючи з походу на Тягин 1628 р., козаки полку брали участь у всіх військових акціях, які проходили на території полку та й всієї України. Поступово вони набували значного бойового і політичного досвіду, беручи участь у війнах Речі Посполитої та козацьких повстаннях першої половини XVII ст.

Перша чверть XVII ст. характеризується як час інтенсивного процесу освоєння королівщини над Россю. Уся територія аж до лінії, що проходила трохи південніше Черкас і Корсуня, була тоді заселена. Освоєно землі на правому березі Дніпра до Чигириня. Створено анклавів навколо Лисянки та Звенигородки на Гнилому Тікичі. Вдалося заповнити проміжок між придніпровською заселеною територією та освоєною раніше східною частиною Брацлавщини над Верхнім Тікичем. Тут розвивалися королівщини – корсунська, лисянська, звенигородська та чигиринська, а також латифундія Конєцпольських.

Вже за люстрацією Корсунського староства 1629–1632 рр. містечко Лисянка мало «осади з 600 домів». Водночас надалі внаслідок колонізації та збільшення кількості населення і створення нових міст і сіл з Корсунсько-

го староства виділилось Лисянське староство Київського воєводства, яке в період з 1636 по 1645 рр. мав у держанні Миколай Острог.

Навесні 1648 р. козаки Корсунського полку підтримали антипольське повстання під проводом Богдана Хмельницького, яке переросло у національно-визвольну війну. Своєю військовою майстерністю вони сприяли першим перемогам українського війська.

Лисянка поруч з іншими містами в Корсунському полку та своєму старостві була одним із найактивніших регіонів у боротьбі за визволення від польсько-шляхетського соціального, національного та релігійного поневолення. Так, в роки національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького козаки Лисянського краю входили кількома сотнями до складу Корсунського та Білоцерківського полків, а також до Лисянського полку, який епізодично існував у 1648–1649, 1651, 1652(?), 1657, 1664, 1665, 1674(?) рр. як адміністративно-територіальна чи військова одиниця. Вся влада на території полку зосередилася в руках козацької військової адміністрації. Першим полковником Лисянського полку був легендарний Максим Кривоніс. Також полковниками Лисянського полку були Демко Якимович (Лисянський), Іван Гладкий, Ярема Петрановський та Семен Височан.

Козаки Лисянщини у складі сотень Корсунського та Білоцерківського полків чи окремого Лисянського козацького полку брали участь у визначних боях національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького: під Корсунем (травень 1648 р.), Пилявцями (вересень 1648 р.), при облозі Львова (жовтень 1648 р.), Зборовом (серпень 1649 р.), Батогом (червень 1652 р.), в Жванця (жовтень-грудень 1653 р.) та інше.

6 серпня 1657 р. помер гетьман України Богдан Хмельницький. З його смертю закінчилась ціла епоха в історії нашої держави і наступили часи Руїни. Це був час, коли вчорашні друзі ставали ворогами в боротьбі за гетьманську булаву, за якої яскраво проявилася перевага особистих і групових інтересів над загальнодержавними, що завжди було згубним для реалізації національної державної ідеї. Трагізм громадянського протистояння різко посилювався через іноземну агресію, коли справжніми господарями на українських землях були війська Польщі, Московії, Османської імперії та Криму.

У 1663 р. до Лисянки з Корсуня було переведено Військову армату Війська Запорізького, після чого Лисянка остаточно стала головним містом з її обслуговування, оновлення та утримання, в тому числі за рахунок Лисянського староства. Тут було створено необхідні для цього виробництва. Крім того, гетьманом П. Дорошенком в Лисянці, яка часто виконувала роль його резиденції, було влаштовано монетарню, в якій у 1669–1674 рр. здійснювалось фальшування польських шостаків і шелягів.

Також донині залишається без відповіді одна з версій про перепоховання полковником Капустою від польських військ під керівництвом С. Чернецького у 1664 р. як Богдана Хмельницького, так і його сина Тимоша саме поблизу Лисянки на «горі в Штолиному дворі», на цвинтарі їх родового хутора.

Зрозуміло, що за свою козацьку історію Лисянка не раз була ареною запеклих битв. Не раз її розоряли поляки, росіяни, турки і татари. Страждала

вона і від козацьких міжусобиць під час Руїни. Проте вона завжди вміла постояти за себе. Як зазначав історик Л. Похилевич: «Во время войн за Малороссию, Лысянка замечательна была своим многолюдством, воинственностью и любовью к отечеству своих жителей так что, по замечанию одного летописца, татары не смели приближаться к ней за сто верст...».

Внаслідок постійних збройних сутичок в середині 1670-х рр. міста та села Корсунського полку лежали в руїнах. Впродовж весни і літа 1674 р. за допомогою османського війська на чолі з візиром Кара-Мустафою П. Дорошенко зайняв усе Правобережжя. Дізнавшись про підхід татар, «лисянські жителі... вибиралися зі всім з домів своїх, підпалили місто і пішли за Дніпро». Тому, коли гетьман П. Дорошенко та калга Селім Гірей-Джучид на початку вересня 1674 р. вступили до міста – воно було порожнім. Багато тисяч людей загинуло, багато було забрано в татарську неволю, а ще більше розбіглося. Людні колись міста та села стали пусткою. П. Дорошенку залишилась сама руїна. Через постійний стан війни на території Корсунського полку був дуже великий голод. У той же час більшість жителів міста-фортеці Лисянка та староства переселились на Лівобережжя і зайняли землі по річці Орелі.

За умовами Журавненської польсько-турецької угоди 1676 р. і внаслідок падіння уряду Гетьмана Дорошенка Лисянка з округою увійшла до складу Турецького цесарства.

У лютому-березні 1679 р. московські війська, щоб позбавити «уряд» Юрія Хмельницького, поставлений турецьким урядом, українських підлеглих, вчинили напад на Лисянку з округою, переловили мирних жителів і насильно переселили їх у межі Московського царства.

Після закінчення війни, в січні 1681 р. Московська держава і Османська імперія підписали Бахчисарайське перемир'я на 20 років. За цією угодою Лисянка мала лишатися незаселеною, як і землі між Бугом і Дністром та південна Київщина, залишаючись нейтральною територією між двома державами. С. Величко писав: «Від Корсуня до Білої Церкви ... можна було бачити ... високі вали, які були притулком диких звірів, а звалені стіни, покриті мохом, служили притулком гадів». Проте вже в жовтні 1681 р., як писав королю коронний гетьман С. Яблоновський, «лисянських людей зібралось вісімсот господарів і на Дніпрі дали бій компанійцям, гвалтом прорвалися через Дніпро і пішли в Лисянку селитися», тим самим знову стверджуючи невмирущість української нації, її невичерпну духовність, і козацьке життя в місті завирувало знову.

На Лисянщині, як і в інших староствах Корсунського полку після Руїни було багато вільної землі, крім того, тут не було ніякої державної влади. Через це край почав заселятися незалежним населенням. Люди самостійно займали околиці Лисянки та інших зруйнованих міст і сіл. Вони осаджували тут хутори і утворювали збройні загони, які «в степах диких їздячи, раптово на татар нападали» і забирали собі коней та здобич татарські. Не гребувало населення Лисянщини і нападами на Молдавію і Київське Полісся. На території Лисянки склалася ситуація, як і напередодні чергової колонізації цієї землі у кінці XVI ст.

У 1683 р. польський король Ян Собеський на прохання австрійського цесаря допоміг зняти облогу Відня від турків. З ним було десь 20 тисяч козаків Корсунського, Фастівського та Богуславського полків, які очолювали полковники: корсунський – З. Іскра, фастівський – С. Палій та богуславський – С. Самусь. У складі Корсунського полку, звісно, воювали з турками і лисянські козаки.

Враховуючи заслуги козаків перед Річчю Посполитою, 20.06.1684 р. польський король офіційно дозволив козакам заселити територію навколо Корсуня, Лисянки, Черкаси і Умані, на берегах річок Тясмин і Гірський Тікич. Козаки отримали давні «права і свободи» та «вольності» (землі) в Україні. 16.02.1685 р. сейм прийняв конституцію «Охорона Війська Запорозького». Вона підтверджувала «всі вольності, свободи і привілеї, надані... попередниками».

16.05.1686 р. Річ Посполита і Московське царство уклали «вічний мир». За ним Польща визнавала владу Москви на Лівобережжі, а Московське царство домоглося того, щоб «розорені міста і містечка, які від містечка Стаек вниз Дніпра по річку Тясмин суть, саме: Ржищів, Трахтемирів, Канів, Люшни, Сокольня, Черкаси, Боровиця, Бужин, Воронков, Крилов і Чигирин... залишатися мають пустими, як нині є». Річ Посполита, спираючись на «вічний мир», встановлювала свій контроль над територією Правобережної України. Однак польська влада умови «вічного миру» з Москвою не виконала. Польща була зацікавлена в сильному козацькому війську, яке вона могла б використовувати у власних інтересах. Ігнорування «вічного миру» гетьманом Лівобережної України І. Самойловичем видно з донесень невідомого автора від 28.05.1687 р. Гетьман дав наказ полкам – Миргородському, Прилуцькому, Лубенському та Гадяцькому – стати між Корсунем та Богуславом, щоб захистити землі від орди.

Після відновлення правобережних полків перед польським урядом виникла проблема відновлення козацького самоврядування. Уряд пішов на її розв'язання: у 1690 р. гетьманом над козаками став Самійло Самусь, «від короля поставлений, і булава з клейнодами йому прислана». Тобто козацькими полками, як і раніше, почав здійснювати керівництво гетьман, що перебував на службі у короля.

У 1691–1696 рр. Корсунський полк (де була лисянська сотня) разом з іншими полками Правобережжя воював проти турків. Він брав участь у взятті турецьких фортець Кизи-Кермена, Тягина, Очакова і Буджака та інших баталіях.

7.06.1695 р. татари вторглися на землі Корсунського та Богуславського полку. Біля греблі за Корсунем їх зустріло кілька сот козаків на чолі з З. Іскрою і С. Палієм, але татари загнали їх у місто. Під час бою загинуло багато українців. Татари спалили всю округу до Богуслава і взяли велику здобич. Коли хан дізнався, що з Лівобережжя на допомогу вирушило кілька козацьких полків, то повернув назад.

20.08.1699 р. на пацифікаційному сеймі Речі Посполитої було вирішено «скасувати всі полки, як піші, так і кінні». Це пояснювалося тим, що поляки більше не мали потреби в козацьких загонах внаслідок укладення договору

з Портою. Тоді ж коронний гетьман Станіслав Яблоновський дав універсал наказному гетьману С. Самусю та правобережним полковникам, яким наказував ліквідувати полки. Це призвело до участі лисянських козаків в останньому антипольському повстанні у 1702–1704 рр. під час існування Корсунського полку.

На той час староста Корсунський, князь Александр Ян Яблоновський (1670–1723), син коронного гетьмана Станіслава Яблоновського (1634–1702) в 1702 р. одержав королівські привілеї на Звенигородку і Лисянку. Губернатором лисянських маєтків був призначений шляхтич Конопицький. Лисянка відроджувалась, місто залюднювалось і відбудовувалось. Відновилося в ньому і міське правління на чолі з лисянським війтом Дмитром Старим. Відроджувались в цей час і села та хутори Лисянського староства.

Взимку 1702 р. у Корсунь, виконуючи рішення паціфікаційного сейму 1699 р., прибув власник Корсунського староства Александр Ян Яблоновський з озброєним загоном і почав вимагати від козаків залишити населені пункти Корсунського полку. Козаки вимозі не підкорилися, продовжуючи зберігати козацький устрій. До того ж, вони перебили католиків та євреїв у Корсуні та Лисянці, вважаючи їх ворогами православної віри. Цими актами козаки Корсунського полку в котрий раз опинилися в гущі антипольського виступу. Козаків підтримали міщани. Зрозумівши, що козацькі полки не виконають рішення паціфікаційного сейму, наказний гетьман Самійло Самусь присягнув на вірність московському царю. Війна продовжилась з новою силою.

У травні 1704 р. на прохання уряду Польщі лівобережні полки на чолі з гетьманом Іваном Мазепою переправилися на Правобережжя, щоб відновити над ним контроль поляків. Користуючись приходом лівобережців, козаки відновили свій устрій на Поділлі, Брацлавщині та Київщині. Серед них почав набирати популярності фастівський полковник Семен Палій. Тому 31.07.1704 р. Іван Мазепа, прагнучи зберегти єдиноначальність, наказав арештувати його. Після цього владу лівобережного гетьмана визнали полковники Іскра, Самусь, Шпак і Танський.

Восени 1706 р. для зміцнення своєї влади на Правобережній Україні І. Мазепа направив «один піхотний полк у Чигирин і два охочекомонні полки в Білу Церкву, Корсунь і Богуслав». Отже, в усіх правобережних полкових містечках гетьман І. Мазепа поставив своїх старост, в тому числі на Лисянщині. Службове листування гетьмана підтверджувало повноту його влади в Правобережній Україні.

У 1709 р. на Правобережній Україні вже існувало сім полків – Корсунський, Білоцерківський, Чигиринський, Богуславський, Брацлавський, Уманський, Могилівський. Усі вони підпорядковувались І. Мазепі. Тим самим фактично Правобережна Україна возз'єдналася з Лівобережною під владою гетьмана Івана Мазепи.

Восени 1708 р. зі вступом шведського війська на чолі з королем Карлом XII в Лівобережну Україну перед козаками Корсунського полку постала проблема вибору: кого підтримувати у війні. Вибираючи між шведською

армією, до якої приєднався І. Мазепа, та московськими військами, полк підтримав останніх. Мазепа зазнав поразки.

8.11.1710 р. Османська імперія оголосила війну Московському царству. Діставши гетьманську булаву після смерті І. Мазепи, П. Орлик зараз же взявся за продовження справи свого попередника. Вже наприкінці січня 1711 р. П. Орлик та об'єднані українсько-татарсько-польські сили вирушили на Правобережну Україну з метою її звільнення від російської присутності. На жаль, гетьман лівобережної України І. Скоропадський не підтримав починань гетьмана П. Орлика, а навпаки – з наказу царя Петра I вислав на Правобережжя козацькі підрозділи під командуванням генерального осавула Г. Бутовича для боротьби з ним. Як наслідок, П. Орликом 8.03.1711 р. під Лисянкою військо Г. Бутовича було розбите, а його самого було взято в полон. Перемога під Лисянкою та оволодіння цим містом викликало хвилювання на лівому боці Дніпра. Українські міста, в тому числі полкові, як Богуслав і Корсунь, здавалися йому без бою.

Проте надалі всі спроби гетьмана П. Орлика об'єднати Україну під своєю булавою зазнали поразки від московських військ. За таких умов він наприкінці квітня 1711 р. відступив з України до Бендер, а його похід зазнав поразки.

Незважаючи на це, вже влітку 1711 р. турки, татари разом з польсько-українським військом над Прутом (біля с. Ставчани нинішнього Кельменецького району Чернівецької області) завдали поразки російській армії. Українські козаки П. Орлика відіграли досить важливу роль у перемозі турків над росіянами, яких очолював сам Петро I.

12.07.1711 р. поблизу Пруту між Туреччиною та Росією був підписаний так званий Прутський мирний договір. А вже 3.10.1711 р. московський цар Петро I відповідно до Прутського мирного Договору наказав «полковникам з полковою сотенною і рядовою козацькою старшиною, козакам та іншим ... на житло перейти в Малу Росію, у тамошні полки». Згін до 200 тис. населення Брацлавського та Київського воєводств був добре спланований. Більшість місцевого населення була виселена, нечисленній частині вдалося уникнути згону. Як свідчив 10.03.1712 р. сам П. Орлик у листі до великого візира Османської імперії, російські війська залишили Правобережну Україну «жахливо і неможливо спустошену, випалену й знелюднену».

Загалом згін збігся з відходом російських військ із Правобережжя, що ознаменувало втрату його Росією. Туреччині так і не вдалося створити тут козацьку державу. Довготривала боротьба Речі Посполитої, Московської держави, Османської імперії, Кримського ханства та Лівобережної Гетьманщини за право володіти Правобережною Україною завершилася тоді на користь польського короля. Територію Корсунського полку, а з ним і Лисянку, зайняли польські війська.

1712 р. польська адміністрація ліквідувала Корсунський козацький полк та відповідно лисянську сотню і відродила Лисянське староство (1636–1793). Край був жахливо спустошений, у м. Лисянка із 1000 будинків та двох церков залишилось лише 16 будинків. Серед тих, хто повернувся, були й жи-

телі Лисянки та її староства. Так, відомо, що станом на грудень 1714 р. в Лисянці новоосілих димів налічувалося 100 (до згону – 1000), у Корсуні – 16 (600), Стеблеві – 200 (600), Кальниболоті – 50 (500), Городищах – 12 (400), Звенигородці – 40 (200), Тарасівці – 25 (150), Шендерівці – 15 (100), Лебедині – 20 (50), Сухинах – 10 (30), Таращі – 7 (30). До речі, ця інформація є також свідченням того, що до 1711 р. м. Лисянка було найбільшим населеним пунктом у Корсунському полку.

Також у 1710-і рр. князі Яблонівські безправно захопили Мліїв та приєднали його до своїх лисянських володінь. Формально володіли містом до 1719 р. Конєцпольські, які включили його до Смілянської волості, у 1719 р. Ян Александр Конєцпольський продав Мліїв Валєвським. 1723 р. вони продали його князю Юрію Любомирському.

Тих, хто залишився, було позбавлено козацьких прав та привілеїв. Водночас козаків віднесли до категорії вільних людей, але таких було небагато. Селяни були закріпачені, сталося «друге видання кріпацтва». Слободян майже не залишилось. Однак козацький дух не зник. Він залишився у формі гайдамацького руху, останнього етапу визвольного руху на Правобережжі того часу.

11.01.1715 р. на сеймику в Житомирі було підняте питання щодо збору подимного податку з Київського та Житомирського повітів Київського воєводства та обрано для цієї справи люстраторів. Згідно з проведеною люстрацією вбачається, що навколо м. Лисянка після згону населення відродилися певні села, які були зобов'язані платити податок, це місто Лисянка, села Шестеринці, Будище, Почапинці, Смільченці, Пединівка, Водяники. Разом з тим с. Моринці на Лисянщині, яке розташоване між с. Почапинці та с. Пединівка, на той час ще не відродилося.

Тим часом на Правобережній Україні до економічного гноблення додався національний і релігійний гніт. Польська влада не дозволяла видавати українські книжки, закривала українські школи і православні приходи. Сейм 1717 р. прийняв конституцію про закриття всіх православних церков. Через невгамовні та довготривалі в цих краях козацькі бунти в 1718 р. шляхта та ксьондзи Київського воєводства змушені були тікати. Уніатський собор 1720 р. у Замості проголосив уніатську церкву єдиною законною церквою грецького обряду на території Речі Посполитої. Однак загнати в унію православних краю виявилось справою непростю і, як побачимо далі, просто неможливою.

Проте, незважаючи на це, в Лисянці православними парафіянами були побудовані: 1718 р. – Миколаївська церква, 1720 р. – Успенська церква, 1723 р. – січовими козаками Михайлівська та Георгіївська, 1730 р. – Вознесінська і Преображенська церкви. Загалом здійснення будівництва церкви саме січовими козаками в Лисянці свідчить про те, що місто не перервало свій зв'язок із Запорозькою Січчю. Козацтво поверталось в свій край, де з новою силою боролось за свою православну віру та права. Також тоді, з відновленням у місті православних храмів та будівництвом нових, найвірогідніше, відновив свою діяльність і Лисянський Свято-Троїцький православний монастир.

Більш того, у 1724 р. біглий ігумен Єпіфаній Ревуцький, отримавши єпископську хіротонію від Яського (Молдова) митрополита Георгія, видаючи себе за представника Київського архієпископа Варлама Ванатовича, намагався заснувати Українське (Чигиринське) єпископство, власним осідком якого обрав Лисянку, де наставляв священників на парафії. Після повернення до Києва Єпіфанія знову було заарештовано...

Разом з тим, якщо поглянути на факт створення Українського єпископства Єпіфанієм Ревуцьким з центром у м. Лисянка з позиції сьогодення, тобто існування незалежної автокефальної Православної Церкви України (2019 р.), то автор вважає, що для частини тодішнього українського духовенства це була фактична незгода (чи ігнорування) з актом 1686 р. Вселенського патріархату в Константинополі про тимчасову передачу Київської митрополії Москві. 11.10.2018 р. Вселенський патріархат скасував цей акт від 1686 р. про тимчасову передачу Київської митрополії Москві. Відтоді діяльність РПЦ (УПЦ МП) на території України визнана неканонічною.

Тому створення Українського єпископства на чолі з Єпіфанієм Ревуцьким в центром у м. Лисянка, звісно, було оцінено РПЦ як неканонічне, навіть незважаючи на те, що це відбувалося на теренах Правобережної України (Київщини), що входила до складу іншої держави – Речі Посполитої.

За життя князя Йозефа Александера Яблоновського (1711–1777) Лисянське староство, яке в 1765 р. складалося з 39 сіл та трьох містечок, а саме: Лисянки, Вільховця та Стебліва, ще називали «лисянським графством». Водночас до Лисянщини у першій половині XVII ст. відносилися села Моринці та Кирилівка, що надалі, як і Лисянка, тісно пов'язані з життям генія українського народу – Т. Г. Шевченка.

«Графство Лисянське Посвяченого Князя Господара Яблунівського воєводи Новоградського в воєводствах з Брацлавським і Київським і повіті Звенигородському і Київському в єпархії Київській, що знаходиться в орендному володінні Ясно Посвяченого Князя Господара Яблунівського воєводи Познанського» платило подимний податок із трьох ключів: Лисянського, Стеблівського та Вільховецького.

Так, у Лисянський ключ (губернію) входили: м. Лисянка, села Бужанка, Смільчинці, Ганжелівка, Будище, Журжинці, Хиженці, Дубина, Дашуківка, Монастирсьок, Яблунівка, Кучківка, Жабянка, Чижівка, Чимериськи та Кобеляки. Губернатором лисянського графства тоді був Яцик Домбровський.

У Стеблівський ключ (губернію) входили: м. Стеблів, села Горностаївка, Почапінці, Щербашенці, Сидорівка, Кошмак, Глушки, Яблунівка, Шендерівка, Скрипченці, Грабівка, Верещаки, Буда Стеблівська та Гута Лисянська.

В свою чергу, Вільховецький ключ складався із м. Вільховець з передмістям, сіл Олександрівка, Юзефовка, Янківка, Мизинівка, Стара Буда, Мурзенці, Рижанівка, Водяники та Гусачівка.

Таким чином, ми бачимо, що Лисянське староство (графство) займало терени південної Київщини – історико-географічного краю, зокрема східна частина розташована у басейні р. Гірський Тікич (притоки Срібна, Пожиточна), центра-

льна і північна – у басейні р. Гнилий Тікич, північно-східна – частково на вододілі Південного Бугу й Дніпра та в басейні р. Рось (притока Хоробра).

Також за тогочасним адміністративно-територіальним устроєм 1765 р. частина сучасної Лисянщини входила в Білоцерківське староство, а саме м. Боярка, що розташоване у верхівці р. Гнилий Тікич з округою (села Боярка, Погибляк, Рідкодуби, Кам'яний Брід, Жидівська Гребля, Куровінці, Побережна, Друга Гребля, Шушковці, Шубині Стави, Вовнянка, Косяківка, Товсті Роги, Березянка, Журавлиха). Окрім зазначених сіл, на теренах цього староства з'явилися слободи: Чупира, Ріжки, Тетерівка, Ріпки, Нагірна, Баштечки, Красилівка, Краснопілля, Виноград, Босівка, Попівка, Вотилівка, Чаплина, Суха Велнянка, Ясинівка та Веселий Кут.

В свою чергу, староство ділилося на два губернаторства – Білоцерківське та Ставищанське. Біла Церква мала окремий статус. Саме до Ставищанського губернаторства, яке ділилось на два диспозиторства – Ставищанське та Боярське, і відносились ці землі.

Водночас цікавим є те, що, за тарифним податком Київського повіту Київського воєводства Речі Посполитої за 1775 р., із 1027 сіл і міст повіту за кількістю будинків того часу Лисянка (457) була третім містом після Білої Церкви (613) та Черкас (528). Також м. Лисянка була адміністративним центром однойменної волості Київського повіту.

Проте у 1780 р. в Лисянці кількість православних храмів, що діяли в 1741 р., зменшилася з шести до трьох. Залишились лише Георгіївська, Вознесенська та Успенська церкви, які зобов'язані були платити харитативи та інші платежі, але за бідності цього не робили. Зате на території Київського воєводства станом на 1782 р. знаходилось 23 уніатські деканати, серед яких був Лисянський деканат, який за кількістю парафій був найбільшим у Київському воєводстві. Відомо, що станом на 1792 р. Лисянський (уніатський) деканат мав 46 парафій (24 011 вірних), а тому Лисянка постає духовним, освітнім, релігійним центром для багатьох греко-католиків Правобережної України.

Гайдамацький рух охопив всю Правобережну і частину Лівобережної України, то погасаючи, то спалахуючи з новою силою. Він кілька разів переростав у великі повстання 1734, 1750, 1768 та 1789 рр. Наймогутнішим було повстання 1768 р. під проводом М. Залізняка, відоме під назвою «Коліївщина». За цей час Лисянка як один із центрів гайдамаччини, поруч із Уманню та Холодним Яром, стала символом гайдамацького руху в Україні!

На знак жалоби по 600 загиблим у 1768 р. в Коліївщину гайдамакам кілька поколінь лисянських дівчат (більше ніде!) вплітали у коси чорні стрічки поряд із червоними та стрічками інших кольорів. Через 196 років поет М. Рильський описав цей факт у вірші: «Я чую їх, далекі голоси. Дівчат, що не весільної співали. Коли у хвилі русої коси, з червоним чорне поруч заплітали...». А козак, хлібороб та поет-пісняр В. Мартишко в 2016 р. написав пісню «Червоне з чорним в косу заплітала», яку виконує Черкаський академічний хор: «...Над Холодним Яром дух його літає, в Лисянці дівчина милого чекає...».

За своїм розмахом та наслідками Коліївщина відіграла значну роль у формуванні національної свідомості українського народу. Лише після трьох

розділів Речі Посполитої в 1772, 1793 та 1795 рр., коли ця держава впала під ударами сильніших агресивних імперій (Російської, Пруської та Австрійської) і припинила своє існування, гайдамацький рух остаточно припиниться. До Росії відійде – Литва, Білорусь, Волинь, Поділля, Київщина, а з нею і Лисянщина. Відтак 80 відсотків українського етносу увійшло в нове ХІХ ст. вже як піддані Російської імперії. Проте у пам'яті українського народу, у народних легендах і переказах козаки й гайдамаки виступали як народні месники, що ціною свого життя прокладали українському народові шлях у світле майбуття.

Після ліквідації українського козацтва слава Лисянки не погасла в Російській імперії, її на весь світ прославляли козацькі нащадки, які стали елітою нації та мали лисянське родове коріння. Це мореплавець Лисянський Ю. Ф., композитор Лисенко М. В., письменник Старицький М., художник Макушенко І. С., а також простий народ, що сів хліб та чумакував, але завжди пам'ятав своє козацьке походження.

Саме Лисянка стала першим населеним пунктом, де малий Тарас Шевченко на шляху до висот малярства шукав собі учителя-маляра. І якщо окреслити Шевченківський край місцем народження Т. Г. Шевченка в с. Моринці (історичною в ХVІІ – ХVІІІ ст. Лисянщиною!), тобто тією землею, де минули його дитячі роки, де він з батьком відвідував місцеві ярмарки та базари, зазнав кріпацької праці, подорожував у пошуках учителя малювання, то Лисянка, без перебільшення, є центром Шевченкового краю. Загалом саме у козацькому реєстрі лисянської сотні Корсунського полку 1649 р. вперше фіксується прізвище Шевченко, а тому Лисянщина є пуповиною роду Великого Кобзаря. Це все дає Лисянщині право називатися одним із духовних і культурних центрів України, як земля Богдана і Тараса! Духовна велич України!

Свій внесок у перемогу над армією Наполеона в період війни 1812–1814 рр. зробив і 3-й козацький полк на чолі з князем полковником В. П. Оболенським, що був сформований у Черкаському, Уманському, Чигиринському та Звенигородському повітах Київської губернії, в якому, звісно, воювали і лисянські козаки. Пройшовши з боями через усю Європу, у березні 1814 р. шість українських полків у складі російської армії тріумфально вступили в Париж. Франція капітулювала – війна закінчилася. Звісно, весь цей час лисяни молилися за рідних – синів, братів, батьків, які воювали з французькою армією.

Масовий рух українських селян під час київської козащини 1855 р., що виник як стихійний протест на соціальному ґрунті – віковій мрії звільнення від кріпацтва, виявився у прагненні відновити козацтво як суспільний стан і військове формування. У цій боротьбі лисянські селяни України поклалися на козацьку та свою історичну героїку, на відміну від російського селянства, яке більше сподівалося на заступництво «доброго царя».

Проявила себе і «лисянська шляхта» польського походження, яка активно брала участь в двох збройних повстаннях (1831 р. та 1863 р.), спрямованих на відродження Речі Посполитої в кордонах до 1772 р., куди, звісно, за їхнім задумом, повинні були знову увійти і землі Правобережної України. З цим національним, територіальним, соціальним та релігійним чинником ні-

як не міг погодитись український православний селянин, а тому він активно допомагав російським військам та поліції виявляти і знешкоджувати повстанців. Тут ми чітко бачимо, що російська влада, як завжди, використовувала цей польсько-український конфлікт у своїх інтересах, щоб і надалі силою тримати у покорі обидва поневолені народи.

В свою чергу, лисяни за весь період входження Лисянки до складу Російської імперії (1793–1918 рр.) завжди демонстрували поневолювачам свій волелюбний бунтівний дух свободи, борючись за відновлення своїх порушених національних, соціальних, релігійних, майнових (земельних), громадянських та інших прав та свобод.

Залишили по собі добру славу працелюбних і винятково чесних у торговельних справах людей і українські чумаки. Саме чумаки за час свого існування зберігали свої успадковані козацькі традиції, зокрема на Лисянщині в с. Орли.

У 1910 р. в театрі на Подолі в м. Київ з великим успіхом у глядачів йшла п'єса Сергія Ніколаєва «Вавілон у Лисянці», показуючи, які різкі зміни відбувалися у свідомості та укладі життя того часу на прикладі лисянської родини Марченків.

Українська національна революція 1917–1921 рр. дала Лисянщині нових героїв, життя та боротьба яких є прикладом героїзму, патріотизму, прагнення захистити українську владу, віддаючи за це життя. Саме земля Богдана і Тараса стала одним із найбільших регіонів селянсько-повстанського руху в Україні 1917–1923 рр., де досить сильно відчувалися самостійницькі настрої, а в історичній пам'яті населення міцно збереглися традиції українського козацтва, що в 1917 р. вилилось у його відродження у формі вільного козачого руху, а в 1918 р. привело до масового селянсько-повстанського руху, який досить швидко поширився на інші території України.

Повстанський рух 1918–1923 рр. у цьому регіоні – це приклад організації активного збройного опору селян загарбникам – німецько-австрійським, денікінським, більшовицьким, непримиримість українських селян щодо зволікання українських урядів у вирішенні аграрного питання, протидія політиці більшовиків в українському селі, спрямованій на впровадження чужих українському селянинові форм господарювання, класове розшарування тощо. За таких обставин часто виникала Лисянська повстанська республіка, яка чинила опір цим загарбникам.

У жовтні 1920 р. Головним отаманом Холодного Яру на військовій нараді було обрано Івана Гонту (Лютий-Лютненко). У своїх спогадах він зазначав, що всі повстанці «були настроєні войовниче протів ворогів. Цілком захищали українські інтереси і старались провадити їх в життя: мова уживалась рідна кождим. Мета всіх одна здобути державу рідну... Партизани з населенням ішли рука об руку, скажу так: щоб населення не підтримувало повстанців, то таких не існувало би. Всі прихильно ставились до повстанців, помагали, в скрутний момент ховали і допомагали військам, а також хлібом (і) зброєю, як така у них була». Що ж стосується «населення польського і кацапського», то до них ставлення було таким же, «як до своїх», головне, щоб вони не підтримували більшовицьку владу. Водночас для нас «Холодний Яр» розпочинався від Лисянки аж до Чигирини.

Знекровлена вже на той час Україна не змогла самотужки вибороти державність. Повна ізоляція від сторонньої допомоги прискорила поразку у збройній національно-визвольній боротьбі. Однак селянство українських сіл, доведене до відчаю свавіллям продзагонів і мобілізаційних заходів, бралося за зброю, і хаотично спалахувала стихія кривавих повстань. Йшло винищення українців, здатних боротися проти тотальних грабувань, і насадження силою неприйнятних порядків нової влади – радянської влади.

Отамани Наддніпрянщини й надалі чинили спротив, скільки могли, але нестача зброї і чисельна перевага противника призвела до фатального кінця. За деякими даними, отаманія, прихильна до ідеї відновлення УНР, протрималася до 1923 р. Відчайдухи, залишенці продовжували боротьбу до початку 1930-х рр. Як свідчать українські історіографічні джерела, частина отаманів загинула у нерівній збройній боротьбі, частина спокусилася на амністію з боку радянської влади і згодом була все одно репресована, деякі закінчили своє життя самогубством. Мрія про Українську державу тоді не здійснилася. Наслідки поразки для української нації були фатальні – Голодомор 1933 р.

Усвідомивши себе українцями, ми зрозуміли, що за свободу треба боротися, проливати кров. «Я вважаю – писав уже в еміграції Симон Петлюра, – що лише в процесі кривавої боротьби, шляхом великих жертв і «великої крові» наш народ може заслужити собі право на самостійне державне життя. Бо тільки кров, пролита в оборону великої ідеї, може зробити цю ідею рідною для народу, зрозумілою для нього, дорогою і святою... Він не заспокоїться доти, поки не побачить її реалізованою у великому чині і реальному факті».

Під час радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. на Лисянщині з новою силою відновився національно-визвольний рух українського народу у формі підпілля ОУН, особливо з початком проголошення 30.06.1941 р. у м. Львів Акта відновлення Української Держави. З початком німецьких репресій цей рух перейшов у підпілля. ОУН Київська область була поділена на 72 організаційні райони, які становили округи. З січня 1942 р. провідником області, після загибелі Лімницького, був призначений Виговський – Михайло Тупиця. Виговський, за спогадами його заступника Степана Мудрика (псевдонім «Мечник»), як зазначено в книзі «Під трьома окупантами», в той час «перебував у відомій з історії Лисянці» для організації підпільного опору окупантам. Мали місце в краї і похідні групи УПА. Після звільнення взимку 1944 р. Лисянщини від німецьких військ органами НКВД-НКДБ СРСР були виявлені та знищені українські націоналістичні організації в селах Кам'яний Брід, Хиженці та м. Лисянка. Це свідчить, що боротьба українського народу за свою державу в нашому краї тривала й надалі.

Багато криївок МДБ СРСР було виявлено на Київщині і в післявоєнний час, «полюючи» на керівника боївки С. Примака («Бутько»). В одній з них біля с. Медвин Богуславського району зберігалися записники з антирадянськими записами, брошури, грипси від «Алкіда», «Лугового» і «Лариси» до М. Криси, сало, мед, а також вилучені з Медвинської МТС речі. 2.12.1951 р. криївку було знайдено коло с. Іванківці Ставищенського району. Це все поруч із сусіднім Лисянським районом тоді Київської області.

Згідно з дослідженням В. Ковальчука «ОУН в Центральній, Південній та Східній Україні 1941–1950-ті рр.» на південній Київщині (Лисянський, Ставищенський, Богуславський, Тарашанський та Рокитнянський райони) у 1948–1950 рр. діяла боївка Михайла Криси («Кобзар»). У 1951 р. вона, наприклад, напала на сільпо у Поправній Білоцерківського і Софіївці Богуславського району. 20 чи 21.04.1951 р. за наводкою агентурно-бойова група МДБ захопила у Ставищенському районі керівника цієї боївки, а також його активного прибічника – Михайла Оліярника («Богдан»). Серед речей М. Криси виявили п'ять записників, щоденник, листи, багато організаційних документів. Вражають рядки з листа, який надійшов йому від М. Оліярника 16.01.1951 р.: «Нехай знають усі, що нас і сам чорт не злякає. Ми українські донкіхоти, не проти овець чи вітряків боремося, а протистоїмо цілому світові і в бою перемагаємо... Якщо б панки з-за кордону (мельниківці та ін.) прийшли до нас на роботу, то напевне сказали б, що Україна – це утопія і чорти, а не люди».

Україна в ХХ ст. першою розпочала і останньою закінчила збройну боротьбу за незалежність. Увіковічуючи пам'ять цих героїв, ми тим самим віддаємо гідну шану всім тим, хто боровся за незалежність України під час Української національної революції 1917–1921 рр., воїнам ОУН–УПА, українським дисидентам, адже дата незалежності України ними була записана кров'ю. На жаль, після падіння радянської імперії в 1991 р. у нас не вистачило сил стати на повний зріст і проголосити відновлення незалежності України з 1918 р., за яку вони боролися і віддали життя, бо це фактично означало б перекреслення фікції УРСР і визнання російської імперської окупації з її методами перманентного терору. За ту половинчастість ми розплатилися дорогою ціною, опустившись за 23 роки незалежності до корумпованого і кримінального посткомунізму. Це становище змінила лише Революція національної гідності, що перемогла в лютому 2014 р. То буда нова хвиля боротьби українського народу за свою незалежність після Революції на граніті та Помаранчевої революції.

З проголошенням 24.08.1991 р. незалежності України з новою силою відродився і козацький рух. Тому й логічно, що мешканці цього заповідного краю вважають себе прямими нащадками славних козаків, гайдамаків, носіями багатющої, славної, хоча й драматичної історії, стали на шлях створення козацької організації як частини громадянського суспільства для національного відродження.

З 2005 р. несе естафету Лисянського козацтва Лисянське районне козацьке товариство ВГО «Українське реєстрове козацтво», а з 2012 р. – вже Лисянський козацький полк Черкаського обласного козацького товариства ВГО «Українське реєстрове козацтво» (далі ЛКП ЧОКТ ВГО УРК) на чолі з отаманом Колодажним В. П.

Черкаське обласне козацьке товариство ВГО УРК та Адміністрацію Гетьмана ВГО УРК в Центральному регіоні з 2007 р. очолює генерал УРК Марченко Б. А., який у 2008 р. за козацьку діяльність Президентом України був нагороджений орденом «За заслуги III ступеня». Гетьманом ВГО «Українське реєстрове козацтво» беззмінно з 2002 р. є спадковий козак, повний кавалер ордена «За заслуги», відомий вчений, член-кореспондент Національної акаде-

мії наук України, доктор технічних наук, доктор богослов'я, ректор Державного інституту інформатики і штучного інтелекту МОН України Шевченко А. І.

Сучасне Українське реєстрове козацтво успадкувало військові традиції, традиції честі, відваги, відданості Уряду, обраному народом, дисципліни й порядку. Якщо девізом колишніх реєстровців було: «Збережемо честь – збудуємо славу!», то девізом сучасних козаків-реєстровців є: «До міцної держави та добробуту народу України – через духовність і патріотизм кожної людини».

Метою діяльності ЛКП ЧОКТ ВГО УРК є сприяння розбудові України як суверенної, самостійної та незалежної демократичної держави з козацькою моделлю демократії, що гармонійно поєднує вольності та свободи людини з дисципліною та порядком у державі. Водночас козацтво історично належить до українського православ'я, виступає за співробітництво традиційних українських церков, які щиро стоять на засадах відродження, розбудови та розвитку національної державності України.

Це полкове товариство в своїй діяльності вже давно вийшло за межі Лисянського району, адже має в своїх рядах не тільки представників Лисянщини, а й козаків із міст Київ, Бориспіль, Тараща, Корсунь, Умань, Звенигородка, Ужгород, Шпола, Богуслав, Ватутіне, Фастов, сіл Почапінці, Шевченко, Луки, Моринці, Медвин, Ківшовата, Пединівка та Шендерівка, які діють як козаки та козацькі сотні цього полку в себе на місцях. Тому не дивно, що реєстр ЛКП ЧОКТ ВГО УРК вже налічує понад 250 козаків та берегинь.

Найвідомішим козаком України є письменник, автор книг «Чорний ворон. Залишенець», «Маруся», «Чорне сонце» та «Троща», громадський діяч, почесний козак та громадянин Лисянки Шкляр В. М. Уславив Україну та наш край у своїх фільмах козак, кінорежисер, лауреат Державної премії ім. Т. Г. Шевченка Бійма О. І. Відомий своєю музикою на весь світ і диригент Національного оркестру Президента України, лауреат Державної премії ім. Т. Г. Шевченка, генерал УРК Василенко В. Я. Найвідомішою берегинею є Посол Миру, голова ВГО «Поступи жінок-мироносиць», заступник директора МГО «Земляцтво Придніпров'я», член правління Національної ради жінок України, Голова ради берегинь ЧОКТ УРК, почесний громадянин смт. Шевченкове, заслужений працівник культури, поетеса Ружин З. В. Не менш відомими для Черкащини та Київщини є письменник, козак Стеблівський Є., письменник, сотник Шевченко В. П., поетеса, берегиня Войцехівська В. О., громадський діяч, видавець книг, (свого часу) помічник Героя України, народного депутата України Левка Лук'яненка – Любченко Ю. В., поет-пісняр, хлібороб, козак, волонтер Мартишко В. І. та художник, волонтер, сотник Ганжа О. В.

Саме завдячуючи праці, патріотизму цих людей та за підтримки влади козацька Лисянка через реалізовані нами спільно національні проекти стає ще більш відомою як в Україні, так і світі. Зокрема, це проект «Родинний маєток Хмельницьких – Монастирок», що став для мільйонів українців таким же символом величі українського народу, як Замкова гора в Чигирині чи Шевченкова гора в Каневі. Встановлення на центральній площі Лисянки пам'ятника громадянину, осадчому Лисянки, батьку видатного Гетьмана України Богдана Хмельницького Михайлу Хмельницькому та, звісно, особисто засновнику україн-

ської козацької держави, уродженцю козацького міста-фортеці Лисянка Богдану Хмельницькому. Увіковічення пам'яті лисянських полковників Максима Кривоноса та Семена Височана в барельєфах на шкільних навчальних закладах містечка. Увіковічення пам'яті незламного борця за волю України часів національної революції 1917–1921 рр., козака-бандуриста Антіна Митяя, що став знаменням і символом свого часу. Відновлена могила Вільного козацтва до 100-річчя початку Звенигородського збройного повстання 1918 р. в м. Лисянка. Встановлення пам'ятного знаку про час, коли м. Лисянка була головним містом з утримання, а за часів гетьмана Павла Тетері – також із постою, обслуговування та оновлення генеральної арматі правобережного Війська Запорізького. Увіковічення пам'яті Тараса Шевченка з нагоди 200-річчя з дня його народження акцією «Вишневий сад». Випуск книг Гаврилюка О. М. «Таємниці минулого козацької Лисянки», «За волю України», «Звитяга козацької Лисянки» та «Лисянка – велич українського духу». Зйомки «Укртелефільмом» документального фільму-трилогії «Прогулянка з задоволенням і не без моралі» (кінорежисер Бійма О. І., автор проекту Гаврилюк О. М.), що відображає діяльність ЛКП ЧОКТ ВГО УРК, який на Всеукраїнському фестивалі телевізійних документальних фільмів і радіопрограм «Кобзар єднає Україну» в номінації «Тарасовими шляхами» зайняв перше місце. Створення завдяки спільним зусиллям козацтва та художників Черкащини фонду (майбутньої) художньої галереї з 68 робіт при Лисянському районному історичному музеї ім. Т. Г. Шевченка та багато іншого.

Українці сьогодні є прикладом для всього світу. Драматична тримісячна зимова революція «Національної гідності» із вигнанням банди Януковича й нинішня жертовність роблять українців нацією, що має все потрібне для побудови успішної держави. Українці, принаймні критична їх маса, не терпимуть більше диктаторів та неефективних правителів. Таким буде дедалі важче приходити до влади і затримуватися там. Українці добре усвідомили, що Росія є і завжди була нашим зовнішнім ворогом. Десятки тисяч людей проходять крізь м'ясорубку розв'язаної Кремлем війни на Донбасі та Луганщині, й мільйони готові взятися до зброї в разі масштабного вторгнення «братнього народу».

Свій внесок у перемогу «Революції гідності» зробили громада і козацтво Лисянки, які в лютому 2014 р. на мосту через р. Гнилий Тікич, озброївшись різними знаряддями праці, надійно цілодобово перекрили дорогу на Київ озвірівшим «тітушкам», які прагнули втопити в крові Майдан. Тоді Лисянка віддала всі свої ресурси непереможному Майдану.

Небувале єднання суспільства в часи спільних важких випробувань і сплеск патріотизму на Сході і Півдні ставлять хрест на перспективах розколу України. Попри трагізм, болісні людські та територіальні втрати, країна й суспільство семимільними кроками йдуть вперед, надолужуючи попередні роки. Саме зараз відбувається розрив пуповини, що міцно тримала нас у радянському минулому.

Проте кагебістсько-ефесбешна влада сусідньої країни ще й досі не може змиритися з втратою України. Проливаючи крокодилячі сльози, вона на-

живає мирний і цивілізований розпад московської імперії зла найбільшою геополітичною катастрофою ХХ ст. Однак те, що для деспотичної Московії – катастрофа, стало великим добром для народів, яких вона пригноблювала і тероризувала сотні років!

Російська інтервенція 2014 р. з анексією Криму і окупацією частини Донбасу та Луганщини, в результаті чого Україна втратила 7,2 % своєї території, протверезила багатьох. Мільйони українців побачили справжнє обличчя народу, який століттями, з параноїдальною наполегливістю, намагався представити себе братом, та ще й дбайливим, сонячно-щедрим, який століттями проводив політику денационалізації нашого народу.

Те, що нині коять росіяни на нашому рідному Донбасі, нагадує «подвиги» їхніх дідів і прадідів в Україні в 1917–1920-х рр. Це війна на знищення, спустошення, упокорення. Нещадна і безоглядна. Ця гібридна війна за імперське минуле передбачає, нарівні з суто військовими операціями, заходи в політичній, економічній, інформаційній, суспільній, гуманітарній, кібернетичній, духовній та інших сферах життєдіяльності.

Перед тим як «визволити» вільні народи, Москва прагне спровокувати в їхніх державах нестабільність, колотнечу, громадянський конфлікт. Кремль завжди політику кривавих завоювань представляв як акт гуманітарної допомоги...

Так вже історично склалося, що впродовж століть український народ писав свою історію не літописами та хроніками, а козацькими шаблями й пістолями, витворюючи з рідної землі величну, безсмертну книгу життя нашої країни. Це відбувається і сьогодні в зоні ООС, де у запеклих боях твориться українська військова каста. І вона, як і за Богдана Хмельницького, має бажання опанувати державу, бо ж хто, як не бойові полковники і комбати знають, як зробити нашу державу могутньою, як втілити мрію багатьох поколінь козацтва! У глибині душі кожного українця живе козак: воїн, який нічого не боїться й за рідну землю без роздумів віддасть своє життя.

Окремо заслуговують на увагу акції, які Лисянське козацтво проводить протягом 2014–2021 рр. щодо захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України в зв'язку з російською агресією на Донбасі. Це акція «Козацький прапор навколо світу», що з 2011 по 2020 рр. побував у Південно-Африканській республіці, Ефіопії, Єгипті, Туреччині, Об'єднаних Арабських Еміратах, Росії, Угорщині, Австрії, Польщі, Словенії, Німеччині, Румунії, Франції, Італії, Іспанії, Хорватії, Чорногорії, Великобританії, Мальті, Монако, Ватикані, Сан-Марино, Греції, Нідерландах, Мексиці, Норвегії, Литві, Сербії, Китаї, Таїланді, Лаосі, Португалії, Швейцарії, Молдові, В'єтнамі, Камбоджі, Ізраїлі, Йорданії, Палестині, Мавританії, Тайвані, Сінгапурі, Малайзії, Грузії, США, Філіппінах, Кувейті, Ірані, Індії, Аргентині, Азербайджані, Канаді, Кіпрі, Словаччині, Латвії, Швеції, Судані, Чилі, Данії, Японії, Новій Зеландії, Бразилії, Панамі, Кубі, Марокко, Катарі – тобто в 66 країнах світу та двічі на Шостому континенті світу – в Антарктиді. Безпосередньо в 2019 р. ця акція була присвячена українським морякам, що знаходилися в полоні в РФ. Адже саме прапор Лисянського полку і в ХХІ ст. символізує

козацтво як сильну, всеперемагаючу, об'єднавчу ідею для українського народу, в тому числі й на чужині.

Акції «Народний бойовий прапор» та «Український прапор – прапор Перемоги», ініціаторами та організаторами яких стали волонтери Ганжа О. В., Хрипун О. О. та Гаврилюк О. М., яких підтримали тисячі інших громадян – як з України, так і з-за кордону, за своїм масштабом не мають рівних. Так, за час дії акцій «Народний бойовий прапор» протягом 2014–2021 рр. для військових частин, з'єднань та їх підрозділів ЗСУ було виготовлено 80 народно-бойових (мотиваційних) прапорів та понад 1000 їх копій, а також сотні почесних відзнак військових частин, військових шевронів, вимпелів, наліпок на військову техніку, плакатів та інше. І це, не рахуючи десятки тонн доставленої в АТО чи ООС матеріальної допомоги та військової амуніції для ЗСУ.

Серед народно-бойових прапорів є прапори: 14-ї ОМБП «Черкаси», 72-ї ОМБр ЗСУ ім. «Чорних Запорожців», 26-ї АБр ЗСУ ім. генерал-хорунжого Романа Дашкевича, 54-ї ОМБр ЗСУ, 128-ї ОГШБр ЗСУ, 17-ї ОТКБр ЗСУ, 30-ї ОМБр ЗСУ ім. Костянтина Острозького, 15-ї ОГШБ ЗСУ, 17-ї ОМПБ 15-ї ОМПБр ЗСУ, 57-ї ОМБр ЗСУ, 53-ї ОМБр ЗСУ та багато інших.

82 копії цих військових прапорів з автографами воїнів ЗСУ зберігаються в Лисянському районному історичному музеї ім. Т. Г. Шевченка. Цей музей за кількістю експонатів військових прапорів займає третє місце в Україні, звісно, після центральних військових музеїв м. Київ. Є копії військових прапорів від військових і в колективі Північного апеляційного господарського суду.

В свою чергу, акція «Український прапор – прапор Перемоги» – це пропалені порохом і осколками знамена 72-ї ОМБр ЗСУ ім. «Чорних Запорожців» з позиції «Зеніт», «Авдіївської промзони», шахти «Бутівська» та з «Світлодарської дуги». Від них російських окупантів «корчить, як чортів від ладану», бо там в боях під цими знаменами боротьби народилося нове покоління вільних людей, які сповідують свободу, незалежність, демократію. Український національний стяг завжди був прапором визволення нації, держави, і нині є знаменом визволення окупованих російським загарбником українських земель!

Особливо заслуговує на увагу акція козацтва «Пам'яті загиблих воїнів – героїв АТО та ОСС», де безумовним лідером є Ганжа О. В., під час якої увіковічено в обелісках, меморіальних дошках пам'ять про загиблих воїнів, над якими розвіваються народно-бойові прапори: Героя України Василя Сліпака, Михайла Ігоровича Шаблі, Сергія Володимировича Колісниченка, Георгія Сергійовича Ольховського, Дениса Глову, Леоніда Деркача, Юрія Юрійовича Фешко, Олександра Миколайовича Ліщука, Олега Миколайовича Ковалюка та екіпаж танка 17-ї ОТБр ЗСУ в складі: командира Олексія Осташевського, навідника Костянтина Ткачука та механіка-водія Василя Денисюка, які віддали свої життя за Україну під час бойового завдання 1.02.2015 р. біля с. Троїцьке, що на Луганщині. Вічна пам'ять загиблим героям!

Сьогодні, як ніколи, потрібно відстоювати незалежність, державний суверенітет та соборність України, допомагати тим, хто боронить нашу державу. Українське реєстрове козацтво має двох Героїв Небесної сотні – Кор-

неєва А., Семисюка М. І. та понад тисячу козаків, що зі зброєю в руках захищають(ли) державний суверенітет та цілісність на Сході України. Серед них і 10 козаків та берегинь Лисянського козацького полку, а також 8 їх дітей, що захищають(ли) Україну в зоні проведення ООС, всі інші стали волонтерами.

Завдяки козацтву ці імена-символи не тьмяніють в історії, а оживають з кожним новим поколінням українців, знову нагадують, яку знакову роль в історії України відігравала та відіграє Лисянка завдяки героїчному подвигу в боротьбі та праці її синів та дочок різних поколінь. Для всіх козаків полку любов до рідного краю, до усього суцього на цій землі була і завжди буде головним джерелом патріотизму й духовності, основою набуття нації й величі нашої країни. А тому історія Лисянського козацтва як невід'ємна частина українського народу продовжується і надалі.

Ще в 2008 р. Лисянське козацтво стало засновником Свято-Покровського храму УПЦ КП в Лисянці, де, звісно, з 1991 р. діє Свято-Михайлівський храм УПЦ МП (2000).

Заразом рух України до церковної автокефалії розпочався ще від часів утвердження християнства на наших землях, а особливо 988 р. з вікопомного хрещення київського князя Володимира та киян, а також Русі. Бо ще тисячу років тому Київ розмовляв українською мовою, про що свідчать написи під фресками в Софіївському соборі (1017–1037), який є архітектурною душею України. Це був час, коли Москви ще не було. 11.10.2018 р. Вселенський патріархат скасував акт від 1686 р. про тимчасову передачу Київської митрополії Москві. Відтоді діяльність МП на території України визнана неканонічною. 27–29.11.2018 р. синод Вселенського патріархату в Константинополі затвердив текст Томосу для української помісної церкви.

15.12.2018 р. в Софії Київській під егідою Вселенського патріархату та за участі Президента України відбувся Об'єднавчий собор українських православних церков, на якому було створено Православну церкву України (далі ПЦУ) та обрано її предстоятеля – Митрополита Київського та всієї України Епіфанія (Думенка).

5.01.2019 р. в Стамбулі відбулася урочиста церемонія підписання Патріархом Варфоломієм Томосу про автокефалію ПЦУ, 6 січня – Томос було урочисто вручено главі церкви – Митрополитові Епіфанію та Президентові України Петру Порошенку «для вічного доказу та постійного представлення».

Українська церква здобула незалежність і є 15-ю з незалежних православних церков. З того часу козацтво та релігійна громада Свято-Покровського храму ПЦУ на чолі з о. Іваном (Мазуром) активно будує свій духовний храм у Лисянці по вул. Тракторна, 55, оскільки без української церкви не буде справжньої української держави!

За цей час, незважаючи на війну в країні, відбулися відновлення боєздатності ЗСУ, а також люстрація, декомунізація, децентралізація, відбуваються реформи в різних сферах суспільного життя та економіки України. В країні, незважаючи на російську агресію, було неодноразово проведено демократичні президентські, парламентські та місцеві вибори. Почав діяти новий Закон України «Про українську мову», збільшилась кількість українсь-

комовних програм, пісень, фільмів на телебаченні та радіоефірах. Завойовує глядача і нове правдиве українське кіно.

Відтак, і в майбутньому збудеться те, чого ми так прагнемо і що лише на перший погляд виглядає непосильним. Водночас протягом останнього часу, а саме з 2019 р., все сильніше відчувається спроба проросійських сил здійснити реванш в Україні, яким рано чи пізно покладе край український народ. З такими патріотами, звісно, прийде перемога, а з нею і мир, а Україна – країна успішна, країна заможна, країна щаслива і країна радісна – стане членом Євросоюзу і НАТО.

З початків козацтва і до сьогоднішнього дня, а вочевидь і на майбутнє, життя українців – «мертвих, і живих, і ненароджених», усієї нації з її минулим, сучасним і майбутнім – було, є і, поза сумнівом, буде нерозривно пов'язане з козацтвом. Це та сторінка історії, яка інтегрує, об'єднує наше й досі розколоте суспільство. А наше багате на працю, історію та своїми дітьми українське козацьке місто-фортеця Лисянка було, є і завжди буде залишатися козацьким форпостом захисту української державності як найвищої національної мети і цінності українського народу.

Слава Україні! Слава Лисянському козацтву!

-
1. Гаврилук О. Козацький літопис (2005–2021). Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 2021. С. 4–20.

УДК 908:271.222](477.46)

Олександр МУШТА,
*завідувач музею О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського
Кам'янського державного історико-культурного заповідника*

НА ШЛЯХУ ДО АВТОКЕФАЛІЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ КАМ'ЯНСЬКОЇ СВЯТО-МИКОЛАЇВСЬКОЇ ПАРАФІЇ

Паралельно з доленосними державотворчими процесами в Україні 1989–1991 рр., котрі увінчались проголошенням Незалежності, в цей час відбувався й активний рух за утворення національних релігійних організацій. Так, зокрема, у 1988 р. офіційно вийшла із «катакомбного» функціонування Українська греко-католицька церква (далі – УГКЦ), в наступному 1989 р. відновила свою діяльність заборонена ще перед початком Другої світової війни Українська автокефальна православна церква (далі – УАПЦ). Також у цей же період почали діяти різні протестантські течії. Рух за відокремлення найчисленнішого в країні Українського екзархату Російської православної церкви (далі – РПЦ) та створення на цій базі незалежної національної релігійної організації провадив очільник екзархату, митрополит Філарет (Денисенко).

Звичайно, реальна самостійність Української церкви не влаштувала імперський центр у Москві. Через це РПЦ усунула Філарета з посади Предстоятеля, а той, у свою чергу, у 1992 р. разом з однодумцями проголосив утворення Української православної церкви Київського патріархату (далі – УПЦ КП) [3].

Основою формування нової національної православно-церковної організації стали розрізнені парафії РПЦ та УАПЦ, які долучались до структур УПЦ КП в усіх куточках України після її офіційного проголошення. Першою православною громадою Кам'янщини, котра виявила бажання приєднатися до КП і навіть деякий час формально була в його складі, стала Кам'янська Свято-Миколаївська парафія. І перед тим, як детально розкрити історичний ракурс цієї теми, варто коротко окреслити хронологію розвитку парафії новітньої доби.

Свято-Миколаївський храм у Кам'янці комуністи зруйнували у 1936 р. в ході розгортання в СРСР антирелігійної кампанії. На місці цієї селянської церкви (поряд у парку знаходилась родинна церква власників містечка – поміщиків Давидових) невдовзі збудували Будинок культури (діє понині). Відповідно на деякий час православно-християнське життя у містечку припинилося [2, 3].

Богослужіння відновились уже наприкінці радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. Проте водночас релігійні обряди проводились у простій сільській хаті, переобладнаній під храм. Ця будівля знаходилась недалеко від зруйнованої у 1936 р. Свято-Миколаївської церкви. До початку 1980-х рр. тут змінилося кілька священиків, які в умовах усіляких утисків і обмежень проводили церковно-релігійну діяльність. Все кардинально змінилося, коли до Кам'янки у 1981 р. прибув новий настоятель – отець Олексій (Решетняк) [4]. Оскільки навколо цієї особи буде розкриватися основна проблематика дослідження, треба коротко зупинитися на характеристиці його життєвого шляху.

Олексій Федорович Решетняк народився у 1927 р. у м. Старобільськ (нині – окупована Росією частина Луганської області). В ході Другої світової війни він був мобілізований до лав радянської армії, де прослужив упродовж семи років. О. Решетняк, в умовах офіційно пануючої політики державного атеїзму, зумів вирости віруючою людиною. Під час відбуття військової повинності він підвозив священика, тепла і щира розмова з яким наштовхнула його на духовну стежину. Цьому дуже посприяла і віруюча мама О. Ф. Решетняка, що в цілому і визначило його долю.

Після демобілізації Олексій Решетняк повернувся до Старобільська, де працював спочатку у шахті, потім водієм у колгоспі, а пізніше – завгаром. Тут він познайомився із дівчиною Олександрою (майбутня матушка Олександра Григорівна), з якою у 1954 р. одружився. Звісно, що у містечку О. Решетняк відвідував церкву, яка, попри складні обставини, тут функціонувала. З часом настоятель Старобільського Миколаївського храму, інші місцеві священики почали наполегливо радити і переконувати Олексія Федоровича перейти на духовну ниву. Той, врешті-решт, погодився. Спочатку духовну освіту він здобував при рідній церкві у Старобільську, а потім поїхав

до Дніпропетровська (нині – м. Дніпро), де став послушником в одному з місцевих храмів. Вже згодом, у 1977 р., у Київському Володимирському соборі митрополит Філарет висвятив О. Ф. Решетняка у священницький сан.

У 1978 р. о. Олексія направили до м. Тальне. Тут він відслужив упродовж трьох років. За цей час, за надскладних обставин, завдяки небайдужій громаді та вищим духовним силам він зумів побудувати у містечку храм. Це, звісно, забрало багато моральних та фізичних сил у священника. Зокрема, під час зведення церкви о. Олексій дуже застудив легені, і аж у далекій Одесі його врятували від згубних наслідків. Однак такі випробування долі не зігнали священника з обраного шляху.

У 1981 р. Олексія Федоровича направляють уже до Кам'янки очолити місцеву Свято-Миколаївську парафію. Ще напередодні священника попередили, що тут немає храму, який, як і в Тальному, йому доведеться будувати. Однак такі труднощі не зупинили о. Олексія.

Прибувши до Кам'янки й побачивши молитовну хатинку, яка слугувала за храм, священник почав клопотати щодо зведення нової церкви. Проте така ініціатива відразу викликала супротив з боку Черкаського обласного уповноваженого у справах релігії та культу, який координував цей процес, та, відповідно, місцевої влади, яка була безпосередньо підконтрольна центру. Такий стан речей, звичайно, зовсім не здивував о. Олексія, однак тоді, за свідченням його дружини, він сказав: «Я побудую тут храм навіть ціною свого життя» [5].

Під приводом реконструкції існуючого молитовного будиночка у обласної влади було взято дозвіл на закладання нового фундаменту. Настоятель парафії разом із матушкою Олександрою, яка, звісно, в усьому сприяла і допомагала чоловікові, розраховували, що після закладання фундаменту вже потім якимось чином вдасться на ньому звести і храм. Чи то так було потрібно, чи то так просто збіглося, але під час заливки бетоном підніжжя хатинки її старезна задня стіна розвалилася. Відповідно, весь будиночок треба було так чи інакше перепланувати. Однак, коли прибув на інспекцію черкаський релігійний (точніше антирелігійний) уповноважений керівник, він забракував закладений фундамент, зрозумівши, що на цій об'ємній площі планується зведення не простого прямокутного приміщення, а повноцінної культової церковної споруди. Через це погодження на подальшу розбудову уповноважений не дав, і майбутнє парафії стало невизначеним [6].

Така свого роду заборона та всілякі обмеження навели о. Олексія на думку звести храм в іншому місці. Зокрема, мався на увазі будинок, де вони мешкали з дружиною по вул. Свердлова (нині – вул. Сонячна). Своє житлове приміщення ще раніше як варіант «Б» подружжя навіть розширило й перепланувало, щоб згодом, переробивши екстер'єр та інтер'єр, «скласти» церкву. Однак цього все ж таки не сталось, і храм з'явився на визначеному на початковому етапі місці, хоча для реалізації цієї мети довелося застосувати високу дипломатію.

Син подружжя Решетняків – Олександр Олексійович – зумів здобути в таких тяжких обставинах вищу духовну освіту. Більше того, його направи-

ли служити священником у м. Карлові Вари (тодішня Чехословаччина). Маючи духовний сан і такий поважний статус, однозначно, він міг «замовити словечко» перед вищим керівництвом країни щодо того чи іншого питання. Цим і вирішили скористатися його батьки. Детально описавши сину ситуацію щодо супротиву партійних бюрократів стосовно побудови церкви у Кам'янці, о. Олексій з дружиною попросили, щоб він переговорив про це із найвищими очільниками у Москві. Як наслідок, о. Олександр (Решетняк) зустрівся із представником Ради у справах релігії при Раді Міністрів СРСР, який тривалий час до цього керував відомством, – Володимиром Олексійовичем Куроєдовим. Після тривалої розмови, умовлянь і переконань той дав «зелене світло» і відправив до м. Черкаси розпорядження щодо дозволу будівництва храму в Кам'янці. Водночас було зроблено припис, щоб церква мала якісну, привабливу зовнішню архітектурну конструкцію. Звісно, що погодження у вищих органах стимулювало активний будівельний процес.

Отець Олексій з матушкою Олександрою організували збір коштів на зведення нового храму. Старенькі бабусі, небайдужі кам'янчани ходили повсюдно по оселях і по копійчині збирали фінансові пожертви. Матеріали на церкву купляли в різних населених пунктах. Так, зокрема, цеглу придбали у Кривому Розі. Однак це було зроблено з надзусиллями. Виплеканий радянською партійною ідеологією пролетаріат з ворожістю поставився до представників духовенства. Тому, навіть за наявності грошей, не хотів продавати будматеріал. Як згадує матушка Олександра Решетняк, о. Олексій, який на автівці приїхав до м. Кривий Ріг з дружиною, був зовсім виснажений. Відмова видавати цеглу його ще більше морально підкосила, тим паче, що в той момент він уже хворів. Тоді Олександра Григорівна пішла до одного з керівників підприємства, поклала йому на стіл свій нагрудний срібний хрестик, як додатковий викуп за матеріал, з проханням видати обіцяне та не вбивати морально священника, який був дуже слабким. Врешті-решт, після всіляких умовлянь цеглу таки видали. Можливо, що саме зазначений хрестик і визначив позитивне вирішення питання. Разом із будматеріалом також виділили й вантажівку з водієм, який все це відвіз до Кам'янки. Після приїзду, уночі, машину небайдужі містяни швидко розвантажили, й вона вирушила назад до Кривого Рогу [5].

Основні будівельні роботи церкви проходили впродовж літа-осені 1988 р. Отець Олексій приурочив таку важливу справу, звісно, до 1000-ліття хрещення Київської Русі. До кінця осені 1988 р. екстер'єр будівлі був завершений. Однак висвятити храм о. Олексій не встиг. Як вже було згадано раніше, священник тривалий час хворів, потім переніс важку операцію, після чого 19 лютого 1991 р. О. Решетняк відійшов у вічність. Завершальні роботи по зведенню храму Миколи-Чудотворця у Кам'янці громада міста на чолі з матушкою Олександрою зробили на початку 1993 р.

На той момент постало питання щодо конфесійної належності парафії, що в умовах виникнення кількох православно-церковних течій – УАПЦ, РПЦ (що офіційно в Україні переназвали на УПЦ МП), УПЦ КП – було надважли-

во у суспільно-ідеологічному плані. Цю релігійну проблематику описує наступна передісторія.

Після смерті о. Олексія Свято-Миколаївську парафію у Кам'янці, яка відносилася до Українського екзархату РПЦ, почергово очолювали кілька священників. Однак жоден з них, через різні причини, надовго не прижився. Опісля настоятелем храму на деякий час став син подружжя Решетняків – о. Олександр. Очолюючи ще з 1989 р. екзархат РПЦ у Чехословаччині, на початку 1990-х рр. він переїхав до Кам'янки, оскільки, як пояснює матушка Олександра, йому приснився покійний батько, який просив сина допомогти матері. Однак о. Олександр протримався на священицькій кафедрі недовго.

Наприкінці 1992 р. о. Олександр вирушив до м. Карлові Вари залагоджувати свої побутові справи. Як наслідок, замість О. Решетняка сюди прислали о. Василя (Одородько), який знав о. Олександра. Черговий новий священник проявляв симпатії до національної церковної структури УПЦ КП, хоч він сам перебував у лавах РПЦ, як і власне Свято-Миколаївська парафія у Кам'янці. У такій сприятливій атмосфері, на фоні загального українського національно-культурного відродження, громада парафії вирішила зорганізуватись для виходу зі структури РПЦ (УПЦ МП). Матушка Олександра, за порадою о. Василя, провела збір підписів про перехід храму Миколи-Чудотворця до УПЦ КП. Результати опитування підтвердили бажання людей створити українську парафію – сотні людей сказали «так». Однак, звичайно, цього було замало для реалізації поставленої цілі [5].

Недовзі о. Василя, очевидно через його прихильність до українського церковного руху, перевели в іншу парафію, і замість нього на початку 1993 р. на Свято-Миколаївську парафію, на тимчасовій основі, допоки не прибуде з Чехословаччини о. Олександр (Решетняк), прислали нового священника – о. Олександра. Однак він, попри очікування, став тут повноцінно господарювати, даючи зрозуміти, що має бажання залишитись надовго. Проте вже через недовгий проміжок часу почали поширюватися чутки серед населення, що новоприбулий священник Олександр не має духовної освіти, не відповідає зайнятому ним сану, відповідно не маючи права бути настоятелем храму. Щоб розібратися з цією проблемою та з'ясувати причини постійної зміни священників, люди вирішили провести парафіяльні збори.

На це зібрання, яке відбулося 27 лютого 1993 р., зійшлися як місцеві жителі – прихильники «єдиної» РПЦ, так і представники українських національно-політичних течій – «рухівці» В. Кужіль, В. Даниленко, В. Скляренко, О. Нестерчук та ін. Також із Черкас приїхав член УНА-УНСО В. Дрозд, який роздавав різні націоналістичні брошури та газети.

Збори почались із вечірньої, яку провів о. Олександр. Він зачитував різні тексти зі Святого Письма, говорив про притчі та християнські повчання. Зокрема, процитував Євангеліє від Матвія: «Не суди і судимий не будеш». Після цього священник почав вихвалити УПЦ МП (РПЦ), назвавши її єдиною «істинною» церквою, лаяв митрополита Філарета та УПЦ КП, а УАПЦ взагалі назвав сектою. На такі твердження відреагували «рухівці».

Так О. Нестерчук зробив зауваження священникові, посилаючись на його ж слова про неосудність, тим паче виголошені в церкві та ще й напередодні посту. Отець Олександр не зміг чітко відповісти, але цю ситуацію врятував приїжджий благочинний РПЦ (Кам'янський і Смілянський райони) зі Сміли о. Вадим. Той почав говорити про наболілу для містян проблему – зміну священників у парафії, відсутність благодаті у храмі, що цьому, очевидно, і сприяє, тощо. Однак його промову перебив один із місцевих жителів, який почав вимагати говорити українською мовою. Священик відмовив, запитавши того пред'явити документи. Прихожанин, в свою чергу, став вимагати показати посвідку о. Вадима. Ситуація ставала все більш напруженою.

Парафіяни церкви Миколи Чудотворця почали випитувати у благочинного про причини постійної зміни священників. Частина прихожан говорила, що їхнім єдиним настоятелем є о. Олександр (Решетняк), на повернення якого у Кам'янку вони ще сподівалися. Прихильники ж РПЦ із с. Юрчихи, які знаходились у церкві, у відповідь емоційно голосили, що приїжджий з Чехословаччини священник тут запровадить католицизм, а у відході настоятелів з храму звинуватили матушку Олександрю, яка нібито видзвонює всі інстанції, щоб зміщувати неугодних їй людей. Натомість, о. Вадим просив, щоб люди допомагали новому священникові – о. Олександрю – обжитись і закріпитись. Однак на вимогу присутніх активістів показати диплом про вищу духовну освіту цієї особи та документи про його призначення благочинний зі Сміли нічого не зміг відповісти. Відповідно, поширені раніше чутки, фактично, підтвердилися [6].

Отаким незрозумілим чином збори і завершилися, по суті, нічого конкретного не вирішивши. Люди з недовірою ставилися до о. Олександра, який невідомо звідки взявся й хтозна-де навчався. Свідомо оцінюючи ситуацію, очільники церковної ради не видавали священникові ключі від храму. Представники ж кліру та прихильники РПЦ, у свою чергу, почали зводити на матушку Олександрю та її сина клепи, що вони нібито крадуть рушники, перевозять і продають за кордон ікони, й взагалі готують парафію до переведення у католицизм та ін. З цими усіма «неподобствами» прибулий о. Олександр обіцяв розібратися, гарантував наведення загального ладу і спокою, а також навіть хвалився організувати церковний хор із професійних співаків. Обстановка напружувалась, переходячи всі можливі межі.

У п'ятницю 19 березня 1993 р. по місцевому радіо прозвучало оголошення, що 21 березня Миколаївський храм відвідає очільник Черкаської єпархії УПЦ МП (по суті – РПЦ) єпископ Софроній. Мета відвідин – переобрання православно-церковної ради і вирішення проблеми із частою зміною священників. Почувши про це, місцеві активісти національно-релігійного руху, враховуючи думку населення (чому підтвердження – зібрані раніше підписи), таку незрозумілу ситуацію із кліром РПЦ у парафії, вирішили організувати перехід до лав УПЦ КП. Один із представників місцевого осередку «Народного Руху» відправив телеграму у Київ про бажання приєднання Свято-Миколаївської парафії до КП і водночас надіслав лист Софронію про вихід з РПЦ.

Вже наступного дня – 20 березня, – очевидно, за направленням від вищого керівництва, до Кам'янки прибув єпископ Черкаський і Чигиринський УПЦ КП Нестор. З дозволу матушки Олександри він почав проводити богослужіння. З точки зору патріотичних емоцій, почуття омріяного наближення до національно-церковної організації, її захисту та безпеки до храму Миколи-Чудотворця прибули місцеві активісти – В. Рябошапка, В. Кужіль, О. Нестерчук, С. Трохименко, В. Скляренко, М. Шульський та ін. Всі вони були присутні в церкві під час відправлення обрядів. У той же час, у ході цього процесу до храму періодично заходив діючий тоді священник УПЦ МП о. Олександр, місцеві прихильники «руського міру», різні провокатори. Всі вони говорили про незаконність богослужіння о. Нестором, згадували «незлим, тихим...» митрополита УПЦ КП Філарета, говорили, що в церкві служать католики тощо. В храмі ж відправляли службу впродовж всього дня аж до ночі, а місцеві «рухівці» – О. Нестерчук, В. Рябошапка, С. Трохименко – взагалі вирішили тут заночувати. Цей день і був, по суті, єдиним нетривалим періодом формального перебування Свято-Миколаївської парафії в лавах УПЦ КП [6].

Ранкову недільну службу 21 березня єпископ Нестор розпочав о 07.30 год. До вже присутніх тут активістів у храмі в цей час долучилися ще кілька осіб – М. Шульський, М. Андрущенко та ін. Тоді вже було відомо, що прийшла позитивна відповідь з Києва про прийняття парафії до УПЦ КП, але в той же час отримано і погрозового листа від о. Софронія, що перехід до нової конфесії – незаконний, а всі причетні до цього представники парафії на чолі з матушкою Олександрєю відлучаються від церкви. Зважаючи на ці обставини, церкву Миколи-Чудотворця, при виникненні форс-мажорних ситуацій, єпископ Нестор наказав зачинити зсередини під час служби та взагалі сказав людям бути готовим до всього. З такими тривожними думками і почали очікувати результатів такого національно-релігійного переходу [7].

Очільник Черкаської єпархії Софроній даремно часу не гаяв і, дізнавшись про ймовірний відхід парафії, сколотив численну «групу підтримки», яка разом з ним поїхала до Кам'янки. До цієї «свити» входили як духовні особи, безпосередньо йому підконтрольні, так і агресивно налаштовані різні світські громадяни (суч. мовою – «тітушки»). Паралельно, тут же у Кам'янці сформувалася група людей, яка складалася із духовних осіб із с. Райгород, с. Юрчиха, с. Ребедайлівка, а також різних прихильників «канонічної» церкви (РПЦ). Саме ця кам'янська спільнота ринулась до храму Миколи Чудотворця у неділю 21 березня о 9.00 год [5].

Оскільки церкву заздалегідь зачинили, когорта симпатиків РПЦ вирішила туди вдертись силою. Маса людей почала штовхати та виламувати двері, які зсередини тримали кам'янчани М. Шульський та М. Андрущенко. Однак довго вони не протримались. Під натиском великої кількості осіб вхідна заціпка відірвалася, нападники увірвались до храму й повністю заповнили приміщення. Інша група прихильників МП зайшла на дзвіницю й забила у дзвони [4].

Єпископ Нестор з дяком Василем, щоб уникнути розправи, зачинилися за вітварем. Нападники штурхали і ці двері, але все ж вломлюватись ще й до цього місця не посміли. Однак вони вихопили митру (єпископський головний убір) Нестора, яку він не встиг прихопити, рятуючись втечею. Однак, незважаючи на це, архієрей з вітваря все ж не виходив. Згодом до храму ввійшов благочинний РПЦ зі Сміли о. Вадим, який під'їхав сюди разом зі своїми прихильниками з с. Балаклея та району, а вже за ним (через 5 хв.) – Софроній зі «свитою».

Керівник Черкаської єпархії проголосив, що УПЦ (без вказівки МП) – єдина законна церква в Україні, а УПЦ КП – «розкольники», «неканонічні» і т. д. Також він лаяв матушку Олександрю, якої не було тоді в церкві, що нібито громада не може приборкати жінку, котра закрутила весь цей релігійно-перехідний процес. В догоду до свого черкаського «шефа» виступили місцеві симпатички РПЦ та церковний староста з Райгорода. Далі слово взяв представник Кам'янського «Руху» В. Скляренко. Він наголошував на тому, що потрібно вести богослужіння українською мовою. Проте тут же Софроній почав вимагати від нього прочитати українською молитву «Вірую». В. Скляренко, не знаючи тексту (бо не був підготовлений), замешкався. Прихильники МП зраділи, наживо нібито побачивши ідеологічну правильність своїх переконань. Однак Василь Михайлович на цьому не зупинився і почав говорити, що УПЦ МП повністю підпорядкована РПЦ, а УПЦ КП – незалежна українська церква, і так має бути, що в своїй державі – своя церква. Софроній його грубо перебив і позбавив слова [6].

Далі присутні мешканці та їхні поводителі все інтенсивніше вимагали, щоб виступив єпископ Нестор. Зважаючи на масу людей, які могли хтознащо втнути, єпископ УПЦ КП таки відчинив двері вітваря. Як тільки він вийшов, цей прохід обступили симпатички РПЦ, чітко давши зрозуміти, що вони назад єпископа не пропустять. Нестор у своєму виступі говорив про українську церкву, її важливість для держави, про те, що вона має бути національною та ін. Проте, як і багато священиків, які вийшли з лав колись єдиної РПЦ, він говорив російською мовою. Тоді один з присутніх крикнув, перебиваючи виступ: «Говоріть українською, а не іноземною мовою». Той примовк, почав далі щось говорити, але невпевнено та розгублено. Натомість, поважний та статний о. Софроній, у гарному вбранні, з чотками, який, як твердили націоналісти, «тягне руку за Москву» говорив чистою українською мовою без помилок і русизмів. Такий стан речей ще більше завадив справі організації національної церковної парафії.

Під кінець виступу о. Нестора вже ніхто не слухав, його перекривляли й перебивали. Завершивши говорити, він поривався знов до вітваря, але прихильники РПЦ, звісно, туди не пустили. Тоді єпископ пішов у напрямку лав, але о. Вадим і якийсь чоловік з Балаклеї схопили його за руку й не пускали. З другого боку о. Нестора підхопили О. Нестерчук з друзями, й вони серед натовпу таки протягли його до місця призначення, де він і всівся. Користуючись кількісною перевагою, до нього почали підходити різні симпатички РПЦ,

погрожуючи та всіляко ображаючи. В ході цієї «потасовки» у храмі зачепили лампадку, яка гойдалася й обливала людей олією [4].

Після цього розрізнена делегація РПЦ почала переобирати церковну раду. Проводив це засідання церковний староста із Райгорода. Звичайно, в нову раду включили всіх прихильників РПЦ, в той час як симпатиків матушки Олександри й КП зі звинуваченнями та різними наклепами відстороняли від справи. У раду навіть заочно включили якусь прибиральницю з міста, головне, щоб вона була вірною «канонічній» церкві. Обравши «слухняний» представницький орган релігійної влади, з храму фактично вигнали єпископа Нестора з прихильниками. Йому не хотіли віддавати митру, та все ж повернули, і він покинув межі церкви. Також звідси вже силою виштовхнули колишніх патріотичних представників церковної ради. В однієї із них – ключниці О. Чубатенко – хотіли відібрати ключі від храму, але та не далась, і ці металеві великі ключі від дверей, за заповітом жінки, поклали пізніше у її труну. Інша – О. Селюк – при виході з храму міцно вчепилася в о. Олександра й вирвала добрячий шмат його бороди. Ось так скандально й завершився недільний день 21 березня 1993 р. Перехід Свято-Миколаївської парафії до лав УПЦ КП фактично не відбувся, і храм через фізичний та ідеологічно-пропагандистський тиск залишився в межах РПЦ.

Після таких складних подій місцеві активісти та небайдужі все ж не полишили надій змінити ситуацію. Так, уже через два дні після скандальної неділі, 23 березня, О. Нестерчук з о. Нестором поїхали до Києва. Там вони зустрілись із представником УПЦ КП о. Борисом. Священик сказав приїжджим, щоб ті тиснули на о. Софронія, влаштували йому скандал, набридали постійними прийомами і силою, як і РПЦ, повернули парафію. Проте, як то кажуть, легко говорити, та непросто діяти [6].

Після візиту до столиці О. Нестерчук разом з іншими активістами зустрілися у Кам'янці з представниками місцевої влади щодо ситуації із Свято-Миколаївською парафією та її фактично силовим захопленням. Ті пообіцяли допомогти, посприяти, розібратись із ситуацією, але далі слів справа не просунулась. У газеті «Трудова слава» вийшла замітка від «Народного Руху України» щодо цих подій, також О. Нестерчук розклеїв по місту листівки про події 21 березня, але зрушити з місця вже усталений стан речей такою агітаційно-пропагандистською роботою, на жаль, не вдалось.

Звістку про протистояння в її рідному храмі Миколи Чудотворця розповів матушці Олександрі єпископ Нестор того ж недільного 21 березня 1993 р. Вона була глибоко вражена і розчарована цими подіями. Її ж мати, яка вже тоді перебувала в тяжкому стані, ще більше ослабла і на четвертий день після бунту в церкві померла від інсульту. О. Решетняк поховала матір у рідному для неї Старобільську. Ще деякий час матушка продовжувала бути церковною старостою у парафії, але через постійні цькування від утвердженого священика Олександра та підконтрольної йому церковної ради, в тому ж 1993 р. вона добровільно покинула церкву, яка такими великими зусиллями її чоловіка та її особисто була збудована у Кам'янці. Більше того, пізніше через

рішення суду представники РПЦ хотіли видворити матушку з її дому. І лише після втручання обласної влади, а далі й унормування правових колізій ситуацію вдалося залагодити й не допустити розростання конфлікту так глибоко. Однак ще й сьогодні відлуння старої пропаганди помітне – матушку Олександру всіляко таврують, а прихожанам Миколаївської парафії забороняють молитися за будівничу в церкві [5].

Син Олександри Григорівни Решетняк – о. Олександр – після повернення з Карлових Вар, природно, вже не міг очолити свою рідну батьківську парафію. Однак його досвід та великі знання у духовній сфері знайшли сферу застосування. З утворенням у 1992 р. УПЦ КП о. Олександра запросили до Києва вищі ієрархи для розбудови нової православно-церковної організації. Нині, уже в межах новоутвореної ПЦУ, він обіймає сан Архієпископа Богуславського та вікарія Київської єпархії. Також владику Олександр був тривалий час головою управління зовнішніх церковних зв'язків КП [1].

Таким чином, варто визнати, що новітня історія Свято-Миколаївської парафії у Кам'янці була насиченою, багатогранною та непростю водночас. Це було зумовлено як пануючою в період радянської окупації доктриною пропаганди атеїзму, так і розмитими суспільно-духовними орієнтирами держави в перші роки після проголошення Незалежності України. Функціонування парафії в цей період та зведення храму для громади невіддільно пов'язане з постаттю священика О. Г. Решетняка.

На жаль, спроба парафії долучитися до національної церковно-релігійної організації виявилася невдалою. Через фізичний та ідеологічний тиск вищих ієрархів УПЦ МП та підконтрольного, заангажованого пропагандою населення перехід храму Миколи Чудотворця до лав УПЦ КП не відбувся й церква залишилася в межах РПЦ. Сподіваємося, що в недалекому майбутньому справедливість переможе і Свято-Миколаївська парафія, як і сотні інших православних громад в Україні, доєднаються до новоутвореної й офіційно визнаної єдиної Православної церкви України.

-
1. Архієпископ Богуславський Олександр. *Київські єпархіяльні відомості*. URL: <http://vidomosti.kiev.ua/component/content/article/27-eparhia/vikarii/704-arkhyieypyskop-bohuslavskiyi-oleksandr.html>
 2. Ветров О. В., Гребенюк П. Є., Могилка А. П. Васильки цвітуть в хлібах. *Жнива смерті*: документ.-публіцист. вид. (Кам'янщина). Жашків: видавець С. І. Горошко, 2008. 53 с.
 3. Історія Української православної церкви Київського патріархату. URL: https://risu.org.ua/ua/index/reference/major_religions/45457/
 4. Матеріали польових досліджень автора (далі МПДА). Спогади Андрущенка Миколи Михайловича, 1953 р.н., мешканця м. Кам'янка, Кам'янського району, Черкаської області
 5. МПДА. Спогади Решетняк Олександри Григорівни, 1936 р.н., мешканки м. Кам'янка, Кам'янського району, Черкаської області.
 6. МПДА. Спогади Нестерчука Олександра Васильовича, 1949 р.н., мешканця м. Кам'янка, Кам'янського району, Черкаської області.
 7. МПДА. Спогади Шульського Миколи Олексійовича, 1948 р.н., мешканця м. Кам'янка, Кам'янського району, Черкаської області.

Олександр ВЕТРОВ,
*Почесний краєзнавець України,
голова Кам'янської міськрайонної організації
Всеукраїнського об'єднання ветеранів (державників)*

КАМ'ЯНЩИНА У ВИРІ ЗДОБУТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Загальна криза існуючої системи СРСР на поч. 80-х рр. ХХ ст. показала, що існувати далі без реформ вона не зможе. У 1985 р. М. Горбачов розпочав «перебудову» і зразу ж наштовхнувся на протидію компартії і апарату – як у верхах, так і в низах. У регіонах розгорнулася така діяльність (народні фронти підтримки перебудови, політичні партії, нове мислення тощо), що сам реформатор перелякався такого розвитку подій, однак зупинити перебудову він не встиг, недооцінивши національних рухів на місцях. Народний рух змів перешкоди на шляху національного розвитку регіонів [1, с. 212–213].

З 1987 р. почали утворюватися різні культурологічні організації. Роль каталізатора цих процесів відіграли Спілка письменників України і газета «Літературна Україна» з її дискусійними матеріалами. Публікувалися забуті твори заборонених українських письменників, історичні праці. У Прибалтиці виник рух «Саюдіс», у Росії та Білорусії – «Народні фронти», і в Україні з'явилася ідея створити подібні рухи для прискорення руйнації старого, невисного СРСР.

В Україну з заслання поверталися політв'язні. 7 липня 1988 р. Українська Гельсінська спілка опублікувала свою «Декларацію принципів» – фактично політичну програму партії, що хоче мати в майбутньому свою незалежну державу. Восени 1988 р. Спілка письменників України заявила про створення Народного фронту України. Весною 1989 р. на мітингах у Львові й в інших містах українці побачили синьо-жовті прапори, тризуби і почули «Ще не вмерла Україна».

Влада взяла курс на демократизацію і оздоровлення економіки. Слово «орендатор», до того рідкісне в побуті, поверталось до життя. І орендатори, незважаючи на заздрість сусідів та переляк місцевої влади, яка пригальмовувала ці починання, почали добиватися добрих результатів. Однак реформа йшла повільно. Введенню реального госпрозрахунку на місцях ставилися перепони.

7 вересня 1987 р. мене призначили майстром полігону ЗБК будівельної бази під с. Косарею системи Кіровського ПГО Міністерства геології СРСР, а 10 листопада 1987 р. – старшим інженером-технологом цеху залізобетонних конструкцій – керівником робіт. Тоді ми запроваджували госпрозрахунок. Бетонярі полігону були захоплені духом змагання. Зросли і заробітки, а ще й перевірки заздрісних «білих комірців». Чого тільки тоді не пережили за те, що хотілося працювати по-новому й отримувати винагороду за результатами праці.

На початку 1989 р. мене обрали від підприємства делегатом на 27-у Кам'янську районну партконференцію. Я «домігся» слова і першим у районі публічно піддав гострій критиці стиль і методи керівництва райкому Компартії, викрив низку недоліків і зловживань партноменклатури. Для того часу це було «вибухом бомби»! Так я став першим на Кам'янщині публічним опозиціонером. Проте цей «статус» і «широка популярність», звісно, нічого доброго не приносили... Навпаки, посипалися погрози, почалися утиски і проблеми за місцем роботи. Така була тоді непроста і своєрідна епоха «перебудови».

Поволі проростали і слабкі паростки кооперативного руху. Народжувалися перші кооперативи. У мене вже був конфлікт із керівництвом бази геології й районним начальством. Тож, не довго думаючи, з 1 березня 1989 р. я став одним із засновників-організаторів та майстром ділянки будівельного кооперативу «Скіф». Однак районне начальство і тодішні керівники усіяло противилися суспільно-економічним змінам. Передовим починанням і ентузіастам усього нового створювали різноманітні штучні бюрократичні перешкоди. Адже в перші кооперативи пішли найкращі виробничники-професіонали з місцевих підприємств. Звісно, це не подобалося керівникам.

Зіткнувшись із перепонами, я був змушений спільно з колегами О. Зайцевим, А. Тараном, М. Ковтуном, П. Тищенком, С. Чубатенком, В. Юркіним та ін. перейти працювати в Олександрівський район Кіровоградської області [2, с. 236–237].

Закінчувався лютий 1989 р. У пресі переважала критика Народного руху України (далі – НРУ). Лише в газеті письменників «Літературній Україні» (продавалася в газетних кіосках) публікувався проект програми НРУ і позитивні матеріали про нього. По телевізору на початку весни – перші палкі дискусії прихильників і опонентів за проектом програми НРУ. З телеекранів дискусії вихлюпувалися в робітничі колективи, учительські шкіл, студентські аудиторії.

Коли я приїжджав на сесії в інститут до м. Черкаси – обговорювали події й сперечалися до хрипоті. Чув, що «прихильники перебудови гуртуються в групи підтримки проекту Програми», а в нас у провінційній Кам'янці – тиша.

Коли НРУ опублікував у пресі проект своєї програми, до Кам'янського райкому компартії України з Черкаського обкому компартії були направлені «Матеріали в зв'язку з опублікуванням проекту програми НРУ» за № 71/3 вхідний 4/5 із грифом «Для службового користування» від 03.03.1989 р. Згодом прислали документ № 72-1/174 вхідний № 51-1/30 від 13.04.89 р. «Про необхідність глибокого аналізу морально-психологічної обстановки на місцях» [3].

Щоб протистояти нестримній повені НРУ, влада на місцях спішно організовувала збори трудових колективів, під пильним оком компартійних функціонерів. Одностайно ухвалювали резолюції – засудження діяльності НРУ.

Відлуння політичних подій у великих містах, на хвилях горбачовської «перебудови», докотилося і до Черкащини. У Черкасах, Смілі, інших містах творча інтелігенція, окремі письменники, викладачі вузів, інші окремі особистості були першими поширювачами цих ідей. У Смілі одним із фундаторів і організаторів Руху був учитель історії із с. Жаботин на Кам'янщині Василь Семенович П'ятун [4].

У Черкаському філіалі Київського інженерно-будівельного інституту, куди я їздив на сесії, викладали організатори і прихильники НРУ на Черкащині – професор Станіслав Іванович Губар, викладачі Віталій Вахній і Віталій Кобко та ін. Читав нам лекції ще не відомий усім в Україні майбутній «батько» української Конституції Михайло Сирота. Там, на різних зібраннях, коли бував у Черкасах, я вперше побачив і познайомився з іншими організаторами Черкаського НРУ, активістами культурологічних товариств «Заповіт» та ін.: Михайлом Вакуленком, Любою Майбородою, Людмилою Тараненко, Анатолієм Лупиносом, Богданом Чорномазом, Василем Пахаренком та ін.

У Кам'янці я організував напівпідпільну опозиційну групу «За перебудову». На невеликій друкарській машинці друкував листівки з власними гумористичними віршами і опозиційними закликами. Підписував «Група «За перебудову». Ночами їх розклеювали в людних місцях м. Кам'янка удвох із Анатолієм Тараном. Опозиційні листівки були наскільки гучною несподіванкою для того застійного часу в провінційній Кам'янці, що підняли на ноги чиновницький компартійний апарат, міліцію та КДБістів. Ті їздили по місту, зривали й змивали листівки і вишукували «порушників спокою».

Згодом мене знайшов Петро Тимошенко (директор Будинку культури із с. Лузанівка) і ми домовилися про спільну діяльність. Так до опозиційної групи «За перебудову» приєдналися троє жителів с. Лузанівка (пізніше вони стали ядром Лузанівського осередку НРУ).

26 березня 1989 р. відбулися вибори до Верховної ради СРСР. Місцева партійна номенклатура таки «провела» свою кандидатку. Одразу після виборів у Кам'янському районному будинку культури (РБК) на другому поверсі в невеличкій фотолабораторії зібралися: Ігор Моца, я (Олександр Ветров) та Олександр Нестерчук і вирішили створити Кам'янський міський осередок НРУ [5]. Ми троє стали першими офіційними засновниками НРУ в м. Кам'янка.

На той час усі більш-менш правдиві новини можна було слухати вранці через транзисторний приймач на радіо «Свобода» із Мюнхена і «Голос Америки». Я завжди набирав на різних культурно-політичних тусовках у Черкасах газети самвидаву та іншу літературу для розповсюдження.

27 серпня 1989 р. ми (І. Моца, О. Ветров і О. Нестерчук) поїхали делегатами на установчу Черкаську крайову конференцію НРУ за перебудову в м. Черкаси. Добралися до Будинку природи. Під'їхав туди і Микола Скорохід із Михайлівки (десь сам почув про цей захід – не делегат і не член Руху на той час).

Головував професор Станіслав Губар. Основними предметами дискусії на крайовій конференції НРУ виявилися два питання – незалежність від КПРС та громадсько-політичний статус. В інших питаннях була одноставність. Про завдання крайової організації НРУ доповідала Тараненко Людмила Василівна. Вона наголосила, що Рух – не альтернатива КПРС, а громадська організація для прискорення перебудови в Україні. Віктор Линник зі Сміли в обговореннях заявив, що: «Рух – політична організація. І треба визначитися з символікою, бо люди нас не зрозуміють».

Щоб була можливість провести конференцію в залі Будинку природи, організатори змушені були вдатися до тактичних хитрощів, камуфляжу і навіть реверансів у бік тодішньої компартійної влади, а вона була присутня в залі в особі секретаря обкому партії по ідеології Косарева. На сцені був встановлений не жовто-блакитний, а малиновий прапор із козацькою печаткою. Представили його як давній прапор Черкаського полку. До древка не сміливо прив'язали неширокі жовту та блакитну стрічки. Людмила Тараненко пояснила це як символ суперечливого ставлення до символіки.

Другим виступив із темою «Стратегія і тактика Руху» професор, завідувач кафедри економіки, організації і управління виробництвом Черкаської філії Київського політехнічного інституту, де я навчався, Станіслав Іванович Губар. В українській вишиванці, з пристрасною мовою, проголошеним гаслом «Слава Україні!» – усе так натурально й від щирого серця. Як і на лекціях у нас в інституті (пізніше ЧДТУ), промова його мала чітку побудову, глибокий зміст і оригінальні думки. Відчувався його непересічний професорський інтелект. У змістовній і ґрунтовній доповіді особливо виділялася теза, що Рух ширший і вищий за компартію. Бо загальнолюдські принципи, на яких базується Рух, вищі за вузько-класові партійні. Забігаючи наперед, відзначу, що саме за ці слова потім «била» його обласна газета «Черкаська правда» та мавпували деякі районні.

Від Києва виступив фізик-теоретик В. Гейченко. Звернувся до присутніх: «Панове – громадо!», розповів про безправ'я України і як важко доводиться із законом про мову. З Києва приїхав і Михайло Борщевський (високий на зріст).

Пам'ятними були виступи Пахаренка, Осмоловського, Порохницького, Грушевського. На конференції обрали 10 співголів Черкаської крайової організації НРУ: Станіслава Губаря, Людмилу Тараненко, Анатолія Лупиноса та інших. Також обрали делегатів на Перший установчий з'їзд Народного руху України за перебудову в Києві. Людмила Тараненко з пафосом і дещо артистично проголосила регіональну організацію НРУ утвореною.

Після закінчення учасники зібрання під малиновим козацьким прапором та прапором товариства «Заповіт» пішли покладати квіти до пам'ятника Т. Г. Шевченка. Там проспівали «Реве та стогне...» і гукнули «Слава Україні». В. Чорновіл із Черкас казав, що з вікон готелю «Черкаси» все це дійство фільмувало КДБ. Надворі смеркалося, тож приїзджі з районів поспішали роз'їхатися.

Ми привезли з собою свіжі газети «Самвидаву» та іншу друковану продукцію для розповсюдження і агітації. Коли ми в Кам'янці розповсюджували агітаційні рухівські матеріали і вели роз'яснювальну роботу серед населення, то всі ці дії і акції пильно відстежувалися й документувалися працівниками Кам'янського райкому компартії України і «сексотами» та співробітниками КДБ, а нас – перших рухівців – називали «бандерівцями» і «ворогами народу».

Якось я з Ігорем Моцою розповсюджували українські агітаційні матеріали біля Миколаївської церкви. Підійшов чоловік і почав цікавитися нашою агітацією. Так до нас доєднався кам'янчанин В. П. Кужіль, а згодом і фотограф побуткомбінату М. Ратушний (одні з перших, після П. Тимошенка з Лу-

занівки та М. Скородіда з Михайлівки, хто долучився до нашої рухівської діяльності у м. Кам'янка). Ми проводили просвітницьку агітацію і суспільно-політичну проукраїнську роботу, хто де міг. Оскільки я і Анатолій Таран працювали в будівельному кооперативі «Скіф» переважно по селах, то агітаційну роботу розповсюджували і туди. Ходили завжди зі значками із зображенням українського тризуба на фоні жовто-блакитного прапора.

Коли відбулися установчі конференція в Черкасах і Перший установчий з'їзд НРУ в Києві (вересень 1989 р.), то в Черкаській області уже були дві офіційні організації НРУ за перебудову, які об'єднували всі райони. Канівська організація об'єднувала східні райони області (голова – Володимир Петренко), а Уманська організація об'єднувала західні райони області (голова – Богдан Черномаз). Спочатку для агітаційної роботи в Кам'янському районі використовувалися листівки, інформаційні бюлетені і різні газети (самвидав), розмножені на ксероксі, привезені з інших районів, міст (Черкаси, Київ та ін.), а також із різних зібрань і форумів. Після організаційного утворення Народного руху України отримувалася друкована продукція з Канівської крайової організації НРУ (за перебудову). Прислав газети і Василь Чорновіл із Черкас. В основному це були газета «Слово» (Товариства української мови), газета «Голос» тощо.

21 січня 1990 р. відбулася визначна політична акція – «живий ланцюг» Київ-Львів, в ознаменування 71-ї річниці Акту Злуки ЗУНР і УНР (у ньому брало участь близько 5 млн осіб, хоча за даними МВС – близько 450 тис.). У цій акції організовано взяли участь і представники Кам'янщини. Акція показала єдність усієї України не тільки у проведенні реформ, але й у створенні своєї державності.

У Кам'янський райком компартії продовжували надходити листи і директиви з метою втримати обстановку на контролі: «Про консолідацію Компартії України та протидію створенню в ній фракційних угруповань» 16.02.90 р. за № 74-3 вхідний № 2/30, «Про заходи організаційно-політичного характеру на захист перебудови, підтримки Платформи ЦК КПРС до XXVIII з'їзду партії» за № 33/-1-13 вхідний № 16-1/29 [3].

У березні 1990 р. проходили перші вибори з висуненням альтернативних кандидатів до Верховної Ради УРСР. Від нашого округу (двох районів: Кам'янського і Чигиринського) вперше незалежним кандидатом балотувався Олександр Тарасович Нестеренко (начальник Чигиринського вузла зв'язку), а районний комітет компартії вів шалену пропаганду за діючого голову облвиконкому Шаповала. Одночасно проходили і вибори депутатів місцевих рад. Кам'янчанин Ігор Моца написав глузливого віршика про Шаповала і листівки з ним поширював у Кам'янці під час передвиборчої кампанії.

Приїжджав Шаповал вже в статусі депутата Верховної Ради до Кам'янки на зустрічі з виборцями. Скрізь розповідав, що вже в Києві біля Верховної Ради України ходять западенці у фашистській формі (це він так називав форму українських січових стрільців).

Кам'янський осередок Руху брав активну участь у контрпропаганді. Поробили жовто-блакитні пов'язки і в них стояли в місцях, де проходили йо-

го зустрічі з виборцями. Ігор Моца згадував, як якийсь дядько йому казав: «То з такими пов'язками поліцаї у війну ходили» [5].

1 травня 1990 р. в м. Кам'янка несподівано для всіх замайоріло перше блакитно-жовте знамено над будинком райпобуткомбінату, але недовго. Терміново були викликані пожежники, які його зняли. Причепили прапор два хлопці-кам'яничани. Один із них – випускник Миколаївського профтехучилища зварник Віталій Кулініченко [6].

Місцеві рухівці та прихильники періодично збиралися на міському стадіоні для обговорення різних питань. Якось я запросив на зібрання працівників-науковців Кам'янського літературно-меморіального музею ім. О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського Галину Михайлівну Таран і Ларису Олександрівну Бондаренко. Вони мали тверді українські патріотичні переконання, були відомі у культурних та творчих колах нашого міста і за його межами. А Тамара, рідна сестра Л. Бондаренко, у Черкасах була членом НРУ (працювала в художньому музеї). Хоча вони й не були членами НРУ, але багато років постійно проводили українську патріотичну і культурологічну роботу.

У червні 1990 р. відбулася установча конференція Кам'янської районної організації НРУ. Зібралася невелика група людей на міському стадіоні на лавочках правіше від трибуни під крилатим деревом. Були присутні я (Олександр Ветров), Ігор Моца, Олександр Нестерчук, Микола Ратушний, Віктор Кужіль, Василь Даниленко, Микола Задоя, Микола Скородід, Петро Тимошенко і ще кілька молодих хлопців. Із Кам'янського міського осередку (10 осіб), осередку Кам'янського машзаводу (6 осіб), Михайлівського сільського осередку (4 особи) і Лузанівського сільського осередку (3 особи) було утворено Кам'янську районну організацію НРУ за перебудову. Головою Кам'янського міського осередку обрали Олександра Ветрова, головою осередку машбудзаводу затвердили Василя Даниленка, головою Михайлівського осередку – Миколу Скородіда, головою Лузанівського осередку – Петра Тимошенка. Обрали раду районної організації в складі голів осередків, а також обрали секретарем ради Ігоря Моцу і координатором ради Олександра Нестерчука. Склали офіційний протокол і з заявою про реєстрацію передали голові Канівської краєвої організації НРУ Володимир Петренку (яка об'єднувала східні райони Черкаської області) [7].

Районну організацію Руху створили, а свого національного прапора не мали. У магазинах міста тканин національних кольорів не було. В ательє спиртзаводу О. Нестерчуку вдалося купити тканину блакитного кольору. Звернувся до райпобуткомбінату по жовту, відповіли, що немає. І відразу ж зателефонували і повідомили в Кам'янський райком компартії України. Дещо пізніше матерію дала працівник музею Л. О. Бондаренко. Так було пошито чотири великі прапори і один маленький. Наближалось святкування 500-річчя козаччини [6].

На початку червня 1990 р. національно налаштований житель с. Ревівка Володимир Климентійович Корецький пошив із своїх голубого гольфа і жовтої сорочки жовто-блакитний прапор. Уночі поліз на височезну металеву димхідну трубу з шаблями шкільної котельні і вчепив на її вершечку саморобний національний прапор України. А вранці у селі вибухнув небувалий пере-

полох! Розгублений директор школи у розпачі бігав навколо труби і не знав, яких заходів вжити. Уже пізніше, з приїздом співробітника КДБ, директор умовив якогось одинадцятикласника полізти на трубу і скинути «злополучного прапора».

Згодом після цієї сміливої акції Володимир Корецький уночі зірвав із ганку Ревівської сільської ради червоного прапора і втопив у туалеті. Тепер уже довелося побігати у розпачі й розгубленому голові сільської ради. Хоча новий прапор згодом вивісили, та в с. Ревівка це згадували довго [8].

Традиційними місцями проведення мітингів Кам'янської районної організації НРУ та її прихильників у м. Кам'янка були площа біля кінотеатру «Ювілейний» та місце біля фонтану в парку ім. Декабристів. Мітинги організовувалися до Дня пам'яті жертв комуністичного режиму, до дня народження Степана Бандери, до дня Злуки, до дня народження Т. Шевченка тощо, деякі – на стадіоні «Авангард» [4].

У кінці жовтня 1990 р. вийшов «Інформаційний бюлетень Кам'янського Руху № 1» на чотирьох сторінках формату А-4. Замітку для нього підготували Ігор Моца з Юрієм Короленком. Бюлетень був напечатаний із підписом Олександра Нестерчука [5; 9]. Розповсюджували його 7 листопада в центрі міста.

11.05.1991 р. було обране нове керівництво Кам'янської районної організації НРУ. Співголовами стали Василь Даниленко і Костянтин Зачепа. Також обрано: Віктора Кужіля – скарбником, Ігоря Моцу й Михайла Школу – секретарями. У цьому ж році було організовано інформаційний стенд біля райвідділу міліції, на якому вивісили й дошку для агітаційних матеріалів НРУ. На ній розміщувалися оголошення, вирізки з опозиційних газет, поздоровлення зі святами тощо. Відповідальним за неї призначили робітника машбуду Віктора Пустового. Противники НРУ та й просто місцеві мешканці намагалися чіпляти зверху свої оголошення. Нерідко агітаційні матеріали НРУ просто зривали [4].

У липні 1991 р. вийшов Інформаційний бюлетень № 2 Кам'янської районної організації НРУ, який розповсюджувався серед населення [10].

24 серпня 1991 р. на позачерговій сесії Верховної Ради України було ухвалено Акт проголошення незалежності України, яким проголошено незалежність України та створення самостійної української держави – України. Разом із цим Актом також прийнято Постанову Верховної Ради УРСР «Про проголошення незалежності України».

Беззаперечно, що весь період – із 1989 р. до 24 серпня 1991 р. – був найтяжчим для тих кам'янчан, які стояли біля витоків боротьби за Волю і Незалежність України. Це були найактивніші «рухівці», які прийняли на себе весь удар умираючої пропагандистської машини КПУ. Уже пізніше почали приходити в НРУ інші, нові люди, але їх участь була вже чисто символічною.

Навесні 1992 р. Василь Даниленко і Микола Скородід (одні з перших рухівців Кам'янщини) влаштували голодування в палатці у центрі м. Кам'янка «За демократію, за Закон, за права людини».

Навесні 1994 р. в Кам'янському районі почала виходити перша газета національно-демократичного спрямування «Голос Кам'янщини» (редактор – Василь Даниленко).

Ветров Олександр Васильович – голова Кам'янської міськрайонної організації
Всеукраїнського об'єднання ветеранів (державників).
На світлині – Герой України Левко Григорович Лук'яненко

Більшість матеріалів до друку готував професійний журналіст, талановитий поет-член НРУ Микола Васильович Задоя. Засновником її була районна організація НРУ. Кімната організації знаходилася в приміщенні колишньої старої музичної школи (нині в цьому будинку історичний музей). Нерідко в газеті друкували свої вірші самобутні поети, кам'янчани, члени НРУ Микола Андрущенко, Михайло Школа (псевдонім демократ Муха) та ін.

15.09.1994 р. було зареєстровано ще одну газету національно-патріотичного спрямування «Богданів край» (засновник і видавець – Кам'янська сотня Українського козацтва). У ній нерідко публікував свої статті відомий на Черкащині краєзнавець із м. Золотоноша Михайло Пономаренко, місцеві краєзнавці Олександр Ветров, Юрій Ляшко, Г. Забой, наш земляк (уродженець с. Баландине), поет, член Спілки письменників України Пилип Юрик із Запоріжжя та інші.

29 січня 1997 р. головою Кам'янської районної організації НРУ обрали М. І. Скородіда [11, с. 1]. З часом колишні члени Кам'янської організації НРУ ставали членами місцевих осередків політичних партій, які виникали в Україні.

-
1. Уривалкін О. М., Конончук І. М. Історія України від стародавніх часів до сьогодення. Ніжин, 2001.
 2. Сич Д. Олександр Васильович Ветров – патріот, невтомний дослідник Черкащини. *Чигиринщина в історії України: матеріали Восьмої міжрегіон. іст.-краєзн. конф.* /

- за заг. ред. професора В.М. Дазуренка. Зб. 8: Культурна спадщина Чигиринщини (30 квіт. 2020 р.). Черкаси, 2020.
3. З уцілілої документації справ Кам'янського райкому компартії України, які підлягали знищенню. Архів Ветрова О.В.
 4. Польові і експедиційні дослідження Ветрова О.В.
 5. Спогади жителя міста Кам'янки Ігоря Моци. Записав 21 берез. 2016 р. Ветров О.В. Архів Ветрова О.В.
 6. Нестерчук О. Перший прапор. *Трудова слава*. 2001. 22 серп. № 67.
 7. Заява Кам'янської районної організації НРУ за перебудову до Канівської крайової організації НРУ від 20 черв. 1990 р. Копія. Архів Ветрова О.В.
 8. Спогади Корецького Володимира Климентійовича, 1955 р.н., с. Ревівка. Записав Ветров О.В. Трав. 2021 р.
 9. Інформаційний бюлетень Кам'янської районної організації НРУ № 1. Жовт. 1990 р. Копія. Архів Ветрова О.В.
 10. Інформаційний бюлетень № 2 Кам'янської районної організації НРУ. Лип. 1991 р.
 11. Задоя М. Переобрали голову. *Трудова слава*. 1997. 8 лют. № 11.

УДК 908:027.5](477.46)''1991/2021''

Вікторія ТИЩЕНКО,
*провідний бібліотекар відділу краєзнавства
Черкаської обласної універсальної наукової бібліотеки
імені Тараса Шевченка*

ЗДОБУТКИ КРАЄЗНАВЦІВ ЧЕРКАЩИНИ У ФОНДАХ ВІДДІЛУ КРАЄЗНАВСТВА ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ УНІВЕРСАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Черкаська обласна універсальна наукова бібліотека імені Тараса Шевченка є депозитарієм краєзнавчої літератури. Згідно з Положенням про краєзнавчу діяльність бібліотек формування фондів відділу краєзнавства має відбуватися за обов'язковим примірником документів, які видають у регіоні. На жаль, черкаські видавництва не дотримуються Закону України № 595 «Про обов'язковий примірник документів», тому поповнення фондів відділу краєзнавчою літературою відбувається за рахунок обласної Програми поповнення фондів публічних бібліотек, також за рахунок дарунків від авторів і купівлі в спеціалізованих книгарнях.

Ведення і облік краєзнавчої літератури в бібліотеці здійснюється з часу утворення у 1954 р. Черкаської області. З часу заснування відділу його працівники провели велику роботу з виявлення краєзнавчої літератури.

Відділ краєзнавства тісно співпрацює з Черкаською обласною організацією Національної спілки краєзнавців України, головою якої є історик, Почесний краєзнавець України Василь Миколайович Мельниченко. За сприяння Черкаської обласної організації НСКУ спільно з відділом краєзнавства Черкаської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Тараса Шевченка

в 2017 р. започаткував свою роботу краєзнавчий клуб «Моя Черкащина». В рамках засідань клубу постійно відбуваються презентації нової краєзнавчої літератури Черкащини.

Фонд відділу містить всі випуски важливого джерела краєзнавчої літератури – періодичного краєзнавчого видання Черкаської обласної організації НСКУ «Краєзнавство Черкащини», яке виходить з 1990 р. Ці збірники підготовлені за участю науковців вищих начальних закладів, історико-культурних заповідників, працівників музейних та архівних установ, учнівської і студентської молоді, широкої краєзнавчої громадськості. За час свого існування науково-популярне видання обласної організації Національної спілки краєзнавців «Краєзнавство Черкащини», попри усі труднощі і негаразди, зробило і продовжує робити вагомий внесок в згуртування краєзнавчого руху на Черкащині, розширення його просвітницько-пошукових можливостей.

Коротко зупинимося на діяльності деяких краєзнавців Черкащини.

Одним із подвижників сучасного краєзнавства на Черкащині є знаний історик, громадський діяч, голова Черкаської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, професор Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Почесний краєзнавець України Василь Миколайович Мельниченко. В його активі творчий доробок, який складається з понад трьох сотень різнопланових публікацій, які включають щонайменше десяток ґрунтовних книг переважно краєзнавчого характеру. Серед них: «Наймолодша в Україні», «Черкащина – земля прадавня, щедра і свята», «Шевченкіана Черкащини», «50 пісенних літ», «Краєзнавство Черкащини: сторінки історії» та ін. В. М. Мельниченко підготував і низку навчальних та методичних видань для студентів вишів, з-поміж них вирізняються «Історичне краєзнавство», «Моя Черкащина. Історія рідного краю від найдавніших часів до сучасності», «Черкащина в добу Української революції 1917–1921 рр.». Уже багато років професор редагує збірник «Краєзнавство Черкащини», який здобув неабияку популярність у найширших читацьких колах. Серед нових надходжень варто звернути увагу на останнє видання дослідника «Історія преси Черкащини (XX – початок XXI ст.)», в якому дається широкий огляд історії преси Черкащини, вперше робиться спроба простежити зародження і становлення газетної періодики від початку XX ст. і до сучасності.

Почесне місце серед краєзнавців Черкащини займає історик і громадський діяч, доктор історичних наук, професор, проректор з гуманітарно-виховних питань Черкаського державного технологічного університету, Заслужений працівник освіти України, Почесний краєзнавець України, заступник голови обласної організації Національної спілки краєзнавців України, лауреат Черкаської обласної краєзнавчої премії імені Михайла Максимовича Валентин Миколайович Лазуренко. Фонд відділу краєзнавства налічує чимало праць В. М. Лазуренка, серед яких унікальні останні дослідження: «У пошуках крипти великого державотворця України Богдана Хмельницького» та «Богдан Хмельницький і навпротистояння церков Суботова», яка нещодавно вийшла друком. З давніших видань маємо: «Без права на забуття: Черкащина у роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.», «Від роду до роду:

громадське життя і побут українського селянства у другій половині XIX ст.», «Заможне селянство України в умовах НЕПу», «Історія Чигиринщини: (з найдавніших часів до сьогодення)» та ін. Також ми отримуємо збірник матеріалів щорічних конференцій «Чигиринщина в історії України», відповідальним редактором якого є В. М. Лазуренко.

Поповнюється фонд відділу краєзнавства працями відомого історика, краєзнавця і публіциста, кандидата історичних наук, доцента Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, директора наукової бібліотеки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Почесного краєзнавця України Григорія Голиша. Пріоритетна проблематика його краєзнавчих досліджень – історія освіти, воєнна історія, біографістика, збереження історико-культурної спадщини краю. У творчому доробку Григорія Голиша особливе місце посідають книги «Подорож Златокраєм: нарис історії Золотоніщини та її поселень від давнини до сьогодення», «Пером публіциста: вибрані нариси, статті, інтерв'ю». Серед інших книг Григорія Голиша варто виділити: «Дмитро Лисун: від Гірників до Плешканів», «Черкаський педагогічний інститут на шпальтах газети «Черкаська правда» 1954–1991 рр.: матеріали прес-моніторингу», «У вирі війни: становище неповнолітніх громадян України в 1941–1945 рр.» та низку інших окремих видань.

Постійною дарувальницею своїх досліджень є археологиня, краєзнавиця, членкиня Черкаської обласної організації НСКУ Тетяна Миколаївна Нераденко. Завдяки їй краєзнавчий фонд збагатився багатьма цінними виданнями з археології Черкащини. Серед її останніх ґрунтовних видань варто відзначити книги: «Археологія України», «Археологія Черкащини: посібник-довідник», «Археологія Чигиринщини», «Молухів Бугор», «Правобережна Черкащина: туристично-краєзнавчий потенціал», «Таємниці Молухова Бугра, або Про що розповідають археологічні знахідки черкаських школярів», «Словник-довідник з археології Черкащини» та інші.

На царині літературного краєзнавства плідно працює доктор філологічних наук, голова обласної організації Національної спілки письменників України, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького Володимир Трохимович Поліщук. Його перу належать близько п'ятиста публікацій у різних періодичних виданнях України та зарубіжжя, зокрема більше 20 книжок, серед яких 5 монографій, понад 10 збірників наукових праць. Він – один із авторів академічної «Історії української літератури XX століття», шеститомної Шевченківської енциклопедії. А нещодавно презентував бібліотеці своє останнє масштабне видання – перший том «Літературна енциклопедія Черкащини».

Великим другом бібліотеки був нині покійний Василь Борисович Страшевич – відомий діяч фізкультурного руху, заслужений працівник фізичної культури і спорту, талановитий публіцист, почесний краєзнавець України, лауреат обласної літературно-краєзнавчої премії ім. М. Максимовича. У творчому доробку Василя Страшевича – понад 30 великих і малих книг з історії рідного краю. Серед них виділяються такі: «Йшла війна народна:

Черкаси в роки ВВВ 1941–1945 рр», «Лицарі п'яти якостей», «Колос» наливається силою: з історії сільського фізкультурно-спортивного товариства на Черкащині», «Застигла в камені музика старовинного міста», «Митницький край» та багато інших.

Постійно поповнював фонди відділу краєзнавства також нині покійний активний член Національних спілок журналістів, краєзнавців України, Почесний краєзнавець України, лауреат премії імені Михайла Максимовича Володимир Григорович Чос. Він написав тисячі публікацій, два десятки краєзнавчих, історичних, художніх книг. Серед його публікацій можна виділити наступні: «Городище: велика історія маленького міста», «Городище – рідне місто», «Городищина козацька», «Самвидав Черкащини» та інші.

Відділ краєзнавства Черкаської ОУНБ імені Тараса Шевченка має фонд праць професора, академіка Академії наук вищої освіти України, члена Національної спілки журналістів України та члена Національної спілки письменників України Віктора Олексійовича Жадька. Також монографії, навчальні посібники та інші краєзнавчі дослідження доктора історичних наук, професора, дійсного члена Національної академії наук України Анатолія Юзефовича Чабана є у фондах обласної наукової бібліотеки, зокрема: «Історія Середньої Наддніпрянщини (з найдавніших часів до кінця XVII ст.)», «Щедрий стіл Середньої Наддніпрянщини» та ін.

Значну краєзнавчу роботу проводить житель м. Кам'янка кандидат історичних наук, член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України Олександр Григорович Шамрай. Він ініціював проведення щорічних учнівських науково-практичних краєзнавчих конференцій, за результатами яких видається збірник публікацій «Джерело», який є у нашому фонді. Автор книги «Їхній подвиг житиме у віках» та близько 30 публікацій, співавтор книги «Місто на скелястих берегах Тясмину».

Також відомим істориком, краєзнавцем та журналістом із м. Кам'янка є Олександр Васильович Ветров. У фонді відділу представлені такі його праці: «На скрижалях історії: історичний документальний роман: 100-річчю подій Української революції 1917–1921 рр. присвячується», «Таємниця Холодного Яру: невідома війна: національний рух опору у 1940–1950-х роках», «Жнива смерті (Кам'янщина): книга-реквієм».

Заслуговують на увагу ґрунтовні видання з історії Лисянки кандидата юридичних наук, академіка політичних наук України, наказного отамана Черкаського обласного товариства ВГО «Українське реєстрове козацтво» Олександра Миколайовича Гаврилюка. Його перу належать такі книги, як: «Козацький літопис (2005–2021)», «Таємниці минулого козацької Лисянки», «Звитяга козацької Лисянки», «Лисянка – велич українського духу».

Варто звернути увагу на низку праць історика, члена Національної спілки журналістів України та Національної спілки краєзнавців України, лауреата премії імені Михайла Максимовича Володимира Михайловича Хоменка. У творчому доробку Володимира Хоменка – близько двох десятків книг й понад 500 статей з історії Звенигородщини і проблем охорони пам'яток історії та культури. Серед них такі книги: «Агатангел Кримський, якого зна-

ємо», словник-довідник «Звенигородщина», «Звенигородка: історична хроніка», «Звенигородське краєзнавство» та ін.

Серед дослідників історії рідного краю варто згадати Марію Василівну Приліпко – краєзнавицю з Чернобаївщини, членкиню Національної спілки краєзнавців України. У фонді нашого відділу є її ґрунтовне тритомне краєзнавче історико-документальне дослідження «Чернобаївщина: нариси історії населених пунктів», яке є продовженням праці автора «Чернобаївщина: велична історія рідного краю».

Популярним виданням, що зберігається у фонді бібліотеки, є багатотомник «Реабілітовані історією. Черкаська область», до укладання якого багато зусиль доклав нині покійний журналіст-краєзнавець П. М. Жук.

Не так давно поповнив когорту краєзнавців та подарував бібліотеці свої книги журналіст, краєзнавець, автор понад 250 наукових і науково-публіцистичних праць, член Національної спілки журналістів України Борис Борисович Юхно. Свою краєзнавчу діяльність розпочав із серії статей про Черкаси у тижневиках «Молодь Черкащини», «Акцент» та «Новини тижня». Склавши кілька десятків своїх нарисів з історії міста минулого та позаминулого століть, Борис Юхно видав книгу «Черкаські місторії. Мандрівка в часі від Соснівки до Кривалівки». Продовженням краєзнавчих досліджень про Черкаси стали книги «Ретро Град» та «Черкаси: пазли».

Перелічені вище праці – це лише невелика частина фонду відділу краєзнавства Черкаської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Тараса Шевченка, який містить понад 4000 примірників. Багато дослідників рідного краю постійно друкують статті в науково-популярних часописах, які переглядаються працівниками відділу та поповнюють довідково-пошуковий апарат відділу. Сподіваємось на продовження плідної співпраці з краєзнавцями Черкащини та бажаємо їм здоров'я, творчої наснаги і нових здобутків на краєзнавчій ниві.

-
1. Мельниченко В. М. Історія преси Черкащини (XX – початок XXI ст.): журналістам Черкащини усіх поколінь присвяч. Черкаси: Вертикаль, 2020. 238 с.
 2. Мельниченко В. М. Черкащина – земля прадавня, щедра і свята. Черкаси: Вертикаль, 2018. 168 с.
 3. Мельниченко В. М. Черкащина в добу української революції 1917–1921 рр.: навч. посіб. Черкаси: Вертикаль, 2016. 199 с.
 4. Мельниченко В. М. Наймолодша в Україні. Черкаській області – 60 років: етапи розвитку, люди і події. Черкаси: Вертикаль, 2013. 256 с.
 5. Мельниченко В. М. Краєзнавство Черкащини: сторінки історії. Черкаси: Вертикаль, 2010. 191 с.
 6. Мельниченко В. М. Шевченкіана Черкащини: вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка на Черкащині. Черкаси: Брама-Україна, 2013. 207 с.: іл.
 7. Мельниченко В. М. 50 пісенних літ: худож.-докум. іст. нарис до 50-річчя лауреата Нац. премії України ім. Т. Г. Шевченка Черкас. академ. засл. укр. нар. хору. Черкаси: Вертикаль, 2007. 56 с.: іл.
 8. Мельниченко В. М. Моя Черкащина: (історія рідного краю від найдавніших часів до сучасності): навч.-метод. посіб. для вчителів та викладачів навч. закладів усіх типів. Черкаси: Вертикаль, 2006. 232 с.

9. Мельниченко В. М. Історичне краєзнавство: посіб. для студ. іст. факультету. Черкаси: вид. від. ЧДУ ім. Б. Хмельницького, 2002. 129 с.
10. Лазуренко В. М. Богдан Хмельницький і навпротистояння церков Суботова. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2021. 232 с.
11. Лазуренко В. М. У пошуках крипти великого державотворця України Богдана Хмельницького. Черкаси: Вертикаль, 2019. 74 с.
12. Лазуренко В. М. Історія Чигиринщини: (з найдавніших часів до сьогодення): навч. посіб. Черкаси: Ваш дім, 2004. 456 с.
13. Лазуренко В. М. Від роду до роду: громадське життя і побут українського селянства у другій половині XIX ст. Черкаси: Ваш дім, 2004. 92 с.
14. Лазуренко В. М. Без права на забуття: Черкащина у роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Черкаси: Ваш дім, 2005. 372 с.
15. Лазуренко В. М. Заможне селянство України в умовах НЕПУ: монографія. Черкаси: Відлуння-Плюс, 2003. 160 с.
16. Голиш Г. М. Дмитро Лисун: від Гірників до Плешканів: докум. повість, спогади. Черкаси: Вертикаль, 2020. 269 с.
17. Голиш Г. М. Пером публіциста: вибр. нариси, ст., інтерв'ю. Черкаси: Вертикаль, 2019. 386 с.
18. Голиш Г. М. Подорож Златокраєм: нарис історії Золотоніщини та її поселень від давнини до сьогодення. 2-ге вид. Черкаси: Вертикаль, 2018. 579 с.
19. Голиш Г. М. Черкаський педагогічний інститут на шпальтах газети «Черкаська правда», 1954–1991 рр.: матеріали прес-моніторингу. Черкаси: Вид. від. ЧНУ, 2012. 206 с.
20. Голиш Г. М. У вирі війни: становище неповнолітніх громадян України в 1941–1945 рр.: монографія. Черкаси: ЦНТЕІ, 2005. 324 с.
21. Нераденко Т. Археологія України: навч. програма та ілюстр. слов.-довід. для секції «Археологія» Малої акад. наук України: дослідн.-експерим. напрям. 2-ге вид., переробл. і доповн. Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2020. 475 с.
22. Нераденко Т. М. Правобережна Черкащина: туристично-краєзнавчий потенціал: до 65-річчя Черкас. обл. Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2018. 497 с.
23. Нераденко Т. М. Молюхів Бугор: монографія. Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2017. 505 с.
24. Нераденко Т. М. Словник-довідник з археології Черкащини. Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2016. 650 с.
25. Нераденко Т. М. Таємниці Молюхова Бугра, або Про що розповідають археологічні знахідки черкаських школярів. Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2013. 287 с.
26. Нераденко Т. М. Археологія Чигиринщини. Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2012. 505 с.
27. Нераденко Т. М. Археологія Черкащини: посібник-довідник. Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2011. 307 с.
28. Поліщук В. Т. Вибране. Т. 1. Мій Михайло Старицький. Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2013. 352 с.
29. Поліщук В. Т. Вибране. Т. 2. Розстріляні таланти (Репресовані письменники Черкащини). Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2013. 417 с.
30. Поліщук В. Т. Вибране. Т. 3. Під прапором неба. Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2013. 324 с.
31. Поліщук В. Т. Василь Захарченко: штрихи до творчого портрета. Черкаси: Сіяч, 1997. 55 с.
32. Поліщук В. Т. Літературна енциклопедія Черкащини. Т. 1. А-К. Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2020. 668 с.
33. Поліщук В. Т. Зі студій над класиками: літературознав. ст. Черкаси: Брама, 2001. 162 с.
34. Поліщук В. Т. Література рідного краю: (літ. Черкащина): підруч. і бібліогр. дод. Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2012. 473 с.
35. Поліщук В. Т. Шевченківські студії. Черкаси: Чабаненко Ю. А. 2015. 259 с.
36. Страшевич В. Лицарі п'яти якостей: іст.-краєзнав. нарис. Черкаси: Олександр Третьяков, 2017. 407 с.
37. Страшевич В. Митницький край: іст.-краєзнав. нарис. Черкаси: Олександр Третьяков, 2016. 259 с.

38. Страшевич В. Йшла війна народна: Черкаси в роки ВВВ 1941–1945 рр. Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2013. 179 с.
39. Страшевич В. Застигла в камені музика старовинного міста: іст.-краєзн. нарис. Черкаси: Брама-Україна, 2010. 163 с.
40. Страшевич В. «Колос» наливається силою: з історії сіл. фізкультурно-спорт. т-ва на Черкащині. Черкаси: Вертикаль, 2006. 160 с.
41. Чос В. Самвидав Черкащини: боротьба за українську державність через невідцензурну пресу кінця 1980-х – поч. 1990-х років. Корсунь-Шевченківський: І. В. Майдаченко, 2019. 136 с.
42. Чос В. Городище – рідне місто: (в арх. док., дав. описах, літератур. портр., подіях і спогадах іст. осіб та сучасників). Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2017. 366 с.
43. Чос В. Городище: велика історія маленького міста. Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2011. 313 с.
44. Чос В. Городищина козацька. Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2011. 133 с.
45. Чабан А. Ю. Історія середньої Наддніпрянщини (з найдавніших часів до кінця XVII ст.): навч. посіб. Черкаси: Вертикаль, 2011. 639 с.: іл., карти.
46. Чабан А. Ю. Постаті: іст.-публіцист. нариси. Кустанай: Печат. двор, 2006. 640 с.
47. Чабан А. Ю. Середнє Подніпров'я: у 2 кн. Черкаси: РВВ ЧДУ, 1999. 2 кн.
48. Чабан А. Ю. Витоки (Середнє Подніпров'я з найдавніших часів до кінця XVII ст.). Черкаси: Сіяч, 1994. 240 с.
49. Чабан А. Ю. Чигиринський двір у часи гетьманування І. Виговського. *Краєзнавство Черкащини*. Черкаси, 1996. Вип. 5. С. 14–18.
50. Чабан А. Ю. Наукові засади дослідження історії Черкащини. *Черкащина в контексті історії України*: матеріали Третьої наук.-краєзн. конф. Черкащини. Черкаси, 2008. С. 13–19.
51. Шамрай О. Г. Їхній подвиг житиме у віках: 1941–1945. Кн. 1. Черкаси: Сіяч, 2000. 464 с.
52. Місто на скелястих берегах Тясмину: іст.-екон. нарис. Кам'янка, 1999. 142 с.
53. Ветров О. На скрижалях історії: іст. докум. роман: 100-річчю подій Української революції 1917–1921 рр. присвяч. Черкаси: Вертикаль, 2019. 378 с.
54. Ветров О. Таємниця Холодного Яру: невідома війна: національний рух опору у 1940–1950-х роках. Черкаси: Вертикаль, 2009. 264 с.
55. Ветров О. Жнива смерті (Кам'янщина): книга-реквієм. Жашків: Вид. С. І. Горошко, 2008. 148 с.
56. Гаврилюк О. Козацький літопис (2005–2021). Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 2021. 480 с.
57. Гаврилюк О. Лисянка – велич українського духу. Вишгород: Сергійчук М. І., 2020. 589 с.
58. Гаврилюк О. Звитяга козацької Лисянки. Вишгород: Сергійчук М. І., 2019. 240 с.
59. Гаврилюк О. Таємниці минулого козацької Лисянки. Київ: Сергійчук М. І., 2012. 306 с.
60. Хоменко В. Агатангел Кримський, якого знаємо. Київ: Арт Економі, 2019. 72 с.
61. Хоменко В. Звенигородщина: словник-довідник, вид. 2-ге, допов. Київ: Арт Економі, 2015. 160 с.
62. Хоменко В. Звенигородка: іст. хроніка. Черкаси: ІнтролігаТОР, 2012. 68 с.
63. Хоменко В. Звенигородське краєзнавство. Черкаси: ІнтролігаТОР, 2013. 48 с.
64. Приліпко М. Чорнобаївщина. Нариси історії населених пунктів : (від найдавніших часів до сьогодення). Кн. 2 : 60-річчю Черкас. Обл., 90-річчю Чорнобаїв. Р-ну, 70-річчю визволення України присвяч. Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2014. 565 с.
65. Приліпко М. Чорнобаївщина. Нариси історії населених пунктів: (від найдавніших часів до сьогодення). Кн. 1. Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2013. 652 с.
66. Приліпко М. Чорнобаївщина. Велична історія рідного краю: (від найдавніших часів до сьогодення). Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2008. 537 с.
67. Юхно Б. Черкаси: пазли. Черкаси: Брама-Україна, 2019. 479 с.
68. Юхно Б. Ретро Град. Черкаси: Третьяков О. М., 2016. 480 с.
69. Юхно Б. Черкаські місторії: мандрівки у часі від Соснівки до Кривалівки. 2-ге вид., допов. Черкаси: Брама-Україна, 2013. 294 с.

Оксана ПИСАНКО,
*завідувач відділу краєзнавства Черкаської обласної
універсальної наукової бібліотеки імені Тараса Шевченка*

ВІДДІЛ КРАЄЗНАВСТВА ЧЕРКАСЬКОЇ ОУНБ ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА ЯК ІНФОРМАЦІЙНЕ ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ДОСЛІДНИКІВ РІДНОГО КРАЮ

Рідний край... Це ж з нього, з рідного села чи міста, починається Батьківщина.

Любов до свого краю, інтерес до його минулого вабить і дорослих, і юних. Знання історії краю потрібні кожному. Недарма кажуть: «Хто не знає свого минулого, той не вартий майбутнього».

На мою думку, кожна людина, чи то науковець, чи пересічний громадянин, прагне відчувати таємниці нашого Черкаського краю – краю, що зберігає в собі козацький дух, неозорий простір Дніпра, унікальні пам'ятки архітектури, природи, історії, – дізнатися про видатних уродженців, що прославили Черкащину.

Найбільшим джерелом краєзнавчої інформації в області є Черкаська обласна універсальна наукова бібліотека імені Тараса Шевченка, а саме відділ краєзнавства, який заснований 27 грудня 1973 р. Однак джерела створення відділу беруть початок ще у 50-х рр. ХХ ст.

За усією багатогранною краєзнавчою роботою в минулому і сьогодні стоять люди, які присвятили своє життя невтомній подвижницькій праці на ниві краєзнавства. Серед них і засновники відділу – бібліографи Надія Андріївна Светашова та Галина Іванівна Дідковська, які створили в систематичній картотеці газетних і журнальних статей бібліотеки розділ «Черкащина». Пізніше було створено «Краєзнавчий кабінет», до якого по крихтах збирали фонд краєзнавчої літератури. Ними було проведено значну роботу по створенню довідково-бібліографічного апарату, тематичних картотек; склалися рекомендаційні списки літератури, бібліографічні огляди літератури, готувалися методично-бібліографічні матеріали.

З 1986 по 2020 рр. відділ краєзнавства Черкаської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Тараса Шевченка очолювала член Національної спілки краєзнавців України, досвідчений фахівець Людмила Тимофіївна Демченко, яка доклала багато зусиль до розвитку бібліотечного краєзнавства, удосконалення довідково-бібліографічного апарату і популяризації знань про Черкащину. За свою працю Людмила Тимофіївна нещодавно отримала відзнаку «Гордість Черкащини».

У 1979 р. обласна наукова бібліотека стала депозитарієм краєзнавчої літератури – відтоді книги краєзнавчого змісту не підлягають списанню.

Книжковий фонд відділу, який сьогодні має багато раритетів, зокрема: «Список населенных мест Киевской губернии» 1900 року видання, «Смела» (автор В. Головня) 1913 р., «История Умани» (автор В. Зиков) 1916 р., «Матеріали до історії селянських революційних рухів на Чигиринщині» 1934 р., унікальний альбом-довідник про Соснівку 1914 р. та інші рідкісні видання, збирався звідусіль. Цінні видання були отримані у свій час через обмінні фонди з бібліотек Києва, Вінниці, Полтави, Ленінграду, Москви.

Фонд відділу краєзнавства на січень 2021 р. налічує 4296 примірників. Значну частину становлять книги місцевих авторів і вихідців із Черкаського краю.

Цінним доповненням до книжкового фонду є тематичні папки газетних вирізок, яких зібрано вже дуже багато на різні теми, зокрема: «Історичне минуле Черкащини», «Перспективи розвитку області», «Видатні уродженці краю» тощо.

Відділ краєзнавства за рік відвідують близько 5000 тисяч читачів, які цікавляться історією і сьогоденням Черкащини. Наші працівники допомагають у вивченні краю не лише жителям обласного центру, але й жителям найвіддаленіших районів Черкащини.

Працівники краєзнавчого відділу тісно співпрацюють з Черкаською обласною організацією Національної спілки краєзнавців України, яку очолює Василь Миколайович Мельниченко, голова обласної організації НСКУ, професор, Почесний краєзнавець України. З 2017 р. діє краєзнавчий клуб «Моя Черкащина». Відбуваються засідання, вечори, презентації цікавих краєзнавчих видань.

Колектив бібліотеки організовує книжково-ілюстративні виставки, які присвячені історії, культурі краю, видатним кряянам, відомим ювілярам року.

У 2019 р. до урочистостей з приводу 30-річчя Спілки краєзнавців було розгорнуто велику книжкову виставку «Здобутки краєзнавців Черкащини», яка користується популярністю у користувачів.

На всіх етапах діяльності бібліотеки одним із головних напрямів роботи є видавнича діяльність, переважно посібників краєзнавчого спрямування: з історії краю, про видатних земляків. З 1959 р. виходить бібліографічний покажчик «Література про Черкаську область за ... рік», з 1970 р. щорічно – «Календар пам'ятних дат Черкащини», з 1974 р. щорічно – «Зведений покажчик періодичних видань, передплачених провідними бібліотеками міста». Серед видань відділу: науково-допоміжні покажчики «Природа і природні багатства Черкаської області», «Наймолодша в Україні» (4 випуски до ювілеїв Черкаської області), «Ранок землеробського світу» (пам'ятки трипільської культури на Черкащині), «Земля, яку сховає Тарас...», «Черкащина в огні революції 1917–1921 рр.», «З історії міст і сіл Черкащини: каталог книг», довідкові видання «Прочитайте» ... тую славу ...», «Маршрутами «Золотої під-

кови Черкащини», «Діячі культури і мистецтва Черкащини – лауреати премій і почесних звань», «Галерея портретів» (про фундаторів та ветеранів бібліотечної справи Черкащини). Започатковано серію бібліографічних посібників «Черкащини славні імена», випуски якої приурочуються до ювілеїв письменників Т. Шевченка, В. Симоненка, Т. Осьмачки, В. Захарченка, М. Негоди, Л. Тараненко, І. Дробного, С. Носаня, В. Коваленко, політичного діяча В. Чорновола та багатьох інших славетних земляків.

Зростання обсягів інформації та запитів користувачів вимагає оперативності й удосконалення довідково-бібліографічного обслуговування, поєднання традиційних та автоматизованих технологій пошуку, використання електронних інформаційних ресурсів.

На особливу увагу заслуговує електронний краєзнавчий каталог – складова електронного каталогу бібліотеки. В ньому зібрана унікальна інформація краєзнавчої тематики в систематизованому вигляді.

Поповнюється БД «Краєзнавство» електронного каталогу бібліотеки. Всього на 01.01.2021 р. вона налічує 2193 записи.

Щомісяця відділ інформує облдержадміністрацію про те, як висвітлюється життя області на сторінках центральних періодичних видань.

У співпраці з Національною бібліотекою України імені Ярослава Мудрого наповнюється краєзнавчими виданнями Черкащини загальнонаціональна електронна бібліотека «Культура України».

Працівники відділу ведуть активну роботу з популяризації літературно-мистецького надбання регіону, розкривають туристичну привабливість краю, його історію, сьогодення, стимулюють інтереси читачів до краєзнавчої інформації, до системних знань про свій край.

Відстежуються новинки краєзнавчої літератури шляхом перегляду місцевої преси, Літопису книг, Літопису журнальних статей. Спільно з відділом комплектування та методичним відділом намагаємося придбати найбільш цінні видання. Підтримуємо зв'язки з видавництвами, організаціями і навчальними закладами, які видають краєзнавчу літературу, а також з краєзнавцями, науковцями, які нерідко дарують свої книги бібліотеці.

Сподіваємося, що наш краєзнавчий фонд є надійним помічником кожного, хто цікавиться минулим і сучасним Черкащини, і запрошуємо бажаючих користуватися нашим книжковим і довідковим багатством.

-
1. Краєзнавство Черкащини: зб. 2018 .№ 12. Черкаси: Вертикаль, 2018. 256 с.: іл.
 2. Краєзнавці Черкащини: бібліогр. довід. Черкаси: Вертикаль, 2016. 220 с.: фот.
 3. Краєзнавча робота бібліотек: метод. посіб. 2002. 204 с.
 4. Наймолодша в Україні. Черкаській області – 60 років: етапи розвитку, люди і події. Черкаси: Вертикаль, 2013. 256 с.
 5. Черкаська обласна універсальна наукова бібліотека імені Тараса Шевченка: роки поступу (1899–2009). Черкаси: Чабаненко Ю., 2009. 162 с.

*Алла ЛИСЕНКО,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного університету*

ЖІНКИ ЧЕРКАЩИНИ – АКТИВНІ УЧАСНИЦІ РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ДОСВІД ПЕРШОГО ДЕСЯТИРІЧЧЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Розбудова незалежної української держави супроводжувалась демократизацією всіх сторін суспільного життя вітчизняного соціуму. В українському суспільстві доби Незалежності розпочались якісні зміни, які торкнулися й руйнації так званих «традиційних» уявлень про місце і роль жіноцтва у суспільному житті. Питання рівноправності відносин між чоловіками і жінками в усіх сферах життєдіяльності набуває гостроти й актуальності.

Важливою складовою забезпечення соціального прогресу на межі тисячоліть стала реалізація гендерних питань, тому численні жіночі організації розпочали роботу над вирішенням проблем рівних прав чоловіків та жінок у різноманітних сферах діяльності (це питання було досить актуальним для Черкащини: саме жінки становили і становлять більше половини населення області, його освічену, соціально та політично активну, працездатну частину).

Сьогоднішня активність жіноцтва Черкащини бере свій початок з проголошенням Незалежності, з активізацією жіночого руху на теренах України, з формуванням нових засад значення місця української жінки в нових реаліях.

Активно в 90-х рр. ХХ ст. діяли на Черкащині осередки всеукраїнських жіночих організацій, серед яких: обласна Спілка жінок Черкащини, обласна організація Союзу жінок-трудівниць «За майбутнє дітей України», обласна організація Всеукраїнського жіночого народно-демократичного об'єднання «Дія», Черкаський обласний осередок Всеукраїнської асоціації жінок «Славія», обласне відділення Всеукраїнської ліги українських жінок, Черкаське обласне відділення «Союзу Українок» [1, с. 8].

Урізноманітнюється сфера діяльності об'єднань регіонального масштабу, а саме, таких як Черкаський жіночий центр, Черкаський обласний комітет солдатських матерів, Асоціація жінок-депутатів Черкаської області, Черкаське міське об'єднання багатодітних сімей «Сім'я» «Аеліта», «Захист», «Зелена планета», «Кешер», «Повернення», «Я – жінка», Черкаський жіночий центр тощо.

Коло питань, вирішення яких лягло в основу діяльності жіночих організацій, торкалось найрізноманітніших напрямів: інформаційна, консультативна та просвітницька діяльність (об'єднання «Аеліта»), надання правових знань та послуг із захисту прав та свобод громадян (об'єднання «Захист»), координація зусиль для поліпшення екологічної ситуації в регіоні

(об'єднання «Зелена планета»), сприяння розвитку економічних і соціальних можливостей жінок з неповних сімей і матерів-одиначок (об'єднання «Неповна сім'я»), профілактика наркоманії та розповсюдження ВІЛ-інфекції (об'єднання «Повернення»), соціально-правовий захист життя, здоров'я і громадянських прав призовників, військовослужбовців та членів їх сімей (Черкаський обласний комітет солдатських матерів), сприяння адаптації жінок до нових економічних умов, пропагування ідеї гендерної рівності в Україні (Черкаський жіночий центр), охорона материнства і дитинства, проблеми зайнятості жінок та їх професійного зростання, оздоровлення дітей та підлітків, шефства над дитячими будинками та інтернатами для ветеранів війни і праці, збереження та примноження національної культурної спадщини, підтримки молодих сімей, культурного дозвілля.

Жінки науки об'єднались у спілку «Оріяна», яка давала можливість жінкам підвищувати науковий та професійний рівень, підтримувала молодих науковців, проводила навчання з гендерного, юридичного, економічного, ділового, екологічного, психологічного напрямів, надавала консультації з нагальних поточних питань. Спілка вивчала діяльність та співпрацювала з жіночими клубами, спілками в Україні та Європі, займалась благодійними справами, підтримувала молодих жінок із дітьми.

Активно розпочала діяльність з 1999 р. громадська організація «Ліга жіночих ініціатив», яка об'єднала дружин військовослужбовців та жінок, що прагли знайти себе в нових ринкових умовах, тому при організації діяв Центр підтримки підприємництва, який впроваджував програми навчання фахових навичок, надавав юридичні та офісні послуги, сприяв створенню підприємств усіх форм власності, надавав необхідну інформацію для ведення підприємницької діяльності.

Однією з найпоширеніших національних організацій жінок є Міжнародна організація єврейських жінок «Проект Кешер», яка була створена в 1989 р. і ставила за мету підтримати та розвивати мережі жіночих груп, допомагати жінкам у відродженні їх єврейської самосвідомості. Дією цієї організації була охоплена і Україна. На Черкащині, зокрема, в рамках проекту «Кешер» поширився рух жіночих клубів. У своїй роботі організація здійснювала низку програм, таких як діяльність жіночої групи в обшині, зустрічі Рош Ходеш; єврейські цінності, традиції та святкування, здоров'я жінки, соціальні програми; право жінки на вибір – протистояння стереотипам та насиллю над жінкою, програми освіченого материнства, комп'ютерна освіта, ділова жінка тощо [2].

Форми діяльності неурядових жіночих організацій були досить різноманітними. Серед них можна виділити наступні: консультування, проведення навчальних семінарів, психологічна допомога, тренінги, моніторинги, видання і поширення літератури, проведення круглих столів, інформаційна просвіта через засоби масової інформації.

Напрями і форми діяльності жіночих організацій спрямовані на різні групи населення, серед яких жінки, багатодітні, безробітні, вдови, сироти, жертви політичних репресій, жертви насильства, жертви екологічних катас-

троф, малозабезпечені, молодь, самотні, об'єднання громадян і благодійні фонди, пенсіонери, науковці, підприємці, студенти, етнічні групи і національні меншини.

Для успішної діяльності жіночих організацій, насамперед, потрібні діалог та співпраця з органами влади, що вимагає чіткого визначення двосторонніх можливостей та утвердження принципу рівноправності. Таким кроком стало розпорядження голови Черкаської обласної державної адміністрації від 12 липня 2002 р. про створення координаційної ради облдержадміністрації з питань сімейної та гендерної політики, до складу якої ввійшли урядовці, працівники соціальної сфери, лікарі, промисловці, представники засобів масової інформації, профспілок, керівники жіночого руху області [3, с. 15].

Основними завданнями координаційної ради стали: внесення пропозицій щодо реалізації пріоритетних напрямів державної політики з питань сім'ї та жінок, забезпечення організаційних, економічних і правових гарантій для реалізації жінками права на працю, зниження рівня безробіття серед жінок, підтримка діяльності жіночих громадських організацій, клубів, культурно-ділових центрів з метою залучення жінок до активної участі в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Рада стала консультативно-дорадчим органом, який покликаний сприяти проведенню у життя державної політики з питань поліпшення становища жінок.

Маємо, однак, визнати, що, попри активну соціальну позицію жіночих організацій, проблеми жінок в області існували, вони багатопланові. Це стосувалося певної дискримінації і нерівних можливостей з чоловіками, що, в першу чергу, було обумовлено складним соціально-економічним становищем у державі. Все ж таки, попри активність жінок Черкаського регіону в суспільно-політичному та громадському житті, жіночі організації констатували, що необхідно стимулювати та підтримувати жіночий бізнес, політичну активність жінок, а також відігравати значну роль у формуванні у молодого покоління позитивної морально-психологічної оцінки призначення жінки в житті суспільства.

Проблеми жіночих організацій регіону були співзвучними з проблемами активісток жіночого руху інших регіонів України, і викликані вони, насамперед, недостатньою кількістю ресурсів, недостатньою інформованістю через засоби масової інформації, недостатньою консолідацією зусиль жіночих організацій (напевне, через їх побоювання втратити власну автономність). Також жіночим об'єднанням Черкащини, поряд з іншими регіональними організаціями, потрібно розвивати наступні рівні координації:

- взаємодія між самими громадськими жіночими організаціями області (тобто внутрішня координація жіночого руху);
- співпраця з іншими неурядовими організаціями, які здатні зрозуміти та оцінити всю важливість гендерних проблем і проблем жінок в Україні;
- взаємодія неурядових жіночих організацій з державними структурами щодо утвердження гендерної рівності, егалітаризму в усіх сферах суспільної діяльності, розвитку гендерної демократії [4, с. 53].

Жіночі організації стали в 90-х рр. ХХ ст. консолідуючою силою та зайняли зважені позиції в підтримці стабільності в області, забезпеченні пріоритетного розвитку сім'ї, жінок та дітей. Як бачимо, жіноцтво Черкащини виступило досить активно на суспільно-політичній та соціальній арені Черкащини першого десятиріччя Незалежності.

1. Діти, жінки та сім'я в Черкаській області: стат. зб. Черкаси, 2002. 182 с.
2. Черкаська міська жіноча організація «Проект Кешер». URL: <https://www.projectkesher.org.ua/ru/groups/cherkass/cherkasskaia-horodskaia-zhenskaia-orhanyzatsiya-proekt-kesher/> (дата звернення: 08.06.2021).
3. Гендерний аспект жінки у сучасному суспільстві: нормативно-правові та методичні матеріали. Черкаси, 2003. 65 с.
4. Гарашенко О. М. Координаційна роль жіночого координаційного центру. *Жінка у 2001 році: рівність між чоловіками та жінками, розвиток і мир у ХХІ столітті*: зб. матеріалів ІІ обласного конгресу жінок. Кіровоград, 2001. С. 51–53.

УДК 908:94]-047.37(477.46)

Леся ГОРЕНКО,
*кандидат історичних наук, доцент,
доцент Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

ІСТОРИКО-ДОКУМЕНТАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРІЯ МАРИНОВСЬКОГО

Найважливішим елементом будь-якої культури, найвищим показником рівня будь-якої цивілізації є її історична спадщина учених-істориків. Вивчення їхньої діяльності та наукової спадщини вважається одним із пріоритетних напрямів історіографічних досліджень. Важливим є усвідомлення ролі і відповідальності вченого перед наукою. На думку авторки, актуальною проблемою сучасної історіографії є і дослідження творчого шляху та формування наукових пріоритетів Юрія Мариновського – видатного вченого історика-краєзнавця, журналіста.

Ю. Мариновський не лише належав до широкого загалу дослідників-краєзнавців історії Черкаського краю, а й по праву його можна назвати істориком-релігієзнавцем, археографом, архівістом, джерелознавцем. За своє життя дослідник Ю. Мариновський видав низку наукових праць. Його основні надруковані праці: «Мотронинський Троїцький монастир» [1], «Документальні свідчення про останні роки монастирів на Черкащині: 20-ті роки» [2], «Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 року» [3], «Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області після 1917 року» [4], «Гулаки на правобережжі Дніпра: родовід і власність правобережних Гулаків з Артема. Матеріали до біографії роду» [5] тощо.

Життя Ю. Мариновського, людини талановитої, надзвичайно працездатної і чесною, є відображенням суворої долі української інтелігенції. Народжена для інтелектуальної творчості, вона, проте, всі свої сили віддала за фізичне існування, так і не використавши багатьох своїх можливостей. Ю. Мариновський був інвалідом першої групи, оскільки отримав тяжку травму хребта під час навчання в Донецькому вищому військовому політичному училищі. У 1977 р. заочно закінчив історичний факультет Полтавського педагогічного інституту, а в 1998 р. став лауреатом обласної літературно-краєзнавчої премії імені М. Максимовича. Останні роки, на превеликий жаль, він тяжко хворів і не працював, а 30 квітня 2020 р. його життя обірвалося [6, 159].

Надзвичайна роль Ю. Мариновського полягає в тому, що він увів у науковий обіг низку архівних документів, надавши їм докладні коментарі та примітки.

Першою фундаментальною працею вченого була «Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 року» (із серії «Черкаська минувшина»). Ця збірка має тематичний характер і є дослідженням про заснування і функціонування православних обителів нашого краю. Ю. Мариновський робить чіткі висновки щодо кількості, розмірів, розташування в регіоні, класності (штатний чи заштатний), якості і джерела отримання угідь. Дослідник дав детальну характеристику економічному життю монастирів, не обійшов питання благодійництва та милосердя, незважаючи на великі матеріальні та духовні спустошення (остання третина XVIII ст.).

На думку автора, це дослідження є попереднім, «... і воно не є остаточним закриттям досить цікавого тематичного напрямку, а, навпаки, – ставить багато питань ... в порушеній проблемі про дослідження історії монастирів на Черкащині є напрямки, які вимагають глибокого вивчення» [3; 24]. Так, період останньої третини XVIII ст. був часом великих економічних труднощів, занепаду православних монастирів. Він досі не узагальнений у наукових дослідках і чекає свого вивчення. На жаль, з джерел мало відомо про духовну діяльність православних осередків, ченців-подвижників.

У збірку увійшло 36 документів – це гетьманські універсали, магнатські фондуші на монастирське володіння, офіційне листування, купчі, дарчі, духовні, звіти, присяги, відомості тощо. Звичайно, що найбільш цінними є універсали гетьманів П. Дорошенка, І. Мазепи, князя Я. Яблоновського (док. № 1–4. 11), якими надавалися або підтверджувалися права на володіння тим чи іншим обителям. Низка документів констатують факти масового відпуску поміщиками своїх кріпаків до монастирів «в послушення» [3; 62, 68].

Праця «Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області після 1917 року» (із серії «Черкаська минувшина») присвячена функціонуванню і життєдіяльності православних обителів з 1917 по 1960-ті роки. У дослідженні вперше на великому, в переважній кількості архівному, матеріалі (опубліковано та докладно прокоментовано 88 документів) відтворюється механізм поступового знищення монастирів на Черкащині за роки радянської влади. На новому документарії дослідник Ю. Мариновський показав картину

внутрішнього буття монастирів в іншому, атеїстично-правовому середовищі, взаємовідносини держави і чернецтва, насильницьке обмеження усіма способами і засобами життєвого монастирського простору, що призвело до повної їх ліквідації у 1929 р. Після 1929 р. в офіційних документах монастирі Черкащини вже не згадувалися.

Монастирі Черкащини – це не тільки проблема історична, вона – також пам'ять нашого краю. І уникнути цього, ігнорувати таке не мала змоги жодна влада з її більшовицькою антирелігійною ідеологією. Зрозуміло, що основні дослідження і вивчення конфесійної історії почалися в пострадянську добу. І неабияка заслуга в цьому нашого земляка – краєзнавця Ю. Мариновського.

Одним із останніх досліджень вченого Ю. Мариновського була праця «Гулаки на правобережжі Дніпра: родовід і власність правобережних Гулаків з Артема. Матеріали до біографії роду», яка увійшла до альманаху «Батьківщина – 2012». Ця книга присвячена родоводу Гулаків – Гулаків-Артемівських, які мали своє родове гніздо на Черкащині – м. Городище і с. Свинарка (нині с. Петропавлівка). Хронологічні рамки дослідження: 1722 р. – перша половина ХХ ст.

Три розділи цієї праці містять 37 документів, датованих 1669–1935 рр. з фондів низки Державних архівів України та історичних архівів зарубіжжя.

Значну увагу автор приділив коментарям і приміткам, що становлять 5-й розділ праці. Дослідник Ю. Мариновський ніколи не вдавався до підміни понять, фактів, якщо не знаходив матеріали для заповнення «білої плями», він про це чесно говорив.

Подана історико-краєзнавча генеалогічна розвідка про рід правобережних Гулаків з Артема є концептуально автентичною з додержанням хронологічного принципу подання матеріалів, тобто вводить у науковий обіг нові відомості з історії Черкащини з докладним їх коментуванням. Ця збірка має тематичний характер і є дослідженням про походження і початковий родовід правобережної гілки Гулаків, Гулаків-Артемівських, Артеменків. Ю. Мариновський робить чіткі висновки щодо встановлення родоначальника всього роду Гулаків і засновника роду Гулаків на Правобережжі. Дослідник з'ясував сенс і мотиви перебування Артема Івановича Гулака (засновник роду Гулаків на Правобережжі) на цій території на початку ХVІІІ ст. Автор розібрався в проблемі утворення прізвищ, впливу Коліївщини на трагічні події в сім'ях нащадків Артема Гулака.

У питанні складання родового дерева Ю. Мариновський зміг просунути лише у відтворенні первинного родоводу.

На думку автора, це дослідження є попереднім, автор не ставив за мету дослідити повні і вичерпні родоводи усіх правобережних Гулаків «... це сотні і сотні близьких і далеких кривних родичів, як по чоловічій, так і жіночій лінії, що проживали з ХVІІІ по ХХ ст. більше ніж в двадцяти населених пунктах на терені теперішньої Черкаської області.» [5; 13].

Черкащина – це історико-культурний феномен, де акумулювалася багатовікова спадщина великої кількості культур і народів і, попри всі військові,

соціальні, політичні й природні катаклізми і катастрофи з їх наслідками, тут, звичайно, далеко не повною мірою, але ж були збережені тисячі пам'яток історії, археології, культури, природи й мистецтва. На жаль, тільки революційний період 1917–1920 рр. так вдарив по наших надбаннях, що ми й досі не в змозі оговтатись. Багато чого було знищено: горіли й розграбовувалися поміщицькі маєтки з їх архівами, бібліотеками, де зберігалися раритетні зібрання, картинними галереями тощо.

Історик Ю. Мариновський не просто взявся за «закриті» теми. Він виробив своє кредо: історик-дослідник повинен бути, безумовно, незаангажованою людиною, має обов'язково звільнитися від емоцій, апріорі надбаних поглядів і висновків, кон'юнктури: основою, початком стають документи, гола правда. Усі його праці – це збірки документів з ретельними, перевіреними декілька разів коментарями та поясненнями. Публікація матеріалів відбувалася мовою оригіналу. Автор принципово заперечував невиправдане втручання в самий текст.

Наполягання на такій публікації документів пов'язане з тим, що дослідникові і читачеві надається не тільки інформація, «а саме така інформація, яка несе ще ситуаційне «навантаження», прояснюючи сучасною мовою тоді обставини, події, факти, і, таким чином – відчуття тогочасності, що, без перебільшення, має чимале значення для розуміння епохи» [4, 17].

Справа, напевне, не тільки в оцінюванні обсягу наукової спадщини вченого. Ю. Мариновський створив чітку концепцію для себе як дослідника та його учнів: «виявити, опрацювати і публікувати якнайбільше архівних першоджерел з їх обов'язковим науковим коментарем і поясненням» [3, 13]. А його велике сподівання, що можна трактувати як заповіт, полягало в тому, щоб «Черкаська минувшина» стала серією збірок виявлених і опрацьованих документів та наукових досліджень на новому матеріалі і з новим поглядом на нову проблему. У першу чергу, це стосується джерел, що зберігаються в черкаських архівах і відкривають та пояснюють місцеву – малу історію, з її локальними фактами, подіями, іменами.

-
1. Мариновський Ю. Ю. Мотронинський Троїцький монастир. Черкаси, 1990. 104 с.
 2. Мариновський Ю. Ю. Документальні свідчення про останні роки монастирів на Черкащині: 20-ті роки. *Український археографічний щорічник*. Київ: Наук. думка, 1993. Нова серія. Вип. 2, т. 5. С. 68–91.
 3. Мариновський Ю. Ю. Черкаська минувшина. Книга 1. Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 року. Черкаси, 1997. 208 с.
 4. Мариновський Ю. Ю. Черкаська минувшина. Книга 2. Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області після 1917 року. Черкаси, 2002. 480 с.
 5. Мариновський Ю. Ю. Гулаки на правобережжі Дніпра: родовід і власність правобережних Гулаків з Артема. Матеріали до біографії роду. Альманах Батьківщина – 2012. Черкаси: Вертикаль, 2014. 512 с.
 6. Горенко Л. М., Косяк С. М., Боева І. Г. Історико-документальне дослідження Юрія Мариновського «Черкаська минувшина. Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 року». *Гуманітарний вісник Черкаського державного технологічного університету*. Серія: Історичні науки. 2020. № 32. С. 158–164.

Оксана ХУДОЛЕЙ,
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного університету

Олександр КИВГИЛА,
студент 1 курсу
факультету харчових технологій та сфери обслуговування
Черкаського державного технологічного університету

УКРАЇНЦІ МАЮТЬ ПРАВО ЗНАТИ ПРАВДИВУ ІСТОРІЮ ПРО ВЕЛИКОГО ДЕРЖАВНИКА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Богдан Хмельницький.
*Картина народного
художника України
Данила Нарбута. 1990 р.*

Метою публікації є висвітлення основних наукових доробків доктора історичних наук, професора, заслуженого працівника освіти України, проректора з гуманітарно-виховних питань Черкаського державного технологічного університету В. М. Лазуренка, спрямовані на перегляд усталених у радянській історіографії питань, пов'язаних із місцезнаходженням реального місця поховання засновника Української козацької держави, гетьмана Богдана Хмельницького.

У 2019 р. В. М. Лазуренко активно як історик, уродженець села Суботів Чигиринського району Черкаської області включився у висвітлення новітнього етапу досліджень крипти (поховання) Б. Хмельницького, які за ініціативи та підтримки ГО «Фонд Великий Лях» з кінця 2018 р. і донині проводяться в Іллінській церкві села Суботів. У 2019 р. в Іллінській церкві сучасним реорадаром на глибині від 4 м були виявлені дві аномалії, які інтерпретують як

можливе поховання Б. Хмельницького та його старшого сина Тимоша. З-під авторського пера дослідника з'явилося більше десяти наукових статей із власним сучасним баченням і трактуванням тих чи інших подій, пов'язаних зі смертю та похованням Б. Хмельницького в суботівській Іллінській церкві [1]. На переконання В. М. Лазуренка, сьогодні «з'явився шанс просунутись вперед із пошуком праху гетьмана України Богдана Хмельницького, і цей шанс необхідно використати з розумом, не завдавши шкоди Іллінській церкві – пам'ятці культурної спадщини національного значення» [2, с. 69]. З ґрунтовною доповіддю «Поховання гетьмана України Богдана Хмельницького в Іллінській церкві

в с. Суботів: від столітніх досліджень, легенд та міфів до сучасних наукових гіпотез» вчений виступив 08 липня 2019 р. в Інституті історії України НАН України у м. Київ, де відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція «Усипальниця гетьмана Богдана Хмельницького: історія, міфи, сучасний стан». У статті професора Т. В. Чухліба, надрукованій в Українському історичному журналі (№ 6 за 2019 р.) з приводу зазначеного нами вище, читаємо: *«Д-р іст. наук, проф. Черкаського державного технологічного університету Валентин Лазуренко зупинився на проблемних питаннях, розкриття яких дає поштовх до розуміння того, а що ж насправді відбувалося у Чигирині та Суботіві з тілом померлого засновника Української держави в період з 27 липня по 23 серпня 1657 р., а також зрозуміти, чи був похований Б. Хмельницький саме в Іллінській церкві? Фахівець побудував свою доповідь на основі виділення ряду історіографічних питань, на які дав власні пояснення. Перша проблема стосується року й дати смерті та дати поховання гетьмана Б. Хмельницького. Щодо року та дати смерті вчені єдині – це 1657-й рік і 27 липня того ж року – дата смерті, а 23 серпня – дата поховання за старим стилем»* [3, с. 222]. Саме ця вищезгадана нами доповідь стала основою для наукового видання В. М. Лазуренка «У пошуках крипти великого державотворця України Богдана Хмельницького. Поховання гетьмана України Богдана Хмельницького в Іллінській церкві у с. Суботів: від столітніх досліджень, легенд та міфів до сучасних наукових гіпотез» (2019 р.). Схвальну рецензію на згадану вище книгу опубліковано у всеукраїнському журналі «Краєзнавство» (№ 3 за 2019 р.). Її автор, професор В. М. Мельниченко, зокрема, зазначає: *«Попри, на перший погляд, значний масив різнопланових джерел і матеріалів, які стосуються поховання Богдана Хмельницького, їх системному аналізу належної уваги донедавна не приділялося. Одним із кроків щодо заповнення цієї прогалини стала книга «У пошуках крипти великого державотворця України Богдана Хмельницького...». ...У своїй книзі автор, шукаючи відповідь ще на одне питання – «Наруга над прахом великого гетьмана: була чи не було?», дійшов висновку, що і цей епізод поки що залишається білою плямою.... вихід книги В. М. Лазуренка вбачається своєчасним і необхідним для подальшого науково обґрунтованого пошуку місця поховання Богдана Хмельницького в Іллінській церкві»* [4, с. 282–283].

Значний суспільний резонанс мала стаття історика у всеукраїнському журналі «Пам'ятки України. Національна спадщина» (№ 1 за 2020 р.) [5, с. 52].

Сьогодні вчений вступив в активну всеукраїнську наукову толерантну популяризаторську дискусію із противниками проведення подальших досліджень в Іллінській церкві на предмет підтвердження висунутих у 2019 р. гіпотез про можливе поховання у ній Б. Хмельницького та його старшого сина Тимоша.

Потужний резонанс має нещодавня книга професора В. М. Лазуренка «Богдан Хмельницький і навпротистояння церков Суботова», яка побачила світ у харківському видавництві «Новий курс» [6]. Це науково-популярне видання присвячене дослідженню питання можливої локалізації поховань гетьмана України Богдана Хмельницького та його старшого сина Тимоша у де-

рев'яній Михайлівській церкві в Суботіві на Чигиринщині. Розглядаються версії щодо двох суботівських церков – Михайлівської та Іллінської – у вигляді своєрідного протистояння – «навпротистояння». Ця книга була завершена у рік відзначення 425-річчя від дня народження Богдана Хмельницького. Як і попередня монографія Валентина Лазуренка, вона, за словами відомого українського історика Тараса Чухліба, дає поштовх до розуміння того, а що ж насправді відбувалося у Чигирині та Суботіві з тілом померлого засновника Української держави в період з 27 липня по 23 серпня 1657 року? [6, с. 6]. В. М. Лазуренко переконливо констатує, що на сьогодні «...перспективними видаються пошуки місця поховання Богдана Хмельницького та його сина Тимоша саме в Іллінській церкві. Враховуючи сучасні наукові гіпотези українських вчених, які базуються на виявленні у 2019 р. аномалій всередині Іллінської церкви, найбільш правильним і доцільним було б розробити і затвердити на державному рівні комплексну Програму всебічного наукового дослідження Іллінської церкви – пам'ятки національного значення в селі Суботів Чигиринського району Черкаської області – на предмет остаточного підтвердження чи спростування можливого поховання в цій церкві великого українського державотворця, гетьмана України Богдана Хмельницького та його сина Тимоша. В разі непідтвердження цієї гіпотези, вже потім, доцільно було б розробити наступну програму з дослідження ймовірних локацій колишньої Михайлівської церкви в Суботіві для пошуків їхніх поховань» [6, с. 188–189].

1. Лазуренко В. М. Сучасний історіографічний погляд на проблему встановлення дати закінчення земного життя та локалізацію поховання гетьмана України Богдана Хмельницького. *Гуманітарний вісник*: зб. наук. праць. Число 31. Вип. 15 / М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: ЧДТУ, 2019. С. 5–14; Лазуренко В. М. Літописна необачність чи свідомо фальсифікація української історії. 1664 рік: таємниця осквернення могили і праху великого українського державотворця Богдана Хмельницького. *Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку*: матеріали II Міжнар. наук. конф., (м. Дніпро, 27–28 берез. 2020 р.). Ч. II. Дніпро: СПД «Охотнік», 2020. С. 112–116 та інші статті.
2. Лазуренко В. М. У пошуках крипти великого державотворця України Богдана Хмельницького. Поховання гетьмана України Богдана Хмельницького в Іллінській церкві у с. Суботів: від столітніх досліджень, легенд та міфів до сучасних наукових гіпотез. Черкаси: Вертикаль, видавець Кандич С. Г., 2019. 76 с.
3. Чухліб Т. Всеукраїнська науково-практична конференція «Усипальниця гетьмана Богдана Хмельницького: історія, міфи, сучасний стан». *Український історичний журнал*. 2019. № 6. С. 220–223.
4. Мельниченко В. Де похований Богдан Хмельницький? Історія пошуку усипальниці великого гетьмана. Рец. на: Валентин Лазуренко «У пошуках крипти великого державотворця України Богдана Хмельницького». Черкаси: Вертикаль, 2019. 76 с.: фото. Бібліотека історичної пам'яті «Джерела вічності». *Краєзнавство*. 2019. № 3. С. 282–283.
5. Лазуренко В. М. Чи буде розкрито таємницю місця останнього спочину Богдана Хмельницького. *Пам'ятки України. Національна спадщина*. 2020. №1–3. С. 52.
6. Лазуренко В. М. Богдан Хмельницький і навпротистояння церков Суботова. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2021. 232 с.

Юлія ІЛЛЯШЕНКО,
*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного університету*

**ПОШУКОВО-КРАЄЗНАВЧА РОБОТА
ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ ЧЕРКАЩИНИ
(на прикладі Золотоніської ЗОШ І-ІІІ ступенів № 3
Золотоніської міської ради Черкаської області)**

Пошуково-краєзнавча робота є важливою складовою діяльності сучасної загальноосвітньої школи. Вона має значний виховний і дослідницький потенціал, оскільки до цього виду діяльності причетні не лише педагогічні працівники, а й учні, що мають змогу доторкнутися до витоків історії в її регіональному чи персоналістичному вимірі, вивчаючи минуле та сьогодення населеного пункту, в якому народилися й живуть, школи, в якій навчаються і яка стала другою домівкою, чи, зрештою, свого роду з його славною минулиною і традиціями, що склалися та передавалися як духовний спадок від покоління до покоління.

Результати шкільної пошуково-краєзнавчої роботи, як правило, є надзвичайно інформативними й цікавими, мають безпосередню практичну реалізацію, адже віднайдені матеріали використовуються вчителями на уроках історії та громадянської освіти, при проведенні факультативних занять з історії рідного краю, туристично-краєзнавчих гуртків тощо. А інколи такі результати набувають досить нестандартних форм. Яскравим прикладом цього є Золотоніська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 3 Золотоніської міської ради Черкаської області, пошуково-краєзнавча робота якої здійснюється вчителями та учнями протягом багатьох років.

Практичним втіленням пошуково-краєзнавчих напрацювань учительсько-учнівського колективу Золотоніської ЗОШ № 3 є Кімната Слави, ідея створення якої з'явилася ще в 1979 р. У той час вона започатковувалася як Кімната Бойової Слави – на знак шани та в пам'ять про вчителів та учнів школи-учасників Другої світової війни. Ініціювали цей проєкт В. Горьовий, І. Орловський, Г. Ткач, І. Батир, Л. Борисова – колишні фронтовики, що в повоєнний час знайшли своє покликання у педагогічній діяльності. З того часу розпочалася складна й копітка робота з підготовки приміщення та, найголовніше, збору тематичних матеріалів, у якому були задіяні всі, без винятку, вчителі та учні школи (з власного досвіду пошукової роботи пам'ятаємо, як серед учнів відбувалися навіть негласні змагання: хто більше відшукає ветеранів Другої світової війни й принесе до школи біографічних довідок та світлин для «ветеранських» альбомів; до того ж, інформацію намагалися отримати «з перших вуст» – безпосередньо від учасника війни або ж від його рід-

них, а самі альбоми школярі оформляли власноруч). Ця робота тривала декілька років, і, зрештою, Кімнату Бойової Слави було засновано згідно з наказом № 130 а по Золотоніській середній школі № 3 від 31.10.1983 р.

Внаслідок спільної діяльності вчителів та учнів (а часто і їхніх батьків) у «третьій школі», як її називають у місті, з'явився своєрідний музей Другої світової війни, а результати цієї роботи знайшли відображення у 18 стендах, встановлених у великій рекреаційній залі, розміщеній на третьому поверсі шкільного приміщення. Крім того, у Кімнаті Бойової Слави було встановлено діючий макет Вічного вогню та мармурову дошку з викарбуваними прізвищами учителів та учнів школи, що полягли на фронтах Другої світової війни.

Протягом наступних десятиліть продовжувалася пошуково-краєзнавча робота, а, отже, й Кімната постійно оновлювалася, збагачуючись не лише новими матеріалами, а цілими виставками. Музейна Кімната Слави втретє була відкрита до Дня Перемоги у 2009 р. На сьогоднішній день вона має значну експозицію, презентовану 11 стендами, що відображають події Другої світової війни як на загальному тлі української історії, так і в регіональному аспекті («Школа в роки війни», «Переломні битви Другої світової війни», «Міста-герої», «Корсунь-Шевченківська битва», «Визволення Золотоноші», «Окупаційний режим в Україні», «Рух опору на Черкащині», «Вам, українські герої, за подвиг слава навіки») та багатим пристендовим матеріалом досить широкого тематичного спектра, отриманим і систематизованим у ході безперервної пошуково-краєзнавчої діяльності вчителів та учнів Золотоніської школи № 3. Так, різноплановий пристендовий матеріал містить інформацію, дотичну до історії школи (фотоальбом «Волає біль урочища Ярки» – дослідження з історії єврейської меншини та, зокрема, долі її представників у роки Другої світової війни; матеріали про участь у Другій світовій війні представників роду Ярмільків-випускників школи № 3; матеріали «Печаллю в серці стукає Афган» про випускників школи-учасників Афганської війни 1979–1989 рр.; матеріали «Учасники бойових дій» про воїнів, що брали участь у Другій світовій війні; матеріали «Літопис загальноосвітньої школи I-III ступенів № 3 міста Золотоноша», що розповідають історію школи від моменту заснування в 1820 р. до 1998 р.; фотоматеріали та стислі відомості, спогади учнів про роки навчання у рідній школі «Історія школи в особах»; матеріали «Знання і серце віддаю дітям» про педагогічний колектив школи від 1943 р. по 2007 р.), а також відомості про окремі аспекти історії Черкащини (історіографічний доробок та газетні публікації на тему «А то була війна ...» про трагічні сторінки Другої світової війни; фотоінформаційний альбом «Заповідні місця Черкащини»).

Діяльність педагогічного та учнівського колективів Золотоніської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 3, що здійснюється у пошуково-краєзнавчому форматі, знаходить своє втілення у започаткуванні нових експозицій. Так, у 2009 р. в результаті пошуку спогадів ветеранів і учасників Другої світової війни була створена експозиція «Синя хустина», оригінальна за своїм змістовим наповненням, оскільки її підґрунтям є тема кохання та дружби, які не згасли, а лише зміцніли у полум'ї воєнного лихоліття. До-

силь цікавим є оформлення цієї експозиції, в якій кожна історія людських почуттів та емоцій записана на фронтovому листі-трикутнику, до якого кріпилася синя хустина, що в часи війни стала символом кохання і вірності.

А наступного року, з нагоди 67-ї річниці визволення м. Золотоноша від німецько-нацистських загарбників, ініційовано акцію з історії українського рушника, внаслідок якої у стінах Золотоніської ЗОШ № 3 з'явилася на світ нова експозиція «Історія родинного рушника», що складається з 50 вишитих іменних рушників, історія кожного з яких представлена у вигляді розповіді про загиблих у роки Другої світової війни, що ведеться від імені їх рідних.

Подібні акції учителями та учнями проводяться постійно, вони є своєрідною візитною карткою школи. Військова тематика, але вже в сучасному контексті, набула свого продовження і в оформленні в 2017 р. тематичної експозиції та стенду «Вам, українські герої, за подвиг слава навіки», що є віддзеркаленням подій Антитерористичної операції на сході України.

В загальноосвітньому закладі організовано роботу гуртка «Моя Черкащина», учасники якого невпинно примножують музейну колекцію Кімнати Слави, в арсеналі якої – спогади ветеранів війни, нагороди, атрибути військового обмундирування: солдатські пілочки, каска, краги, також елементи зброї, фронтovі іменні ложки, різноманітні світлини тощо. В колекції музею є навіть німецька друкарська машинка часів Другої світової війни та шкільний електричний годинник – ці експонати залишилися неушкодженими й перебувають у робочому стані.

Пошуково-краєзнавча діяльність учнів Золотоніської ЗОШ № 3 знаходить своє відображення й у написанні різних видів робіт, що містять елемент науковості: повідомлення, реферати, дослідження з історії рідного краю. Учні школи неодноразово ставали переможцями обласних конкурсів, а їхні наукові розвідки є цікавими та глибокими за змістом. У цьому контексті варто згадати дослідження А. Павленко «Міст через Дніпро» та В. Назарук «Золотоніська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 3: історія через призму двох століть (1820–2020 роки)».

Квінтесенцією пошуково-краєзнавчої роботи вчителів та учнів Золотоніської загальноосвітньої школи № 3, втіленням усіх досягнень та узагальненням досвіду, набутого у цій сфері діяльності, стала книга «Золотоніська школа № 3: 1820–2020». Авторський колектив – а це вчителі школи: А. Павленко, І. Брашно, В. Ворона, В. Конопля, Л. Чанцева – у своєму виданні закумулював та систематизував пошуковий матеріал, що був зібраний упродовж 40 років чотирма поколіннями істориків школи. Джерельною базою для написання книги послужили матеріали шкільного та обласного архівосховищ, Золотоніського краєзнавчого музею імені Михайла Пономаренка, матеріали місцевої преси, спогади вчителів і учнів школи. Варто віддати належне авторам, які рік за роком зуміли відтворити двохсотлітню історію школи, не оминувши щонайменшої деталі, зберігаючи атмосферу кожної конкретної епохи. Важливо, що історія школи представлена читачеві не лише в площині відтворення хронології історичних подій, а й через призму особистісного ви-

міру – через світосприйняття людей, які тут працювали й навчалися, через їхні почуття та емоції, власні оцінки та судження. Тому розділи, що містять біографії вчителів, їхні спогади про школу, також спогади випускників органічно влітаються в загальну концепцію книги. Це видання насичене фотоматеріалами, що ілюструють кожний період життя школи, й для збору яких авторам знадобився також не один рік складної, наполегливої роботи. Вихід книги «Золотоніська школа № 3: 1820–2020», присвяченої 200-літньому ювілею школи, не залишився поза увагою золотоніської громади, адже не кожна школа має таку тривалу й багатогранну історію і, тим більше, не кожний шкільний колектив має серед своїх здобутків настільки ж вагомі та плідні результати багаторічної пошуково-краєзнавчої роботи.

Таким чином, можемо констатувати, що пошуково-краєзнавча робота, продемонстрована на прикладі Золотоніської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 3 Золотоніської міської ради Черкаської області, становить вагому частку діяльності сучасної загальноосвітньої школи. Вона є ефективним засобом громадянського та національно-патріотичного виховання дітей і учнівської молоді, завдяки їй наймолодше покоління українського суспільства має змогу долучитися до витоків історії власного народу через вивчення минулого та сьогодення рідного краю.

-
1. Золотоніська школа № 3: 1820–2020 / І. В. Брахно., В. М. Ворона, В. О. Конопля, Л. Г. Чанцева; під ред. А. Г. Павленко. Київ: Smart Production, 2020. 208 с.
 2. Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Г. Історія української школи і педагогіки. Київ: Знання, 2008. 400 с.
 3. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру. Київ: Наук. світ, 2003. 211 с.

УДК 929(477.46):355.48-057.36АТО(477.63) ''2014/2015''

Світлана КОСЯК,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук
Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

ЧЕРКАЩАНИН ОЛЕКСІЙ ПАНЧЕНКО – ГЕРОЙ АТО

Генетично у кожному українцеві закладено такі якості, як честь, гідність, любов до рідної землі. Підтвердженням цього є мужність героїв нашого часу – воїнів, учасників антитерористичної операції, що проходить на сході нашої держави. Вони є прикладом незламності духу, віри у справедливість і щасливе майбутнє цілісної, суверенної, процвітаючої та щасливої України. Тисячі з них віддали найдорожче – своє життя, відстоюючи територіальну цілісність держави, прагнучи кращого майбутнього для нас усіх.

Сьогодні в Україні йде процес усвідомлення та ствердження українцями своєї унікальності як національної спільноти, пошуки об'єктивних та суб'єктивних особливостей її життєдіяльності та єдності, тобто процес становлення національної самосвідомості. Важливою складовою цього процесу має стати концепт колективної пам'яті. Саме пам'ять про сьогодні, про боротьбу за єдність української держави, про її захисників, усвідомлена і збережена наступними поколіннями, має стати наріжним каменем формування патріотичної свідомості та національної гідності, забезпечення духовної єдності поколінь, формування та розвитку мотивації, спрямованої на підготовку до захисту своєї Батьківщини.

Бойові дії війни на Донбасі розпочалися 12 квітня 2014 р. із захоплення російськими загонами, керованими офіцерами спецслужб РФ, українських міст – Слов'янська, Краматорська і Дружківки, де захопленою у відділках МВС зброєю російські диверсанти озброїли місцевих колаборантів. Штурмові загони російських диверсантів в наступні дні взяли під контроль Горлівку та інші міста Донеччини і Луганщини. 13 квітня 2014 р., у відповідь на вторгнення диверсійних загонів, в.о. президента України Олександр Турчинов оголосив про початок Антитерористичної операції. Перекинуті у район Слов'янська та Краматорська спецпідрозділи СБУ і Збройних сил України прийняли перший бій зранку 13 квітня у Семенівці, передмісті Слов'янська.

14 квітня 2014 р. Рада національної безпеки і оборони України прийняла рішення про необхідність проведення Антитерористичної операції на сході України [1], яку було розпочато 14 квітня того ж року. За словами тодішнього начальника Генерального штабу Збройних сил України (ЗСУ) В. Муженка, «під час першої, другої, навіть третьої хвилі мобілізації ми відправляли людей в зону АТО після короткочасної підготовки, з мінімумом знань, практично необстріляних» [2].

Восени 2014 р. велись активні бойові дії за Донецький аеропорт. Українські військовики утримували старий та новий термінали аеропорту, де опорним пунктом українських сил було селище Піски – через нього захисникам аеропорту поставляли провізію та боєприпаси, через нього здійснювалася ротация бійців. У цьому ж селищі було розгорнуто артилерію вогневої підтримки. Проросійські сили здійснювали систематичні штурми терміналів, займаючи нові позиції, втрачаючи їх та знову готуючи штурми. Внаслідок боїв руйнувалася інфраструктура аеропорту – у грудні 2014 р. значних руйнувань зазнав старий термінал. 13 січня 2015 р. остаточно впала диспетчерська вежа, яку утримували українські бійці. У новому терміналі бої точилися за різні його поверхи – на фінальних етапах битви українські вояки утримували перший поверх, а підвал та верхні поверхи контролювалися бойовиками.

20 січня 2015 р. проросійські сили підірвали новий термінал, бетонні перекриття і стеля у багатьох секціях обвалилися, ховаючи під собою українських захисників. 22 січня 2015 р. вцілілі захисники вийшли з терміналу, проте багато поранених і контужених українських бійців потрапили до полону. Оборона терміналів аеропорту тривала 242 дні. Бої за Донецький аеропорт стали символом незламності та бойового духу українського війська.

Метою цього дослідження є доля одного із захисників Донецького аеропорту, черкащанина – Олексія Панченка.

Народився Олексій Панченко в м. Черкаси у 1974 р. в сім'ї лікаря та вчительки. Вони виховували своїх двох дітей у дусі любові до людей, до родини, до рідної землі. У 1991 р. закінчив середню школу № 4 і в той же рік вступив до омріяного Черкаського пожежно-технічного училища МВС України, яке закінчив у 1994 р. з відзнакою і отримав звання «лейтенант внутрішньої служби». Залишився працювати в Черкаському пожежно-технічному училищі.

У 1995 р. став курсантом Харківського інституту пожежної безпеки. Навчаючись в інституті у 1996 р., отримав звання «старший лейтенант внутрішньої служби». Закінчивши інститут у 1998 р. за спеціальністю «пожежна безпека», отримав призначення до Черкас, де працював у структурі МВС України. У 2001 р. був звільнений у запас у званні капітана внутрішньої служби.

Коли розпочалась антитерористична операція на сході України, Олексій Анатолійович пішов у військкомат з проханням направити на передову (як і його батько, свого часу, добровільно поїхав лікарем на ліквідацію наслідків аварії на Чорнобильській АЕС). Йому відмовили і вперше, і вдруге. І лише у третю хвилю мобілізації домігся свого – і добровольцем пішов у Збройні Сили України. 22 серпня 2014 р. Олексій Панченко був добровільно мобілізованим рядовим до 95-ї аеромобільної бригади 90-го окремого аеромобільного батальйону Збройних сил України.

Після декількох місяців навчання у Житомирському військовому центрі підрозділ, у якому служив Олексій Панченко, було відправлено на передову в район Донецького аеропорту. Ситуація в зоні бойових дій зберігалася складною і напруженою: постійні обстріли, атаки з боку сепаратистів та військових найманців. Нашим бійцям доводилося досить часто у морози ночувати просто неба, їсти мерзлу тушонку, пити, по краплях, замерзлу воду. Проте вони залишались сильними духом, мужніми і незламними. Як розповідали пізніше його побратими, Олексія поважали у взводі. Він був цікавою, ерудованою людиною, до того ж, мав добре, чуйне серце, щирю душу і завжди намагався допомогти тим, хто поруч.

Особливо запеклими були бої в районі Донецького аеропорту наприкінці 2014 – на початку 2015 рр. Підрозділ, в якому служив Олексій Панченко, виконував завдання по забезпеченню воїнів, які тримали оборону в будівлі терміналу аеропорту, боєприпасами, провізією та здійсненню ротації бійців.

19 січня 2015 р. Олексій Панченко разом зі своїми побратимами проривалися на МТЛБ на допомогу до «кіборгів». Розпочався жорстокий перехресний бій. У тому бою був смертельно поранений Олексій Анатолійович.

22 січня 2015 р. до Черкаського Будинку рад прийшли сотні мешканців міста попрощатися з легендарним «кіборгом» – Олексієм Анатолійовичем Панченком і провести його в останню путь. Молоді хлопці і дівчата, взявшись за руки і ставши на одне коліно, створили живий коридор Герою. У почесній варті стояли офіцери і курсанти Черкаського інституту пожежної безпеки та бойові побратими.

Указом Президента України № 311/2015 від 4 червня 2015 р. [3] «за особисту мужність і високий професіоналізм, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі» його було нагороджено орденом «За мужність» [4] III ступеня (посмертно).

16 січня в Україні відзначається День пам'яті захисників Донецького аеропорту, який було встановлено за ініціативою українських воїнів, що боронили цей стратегічний об'єкт. Захищаючи Донецький аеропорт, загинули понад 200 українських військових, поранені понад 500. Багатьох із них відзначено державними нагородами, частину – посмертно. За стійкість, безстрашність і непереможність українських захисників Донецького аеропорту назвали «кіборгами», а форпост українських кіборгів став символом української мужності, оплотом українського духу.

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»: Указ Президента України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/405-2014>
2. Інтерв'ю В. Муженка для ТБ каналу 1+1 від 30.08.2015. URL: <http://int.1plus1.ua/news/2015-08-30>
3. Про відзначення державними нагородами України: Указ Президента України від 4 червня 2015 року. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/311-2015>
4. Про державні нагороди України: Закон України від 16.03.2000. *Верховна Рада України*. Офіц. вид. Київ: Парлам. вид-во, 2000. № 21. Ст. 162.

УДК 908:[378:61](477.46)

Тетяна СИТНИК,
*доктор педагогічних наук,
завідувач кафедри гуманітарних дисциплін
Черкаської медичної академії*

ПІДГОТОВКА МЕДСЕСТЕР У ЧЕРКАСЬКІЙ МЕДИЧНІЙ АКАДЕМІЇ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.

Підготовка медичних сестер є особливим напрямом медичної освіти. Фахова підготовка медичних сестер зазнала докорінних змін у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. Ці зміни пов'язані як з наближенням вищої освіти України до світових і європейських стандартів, так і з нагальними потребами розвитку сфери охорони здоров'я в країні. У 90-і рр. ХХ ст. перед системою освіти незалежної України постало завдання інтеграції до світового освітнього простору. Однією з нагальних проблем був перегляд стандартів і форм організації підготовки медичних сестер. Без таких змін неможливо було вивести на новий рівень систему охорони здоров'я в Україні.

Зазначимо, що реформування медсестринської освіти почалося в Україні вже в 90-і рр. ХХ ст. У 1993 р. було затверджено Програму розвитку медсестринської освіти в Україні на період 1993–2002 рр. Згідно з нею впроваджувалася ступенева медсестринська освіта. Вона мала два рівні: на першому рівні одержували фах медичної сестри з терміном підготовки в медичних освітніх закладах I рівня акредитації – 2 роки на базі повної загальної середньої освіти; на другому рівні готували медичних сестер-бакалаврів. Згідно з Програмою медичні училища реорганізували на медичні коледжі. Водночас у навчальних закладах розробляли навчально-методичне забезпечення ступеневої медсестринської освіти українською мовою, створювали систему ліцензування й акредитації навчальних закладів. До змісту освітньо-професійної програми підготовки випускника закладу вищої медичної освіти I–II рівня акредитації, окрім умінь і навичок з догляду та спостереження за хворими, надання невідкладної допомоги, уперше було введено пропаганду медико-гігієнічних знань, профілактику захворювань, формування здорового способу життя в населення, навчання й виховання свідомого ставлення до здоров'я.

Наступний етап розвитку медсестринської освіти в Україні пов'язаний з розробкою і впровадженням «Програми розвитку медсестринства в Україні на 2005–2010 роки». Програма передбачала долучення медсестринської освіти в Україні до принципів Болонського процесу, зокрема розробку й запровадження нових освітніх стандартів і змісту медичної освіти; перехід з дворічної на трирічну програму підготовки медсестер; запровадження однорічної підготовки медсестер-бакалаврів; перегляд професіограми медсестри з перерозподілом функцій між лікарем і медсестрою; створення інститутів медсестринства, сестринських факультетів при університетах; затвердження програми підготовки магістрів за спеціальністю «Сестринська справа». З 2008 р. в Україні запроваджувалася ступенева медсестринська освіта: I рівень – дипломована медична сестра; II рівень – медична сестра-бакалавр; III рівень – магістр медсестринства за спеціальністю «Сестринська справа».

У 2007 р. створено комунальний вищий навчальний заклад – Житомирський інститут медсестринства. Тут уперше в Україні було здійснено перехід від медичної моделі підготовки фахівців до медсестринської ступеневої моделі від молодшого спеціаліста до магістра. Крім Житомира, магістрів сестринської справи почали готувати інститут медсестринства Тернопільського державного медичного університету ім. І. Я. Горбачевського, Львівський інститут медсестринства і лабораторної діагностики ім. А. Крупинського, Буковинський державний медичний університет, Харківський національний медичний університет.

Готувати медичних сестер-магістрів отримали право й медичні академії, як, наприклад, Дніпровська й Черкаська медичні академії. Динаміку позитивних змін у системі вищої медичної освіти продемонструємо на прикладі історії розвитку Черкаської медичної академії. Спочатку медичних сестер готував створений ще 1930 р. медичний технікум фельдшерсько-акушерського профілю, потім він протягом другої половини ХХ ст. перейменовувався на медсестринську школу, медичне училище. У 1993 р. училище першим в Україні роз-

почало підготовку медичних сестер із вищою освітою – бакалаврів медицини. У зв'язку з цим Черкаське медичне училище було перейменовано у медичний коледж (1998 р.). З 2004 р. відбулося розширення мережі підготовки медичних працівників, так, базову вищу освіту у начальному закладі почали здобувати фармацевти на фармацевтичному бакалавраті. А у 2005 р. було відкрито відділення післядипломної освіти. У зв'язку з соціальним замовленням на підготовку військових медиків з 2015 р. було поновлено навчання спецфельдшерів для потреб Збройних сил України та інших силових структур, яким займався цей освітній заклад ще в першій половині ХХ ст. У 2016 р. відповідно до рішення Черкаської обласної ради найменування «Черкаський медичний коледж» змінено на «Черкаську медичну академію». У 2017 р. навчальний заклад отримав ліцензії МОН України на підготовку фахівців за рівнем Магістра галузі знань 22 Охорона здоров'я за спеціальностями 223 Медсестринство та 222 Медицина [2, с. 24].

На введення змін впливали такі чинники, як історичні події в Україні, що відбулися протягом досліджуваного періоду (перебування у складі Радянського Союзу, Друга світова війна та її наслідки, відбудова всієї інфраструктури вищих медичних закладів, утворення незалежної самостійної Української держави); проведення АТО на Сході країни (підготовка військових фельдшерів); соціальне замовлення суспільства, інтеграція України в європейський та світовий освітні простори (уведення ступеневої освіти) тощо.

До професійних компетенцій випускника магістратури сестринської справи, окрім фахових знань, належать: здатність до організації, управління та контролю діяльності медсестринського персоналу лікувально-профілактичного закладу і викладачів медичного навчального закладу з метою підвищення рівня надання якісної медичної допомоги та підготовки медсестринських кадрів; володіння методологією маркетингу у сфері медичних послуг; здатність створювати в лікувально-профілактичному закладі безпечне лікарняне середовище; здатність до ведення документації, необхідної для ефективного функціонування відповідного закладу; володіння методами діагностики хворих на етапі долікарської допомоги та здійснення медсестринського процесу в лікувально-профілактичному закладі; володіння педагогічними знаннями, необхідними для ефективного навчання майбутніх медичних сестер та підвищення професійного рівня середнього й молодшого медичного персоналу лікувально-профілактичних установ; проведення науково-дослідної роботи в галузі медсестринства з метою подальшого упровадження результатів дослідження в практику догляду за хворими та у процес навчання медсестринських кадрів. Тож підготовка магістрів медсестринської справи відрізняється від нижчих кваліфікаційних рівнів опануванням організаційних та управлінських функцій. Такі складні й відповідальні функції потребують не лише вузькофахових знань, а й певного світогляду, соціальної позиції, навичок керування людьми – все це забезпечує процес навчання медичних сестер на магістерському рівні. Крім цього, магістри медсестринської справи повинні більш глибоко розуміти проблеми загальної й галузевої медицини, ніж фахівці домагістерських рівнів підготовки. Фахівців-магістрів медсест-

ринської справи готують до виконання деяких функцій лікарів, зокрема діагностичної. Ще однією суттєвою відмінністю магістерського рівня є формування на ньому науково-педагогічних компетенцій, здатності до навчальної й науково-дослідної роботи. До освітнього процесу тут належить вивчення педагогіки й основ наукових досліджень, що наближує магістратуру до наступного рівня підготовки – доктора філософії з медсестринства.

У 2014 р. з прийняттям Закону України «Про вищу освіту» додано і четвертий освітній ступінь – підготовку доктора філософії. На думку Н. Лісна-Міських, ця підготовка вимагає від його здобувачів набуття глибоких теоретичних знань і вмінь, необхідних для продукування ідей, що мають теоретичне та практичне значення, розв'язання комплексних проблем у своїй професійній роботі та дослідницько-інноваційної діяльності, вироблення методології для науково-педагогічної діяльності [3, с. 124].

За новими вимогами випускник магістратури може обіймати керівну посаду головної медсестри, медсестри-координатора, заступника головного лікаря з медсестринства. Проте Є. Ніколаєв стверджує, що саме запровадження бакалаврату і магістратури для медичних сестер поки що не є стимулом для випускників освітнього рівня «молодший спеціаліст» для подальшого навчання, оскільки, як вважає автор, законодавчо відсутня вимога для тих, хто обіймає посаду старшої медсестри, головної медсестри, медсестри-координатора, заступника головного лікаря з медсестринства, мати диплом про вищу медичну освіту [4].

Відмінності в різних ступенях підготовки відображуються в системі навчальних дисциплін, які зумовлюються навчальними планами відповідних закладів медсестринської освіти. Порівняно з нижчими кваліфікаційними рівнями, навчанням у магістратурі передбачено вивчення більш фундаментальних, а також нових фахових дисциплін. На відміну від підготовки бакалаврів, які вивчають предмет «Психічне здоров'я», до складу навчальних предметів магістратури залучено «Психологію». «Соціальна медицина» замінюється на «Соціальну медицину і медичну статистику», «Обстеження і оцінка стану здоров'я людини» – на «Медсестринський діагноз», «Клінічне медсестринство у внутрішній медицині, хірургії, педіатрії, професійній патології» – на «Невідкладні стани». Новими навчальними предметами, які з'являються в магістратурі медсестринської справи, є «Правознавство і медичне законодавство», «Педагогіка та методика викладання у вищій школі», «Медична інформатика», «Безпечний лікарняний простір», «Методологія наукової роботи», «Паліативна медицина», «Сімейна медицина».

Перелік нових предметів вказує на фундаменталізацію, підвищення наукового рівня освіти, підготовку до педагогічної та наукової діяльності, керівної роботи з медперсоналом. Викладання таких предметів у магістратурі медсестринської справи виводить підготовку медичних сестер на рівень підготовки лікарів та інших фахівців з вищою медичною освітою.

Викладачі Черкаської медичної академії дбають про те, щоб її випускники уміли обробляти приладову діагностичну інформацію, зчитувати її з томографів, ультразвукових сканерів флюорографів. Сучасна медсестрин-

ська освіта неможлива також без опанування інформаційних технологій, без достатнього знайомства з комп'ютерною технікою, що уможливило обробку значного обсягу медичної інформації. Також у Черкаській медичній академії відбувається процес заміни паперових носіїв інформації на електронні. Майбутніх медсестер готують в академії до роботи з електронними формами документів під час статистичного аналізу даних, відстеження стану пацієнта впродовж тривалого періоду, у ході діагностики на основі порівняння поточних даних з раніше накопиченими.

З метою підвищення контролю якості підготовки медичних фахівців з 1998 р. було запроваджено ліцензійний інтегрований іспит для всіх медичних освітніх закладів України, які здійснюють підготовку фахівців за напрямками «Медицина» та «Фармація», у зв'язку з затвердженням наказу МОЗ України від 14.08.1998 р. № 251 «Положення про систему ліцензійних іспитів».

Результати впровадження цього іспиту були враховані в ході розробки організаційно-нормативної і контрольної-аналітичної системи оцінювання якості підготовки майбутніх фахівців у Черкаській медичній академії. У Черкаській медичній академії протягом двох десятиліть практикується впровадження ліцензійного інтегрованого іспиту. Так, з 2003 р. впроваджено «Крок М» для студентів спеціальності «Сестринська справа», з 2011 р. – «Крок Б» зі спеціальності «Сестринська справа», з 2012 р. – «Крок М» для студентів, які навчалися за спеціальностями «Медико-профілактична справа», «Акушерська справа» та «Лікувальна справа». Відповідно до Наказу МОЗ України «Про затвердження Графіка проведення Єдиного державного кваліфікаційного іспиту для здобувачів ступеня вищої освіти магістр та тестових екзаменів ліцензійних інтегрованих іспитів для здобувачів освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліст, бакалавр та молодший спеціаліст галузі знань «22 Охорона здоров'я» у 2020 році» від 02.01.2020 р. № 1 вводиться в Черкаській медичній академії цей іспит і для випускників магістратури [1, с. 51].

Отже, підготовка медичних сестер у Черкаській медичній академії протягом кінця ХХ – початку ХХІ ст. зазнала кардинальних змін у зв'язку з євроінтеграцією України, реформуванням вищої освіти, входженням українського суспільства в загальноєвропейський та світовий освітній простір.

1. Кир'ян Т. І. До питання впровадження ліцензійного інтегрованого іспиту з медицини у закладах вищої освіти України. *Вісник Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького*. 2020. № 2. С. 49–56.
2. Кир'ян Т. І. Становлення та розвиток медсестринської освіти в Україні (90-ті роки ХХ – початок ХХІ ст.). *Вісник Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького*. 2020. № 1. С. 23–28.
3. Лісна-Міськів Н. Є. Загальна характеристика формування професійної компетентності майбутніх фахівців сестринської справи. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Серія: Педагогічні науки*. Херсон, 2016. Вип. 72 (1). С. 122–126.
4. Ніколаєв Є. Система освіти для медичних сестер в Україні. 2019. URL: <https://www.skeptic.in.ua/wp-content/uploads/Nursing-education-in-Ukraine-2019-report.pdf>

Вікторія ГРОН,
*кандидат історичних наук,
викладач історії та англійської мови
Державного навчального закладу «Черкаський професійний ліцей»*

ПРОФТЕХОСВІТА ЧЕРКАЩИНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Ситуація, яка протягом останніх десятиліть послідовно складалася у вітчизняній освітній галузі взагалі та у її професійно-технічному сегменті – зокрема, переконливо засвідчує, що система освіти принципово не існує сама по собі, але є невід’ємною функціональною частиною всієї сукупності суспільних зв’язків конкретного соціуму. Отже, вона не може бути ні «хорошою», ні «поганою», оскільки завжди об’єктивно відображає запити цього самого соціуму, навіть якщо формується стихійно і не відповідає заявам офіційної риторики.

Зазначене зауваження напрочуд виразно ілюструють публікації на тему української профтехосвіти в роки незалежності. Тут можна легко відстежити дві, на перший погляд, взаємовиключні тенденції. По перше, йдеться про висвітлення участі України в різноманітних міжнародних програмах, що передбачають прийняття низки важливих документів з метою перебудови й удосконалення роботи освітніх закладів [1]. Як правило, така інформація подається в оптимістичному ключі, що різко контрастує з іншою тенденцією, зафіксованою у джерелах. Дописувачі фахових видань регулярно звертають увагу на «скорочення мережі та контингенту учнів ПТНЗ» (якщо у 1991 р. налічувалося 1246 закладів професійно-технічної освіти, в яких навчалося 643,4 тис. учнів, то у 2020 р. ці цифри зменшилися до 711 і 246,9 відповідно) [2], згортання «обсягів державного замовлення й фінансування», «неефективну систему професійної орієнтації молоді» тощо [3, 90].

Серед основних факторів, що призводять до подібних негараздів, найчастіше називають застарілі методи управління, надмірну централізацію (спадок радянських часів) та відсутність належної взаємодії навчальних закладів з роботодавцями й профільними науковими установами [3, 90]. В результаті маємо, наприклад, такі дані Державної служби зайнятості по Черкаській області: серед загальної кількості безробітних в регіоні станом на 1 червня 2020 р. частка осіб з професійно-технічною освітою перевищила 38 % [4].

Примітно, що всю відповідальність за прорахунки у плануванні й селекції напрямів професійної підготовки робітничих кадрів автори покладають на самі ПТНЗ, які, мовляв, не враховують потреби місцевих та національного ринків праці [3, 93]. Втім, аналіз наявних вакансій на зазначених ринках змушує (із сумом) констатувати, що найбільш затребуваною в умовах сьогодення професійною групою є некваліфіковані робітники, які погоджуються працювати за мінімальну заробітну плату [4].

Підтвердження наявності латентного дисонансу між деклараціями щодо необхідності підвищувати якість підготовки спеціалістів й об'єктивною реальністю може слугувати також докладне зіставлення системи закладів профтехосвіти області й галузевої структури місцевого господарського комплексу. Так, серед 400 промислових підприємств регіону в трійку лідерів за обсягами реалізації продукції входять ПрАТ «Азот», ТОВ «Юрія-ФАРМ» та ПрАТ «Черкаський шовковий комбінат».

Як зазначено на сайті компанії, Приватне акціонерне товариство «Азот» є одним із лідерів хімічної галузі України. Однак жоден професійний ліцей міста чи області не задіяний у підготовці спеціалізованих робітничих кадрів для хімічної промисловості. ПТУ № 8, що колись готувало кваліфікованих робітників для ЧШК, «Азоту» а також для вже давно не існуючого об'єднання «Хімволокно», у 2009 р. було ліквідоване, а точніше, приєднане до Черкаського вищого професійного училища ім. Г. Ф. Короленка, яке саме нещодавно перетворилося на філіал «Багатопрофільного регіонального центру професійної освіти» (Мокра Калигірка).

Аналогічна ситуація склалася у Смілі. У місті розташований один із найбільших залізничних вузлів країни – станція ім. Т. Шевченка. У далекому 1922 р. на базі Смілянського паровозоремонтного заводу тут було створено школу робітничої молоді – майбутнє ПТУ № 4. В училищі готували спеціалістів для залізничного транспорту та ремонту рухомого складу: ковалів, токарів, помічників машиніста, оглядачів-ремонтників вагонів. 1 вересня 1997 р. ПТУ № 4 стало частиною державного навчального закладу «Смілянський центр підготовки і перепідготовки робітничих кадрів». Ковалів, токарів, помічників машиніста, оглядачів-ремонтників вагонів у Смілі (та й ніде в області) більше не готують.

Чому так відбувається? Можливо тому, що вже досить тривалий час суспільне життя нашої країни будується на принципах державного невтручання й невідповідальності на тлі повсюдного запровадження ринкових відносин, конкуренції, вільного підприємництва (які мають все відрегулювати «невидимою рукою»). У цьому зв'язку, нарешті, варто спростувати не в міру оптимістичні заяви спікерів від профтехосвіти про безумовну кореляцію конкурентоспроможності з високою кваліфікацією. Частково це так: на підприємствах дійсно потрібні досвідчені й грамотні спеціалісти, але значно більше, ніж кваліфікація, власників підприємств цікавить вартість робочої сили – у сенсі: чим дешевше, тим краще.

Американський економіст і футуролог Мартін Форд у фундаментальному дослідженні «Пришестя роботів» дійшов цікавого висновку щодо наслідків науково-технічного прогресу для ринку праці. Починаючи з 1973 р., кожна економічна криза призводила до скорочення робочих місць у секторі високих заробітних плат, збільшуючи, натомість, потребу у некваліфікованих робітниках [5]. Мабуть тому ПрАТ «Азот» і вузлова станція ім. Т. Шевченка можуть спокійно обходитися без профільних ПТНЗ.

Не маючи можливості окремо зупинитися на загальних причинах посилення диференціації доходів громадян, а також на проблемі «будували ринок освітніх послуг – отримали ринок дипломів», все ж таки спробуємо дослідити, як ринкові відносини впливають на життя професійно-технічної освіти області й країни. З цією метою згадаємо про закон попиту і пропозиції, що змушує навчальні заклади орієнтуватися не на абстрактні виклади чиновників і науковців, а на конкретних абітурієнтів, що бажають опанувати ту чи іншу професію.

За інформацією Державної служби статистики, частка сільськогосподарської продукції у загальній структурі ВВП України продовжує неухильно зростати. Отже, не дивно, що серед професійних ліцеїв Черкащини переважають учбові осередки з аграрним ухилом [6]. Водночас, оскільки основну частку аграрного експорту становить продукція рослинного походження – пшениця, кукурудза, ячмінь, соєві боби [7], – однією з найпопулярніших робітничих професій у регіоні є професія тракториста.

За звісною інерцією деяку актуальність зберігає сфера послуг: перукарі, швачки, закрійники, офіціанти, бармени, кухарі, кондитери тощо. Проте значно охочіше батьки підлітків направляють своїх дітей навчатися водіння, ремонту колісних транспортних засобів і зварювання. Секрет розподілу пріоритетів простий: такі навички дають можливість якнайшвидше знайти роботу за кордоном.

Перед тим як зробити належні висновки й узагальнення щодо перспектив середньої професійної освіти в області й державі, вважаємо за доцільне звернути увагу на один із пунктів Лісабонської стратегії (схваленої Радою Європи у березні 2000 р.). Там, зокрема, рекомендувалося «кількість молодих людей віком від 18 до 24 років із загальною середньою освітою зменшити до 2010 року наполовину» [1, 30]. Звичайно, дехто може заперечити, що то була справа «давно минулих днів». До того ж, у тексті давалося роз'яснення, що йшлося виключно про збільшення кількості молодих людей, які мали б здобути професію в системі професійної освіти й навчання [1, 30]. Однак погодьтеся, думка про скорочення кількості носіїв загальної середньої освіти має насторожити вдумливого читача.

Отож, спираючись на викладені щойно міркування та враховуючи динаміку суспільних трансформацій в Україні і в світі, маємо підстави стверджувати, що перед вітчизняною (у тому числі й місцевою) професійно-технічною освітою стоїть наразі альтернатива з двох варіантів майбутнього. Перший, найбільш вірогідний, передбачає, з одного боку, подальше дроблення виробничих процесів на елементарні операції (та остаточне виведення сектору високої доданої вартості за межі країни), з другого – перетворення професійно-технічних навчальних закладів на центри сертифікації окремих компетентностей. Другий варіант полягає у використанні освіти взагалі й професійно-технічної зокрема як драйвера економічного прориву шляхом масової підготовки спеціалістів із системним технічним мисленням. Оскільки у цьому випадку розмова не йтиме про безпосередній комерційний зиск,

основну роль у здійсненні доленосного вибору має взяти на себе держава. Держава – не як «набір юридичних сервісів», а як суб'єкт суспільного життя, що користується суверенним правом та несе відповідальність перед власним народом згідно з чинним законодавством.

1. Ничкало Н. Г. Трансформація професійно-технічної освіти України. Київ: Педагогічна думка, 2008. 200 с.
2. Заклади професійної (професійно-технічної) освіти (за даними Міністерства освіти і науки України). URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/ptu_u.html
3. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України; [редкол.: В. Г. Кремінь (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)]; за заг. ред. В. Г. Креміня. Київ: Педагогічна думка, 2016. 448 с.
4. Стан ринку праці Черкащини. URL: <https://chk.dcz.gov.ua/node/7161>
5. Форд М. Пришестя роботів. Техніка і загроза майбутнього безробіття. Київ: Наш формат, 2016. 400 с.
6. Реєстр суб'єктів освітньої діяльності. Заклади професійної (професійно-технічної) освіти. Черкаська область. URL: <https://registry.edbo.gov.ua/prof/71/>
7. Основні показники зовнішньої торгівлі України. URL: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/zovnishni_rinki/osnovni_pokazniki_zovnishnoi_torgivli_ukraini

УДК 908:796.034](477.46)''1991/2021''

Богдан КУЛИНИЧ,

*аспірант кафедри історії і культури України
та спеціальних історичних дисциплін
Університету Григорія Сковороди у Переяславі*

ПАРАЛІМПІЙСЬКИЙ СПОРТ ЧЕРКАЩИНИ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Ще у Стародавній Греції фізичні вправи застосовували у процесі реабілітації і відновлення для воїнів та людей з певними недугами і відхиленнями. На сьогодні проблема відновлення воїнів для України є як ніколи актуальною та необхідною. Прийнято вважати, що у процесі реабілітації головним чинником для швидкого відновлення є саме психоемоційний стан людини. А саме спорт та фізичні вправи є одним із найшвидших шляхів для досягнення позитивного психоемоційного стану організму.

Про діяльність КП «Регіональний центр з фізичної культури і спорту інвалідів «Інваспорт» та паролімпійський рух на Черкащині досліджень не проводили, окрім деяких окремих газетних публікацій про виступи та досягнення спортсменів-паралімпійців Черкащини та їх тренерів. В опублікованих працях більшість дослідників розглядають проблему здебільшого в літературознавчому контексті, залишаючи поза увагою її суспільно-політичну, історичну та соціа-

льно важливу складову для розбудови успішної та розвиненої країни, для популяризації нашої держави у світі. Саме тому ця тема є цікавим об'єктом дослідження й актуальною темою, що потребує вивчення, аналізу та дослідження.

Метою цієї публікації є вивчення процесу створення і діяльності КП «Регіональний центр з фізичної культури і спорту інвалідів «Інваспорт» Черкаської обласної ради» та висвітлення виступів спортсменів Черкащини в Паралімпійських іграх у складі Національної паралімпійської збірної команди України за роки незалежності.

Сучасна історіографія торкається лише окремих аспектів паралімпійського руху на Черкащині за часів незалежної України. Наявні праці лише окреслюють можливі напрями паралімпійського руху і не дають цілісного й об'єктивного бачення проблем розвитку і покращення виступів спортсменів-паралімпійців Черкащини [1; 10].

Формування спортивного руху людей з інвалідністю в Україні бере свій початок з 1989 р. Саме в цей час почали створюватися фізкультурно-спортивні та оздоровчі клуби людей з інвалідністю. Надалі ці громадські об'єднання стали основою для створення національних федерацій спорту людей з інвалідністю з різними видами уражень опорно-рухового апарату, порушеннями зору, слуху та інтелекту. У квітні 1992 р. ці чотири федерації об'єдналися у Національний комітет спорту інвалідів України, що на сучасному етапі представляє Україну у міжнародному паралімпійському русі, виконуючи функції Національного паралімпійського комітету, а також сприяє участі українських спортсменів у Дефлімпійських іграх. Громадськість людей з інвалідністю активно боролася за визнання соціальної значущості фізкультурно-спортивного руху та необхідності відповідної державної підтримки. Стрімкий злет масового спорту людей з інвалідністю відбувся, коли в Україні було започатковано діяльність унікальної, і поки що єдиної в світі державної системи управління фізичною культурою і спортом людей з інвалідністю. У 1993 р. рішенням Уряду України було створено Український центр з фізичної культури і спорту осіб з інвалідністю «Інваспорт» та 27 регіональних центрів «Інваспорт» [9].

Паралімпійським рухом на Черкащині опікується, з квітня 1993 р., Черкаський обласний центр «Інваспорт» [2], який у 2012 р. було перейменовано на КП «Регіональний центр з фізичної культури і спорту інвалідів «Інваспорт» Черкаської обласної ради». Метою центру є реабілітація людей з порушеннями зору, слуху, ураженням опорно-рухового апарату і відхиленнями розумового розвитку засобами фізичної культури та спорту. В 1999 р. при центрі створено обласну дитячо-юнацьку спортивну школу для людей з інвалідністю, яка має відділення з легкої атлетики, кульової стрільби, футболу, плавання, голболу і пауерліфтингу [2].

Вже наступного року після створення Обласного центру «Інваспорт» завдяки наполегливій праці всього колективу, перших тренерів-викладачів В'ячеслава Кудрявцева, Володимира Капаруліна і Олександра Бойка спортсмени області завоювали свої перші нагороди. Пишається центр своїми вете-

ранами, першими призерами обласних та всеукраїнських змагань: Микола Баландін, Олександр Кобець, Василь Ковальчук, Борис Баркар, Микола Кобилка, Борис Герда, Ігор Ткаченко, Алла Зубко, Наталія Кузнець, Наталія Герда. Першим міжнародну нагороду в Черкаську область привіз Антон Скачков у 1998 р., виборовши бронзову медаль у стрибках у довжину на чемпіонаті світу з легкої атлетики в м. Бірмінгем (Великобританія). Однак на цьому не зупинився і став одним із найуспішніших спортсменів області. А нині, закінчивши спортивну кар'єру, працює в ДЮСШ «Інваспорт» передаючи всі свої вміння і знання підростаючому поколінню [2].

Чимало спортсменів-паралімпійців, уродженців Черкаської області, брали участь у Паралімпійських іграх за часів незалежної України. Спортсмени-черкащани були представлені в різних видах спорту: легка атлетика, футбол, кульова стрільба, веслування на байдарках, голбол, біатлон.

Найвидатнішими представниками Черкащини в паралімпійському спорті є:

Скачков Антон Олександрович – заслужений майстер спорту України. Дворазовий срібний призер XI Паралімпійських ігор 2000 р. (Австралія) з легкої атлетики. Дворазовий чемпіон XII Паралімпійських ігор 2004 р. (Греція) з легкої атлетики. Встановив два рекорди Паралімпійських ігор у стрибках у довжину (2004 р.) [2; 3].

Дрига Олександр Вікторович – заслужений майстер спорту України. Дворазовий чемпіон (400 м, 800 м), срібний (1500 м) та дворазово бронзовий призер (4x100 м, 4x400 м) XII Паралімпійських ігор 2004 р. (Греція) з легкої атлетики. Встановив два рекорди Паралімпійських ігор з бігу на 400 та 800 м [2; 3; 4, с. 132–133; 5, с. 56, 92].

Дорошенко Олександр Володимирович – заслужений майстер спорту України. Дворазовий чемпіон (штовхання ядра, метання диску) та бронзовий призер (метання диску) XII Паралімпійських ігор 2004 р. (Греція). Встановив два рекорди Паралімпійських ігор (ядро, спис) [2; 3].

Вовчинський Григорій Васильович – заслужений майстер спорту України. Дворазовий срібний та дворазово бронзовий призер X зимових Паралімпійських ігор 2010 р. (Канада). Чемпіон XI зимових Паралімпійських ігор 2014 р. (Росія) з біатлону. Срібний призер XII Паралімпійських ігор 2018 р. (Південна Корея) з лижних перегонів [2; 3].

Ковальчук Василь Володимирович – заслужений майстер спорту України. Чемпіон та рекордсмен XIV Паралімпійських ігор 2012 р. (Великобританія) з кульової стрільби. Чемпіон та рекордсмен XV Паралімпійських ігор 2016 р. (Бразилія) з кульової стрільби [2; 3].

Кулинич Богдан Григорович – майстер спорту України міжнародного класу. Чемпіон XV Паралімпійських ігор 2016 р. (Бразилія) з футболу [2; 3; 6, с. 351; 7, с. 10; 8, с. 2].

Стельмах Андрій Олегович – майстер спорту України міжнародного класу. Бронзовий призер XIV Паралімпійських ігор 2012 р. (Великобританія) з легкої атлетики [2; 3].

Данилюк Роман Тарасович – майстер спорту України міжнародного класу. Бронзовий призер XV Паралімпійських ігор 2016 р. (Бразилія) з легкої атлетики [2; 3].

Отже, за роки Незалежності України КП «Регіональний центр з фізичної культури і спорту інвалідів «Інваспорт» Черкаської обласної ради» виховав велику кількість чемпіонів Паралімпійських ігор, переможців чемпіонатів і кубків Світу та Європи. Брав участь та проводив всеукраїнські й обласні змагання з різних видів спорту. Беззаперечним також залишається те, що значний внесок у формування іміджу України роблять спортсмени-паралімпійці Черкащини за підтримки місцевої та державної політики, яка спрямована на популяризацію паралімпійського руху і дає змогу розвиватися та реалізовувати себе у житті соціально не захищеним верствам населення Черкащини.

1. Бріскін Ю. А. Спорт інвалідів в Параолімпійському русі. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*: зб. наук. пр. / за ред. С. С. Єрмакова. Харків: ХХІІІ, 2000. № 8. С. 24–29.
2. Офіційний сайт КП «Регіональний центр з фізичної культури і спорту інвалідів «Інваспорт» Черкаської обласної ради». URL: <http://invasportcherkasy.in.ua/>
3. Статистичні дані КП «Регіональний центр з фізичної культури і спорту інвалідів «Інваспорт» Черкаської обласної ради».
4. Антоненко Н. В. Олімпійська слава Черкащини. Черкаси: Відлуння-плюс, 2008. С. 132–133.
5. Черненко В. Шлях до здоров'я. Сміла: Блискавиця, 2010. С. 52, 92.
6. Голиш Г. М. Подорож златокраєм. Черкаси: Вертикаль, 2018. С. 351.
7. Лазоренко С. Богдан Кулинич про перемогу на Паралімпійських іграх та «не мрію» грати у воротах. *Нова Доба*. 2017. № 51. С. 10.
8. Славні вихованці Черкаського футболу. *Футбол Черкащини*: бюлетень Федерації футболу Черкас. обл. 2016. С. 2.
9. Офіційний сайт Національного комітету спорту інвалідів України. URL: <http://www.2014.paralympic.org.ua/>
10. Страшевич В. Б. Спорт на Черкащині: енциклопед. довідник. Черкаси: Вертикаль, 2018. С. 229.
11. Бріскін Ю. А. Спорт інвалідів у міжнародному Олімпійському русі. Львів: Край, 2006. С. 37–39.
12. Бріскін Ю. А., Строканов В. В. Параолімпійський спорт: навч. посіб. / за заг. ред. Ю. А. Бріскіна. Львів: Арал, 2001. 141 с.
13. Паралімпійські ігри. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Паралімпійські_ігри
14. Параолімпіада – 2000 – новий крок молодій незалежній державі. Київ: Європа Прінт, 2000. 48 с.
15. Про додаткові заходи щодо розвитку Олімпійського та Параолімпійського руху в Україні: Указ Президента України № 210/97 (06.03.97 р.). *Урядовий кур'єр*. 1997. № 45–46.
16. Про комплексну програму розв'язання проблем інвалідності: Постанова Кабінету Міністрів України. 1992. № 31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/31-92-п>
17. Про підтримку Олімпійського, Параолімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні. № 1954-III (14.09.2000 р.). *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 43. С. 370.
18. Про розвиток та підтримку параолімпійського руху в Україні: Указ Президента України. № 1059/2001 (08.11.2001 р.). *Офіційний вісник України*. 2001. № 46. С. 2040.

Інна КОРОЛЬ,
*здобувач освітньо-наукового рівня вищої освіти
«доктор філософії» за спеціальністю 075 «Маркетинг»
Черкаського державного технологічного університету*

МЕНТАЛЬНА ОСОБЛИВІСТЬ СПРИЙНЯТТЯ ЖИТЕЛЯМИ ЧЕРКАЩИНИ ВІТЧИЗНЯНОГО ПРОДУКТУ

У період економічної нерівнозначності України протягом 2018–2021 рр. відновився попит на вітчизняну продукцію на території Черкащини. На основі цього стало важливим завданням порівняти особливості сприйняття вітчизняного та закордонного продукту на території м. Черкаси.

Сучасний світ – світ блискавичних трансформацій, характеристиками якого є волатильність, невизначеність, складність та непередбаченість бізнес-середовища. Відомо, що стійкі та довгострокові конкурентні переваги формуються переважно на основі нових комбінацій або нових способів використання нематеріальних активів: саме вони дають поштовх розвитку компанії та інноваціям в умовах швидких трансформацій. Одним із таких унікальних активів підприємства стає бренд.

У сучасному світі бренду приділяється все більше уваги: відкриваються брендингові агентства, проводяться дослідження в цій сфері. І це цілком виправдано, тому що основна функція бренду – встановлення емоційного зв'язку між виробником і споживачем [1]. Бренд допомагає людині вибрати із сотні однакових продуктів саме той, який буде найбільше відповідати її очікуванням.

Значний внесок у дослідження аспектів формування брендів зробили такі вчені, як О. Гусева, Ф. Котлер, М. Макашев, О. Мельникова, Т. Примак, А. Демітрієв, Е. Шерегі, І. Шутанов, І. М. Линдстром, І. Бабленков, Вікентьєв, О. Годін та ін.

Механізм взаємовідносин бренду зі споживачем реалізується через споживчі мотиви, які є похідними від потреб, але мають більш деталізований і спрямований характер. Такі взаємовідносини формують зміст бренду через поєднання раціональних і емоційних відносин із брендом, які, у свою чергу, створюють і реалізують поведінкові відносини із брендом [3]. Так, бренд створює міцний зв'язок між споживачем і продуктом, в основі якого лежить певний асоціативний ряд.

У маркетингу виділяють два типи асоціацій: первинні і вторинні. Первинні асоціації є сукупністю образів і уявлень, які пов'язані з брендом безпосередньо (логотип, упаковка товару, ціна і т. ін.). Вторинні асоціації формують емоційну прихильність, вони надовго залишаються у свідомості людини [2].

Асоціації, що виникають у споживача щодо продукту та бренду, об'єднуються в своєрідні зв'язки. Ці зв'язки підтримуються за допомогою системи маркетингових комунікацій – зовнішнього вигляду упаковки, місця розташування, музичного супроводу, аромату, кольору, логотипу, реклами і т. ін.

Проведемо дослідження та порівняємо особливості сприйняття вітчизняних і закордонних брендів жителями Черкаського регіону з різними соціально-демографічними характеристиками, що допоможе зрозуміти, в яких напрямках необхідна робота зі зміни образу вітчизняних брендів, в першу чергу, з метою посилення сили образу вітчизняних брендів і підвищення споживчої лояльності. Для цілей дослідження було обрано українські та закордонні бренди виробників одягу.

Вибірка становила 169 осіб різного віку і соціального статусу, які проживають переважно в Черкасах і Черкаській області. Було враховано такі характеристики вибірки: стать (82 чоловіки, 87 жінок), вік (16–60 років; медіана 24,5 років). Опитування проводилося офлайн та онлайн, з використанням Google Forms.

Під час дослідження було виявлено, що опитані респонденти віддають перевагу закордонним брендам одягу перед українськими. Крім того, вітчизняні бренди мало відомі споживачам, тому близько 12 % респондентів взагалі не надали інформації щодо використання ними українських брендів одягу (не користуються або не знають жодних українських брендів). В результаті дослідження виявлено українські і закордонні бренди, відомі жителям Черкаського регіону: серед українських брендів домінують «мас-маркет» бренди, а серед закордонних – бренди мас-маркет-сегменту та середнього цінового сегменту.

Аналіз даних демонструє, що респонденти значно краще обізнані про закордонні бренди, ніж про вітчизняні, і частіше користуються ними. Кількість згадок закордонних брендів у 7,5 разу перевищує кількість згадок назв вітчизняних брендів. Серед закордонних брендів найпопулярнішими є ZARA, H & M і NIKE, серед українських – Kachorovska, MustHave, Dolcedonna.

Часто українські бренди використовують англійські назви, «маскуючись» таким чином під закордонні бренди.

Для більш детального дослідження українських і закордонних брендів одягу було обрано декілька характеристик брендів, які визначають його якість та впливають на сприйняття брендів жителями Черкаського регіону. До них належать: якість, представленість, довіра, історія, унікальність, персоніфікація.

Результати дослідження показують, що сприйняття жителями Черкаського регіону закордонних брендів одягу за усіма параметрами перевищує сприйняття українських брендів. Особливо відчутна різниця в сприйнятті брендів за параметрами «довіра», «якість» і «персоніфікація», що демонструє основні переваги закордонних брендів виробників одягу перед українськими.

Отримані результати можуть бути використані при побудові бренд-комунікації підприємств – виробників одягу, а також як основа подальшого соціально-психологічного дослідження механізмів сприйняття брендів як об'єктів соціального пізнання.

1. Riley D., Remizova S., Kalafatis N., Singh J. The Differential Impact of Brand Equity on B2B Co-branding. *Journal of Business and Industrial Marketing*. 2012. Vol. 27, Iss. 8. P. 623–663.
2. Котлер Ф., Пфферч В. Бренд-менеджмент в B2B-сфері. Москва: Вершина, 2007.
3. Гусева О. Концепція брендингу. *Рекламні ідеї - YES!* 1998. № 3. С. 6–13.

Лариса ЧЕПУРДА,
*доктор економічних наук, професор,
декан факультету харчових технологій та сфери обслуговування,
професор кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Черкаського державного технологічного університету,
почесний працівник туризму України*

ТУРИСТИЧНІ ШЛЯХИ ТА МАРШРУТИ ЧЕРКАЩИНИ ЯК СКЛАДОВА ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ

Черкащина здавна була відома всій Європі, починаючи з ХІХ ст., завдяки одному продукту – черкаському мармеладу, який являв собою уварене повидло з яблук. На сьогодні основним завданням туроператорів внутрішнього туризму є необхідність створення такого туристичного продукту, тобто туристичного маршруту Черкащиною, який підвищив би туристичну привабливість регіону.

Розглядаючи туристичні шляхи та маршрути Черкащини як складову туристичного продукту, варто зазначити, що маршрут можна визначати по-різному, а саме як:

- визначений шлях;
- накреслену дорогу;
- сукупність точок на одній лінії;
- план проходження;
- рух між об'єктами.

Маршрут можна розглядати також як бренд. Наприклад, за країною походження: всім знайомі швейцарський годинник, шотландський віскі, угорський бограч, французьке вино.

Можна також класифікувати маршрут за регіоном походження. Наприклад, венеціанський карнавал, пиво на Октоберфест, лапландський Санта Клаус, цейлонський чай.

Розглядати маршрути в туризмі можна також за місцем походження. Добре знайомі всім і Стамбульський базар, і селиський сир, і коньяк із Коньяка і віденська кава.

Всі туристичні маршрути орієнтовані на:

- Організації: організовані та неорганізовані;
- Очікування: позитивні, негативні;
- Досвід: новий, повторний, удосконалений;
- Відчуття: фізичні, психологічні;
- Цільову групу: відвідувачі маршруту; особи, що проживають та працюють вздовж маршруту.

Тому, приступаючи до розробки певного маршруту, спочатку будується піраміда маршрутів, яка є запорукою впровадження в регіоні певного виду туризму (див. малюнок). Наприклад, в Європі за остання п'ять років набув популярності апітуризм. На Черкащині є всі можливості для його розвитку. Так, починаючи з 2010 р., в Черкаській області регулярно у вересні почали проводитися медові фестивалі, і черкаський мед, особливо білоакацієвий, став відомий на всю Україну. Це дало можливість створювати та розвивати Медові дома – в Черкасах та Каневі.

Наступним етапом розвитку апітуризму на Черкащині є розробка Медового туристичного шляху Черкащини, яка в березні 2018 р. була представлена на міжнародній туристичній виставці UITT-2018 кафедрою туризму та готельно-ресторанної справи Черкаського державного технологічного університету. Представлений маршрут «Медовий туристичний шлях Черкащини» починався з Канівщини, а закінчувався на Чигиринщині, де туриста знайомили з особливостями утримання українських пасік, розмноження української бджоли, розвитком медового туризму на Черкащині, а також пропонували дегустації таких видів меду, як квітковий, білоакацієвий, гречаний, липовий, рапсовий, соняшниковий і різного роду напої та продукцію з меду.

Тому можна констатувати, що розробка лише одного маршруту надала поштовх розвитку на Черкащині нового й популярного в Європі виду туризму – апітуризму.

Кожний маршрут обов'язково враховує такі *елементи*:

- Люди – звичаї, побут, освіта, навички, уміння, відомі люди регіону;
- Культура – історія, традиції, мова, релігія, мистецтво;
- Економіка – галузі, кластери, освіта, ресурси, природні ресурси;
- Бренди – традиційні продукти, відомі бренди, успішний експорт;
- Туризм – природа, екологія, події, атракції.

Кафедра туризму та готельно-ресторанної справи Черкаського державного технологічного університету є розробником більшості популярних маршрутів та екскурсійних програм Черкащиною, які використовують туроператори внутрішнього туризму, і не тільки Черкаської області. Найпопулярнішими є такі *маршрути*:

- **«Шляхами козацької слави»;**
- **«Тарасів край»;**
- **«Каньйони Черкащини»;**
- **«Кам'янка – край натхнення і кохання»;**
- **«Софіївка – паркове мистецтво Черкащини»;**
- **«Мошни – містечко ратників та майстрів»;**
- **«Монастирі Черкащини»;**
- **«Тіні графського парку».**

Популярними в українського туриста є і туристичні шляхи, які завжди супроводжуються проведенням *кулінарних фестивалів*, такі як:

- «Полуниця смаку»;
- «Медовий шлях»;
- «Мліївська красуня»;
- «Рибний шлях»;
- «На гостинах у куми» (фестиваль сала);
- «Свято обжинок» (фестиваль хліба);
- «Козацький шлях» (фестиваль козацького кулешу).

З метою більшої популяризації Черкащини туристичної необхідно: об'єднати наявні маршрути у регіонах Черкащини для збільшення кількості відвідувачів, виділити маршрути Черкаської області з загального туристичного потоку України, створити умови для підвищення конкурентоспроможності маршрутів регіону Черкаської області на туристичному ринку, сприяти розбудові об'єктів та інфраструктури вздовж маршрутів, проводити тематичні заходи на маршрутах, сприяти розробці нових маршрутів.

Яніна ДІДЕНКО,
*учений секретар Національного
історико-культурного заповідника «Чигирин»*

Олена ТРОЩИНСЬКА,
*молодший науковий співробітник
Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»*

З ДОСВІДУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЄКТУ «СТВОРЕННЯ ІНТЕРАКТИВНОГО ПІШОХІДНОГО ТУРИСТИЧНОГО МАРШРУТУ «ЧИГИРИН. ПРОГУЛЯНКА СТАРИМ МІСТОМ» ЗА ПРОГРАМОЮ МІНІГРАНТІВ ReHERIT

З 2018 по 2021 рр. за фінансового сприяння Європейського Союзу в Україні було реалізовано проєкт ReHERIT. Це проєкт переосмислення, актуалізації та розвитку потенціалу матеріальної та нематеріальної культурної спадщини, її важливості для економічного, туристичного, культурного та освітнього розвитку українських міст як джерела для розвитку громад міст, містечок і селищ України [7].

Серед заходів проєкту було передбачено проведення освітньої частини. Для ефективного управління культурною спадщиною на місцевому рівні в рамках проєкту ReHERIT було проведено кілька тренінгів для фахівців, що працюють зі спадщиною, працівників органів місцевого самоврядування, громадських активістів з низки міст Центральної та Західної України. В освітній програмі проєкту взяла участь учений секретар НІКЗ «Чигирин» Я. Л. Діденко.

Після завершення циклу тренінгів у рамках проєкту було оголошено конкурс мінігрантів «ReHERIT: Спільна відповідальність за спільну спадщину» для 10 міст України, що дало можливість реалізувати окремі невеликі проєкти щодо управління, інтерпретації та залучення спадщини.

Одним із переможців конкурсу став проєкт Благодійного фонду соціального розвитку НІКЗ «Чигирин» «Створення інтерактивного пішохідного туристичного маршруту «Чигирин. Прогулянка старим містом». Проєкт спрямований на актуалізацію культурної спадщини Чигирина, підвищення туристичної привабливості міста, налагодження співпраці влади та громади.

Партнерами проєкту виступили Національний історико-культурний заповідник «Чигирин» та Чигиринська міська рада. Варто зазначити, що одним із основних завдань заявника та партнерів є сприяння у збереженні та популяризації історико-культурної спадщини краю.

Підвищення туристичної привабливості Чигирина пропонувалося досягти шляхом створення сучасного туристичного продукту із застосуванням новітніх технологій – інтерактивного пішохідного туристичного маршруту

(протяжністю близько 2,5 км), який би включав карту-схему та 10 інформаційних стендів у межах історичного центру міста.

На початку реалізації проєкту в Чигирині були відсутні сучасні туристичні продукти, зокрема маршрути для самостійного складання та проходження із застосуванням технології мобільного інтернету.

Через презентацію зображень міста початку ХХ ст. команда проєкту прагнула показати Чигирин, розвиток та культурно-історичний ландшафт якого в цей період формували українці та євреї. (Варто зазначити, що на початку ХХ ст. (1911 р.) кількість жителів Чигирини становила 14 856, з них українців – 10 423 (70 %), євреїв – 4380 (29,5 %)). Новий туристичний маршрут, доступний для самостійного проходження, мав знайомити туристів та гостей міста із життям колишньої гетьманської столиці Чигирини та його мешканців сто років тому.

Основою для створення проєкту стали дослідження науковцями Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» колекції листівок із зображеннями видів Чигирини початку ХХ ст. фотографа-чигиринця, власника магазину фотографічного та книжкового приладдя єврея М. Сквірського з колекції НІКЗ «Чигирин», приватних збірок, архівів.

Було передбачено, що маршрут включатиме інформаційні стенди, які міститимуть зображення листівок М. Сквірського, інформацію про пам'ятки і об'єкти (збережені чи незбережені), QR-коди (на базі платформи izi.travel) із додатковими зображеннями, аудіофайлами та матеріалами українською і англійською мовами. Стенди мали бути розміщені на місцях, з яких були зроблені світлини. Також було заплановано встановити стенд з картою-схемою на початку туристичного маршруту із зазначенням місць розташування інформаційних стендів, туристичних та історичних об'єктів Чигирини. В рамках проєкту було заплановано випуск промоційної продукції.

Завдяки менторській допомозі команди проєкту ReHERIT було зміщено акценти проєкту з висвітлення стану історичних пам'яток міста на показ ролі пам'яток та визначних місць у житті чигиринців – українців та євреїв на початку ХХ ст.

В ході реалізації проєкту співробітниками заповідника були підготовлені фото М. Сквірського з фондової колекції, тексти до інформаційних стендів, для віртуального маршруту, виготовлено промодульовану продукцію (українською та англійською мовами). Підготовлені матеріали були вміщені на інформаційних таблицях стендів і на платформі izi.travel. Окремо були записані аудіофайли (українською мовою) та згенеровані аудіофайли (англійською мовою) для озвучування віртуального маршруту. Таким чином, маршрут став доступним і для людей із вадами зору – користувачів мобільних пристроїв. Крім того, віртуальний маршрут дав можливість отримати «нових відвідувачів», які могли «відвідати Чигирин» та скористатись маршрутом, навіть не виходячи з власного будинку, що було особливо значимо в умовах карантинних обмежень.

Основною платформою для комунікації по проекту було обрано соціальну мережу Фейсбук. На початку квітня 2020 р. було створено офіційну сторінку проекту – «Чигирин. Прогулянка старим містом» [5]. Хоча проектною заявкою було передбачено підготовку лише 10 дописів щодо ходу реалізації проекту, ситуація із карантинном та велика зацікавленість читачів спонукали команду до думки про необхідність збільшення кількості дописів, щоденної їх підготовки та публікації. Це надало проекту риси просвітницького – спрямованого на підвищення рівня знань громади про життя міста на початку ХХ ст. Тож під час реалізації проекту було підготовлено та опубліковано 110 дописів. Вони були присвячені пам'яткам та об'єктам, зображеним на листівках, Міхаелю Сквірському, цікавим фактам та подіям з історії міста початку ХХ ст., відомим українцям та іноземцям, що відвідували місто на початку ХХ ст., їх подорожнім нотаткам та спогадам, відомим чигиринцям. Окремі дописи були присвячені українській та єврейській громадам Чигирин, їх співжиттю – побутовому і культурному. За час реалізації проекту сторінку вподобала 671 особа, відстежували – 720 (при запланованих 200). Загальне охоплення дописів становило 128 841 особу.

Хід реалізації проекту висвітлювався на сайті заповідника, офіційних сторінках заповідника в соціальних мережах. Поширення інформації про проект проводилося через сайт та офіційні сторінки організації-партнера – Чигиринської міської ради.

Медіапартнером проекту стала місцева газета «Чигиринські вісті», де було опубліковано три статті про хід реалізації проекту [1; 2; 3]. Інформацію про проект також було опубліковано у загальнонаціональному виданні «Культура і життя» [4]. Інформація про хід та результати проекту широко висвітлювалась у новинних та культурологічних електронних ЗМІ, телекомпанією UA: Суспільне (Черкаси) та Радіо Культура. На момент завершення проекту загальна кількість медіазгадок про нього становила 32.

В рамках комунікаційної стратегії було підготовлено пресанонс та пресреліз, поширено інформацію про новий туристичний маршрут серед туроператорів міст Черкаси, Київ, Дніпро, Полтава.

19 червня 2020 р. відбулася презентація проекту «Чигирин. Прогулянка старим містом», під час якої було представлено інтерактивний пішохідний туристичний маршрут – 10 інформаційних стендів та стенд із картою-схемою маршруту (встановлені організацією-партнером – Чигиринською міською радою), в межах історичного центру міста, на місцях, з яких були зроблені світлини. До їх переліку увійшли:

- № 1. Вулиця Міліонна;
- № 2. Вид на Замкову гору та Повітову управу;
- № 3. Залізний ряд на Базарній площі;
- № 4. Базарна площа;
- № 5. Черкаська синагога;
- № 6. Софіївський підйом;

- № 7. Софіївська вулиця;
- № 8. Загальний вигляд Чигирина;
- № 9. Каменоломня;
- № 10 Вид на міст через річку Тясмин.

Кожен зі стендів містив зображення Чигирина початку ХХ ст., інформацію про зображену пам'ятку чи об'єкт та QR-код із прикріпленою додатковою інформацією, зображеннями та аудіофайлами. Форма та художнє оформлення стендів були пов'язані з історичним минулим міста в різний час – козацька доба (обриси гори та фортеці, мотиви зброї та клейнодів), єврейські мотиви (свічники).

На базі платформи *izi.travel* було створено онлайн-маршрут «Чигирин. Прогулянка старим містом» із текстами, зображеннями та аудіофайлами. Завдяки цьому, використовуючи мобільні пристрої, чигиринці та гості міста можуть пройти маршрутом чи навіть стати гідом для своїх гостей. Маршрут доступний в українській та англійській версіях [6].

В рамках проєкту також було підготовлено та випущено промопродукцію – набір листівок «Чигирин. Прогулянка старим містом» та інформаційний флаєр. Набір включає 16 листівок із зображеннями важливих для чигиринців місць проведення буднів та свят, основних центрів громадської активності: вулиць, культових споруд – церков, монастиря та синагог, базару, повітової управи, мосту через Тясмин, Замкової гори та ін. Це сучасний варіант листівок початку ХХ ст., які були випущені у фотоательє М. Сквірського. Флаєр містить основну інформацію про проєкт та карту-схему маршруту.

Проєкт «Чигирин. Прогулянка старим містом» став спробою творчого підходу до інтерпретації культурної спадщини, використання музейних предметів – листівок як засобу популяризації історичного ландшафту міста, створення нового туристичного об'єкта. За допомогою новоствореного маршруту та заходів у рамках реалізації проєкту його команда намагалася розповісти про життя колишньої гетьманської столиці та її жителів на початку ХХ ст.

-
1. В партнерстві з Чигиринською міською радою відкрили інтерактивний пішохідний туристичний маршрут. *Чигиринські вісті*. 2020. 26 черв. С. 9.
 2. Діденко Я. Проєкт «Чигирин. «Прогулянка старим містом»». *Чигиринські вісті*. 2020. 10 квіт.
 3. Діденко Я., Трощинська О. Реалізовується проєкт «Чигирин. Прогулянка старим містом». *Чигиринські вісті*. 2020. 22 трав.
 4. Чигирин. Прогулянка старим містом. *Культура і життя*. 2020. 10 лип. С. 3.
 5. Чигирин. Прогулянка старим містом. URL: <https://www.facebook.com/chyhyrynprohulianka/>
 6. Чигирин. Прогулянка старим містом. URL: <https://izi.travel/ru/e202-chyhyryn-walk-through-the-old-town/en>
 7. ReHERIT. Опис проєкту. URL: <https://reherit.org.ua/pro-proekt/>

Яніна ДІДЕНКО,
учений секретар
Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»

ЧИГИРИН В ОПИСАХ УКРАЇНЦІВ-ДІАСПОРЯН

Статтю присвячено відвідуванню Чигиринщини на початку 90-х рр. ХХ ст. літературознавцем О. Кравченюком. Його подорожні нотатки, опубліковані у часописі «Свобода», містять цікаві свідчення про стан пам'яток культурної спадщини краю в перші роки незалежності України.

Зі здобуттям Україною незалежності зріс інтерес до культурної спадщини Черкащини не лише серед жителів країни, а й серед українців діаспори.

У 1992 р. Чигиринщину відвідав відомий діаспорянин – літературознавець Осип Володимирович Кравченюк [2, 2]. Уродженець Тернополя О. Кравченюк – дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка, член об'єднання українських письменників в екзилі «Слово», д-р філософії, професор, дослідник англо- та німецькомовної шевченкіани, франкіани [1]. Опис Кравченюка – виразне свідчення стану пам'яток краю на початку 90-х рр. ХХ ст. на початковому етапі діяльності Чигиринського державного історико-культурного заповідника (згодом – Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»).

Поїздка Кравченюка із дружиною в Україну відбувалася після 48-річної перерви, в першу чергу, з метою участі у з'їзді колишніх гімназистів Тернополя (17–19 серпня 1992 р.). В Україні мандрівники побували у Львові – оглянули музеї та побували у низці визначних місць – Шевченків Гай, Високий замок, Стрийський парк, Личаківський цвинтар. У Тернополі зустрілися із рідними та друзями.

Після цього подружжя мало їхати на Наддніпрянщину, звідки із Києва відлітати до США [2, 2]. Після переїзду потягом на Черкащину, до Шполи, мандрівники, подорожуючи із приятелем машиною, оглянули шевченківські місця – Моринці, Кирилівку, Будище [3, 2] і переїхали до Черкас. Звідси рушили на Чигирин. У Чигирині відвідали місце, де нині знаходиться новозбудована церква Петра і Павла – в часи перебування Кравченюка тут розташовувався пам'ятний знак на честь резиденції Б. Хмельницького в Чигирині. Звідси горою піднялися до пам'ятника Б. Хмельницькому, оглянули його та колишні каменоломні. Після Богданової гори рушили до Суботова.

Вважаємо за потрібне навести опис подорожі в частині, що має відношення до Чигиринщини: «рушили у дальшу дорогу на Чигирин. Погода була прекрасна, а чудові околиці й думка, що невдовзі будемо в цьому славному місті, не могли не збільшити нашого напруження. І ось він – Чигирин, ось Богданова гора, неподалік від якої ішов у давнину шлях з Києва до Криму,

яким татари пробиралися часто на Україну. Чигиринська чи Богданова гора була здавна неприступною фортецею, і сюди Хмельницький стягав для оборони своєї столиці гармати з Кодака та інших укріплень. У підніжжя гори бачимо дуже понижені сходи, що вели до Богданової резиденції, до якої навідувались колись посольства з Польщі, Туреччини, Швеції, Італії, Австрії, Англії та інших країн. А тепер? Тепер там тільки меморіальна плита нагадує, що на цьому місці під час визвольної війни українського народу проти польсько-шляхетських загарбників 1648–1654 рр. була резиденція гетьмана України Богдана Хмельницького. «Побуваючи в резиденції 1843 року, Тарас Шевченко намалював «Дари в Чигирині 1649 року», а два роки пізніше два краєвиди: «Чигирин з Суботівського шляху» та «Чигиринський дівочий монастир». Уже тоді Чигирин нічим не нагадував славної гетьманської столиці, а був справжнім селом з кількома церквами, вузькими вулицями і маленькими хатками під солом'яними стріхами. Ось чому, під впливом побаченого, Шевченко був переконаний, що коли б гетьмани встали і подивились на Чигирин, що його вони будували і де вони панували, вони заплакали б тяжко, бо не пізнали б «козацької слави убогих руїн». Свята слава про то місто, – пише Шевченко, – «як пилина лине, за вітрами холодними в хмарі пропадає» і про нього, старця малосилого, «ніхто й слова не промовить, ніхто не покаже, де ти стояв, чого стояв... і на сміх не скаже». Не знаючи, що з іншого боку Чигиринської гори є добрі сходи, ми спиналися, мов альпіністи, крізь густо зарослий кущами ліс до її вершка. По чималих зусиллях дійшли туди і стали перед імпозантним пам'ятником Богданові Хмельницькому, побудованому 1967 року. Ген високо стоїть славний гетьман з булавою у піднятій частині пам'ятника, навколо свого вождя, гуртуються численні козаки і селяни. Неподалік є кам'яна фігура з двораменним хрестом і з написом російською мовою: «На згадку про військового старшину Юрія Богуна й Іллю Сутигу, відданих мученицькій смерті поляками, які облягали місто 1597 р., що їх відбив та знищив гетьман Наливайко». Біля фігури, на кам'яній огорожі, сидить старший чоловік, мабуть причетний до охорони пам'ятника Хмельницькому. Спитавши нас, хто ми і звідкіль, він показав нам велику скелю, що була колись на вершку Чигиринської гори, а тепер є дещо нижче. Згідно з переказом, отаборені там і оточені турками і татарами козаки були вже чотири дні без води. У цей критичний час зірвалася буря, грім ударив у скелю, розбив її і з неї появилася вода. Це чудо врятувало козаків і відігнало їхніх ворогів. Відтоді сюди приходили люди напитись цієї цілющої води. Пізніше скелю засипали, хоч у тому місці по сьогоднішній день тече вода.

Чотирнадцять кілометрів від Чигирини лежить його побратим, Суботів, в давнину хутір Богданового батька, Михайла Хмеля. Як раніше поблизу Чигирини, так і тепер! Наближаючись до Суботова, ми не могли не пригадувати собі завчених ще в гімназійні роки, присвячених тим місцевостям Шевченкових поем. Це звідсіль Богдан Хмельницький керував збройними силами України, тут він підписував універсали до народу, тут побував 1843 і 1845 рр.

Тарас Шевченко і в цьому останньому році намалював Богданову церкву, кам'яні хрести і будинок Хмельницького. Не без емоцій зреагували ми на напис на кам'яній плиті «Суботів» при в'їзді у село. Ось перед нами «стоїть в селі Суботові на горі високій домовина України широка, глибока. Ото церква Богданова...». Біля неї дзвіниця і три хрести. У час нашого приїзду церква св. Іллі закрита, але незабаром з'явився ключник і відчинив її. Так ми опинилися у святині, де Богдан молився, «щоб москаль добром і лихом з козаком ділився» і де його поховано 27 липня 1657 року. В останні роки її перемінили в музей Богдана Хмельницького. Як цей музей виглядав ще донедавна, можна собі тільки уявити, бо ж писав Шевченко, «москалики, що зустріли, то все очухрали» і лиш образ голови св. Івана Хрестителя на стелі захристії залишився єдиною непограбованою пам'яткою з давніх часів [4, 2].

По правій стороні церкви велика нагробна плита з написом: «Тут похований в 1657 році великий син українського народу, видатний державний діяч і полководець Богдан Хмельницький», внизу сказано, що цю плиту споруджено 1954 року «на відзначення 300-річчя возз'єднання України з Росією». Відомо, що справа тлінних останків гетьмана дотепер нез'ясована. Георгій Кониський твердив, що польський коронний гетьман, Стефан Чарнецький, не здобувши Чигирин, спалив зі злості тіла Богдана і його сина Тиміша, а теперішній ключник церкви сказав нам, що ченці сховали їх перед поляками і вони є десь у стіні. Під сучасну пору церква св. Іллі має свого священика, її і дзвіницю побілили, а всередині почали її реставрувати. Тут є вже недокінчений ще іконостас, престіл, тетрапод, пульт-проповідниця, хрести, свічники, а на стінах прикрашені вишивками ікони і образи. Сумом була нав'яна наша розмова з ключником церкви про її славу минувшину і нам ясніше стало, чому поет писав, що цю «церкву домовину нема кому полагодить». Але «з журбою радість обнялась». Церква не розвалилась, знайшлися люди, які опікуються нею і роблять усе, щоб привернути їй давню красу і славу та нарешті сповнилися пророчі слова Тараса про те, що «з-під неї встане Україна і розвіє тьму неволі». Україна встала, і ми маємо надію, що з цим також Богданова церква підійметься з довгого забуття і занедбання та разом з пам'ятними трьома хрестами і дзвіницею стане місцем прощ для цілого українського народу. З такими почуваннями ми верталися з Чигирин до Черкас» (останні слова дійсно виявилися пророчими. Варто згадати «Холодноярську прощу» – прим. автора) [5, 2].

З Чигиринщини мандрівники повернулися до Черкас, звідки поїхали до Канева – на могилу Тараса Шевченка; по поверненню до Черкас – переїхали до Києва. Огляд визначних місць столиці став завершенням мандрівки.

Під час поїздки найбільше вразила мандрівників саме Черкащина, вона ж і переконала в тому, що складнощі, які стояли перед незалежною Україною – подоланні: «вершком нашої подорожі ми вважаємо відвідини Черкащини – «Шевченкового краю». Ми дуже щасливі, що могли ходити стежками Тараса Шевченка й Богдана Хмельницького, бо це дуже збагатило нас духовно й допомогло нам краще зрозуміти творчість нашого національного поета, а зок-

рема ті його поеми, в яких мовиться про його дитинство, про події з нашої історії та про людей, які її творили. Свідомі багатьох труднощів, перед якими стоїть Україна, ми залишали її з оптимізмом і твердо віримо, що вона переборе всі перешкоди та закріпить свою самостійність» [5, 6].

1. Кравченко Осип Володимирович. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=2582
2. Кравченко О. Стежками Т. Шевченка і Б. Хмельницького. *Свобода*. 1993. 13 січ. С. 2. URL: <http://www.svoboda-news.com/archiv/pdf/1993/Svoboda-1993-007.pdf>
3. Кравченко О. Стежками Т. Шевченка і Б. Хмельницького. *Свобода*. 1993. 14 січ. С. 2. URL: <http://www.svoboda-news.com/archiv/pdf/1993/Svoboda-1993-008.pdf>
4. Кравченко О. Стежками Т. Шевченка і Б. Хмельницького. *Свобода*. 1993. 15 січ. С. 2. URL: <http://www.svoboda-news.com/archiv/pdf/1993/Svoboda-1993-009.pdf>
5. Кравченко О. Стежками Т. Шевченка і Б. Хмельницького. *Свобода*. 1993. 16 січ. С. 2, 6. URL: <http://www.svoboda-news.com/archiv/pdf/1993/Svoboda-1993-010.pdf>

УДК 908:725.94](477.46-21Чигирин)

Алла ПЕРЕПЕЛИЦЯ,
молодший науковий співробітник
Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»

Світлана ПАВЛОВА,
заступник генерального директора
Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»
з наукової роботи

**«ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК НА ЧЕСТЬ ГЕРОЇВ БИТВ
З ПОЛЬСЬКО-ШЛЯХЕТСЬКИМИ Й ТУРЕЦЬКИМИ
ЗАГАРБНИКАМИ (1596–1597, 1677–1678 рр.)»
ТА «СХОДИ ІЗ ПІДПІРНОЮ СТІНКОЮ» –
ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ НАЦІОНАЛЬНОГО
ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА «ЧИГИРИН»**

На червень 2021 р. Національний історико-культурний заповідник «Чигирин» налічує 30 пам'яток культурної спадщини. На комплексній пам'ятці історії ландшафту, архітектури національного значення «Замкова гора» (охоронний номер 230040-Н, постанова 10.10.2012 р.) розміщені пам'ятка історії «Пам'ятний знак на честь героїв битв з польсько-шляхетськими й турецькими загарбниками (1596–1597, 1677–1678 рр.)» та пам'ятка архітектури «Сходи із підпірною стінкою».

Соціально-економічні зміни у Російській імперії на початку ХХ ст. зумовили певні зрушення в галузі освіти та культури, але взагалі культурно-освітній рівень населення Чигиринщини залишався вкрай низьким. У 1901 р.

у м. Чигирин налічувалось 1753 будинки, в яких проживало 10 199 мешканців обох статей. На цей час в місті працювали: бібліотека-читальня, двокласне міське чоловіче училище, таке ж жіноче, три церковно-парафіяльні школи, шість шкіл грамоти та 16 єврейських хедерів [7, 161].

Варто зазначити, що в перші роки ХХ ст. було продовжено роботу над створенням археологічної карти Чигиринського повіту. Після того, як із Чигирини «Въ Императорской археологической комиссії было получено... донесеніе о томъ, что в названномъ городе, на горе, открыты остатки какого-то древнего каменного сооруженіе» [4, 68], дозвіл на розкопки одержав відомий археолог кін. ХІХ – поч. ХХ ст. В. Хвойка. В квітні 1902 р. в історичній частині м. Чигирин археолог, проводячи шурфування, виявив муровану споруду литовської епохи (1320–1569 рр.) [4, 68]. «Надъ этимъ сооруженіемъ навалено земли аршина на 3. Сооруженіе-также каменное, но сводъ его былъ кирпичный; въ нижній части стень заметны следы кирпичной облицовки» [4, 68]. Більше того, В. Хвойка віднайшов крипту церкви Воскресіння Господнього та підмурки будинку гетьмана П. Дорошенка, які розмішувалися на Лучці. Знайдена споруда була з'єднана із системою підземних ходів, що проходили із Замкової гори по історичній частині Чигирин аж до р. Тясмин. Тим паче, що В. Хвойка у своєму звіті спирався на спогади місцевих старожилів. Зокрема, «Среди чигиринскихъ обывателей существуетъ преданіе, что здесь в древности, «еще до турокъ», существовалъ монастырь, съ большими подземными подвалами, въ которые Дорошенко спряталъ свою казну, множество книгъ, бумагъ и проч.» [4, 68].

В цей час у Чигирині був закритий цвинтар на Лучці. Місцина Лучка знаходилась між сучасною вулицею Остапа Вишні та міським стадіоном [9]. Історичні джерела та археологічні знахідки підтверджують, що у ХVІІ ст. біля кожної з церков було кладовище.

Аналізуючи план із «Щоденника» Патріка Гордона 1678 р., справжній і точний іконографічний план міста і замку Чигирини 1677 р. та звіт археолога В. Хвойки, зробимо припущення, що на початку ХХ ст. було виявлено залишки будинку П. Дорошенка, крипту церкви Воскресіння Господа Ісуса Христа та людські поховання на її цвинтарі.

В 1909 р. Чигиринським міським головою став українофіл, підполковник Василь Іванович Подгородецький [12, 194]. Імовірно, що «Чигиринський городський голова» [5, 60] провів заходи щодо перенесення кістяків з Лучки на Замкову гору. Історичні джерела свідчать, що саме він побудував пожежну вежу – каланчу та на цвинтарі Миколаївської церкви, що височіла на Замковій горі у ХVІІ ст., встановив хрест-пам'ятник. Підполковник В. Подгородецький виконував функцію голови міської думи тільки один рік, а вже у 1910 р. ним стає Микола Сафонович Лопата [13, 203]. У 1913 р. нащадок родини Дорошенка історик Дмитро Дорошенко бачив недалеко від каланчі «...кам'яний стовп з написом, що тут убито московського воєводу Івана Ржевського, котрий обороняв Чигирин від турків року 1678» [6, 223–224]. Найімовірніше, стовп був виготовлений у каменоломнях Замкової гори із ка-

меню-пісковіку, його встановили на могилі перепохованих козаків, а в другій половині 10-х рр. ХХ ст. із верхньої частини стовпа майстри випиляли шестикінцевий хрест [16, 249], який потім підняли на постамент, викладений з фрагментів пісковіку. На чавунній плиті, що поряд із постаментом, викарбовано 1912 р. – дату встановлення стовпа. Історик С. Кривенко в статті «Розриті могили» пише, що у 1923 р. хрест-пам'ятник вже стояв на Замковій горі «...в пам'ять забитих козаків, воєводи Ржевського, полковника Коробки та Богуна...» [5, 60].

Звичай ставити хрести в пам'ять про визначні події, які відбулися на певній території, прийшов на Україну-Русь із Візантії [17, 17]. Хрест-пам'ятник було встановлено в честь повішених поляками у 1597 р. козацьких урядників: Юрія Богуна, Ілії Сутиги, Войновича, а також усіх козаків, що загинули під час другого турецького походу (1678 р.), воєводи Івана Ржевського, полковника Якова Коробки. Цю інформацію черпаємо із напису на чавунних меморіальних плитах, які знаходяться на бокових частинах постаменту. На дошці, що по праву сторону, читаємо: «На пам'ять о войсков. старш. Юрій и Ілій Сутигъ, преданных мученической смерти поляками, осаждавшими въ 1597 г. городъ и отбитыми и уничтоженными гетьманомъ Павломъ Наливайко», по ліву сторону: «На память о воеводъ Иванъ Ржевскомъ, полковн. Яковъ Коробкъ и проч. Православныхъ христороуб. воинах, павшихъ въ бою при защитъ Чигирина въ 1678 году отъ нападенія 120 000 турецко-татарской орды». Достовірність подій, що відбулися в м. Чигирин у кінці ХVІ ст., підтверджує «Історія Русів», але її не вважають історичним джерелом, це є політичний трактат, втілений в історичну форму. Польські архівні джерела констатують наявність в кінці ХVІ ст. на Україні козацького гетьмана Семена Наливайка [8, 18]. Отже, урядники Юрій Богун та Ілля Сутига також навряд чи реальні постаті.

Чигиринські походи 1677–1678 рр. широко висвітлюються в багатьох історичних джерелах. Учасник другого турецько-татарського походу 1678 р. інженер-фортифікатор Патрік Гордон у своєму «Щоденнику» конкретизує загибель воєводи Івана Ржевського від вибуху ядра. Полковник Яків Коробка у першоджерелі Патріка Гордона не згадується. Прізвище «Коробка» і нині досить поширене в м. Чигирин. Дослідники подають різну кількість турецько-татарських військ (від 90 до 200 тис.). Історик Дмитро Дорошенко писав: «Турки і татари так розорили Чигирин, що лише спогад про місце залишився. І більше ніколи, ніколи не піднімався він в своїй величі та могутності. Так закінчилась доля столиці Б. Хмельницького. Трагічний кінець боротьби за Чигирин зробив величезне враження на тогочасне українське суспільство. Упадок і зруйнування Чигирина були в його очах немов символом загибелі Правобережної козацької України».

На верхній частині хреста-пам'ятника встановили давній герб міста. Під час коронного сейму у Варшаві 15 жовтня 1592 р. Сигизмунд III видав м. Чигирин новий привілей, який дозволив самоврядування на Магдебурзькому праві. Цією ж грамотою також було затверджено: «печать мисткую герб – три

стріли», яку міщани та їхні нащадки мають використовувати «до одправовання справ містких» [2, 55]. Після ухвалення чотирилітнім сеймом реформаційних законів про міста в Речі Посполитій розпочався прогрес підтвердження давніх міських привілеїв. Такий «диплом» [2, 56] короля Станіслава-Августа встановлено 16 квітня 1792 р. й для Чигирин. У ньому вміщено зображення герба з трьома перехрещеними стрілами, повернутими вістрями вгору. Після остаточного розпаду Речі Посполитої і захоплення Правобережжя Російською імперією м. Чигирин стає у 1795 р. повітовим містом Вознесенського намісництва, а з 1797 р. – повітовим центром Київської губернії. Починаючи із середини ХІХ ст., міський герб доповнили губернським знаком (у синьому полі Архангел Михаїл), що мало вказувати на належність м. Чигирин до Київської губернії. Саме у такому вигляді його затверджено імператорським указом 26 грудня 1852 р. Нижня частина чигиринського герба трактувалася: «у срібленому полі три навхрест положені стріли» [2, 56], колір стріл не зазначено. Цей знак підтверджено указом Сенату від 10 лютого 1853 р.

В честь 400-річчя заснування м. Чигирин, яке відзначали у 1912 р., на північно-східному схилі Замкової гори було збудовано сходи із підпірною стінкою та перилами. У 1913 р. на гору виходили «крутими східцями ... на самий верх» [6, 224], їх налічувалось 208. Донині на підпірній стінці сходів першого маршу знаходиться мурована гранітна плита із написами: «Кам'яні сходи побудовані в 1912 році на 400 років м. Чигирин». Тобто розпочати будівництво сходів міг Василь Подгородецький, а закінчував Микола Лопата, який обіймав посаду міського голови до 1915 р. включно. Після 1909 р. українофіл В. Подгородецький свою службову діяльність в Чигирині не здійснював. Його прізвище не зустрічається ні серед посадовців бюджетних організацій, ані серед депутатів міської думи.

Аналізуючи історичні та архівні джерела, доходимо висновку, що українофіл, підполковник В. Подгородецький та М. Лопата відіграли значну роль у соціально-культурному житті Чигирин.

Із першими зображеннями хреста-пам'ятника та сходів початку ХХ ст. ми знайомимося завдяки поштовим листівкам «Краєвиди Чигиринщини» під № 41 «Юрьевский парад на горь», № 6 «Софиевский подъем» та № 35 «Терещенская», виданими власником магазину фотографічного та книжкового приладдя м. Чигирин М. Сквірським 1911–1914 рр. З напису на листівці під № 6 дізнаємося, що сходи на Замкову гору на початку ХХ ст. міське населення називало Софіївським підйомом. Безперечно, ця назва походить від Софіївської вулиці, на якій розпочинався перший марш новозбудованих сходів. 16 травня 1930 р. Шевченківський окружний виконавчий комітет обов'язковою постановою № 85 вніс у реєстр № 2 «Пам'ятки культури революції та природи» (окружного значення) Замкову гору в Чигирині з постаментом, на якому написано про історичні події та «горожанську» війну, згідно з яким зазначені в цих реєстрах пам'ятки не можуть бути зруйновані, перебудовані або пошкоджені [3, арк. 48]. Стежити за технічним станом пам'яток, тобто проводити ремонт, реставрацію в обов'язковому порядку повинні були

підприємства і організації. Дніпропетровська крайова Інспектура пам'яток культури та природи взяла їх на державний облік [3, арк. 49], але вже у середині 30-х рр. ХХ ст. Шевченківська окружна комісія була ліквідована. В часи політичних репресій зазнали руйнування багато пам'яток історії та культури, розпочався тривалий період занепаду пам'яткоохоронної справи. Підтверджують цей факт дві світлини хреста-пам'ятника середини 30-х рр. ХХ ст., одна з них експонується в одному із залів музею Б. Хмельницького, а друга знаходиться в колекції С. Потапенка. Аналізуючи зображення хреста-пам'ятника, робимо висновок, що технічний стан пам'ятки вкрай незадовільний. Нижня частина рамена хреста та постамент потребують реставрації.

У післявоєнні роки м. Чигирин архітектурно відроджувалося за проектом харківського відділення інституту «Гипроград» [1, 51]. У 1953 р. на Чигиринщині працювала експедиція Академії архітектури УРСР.

З нагоди 300-річчя Переяславської ради в Чигиринському районі пам'яткам історії приділялася велика увага. У 1954 р. під Замковою горою за рішенням сесії Чигиринської міської ради від 15.06.1953 р. було встановлено пам'ятний знак, виготовлений Київськими художніми майстернями (автор невідомий). Пам'ятник мав вигляд обеліску форми чотиригранної піраміди. На фасадній стороні обеліску – герб УРСР, нижче – дошка, на якій викарбувано: «В місті Чигирин у 1843–1845 перебував великий український революціонер-демократ Тарас Григорович Шевченко». До пам'ятного знаку побудували дев'ять сходин шириною 1100 мм. Біля підніжжя Замкової гори було встановлено два цегляні вазони для квітів, а на сім маршів вище, на горизонтальній видовій площадці, розбили клумбу та поставили два вазони, в яких плівся вічно зелений барвінок. Вазони виготовив скульптор-художник, чигиринець Іван Сніжко в першій половині 50-х рр. ХХ ст.

У 1953–1954 рр. в місті було реставровано всі пам'ятки культурної спадщини. Зокрема, навколо хреста-пам'ятника на Замковій горі поставили металеву огорожу. На одному із чотирьох наріжних камінних стовпів було вмуровано чавунну дошку із написом «Цей пам'ятник споруджено в 1912 році». Кам'яні сходи облаштували, довершили та укріпили завдяки добудові чотирьох сходів знизу та двох на вершині гори.

З метою впорядкування, обліку та реєстрації пам'яток Черкащини виконком обласної ради прийняв рішення № 448 від 23.10.1963 р. «Про проведення реєстрації та паспортизації пам'яток області» [18, 5]. На виконання цього рішення Чигиринським виконкомом видано розпорядження № 57 від 25.11.1963 р. про створення комісії з паспортизації об'єктів культурної спадщини, яку очолив завідувач районного відділу культури Кучман М. М.

Пам'ятний знак на честь героїв битви з польсько-шляхетськими та турецькими загарбниками у 1964 р. узятий на державний облік під № 25. У 1965 р. Спілка радянських художників УРСР подарувала районному відділу культури скульптуру «Кобзаря» (архітектор – В. Бородай). Восени 1966 р. скульптуру встановили поряд із обеліском. Велике значення для збереження мало відновлення у 25.11.1966 р. Чигиринського товариства охорони

пам'яток. Виконуючи свої основні функції, Товариство популяризувало пам'ятки чигиринського краю. Завдяки рішенню № 83 від 31.03.1967 р. виконком районної ради депутатів трудящих постановив «д) організувати друкування путівки по історичних місцях району, листівок з видами м. Чигирин, с. Суботів і т. інше».. У 1968 р. видавництво «Мистецтво» надрукувало тиражем 50 000 листівок з серії: «Історичні пам'ятки Чигиринщини». Листівка із написом «Черкаська обл. Чигирин. Козацька могила на Богдановій горі» зображує хрест-пам'ятник у металевій огорожі.

Згідно з Постановою обкому Комуністичної партії України і обласного виконавчого комітету № 522 від 10 липня 1969 р. на Замковій горі з 7 грудня 1971 р. розпочинається демонтаж пам'ятника Б. Хмельницького, а також проводяться численні будівельні роботи. Зокрема, створюється штучне озеро та розширюється алея, що веде до оглядової площадки пам'ятника гетьману. Проводиться реконструкція хреста-пам'ятника. Будівельники «Міжагробуду» прибрали металеву огорожу. Архітектор В. Гнезділов розробив новий проект двох верхніх маршів сходів, завдяки якому вони були перенесені на південний схід і стали виходити не на площадку перед пам'ятником, а на центральну алею. Завдяки цьому оглядова площадка збільшилася в розмірах, а останні два марші значно зменшили свою стрімкість [10]. Також проект передбачав добудувати три сходи, що безпосередньо вели на оглядову площадку. У 1977 р. згідно з проектом «Благоустрій Богданової гори 1-ї черги» будівельники знесли чотиригранну піраміду та чотири цементні вазони. А по ліву сторону другого маршу (знизу) встановили камінь із написом: «Роботи по впорядкуванню Замкової гори проведені в 1974 р. трудовими колективами міста Чигирини».

Місцеві художники І. Т. Запорожченко, П. М. Настевич, М. І. Кладницький у своїх роботах зображали хрест-пам'ятник та сходи на Замкову гору 60-80-х рр. ХХ ст. Картини П. Настевича, М. Кладницького неодноразово експонувалися у виставочних залах музею Б. Хмельницького.

В серпні 2008 р. фонди НКЗ «Чигирин» мали 17 світлин хреста-пам'ятника та 4 – сходів на Замкову гору. Дві фотографії констатують, що у 80-х рр. ХХ ст. хрест був знятий, а постамент розібрали на фрагменти пісковику та понумерували. За свідченням очевидців, в ямі під хрестом здійснили поховання кістяків, які були знайдені на території будівництва, що проводилося між вулицями Леніна та Шмідта, тобто на Лучці. Головний архітектор Чигиринського району Володимир Буга розповідав, що в поховальній ямі під постаментом знаходилися залишки людських кістяків [11]. Цей факт підтверджує гіпотезу про перенесення ще на початку ХХ ст. останків учасників двох турецько-татарських походів із цвинтаря на Лучці, тобто із Воскресінського кладовища, на Замкову гору.

Районний відділ культури протягом 60-70-х рр. ХХ ст. продовжував роботу над встановленням на державний облік та паспортизацію пам'яток історії Чигиринщини. «Сходи із підпірною стінкою» були взяті на державний облік рішенням обласного відділу культури № 177 від 19 березня 1976 р. під охоронним № 618 [15, 1]. «Пам'ятний знак на честь героїв битв з польсько-шляхетськими і турецькими загарбниками (1596–1597, 1677–1678 рр.)» згід-

но з цим рішенням змінив охоронний № 25 на № 1538. Начальник обласного відділу культури Б. Г. Білик та інспектор по охороні пам'яток В. В. Косар 14 червня 1977 р. своїми підписами затвердили паспорт на «Пам'ятний знак в честь героїв битв з польсько-шляхетськими та турецькими загарбниками (1596–1597, 1677, 1678 рр.)».

1 вересня 1986 р. голова міської ради народних депутатів Л. М. Ткаченко та завідувач районного відділу культури М. М. Кучман підписали охоронне зобов'язання № 2 на пам'ятник мистецтва «Пам'ятник на честь перебування Т. Г. Шевченка в м. Чигирині, розташований біля підніжжя Богданової гори» [1, 23].

23 квітня 1988 р. відбувся V пленум правління Чигиринської районної організації Товариства охорони пам'яток історії та культури, на якому прийнято рішення про встановлення під Замковою горою пам'ятного знаку з нагоди святкування 175-ї річниці з дня народження великого українського поета, революціонера-демократа Т. Г. Шевченка. В липні 1989 р. під Замковою горою був встановлений пам'ятний знак, що має форму відкритої книги-полум'я з барельєфом Т. Шевченка, виготовлений Черкаськими художньо-реставраційними майстернями (архітектор – Ю. Соміков).

Завдяки піднесенню національного руху та з ініціативи Черкаської обласної ради народних депутатів 7 березня 1989 р. Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову «Про оголошення комплексу пам'яток історії, культури та природи м. Чигирин, с. Суботова і урочища Холодний Яр у Черкаській області Державним історико-культурним заповідником». З початку свого існування новостворена установа підпорядковувалася районному відділу культури. Фінансуватися заклад став тільки в 1990-х рр. після здобуття Україною незалежності у зв'язку з підготовкою до відзначення 400-річчя від дня народження гетьмана Б. Хмельницького. Постанова № 243 Кабінету Міністрів УРСР «Про заходи щодо соціального розвитку і впорядкування пам'яток та історичних місць м. Чигирин та Чигиринського району» спрямувала основні функції заповідника.

У 1992 р. було проведено ремонтно-реставраційні роботи підпірної стінки та сходинок, що ведуть на Богданову гору.

1995 р. Указом Президента України ДІКЗ надано статус Національного. Серед пам'яток історії, що охороняються НІКЗ «Чигирин», «Пам'ятний знак на честь героїв битв з польсько-шляхетськими й турецькими загарбниками (1596–1597, 1677–1678 рр.) та «Сходи із підпірною стінкою» в м. Чигирин. В середині 90-х рр. ХХ ст. поновлюються ремонтно-реставраційні роботи східців, підпірної стінки та водостоку. Роботи виконувалися МП «Криниця», також реставрували хрест-пам'ятник. В зв'язку з викраденням чавунної дошки в честь двох турецько-татарських походів 1677–1678 рр. нову було вилито на одному із заводів м. Кременчук Полтавської області.

В 2000–2001 рр. за ремонтно-реставраційні роботи сходів із підпірною стінкою та водостоком НІКЗ «Чигирин» перерахував ПП «Райагробуду» 93 784 грн. У березні 2002 р. ПП «Райагробуд» замінив старі перила сходів на дубові. Ці роботи велися протягом цілого року. 9 жовтня 2001 р. Державним комітетом у справах містобудування і архітектури, Державним науково-

дослідним інститутом теорії та історії архітектури та містобудування було розроблено науково-проектну документацію НІКЗ «Чигирин», зокрема, територія пам'яток історії: «Пам'ятний знак на честь героїв битв з польсько-шляхетськими й турецькими загарбниками (1596–1597, 1677–1678 рр.)» та «Сходи з підпірною стінкою» є частиною території пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення «Замкова гора Богдана Хмельницького». У 2002 р. Міністерство культури і мистецтв України затвердило Генеральний план розвитку НІКЗ «Чигирин», який ґрунтується на основних положеннях Закону України «Про охорону культурної спадщини», що був прийнятий 8 червня 2000 р., та Наказу державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України від 26 лютого 2001 р. за № 41 «Про затвердження порядку визначення меж зон охорони пам'яток». В Експлікації другого тому Генерального плану розвитку НІКЗ «Чигирин» ці пам'ятки не позначені. На кінець 2002 р. у Переліку пам'яток НІКЗ «Чигирин» «Пам'ятний знак на честь героїв битв з польсько-шляхетськими й турецькими загарбниками (1596–1597, 1677–1678 рр.)» проходить під № 3 охоронний № 1538 та «Сходи з підпірною стінкою» – під № 5 охоронний № 618.

9 вересня 2002 р. Кабінет Міністрів України своєю постановою № 1330 затвердив «Комплексну програму паспортизації об'єктів культурної спадщини на 2003–2010 рр.» У листопаді 2005 р. Головний архітектор ПП «Ларо» А. Ніколенко виготовив паспорти об'єктів культурної спадщини НІКЗ «Чигирин». Ця документація була затверджена Начальником служби охорони культурної спадщини Черкаської обласної державної адміністрації М. Суховим та Головою Державної служби з питань національної спадщини М. Кучеруком.

Архітектор А. Ніколенко у паспорті об'єкта культурної спадщини дає технічну характеристику: «Пам'ятний знак-хрест, встановлений на двохступінчастому постаменті. Постамент в нижній частині виготовлений з кам'яної шашки, верхня частина – кам'яна-штукатурка, яка місцями розтріскана. Постамент частково деформований на вигляд. Загальна висота пам'ятника – 4440 мм, постаменту – 2450 мм. Пам'ятник стоїть на бетонній площадці площею 41 м², покритій великорозмірними гранітними плитами типу «брекчія», з двох гранітних сходин до основної алеї, що веде до пам'ятника Б. Хмельницькому» [14, 1].

На 2005 р. об'єкт культурної спадщини «Сходи з підпірною стінкою» мав такий вигляд: «нижня вхідна площадка зі сходами виконана з гранітних сходиць та плити типу «брекчії», вхідна підпірна стінка викладена з місцевого пісковика по рельєфу і фіксує нижню частину гори по вулиці Замковій в межах входу. Ширина першого маршу сходів – 1500 мм, інші сходи мають ширину 1000–1100 мм. Підпірні стінки різновисокі і різноформні, мають живописний характер. Сходи огорожені дубовими поручнями та металевими стійками. Загальна кількість сходів – 214 штук» [15, 1].

Протягом 2005–2008 рр. відділом охорони пам'яток історії та культури було оформлено облікову документацію «Науковий паспорт та облікова картка» на 28 об'єктів та пам'яток культурної спадщини, що знаходяться на території НІКЗ «Чигирин». Відповідно до наказу Міністерства культури і туризму України від 18.02.2009 р. «Про затвердження меж і режимів використан-

ня зон охорони пам'яток та занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» (Додаток 3 до Наказу МКТ України від 18.02.2009 р. № 100/0/16-09) «Пам'ятний знак на честь героїв битв з польсько-шляхетськими й турецькими загарбниками (1596–1597, 1677–1678 рр.)» та «Сходи із підпірною стінкою» увійшли у перелік об'єктів культурної спадщини НІКЗ «Чигирин», які заносяться до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категорією місцевого значення, зокрема, «Пам'ятний знак на честь героїв битв з польсько-шляхетськими й турецькими загарбниками (1596–1597, 1677–1678 рр.)» – як пам'ятка історії (рішення обласного виконавчого комітету від 19.03.1976 р. № 77 охор. № 1538-Чк) та «Сходи із підпірною стінкою» – як пам'ятка архітектури (рішення обласного виконавчого комітету від 19.03.1976 р. № 177 охор. № 618-Чк).

У 2013 р. з нагоди святкування 200-річчя з дня народження Т. Шевченка НІКЗ «Чигирин» провів капітальний ремонт п'яти маршів сходів та шести міжмаршових площадок, які ведуть до пам'ятки історії «Пам'ятний знак на честь перебування Т. Г. Шевченка в Чигирині у 1843, 1845 рр.» (охор. № 1559-Чк, наказ МКТ від 30.12.2008 р. № 1642/0/16-08), зокрема біля цієї пам'ятки розширили та виложили оглядову площадку, а також встановили сім дерев'яних лавок для відпочинку. Будівельні роботи проводились і біля пам'ятки історії Пам'ятного знаку «Кобзар» (охор. № 4519-Чк, наказ МКТ від 18.02.2009 р. № 100/0/16-09). Майже по периметру скульптуру та оглядову площадку укріпили підпірною стінкою, вимурувавши її з пісковіку.

В цілому «Пам'ятний знак на честь героїв битв з польсько-шляхетськими й турецькими загарбниками (1596–1597, 1677–1678 рр.)» та «Сходи із підпірною стінкою» знаходяться в задовільному технічному стані і потребують лише невеликого поточного ремонту для запобігання їх подальшому руйнуванню. Влітку 2019 р. на пам'ятках культурної спадщини Замкової гори було встановлено охоронні металеві дошки з відповідними написами, а чавунну дошку з датуванням хреста-пам'ятника було замінено на металеву з написом: «Цей пам'ятник встановлено в 1912 р.».

Сходи з підпірною стінкою, що ведуть до комплексної пам'ятки національного значення «Замкова гора», є візитівкою м. Чигирин. Вони надовго залишаються у пам'яті всіх, хто відвідав першу гетьманську столицю.

Ці об'єкти культурної спадщини внесені до Державного Реєстру і є пам'ятками історії та архітектури за категорією місцевого значення.

-
1. Вечерский В., Лебедев Г., Махрин В. Историко-архитектурные предпроектные исследования к опорным планам городов УССР. Киев, 1987. С. 23–51.
 2. Гречило А. Герб міста Чигирин. *Пам'ятки історії та культури України*: наук. часопис. 2002. С. 55–56.
 3. ДАЧО. Р-184. Оп. 1. Спр. 110. Арк. 48–49.
 4. Известия императорской Археологической комиссии Прибавление къ выпуску 6-му (хроника и библиография, вып. 4). С.-Петербургъ Типографія Главного Управления Уделовъ, Моховая, 40, 1903. С. 68.
 5. Кривенко С. Розриті могили. *Пам'ятки історії та культури України*: наук. часопис. 2002. С. 60–62.

6. Кукса Н. В., Діденко Я. Л. Надніпрівська минувшина XVIII–XX століття. Черкаси. С. 223–224.
7. Лазуренко В. Історія Чигиринщини (з найдавніших часів до сьогодення): навч. посіб. Черкаси: Ваш дім, видавець Дикий О.О., 2004. С. 161.
8. Матющенко Б., Шповира Ю., Чабан М. Забутою Україною. Дніпропетровськ: Імапрес, 2006. С. 18.
9. МПД автора: Кривошея Галина Михайлівна, 1915 р.н., м. Чигирин.
10. МПД автора: Столяров Фелікс Іванович, 1941 р.н., м. Чигирин.
11. МПД автора: Буга Володимир, 1963 р.н., м. Чигирин.
12. Памятная Книжка Київської Губернії на 1909 г. съ приложеніємъ Адресь-календаря губернії. Изданіе Київского губернскаго статистическаго комитета. Типо-литографія Губернскаго правленія, Софійская на зд. Присут. мествъ. С. 194.
13. Памятная Книжка Київської Губернії на 1911 г. съ приложеніємъ Адресь календаря губернії. Изданіе Київского губернскаго статистическаго комитета. Типо-литографія губернскаго правленія, Софійская на зд. Присут. мествъ. С. 203.
14. Паспорт об'єкта культурної спадщини «Пам'ятний знак на честь героїв битв з польсько-шляхетськими й турецькими загарбниками (1596–1597, 1677–1678 рр.)». ПП «Ларо». С. 1.
15. Паспорт об'єкта культурної спадщини «Сходи з підпірною стінкою». ПП «Ларо». С. 1–3.
16. Смирнова І. Тайная история креста. Москва: ЭКСМО, 2006. С. 249.
17. Формазов А. Страницы русской археологии. Москва, 1986. С. 17.
18. Чепурна І. Пам'яткоохоронна робота на Чигиринщині у 50-60 рр. ХХ ст. *Черкащина в контексті Історії України*. Черкаси: Ваш Дім, 2008. С. 5.

УДК 908:621.311(091)](477.46-21Чигирин)

Олександр ЧЕПУРНИЙ,
завідувач відділу науково-освітньої роботи
Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»

ЧИГИРИНСЬКА ЕЛЕКТРОСТАНЦІЯ: ДО ІСТОРІЇ БУДІВНИЦТВА

Історія будівництва електростанції поблизу Чигирини бере свій відлік з 1970 р., коли спеціалісти Київського відділення інституту «Теплоелектропроект» розробили техніко-економічний висновок створення нової Державної районної електричної станції (ДРЕС) в центральній частині України [1, 3].

Рада Міністрів УРСР постановою № 398 від 20.08.1971 р. закріпила за зазначеною ДРЕС майданчик біля с. Вітове Чигиринського району і дала їй назву «Чигиринської». Міністерство енергетики і електрифікації СРСР в жовтні 1971 р. затвердило техніко-економічний висновок будівництва ДРЕС і з 1972 р. розпочали будуватися об'єкти підготовчого етапу [1, 3].

Від назви енергопідстанції «Орбіта» дістало назву і селище енергетиків, розташоване за 5 км на схід від с. Вітове Чигиринського району [12]. Через невизначеність із типом палива (мазут чи вугілля) та способами його транспортування проектну потужність майбутньої ДРЕС постійно зменшували. Спочатку вона становила 4800 мВт, згодом – 3200 мВт і нарешті – 1600 мВт. Термін

введення в експлуатацію I-го енергоблоку був запланований на 1982 р. Проте вже в липні 1978 р. Держплан СРСР поставив перед Міненерго питання про припинення будівництва Чигиринської ДРЕС і спорудження на цьому майданчику в XI «п'ятиріччі» (1981–1986 рр.) атомної електростанції [5, 2].

Повідомлення про чергові наміри великого будівництва електростанції на Чигиринщині було опубліковане в розділі «Оголошення» місцевої районної газети «Зоря комунізму» 15 серпня 1985 р.: «... у зв'язку з початком у 1986 році будівництва житлового комплексу Чигиринської АЕС БУ-1 «Союзнаенергожитлобуд» проводить набір робітників всіх будівельних спеціальностей».

Спорудження мікрорайону Новий Чигирин розпочалося в квітні 1986 р. закладкою котловану 36-квартирної секції будинку № 101 (номер за проектним планом, тепер будинок по вулиці Миру, 12). За чотири дні після офіційної дати початку будівництва Нового Чигирини сталася Чорнобильська катастрофа, яка мала визначальний вплив на подальшу долю Чигиринської електростанції.

Серед широкого загалу поширювалась думка про доцільність будівництва АЕС взагалі з міркувань екології та безпеки для людей. Запити про перспективи будови надсилались керівництвом району і області міністру атомної енергетики СРСР М. Ф. Луконіну та в інші профільні організації. Викликали скарги серед будівельників незадовільне побутове, торговельне і медичне обслуговування. Наприкінці 1988 р. за відсутності власного житла на приватних квартирах проживало 1500 осіб, з них більше 300 сімей [11, 2].

На початку 1989 р. через невизначеність перспективи будівництва соціальна напруга досягла критичної межі. У квітні того року на будові побували представники Державної комісії з Міненерго та Мінатоменерго СРСР, які зробили висновок: спорудження АЕС призупинити, розробити проєкт парогазової електростанції потужністю 2-3 млн. кВт і супутнього тепличного комбінату площею 150–200 га [6, 3]. Як запевняло керівництво Міненерго УРСР, у майбутньої ПГЕС при наявності тепличного господарства та випуску товарів широкого вжитку коефіцієнт корисної дії досягне 80 %, тоді як у АЕС він був би на рівні 34 % [7].

Рада Міністрів СРСР постановою № 414 від 19 травня 1989 р., «враховуючи побажання громадськості», припинила будівництво Чигиринської АЕС, а Мінатоменерго СРСР видав наказ від 15 вересня 1989 р. «про консервацію будівництва Чигиринської АЕС». В липні 1990 р. видано постанови Міненерго СРСР «Про будівництво Чигиринської парогазової електростанції» і використання для цього будівельного майданчика законсервованої АЕС [2, 8].

Поки йшло виготовлення проєктної документації по переплануванню Чигиринської АЕС на ПГЕС, хоч і уповільненими темпами, але все ж на Новому Чигирині велося будівництво житла, дитячого садка, торгового центру [10]. Про виконання зобов'язань дирекцією АЕС за 1989 р. свідчать такі показники: промислове будівництво – 57 %, житла – 52 % до плану. Дитячий садок на 330 місць введений в експлуатацію на рік пізніше запланованих термінів, окремі будинки здавали із затримкою у 2–3 роки [11].

Після проголошення незалежності України стан з фінансування будівництва Чигиринської ПГЕС ще більше погіршився. У квітні 1995 р. дирекція

ПГЕС переходить у підпорядкування від ВО «Київенерго» до державного енергопідприємства «Черкасиобленерго» [3, 2].

Після реорганізації будівництва Чигиринської електростанції і створення дирекції ПГЕС у період 1992–1996 рр. було зведено низку нових та добудовано кілька під'їздів до вже існуючих житлових будинків Нового Чигирин: секція з двох під'їздів будинку по вул. Миру, 12 на 72 квартири, два п'ятиповерхові будинки по вул. Миру, 4а (40 квартир) та вул. Миру, 4в (50 квартир), секція з двох під'їздів 9-поверхового будинку по вул. Енергетиків, 13 (72 квартири), розпочато спорудження школи на 1688 учнів. Головним підрядником робіт у цей період було об'єднання «Укренергобуд», серед субпідрядних організацій – «Південенергомонтаж» [9].

За відсутності джерел фінансування будівництва з державного бюджету дирекція Чигиринської ПГЕС свою діяльність звела до виробництва, транспортування і реалізації теплової енергії з пуско-резервної котельні біля селища Орбіта [3, 2].

У березні 1999 р. ВО «Черкасиобленерго», до якої належала дирекція Чигиринської ПГЕС, стає відкритим акціонерним товариством. Ця обставина зумовила наступну реорганізацію дирекції ПГЕС. Відповідно до наказу ВАТ «Черкасиобленерго» № 206 від 19.07.1999 р. від дирекції ПГЕС відокремлено і створено самостійні підрозділи: теплові мережі і житлово-комунальне господарство.

Після закінчення опалювального періоду 1999–2000 рр. через збитковість виробництва припинила свою діяльність пуско-резервна котельня, а з нею – і підрозділ теплових мереж дирекції ПГЕС. Котельня працювала на мазуті, який доставлявся сюди автотранспортом з Черкас, а теплоносій подавався на відстань 10–12 км до житлових масивів Чигирин, що було економічно неефективно. В цей же період розпочався процес демонтажу незавершеного будівництва на Новому Чигирині: до підмурків було розібране приміщення майбутньої триповерхової школи, розрахованої на 1688 місць, та ще низка незавершених будівель, які належали ВАТ «Черкасиобленерго». Натомість, перед початком нового навчального року восени 1994 р. в авральному порядку були змонтовані приміщення для новоствореної Чигиринської ЗОШ № 3, в якій тоді навчалось 998 учнів. Для монтажу шкільних приміщень використали конструкції розбірних будинків, які у 80-х рр ХХ ст. постачались з НДР (так звані «берліни»). В 1999 р. цю школу (тепер – Чигиринський НВК № 3) перевели до приміщення колишнього дитячого садка «Лісова казка».

Офіційне існування дирекції Чигиринської ПГЕС припинив наказ ВАТ «Черкасиобленерго» № 109 від 29 березня 2001 р. На той час дирекцію очолював Ю. І. Лисак [4, 8].

Через рік житловий фонд селища Орбіта та мікрорайону Новий Чигирин ВАТ «Черкасиобленерго» передало на баланс Чигиринської районної ради. Житлово-комунальне господарство як колишній відокремлений підрозділ дирекції ПГЕС реорганізоване у комунальне підприємство «Лісове» Чигиринської міськради [4, 9].

За 2002–2006 рр. поступово зникли з житлового фонду Нового Чигирин на гуртожитки – «берліни». Досить швидко з’явившись (порівняно з капітальними будовами), «берліни» за короткий час були демонтовані і вивезені. Зручність їх монтажу сприяла використанню цих конструкцій для подальшої реалізації. Виручені кошти від продажу «берлінів» були використані для потреб міського бюджету.

Так, на початку нового століття було припинено спорудження Чигиринської електростанції, яке тривало протягом майже тридцяти років. Ця будова стала заручницею різних об’єктивних і суб’єктивних обставин, які не сприяли її завершенню. Як сумно жартували чигиринці, «рішення про Чигиринську електростанцію народилось у понеділок». Майже опустіло колись велелюдне селище Орбіта, чимало незаселених квартир в мікрорайоні Нового Чигирин.

На сьогодні в мікрорайоні Новий Чигирин проживає близько 1500 мешканців. Тут розташовані 9 житлових будинків, Чигиринський НВК № 3 I-III ст., храм Святого Миколая ПЦУ, євангельська церква Святої Трійці, ряд торговельних закладів, міський водозабір.

Після двадцятирічної перерви історія створення Чигиринської електростанції отримала своє продовження. В 2019 р. норвезька компанія Scates Solar на колишньому майданчику АЕС біля с. Вітове розпочала будівництво сонячної електростанції потужністю 55,4 МВт.

За даними Scates, загальна сума інвестицій у проєкт в Чигирині оцінюється в 54 млн євро. Його реалізація здійснилася за рахунок кредитів Європейського банку реконструкції та розвитку, Північної екологічної фінансової корпорації (НЕФКО) і Swedfund («Шведський фонд»). Голландський банк розвитку купив 40 % проєкту сонячної електростанції в Чигирині. За словами директора банку з інвестицій Лінди Брукхейзен, їхнім першим подібним проєктом в Україні було будівництво СЕС в м. Кам’янка (Черкаська обл.) [8].

Будівництво СЕС в Чигирині почалося влітку 2019 р. Комерційна експлуатація мала розпочатися в середині 2020 р., але була відкладена на рік. Передбачається, що станція щороку вироблятиме близько 65 ГВт-год електроенергії та забезпечить скорочення викидів CO₂ на більш ніж 36 тис. тонн на рік.

-
1. Архівний відділ Чигиринської РДА, ф. 354, опис 1, спр. 3.
 2. Архівний відділ Чигиринської РДА, історична довідка, ф. 354, опис 1, спр. 3.
 3. Архівний відділ Чигиринської РДА, ф. 354, опис 1, спр. 360.
 4. Архівний відділ Чигиринської РДА, ф. 354, додаток № 8 до опису справ.
 5. Архівний відділ Чигиринської РДА, ф. 354, опис 1, спр. 142.
 6. Батура Л. Бути чи не бути АЕС в Чигирині? *Зоря комунізму*. 1989. 20 квіт.
 7. Білозерова Л. Чигирин чекає відповіді. *Правда України*. 1989. 20 квіт.
 8. ЄБРР виділить 20 мільйонів євро на будівництво сонячної електростанції в Чигирині. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/07/2/649266/>
 9. Матеріали польових досліджень автора. Записано від Лисака Юрія Івановича (1942 р.н.), який проживає в м. Чигирин, Черкаської обл. 2011 р.
 10. Наполегливо просуватися вперед. Про економічний і соціальний розвиток району в I півріччі 1988 р. *Зоря комунізму*. 1988. 4 серп.
 11. Осіння Л. Як дбаємо про людей. *Зоря комунізму*. 1989. 12 жовт.
 12. Руденко І. Фундамент комунізму. *Зоря комунізму*. 1977. 22 груд.

Богдана МІЄРСЬКА,

*учениця 11 класу Чигиринського навчально-виховного комплексу
«заклад загальної середньої освіти I–III ступенів № 3 –
заклад дошкільної освіти»
Чигиринської міської ради Черкаської області*

ЧИГИРИНСЬКА ДИТЯЧА МУЗИЧНА ШКОЛА В КУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ РІДНОГО КРАЮ

Важлива роль у формуванні культурного середовища регіону, творчого, інтелектуального та духовного розвитку підростаючого покоління належить музичній школі.

З початку заснування Чигиринська дитяча музична школа була осередком культури Чигиринщини. Заснована вона була у 1959 р. Розміщувалася школа тоді в невеличкому старому приміщенні, яке знаходилося по сучасній вулиці Петра Дорошенка. Тут навчалася всього 66 учнів. Першим директором школи був Галяткін В'ячеслав Іванович, а педагогічний колектив налічував лише чотирьох викладачів: Міходуй Іван Сидорович (клас фортепіано), Чекаль Анатолій Миколайович (клас баяна), Запорожченко Іван Титович (клас музично-теоретичних дисциплін), Блонський Анатолій Сергійович (клас баяна) [2].

Насамперед, хочеться виділити Запорожченка Івана Титовича, людину дуже талановиту і закохану у своє рідне місто. Іван Титович закінчив Київську художню академію, одночасно навчався при Київській консерваторії та опановував хорове диригування у самого Г. Г. Верьовки. Після навчання повернувся в рідне місто, хоча йому пропонували залишитися в Києві; працював у міській школі № 2 вчителем малювання та креслення. Іван Титович створив великий районний хор і керував ним, писав сам музику, був чудовим скрипалем, талановитим художником, майстерно малював пером та тушшю, дуже любив рідне місто і збирав усні перекази про його історію, брав участь в археологічних розкопках на Замковій горі. Саме він відіграв велику роль у відкритті дитячої музичної школи, адже в місті було багато дітей, які бажали вчитися грати на музичних інструментах. Учні його любили і поважали [5].

Чекаль Анатолій Миколайович закінчив Київське музичне училище ім. Глієра. Із серпня 1959 р. працював незмінним керівником хору Чигиринського районного Будинку культури, якому у 1967 р. було присвоєне звання «Народний самодіяльний», а Анатолію Миколайовичу – почесне звання «Заслужений працівник культури Української РСР» [1]. Хор багато гастролював по Україні та за її межами, а до його складу входив увесь вчительський колектив дитячої музичної школи. При народному хорі організували оркестрову групу з 10 викладачів: Кондратенко Людмила (скрипка), Кучман Раїса Михайлівна і Захарченко Валентина Григорівна (домра), Василенко Раїса Пили-

півна й Пилипенко Ірина Григорівна (бандура), Шапошник Федір Федорович та Сікорський Володимир Васильович (баян), Заїка Станіслав Петрович (контрабас), директор будинку культури Швиденко Григорій Іванович (цимбали), а всі інші – співали. Очолював оркестрову групу Шапошник Федір Федорович, який сам у 1960–1964 рр. навчався в Чигиринській дитячій музичній школі. Його вчителем по класу баяна був Чекаль Анатолій Миколайович. У 1968 р. Федір Федорович закінчив Черкаське музичне училище, повернувся в м. Чигирин і по 1996 р. працював вчителем у рідній школі [8].

У 1960 р. директором дитячої музичної школи стає Блонський Анатолій Сергійович, який очолює школу по 1969 р. Веселий, молодий, енергійний, саме так про нього згадують колеги [9].

У 1969 р. школа переїхала в приміщення по вулиці Грушевського, 8.

Саме в цей час директором школи стає Немна Володимир Васильович, який працює на цій посаді до 1975 р. Володимир Васильович був справжнім господарем. Він добудував до основного приміщення школи концертний зал, де перед учнями та вчителями виступали випускники консерваторій – талановиті струнники, домристи, скрипалі. В цьому залі виступав квартет ім. М. Лисенка та інші відомі на той час колективи [8].

У 1975 р. на посаду директора дитячої музичної школи повернувся Блонський Анатолій Сергійович. На цій посаді він працював по 1996 р. Пішовши на заслужений відпочинок, Анатолій Сергійович став активним учасником Чигиринського хору ветеранів, в якому він співав майже до кінця свого життя [9].

У 1996–1998 рр. школу очолювала Сергієнко Тетяна Миколаївна, а з 1998 р. по 2003 р. вона завідувала відділом культури Чигиринського району.

Дитяча музична школа тісно співпрацювала з відділом культури, який очолював Кучман Микола Маркіянович. Він закінчив Харківський інститут культури та 29 років працював на цій посаді [3]. Справу батька продовжує донька Кучман (Філоненко) Лариса Миколаївна, яка з 1998 р. донині є директором Чигиринської дитячої музичної школи.

Вчителем Лариси Миколаївни по класу фортепіано була Бурма Олена Іванівна. Саме Олена Іванівна є першою випускницею Чигиринської дитячої музичної школи. Ще під час навчання вона працювала в школі акомпаніатором. Акомпанувати на сцені під час концертів Олена Іванівна розпочала ще з 14 років, а спробувала грати на роялі в 5 років. В цей час в місті музичної школи ще не було, тому дівчинка грати вчилася вдома і допомагав їй у цьому Запорожченко Іван Титович. Олена Іванівна закінчила Черкаське музичне училище, повернулася в рідне місто і все своє життя присвятила дітям і музиці [6]. Вона виховала не одне покоління талановитих учнів.

Найбільший розквіт музичної школи припадає на 70–80 рр. ХХ ст. Саме в цей час у ній навчалось по 270 дітей у рік. Сприяло популяризації музичної школи в ці роки те, що плата за навчання була досить невисока. Так, наприклад, навчання гри на баяні і фортепіано коштувало 5 крб, а навчання на всіх інших інструментах – 1 крб 50 коп. Всі діти мали можливість навча-

тися. В дитячій музичній школі навчалися навіть діти із Чигиринської школи-інтернату. Діти, які не мали вдома музичних інструментів, забезпечувались шкільними [3].

Дитяча музична школа мала своє приміщення з концертним залом, кабінетами, сценою. Викладачі та учні запрошували в школу дітей із загальноосвітніх шкіл і давали їм концерти.

При школі діяло багато колективів. Авторитетом користувався у той час ансамбль баяністів, який вів Анатолій Сергійович Блонський. Під час святкових і загальнообов'язкових тоді парадів попереду міської колони йшла колона баяністів [7]. У школі діяв великий хор учнів, яким керували Мишко Ярослава Федорівна та Ременюк Любов Григорівна. Також був ансамбль бандуристів, керівником якого була Василенко Раїса Пилипівна [9]. Учнівський оркестр народних інструментів при дитячій музичній школі вела Кучман Раїса Михайлівна [2].

При районному будинку культури у 80-х роках минулого століття діяв народний оркестр викладачів дитячої музичної школи, яким керувала Кучман Раїса Михайлівна. Всі викладачі брали участь у цьому оркестрі [2].

Чигиринська дитяча музична школа мала вісім філій по селах. Найбільшими з них були філії в селах Боровиця, Тіньки, Рацево. Нині вони залишились тільки в селах Тіньки та Рацево. В Боровиці музична школа працювала за активної допомоги Міхненка Григорія Кириловича [3].

При дитячій музичній школі були створені концертні групи, які називалися «Лекція-концерт». На невеличкій лекції розповідали про інструменти та музику, діти виконували той чи інший твір, а потім розповідали про нього. Такі концерти проводили переважно для працівників тваринницьких ферм [3].

У 1989 р. в школі працювало 23 викладачі, навчалося 250 учнів (фортепіано – 105, скрипка – 26, домра – 18, бандура – 23, баян – 73, акордеон – 5) [3].

Дитяча музична школа мала якісні і різноманітні музичні інструменти. Так, наприклад, під час концертів викладачі та учні мали змогу грати на роялі чеського виробництва. Музична школа отримала його завдяки завідувачому відділом культури Кучманові Миколі Маркіяновичу [3].

Багато років також віддали школі Федан Інна Іванівна – викладач теоретичних дисциплін, Мишко В'ячеслав Андрійович – клас скрипки, Чайка Жанна Олександрівна – клас фортепіано, Захарченко Валентина Григорівна – клас баяна, Тонконоженко Людмила Миколаївна – клас скрипки, Прохорова Ірина Григорівна – клас бандури, Литвин Валентина Олександрівна – клас фортепіано, Швиденко Марія Андріївна – клас бандури, Геневський Іван Корнійович – духові інструменти, Кондратьєв Анатолій Васильович – клас фортепіано, Заїка Станіслав Петрович – клас домри, Татяниченко Олена Петрівна – клас фортепіано, Черкашина Світлана Іванівна – клас фортепіано, теоретичні дисципліни [3].

Сьогодні в школі працюють клас гітари, клас фортепіано, клас баяна, клас духових інструментів, клас хореографії, клас сольного співу, відділ образотворчого мистецтва.

Грі на гітарі навчають Драган Анатолій Васильович та Байбуз Ірина Миколаївна. Ансамбль гітаристів під керівництвом Ірини Миколаївни, яка є випускницею цієї ж школи, – постійний учасник всіх заходів, які проходять в НВК № 3 та м. Чигирин, неодноразові лауреати обласного огляду-конкурсу творчих колективів. Вчителем Ірини Миколаївни по класу баяна була Волошина Катерина Вікторівна. Хочу зазначити, що Ірина Миколаївна є і моїм вчителем, адже в 2020 р. я закінчила Чигиринську дитячу музичну школу по класу гітари.

Ансамбль гітаристів під керівництвом Анатолія Васильовича у 2020 р. виборов I місце в обласному огляді-конкурсі творчих колективів. Учень по класу гітари Івасик Є. зайняв I місце в обласному конкурсі виконавської майстерності обдарованих учнів. Випускник Чигиринської дитячої музичної школи Байбуз Костянтин продовжує опановувати гітару в Черкаському музичному училищі.

На фортепіанному відділі зараз працює п'ять викладачів: Бурма Олена Іванівна, Литвин Валентина Олександрівна, Філоненко Лариса Миколаївна, Тат'янченко Олена Петрівна, Черкашина Світлана Іванівна. Фортепіано – найпопулярніший музичний інструмент в школі і, відповідно, фортепіанний відділ завжди був і є найбільшим за кількістю учнів. Учні відділу також мають свої досягнення: фортепіанні дуети у складі Чучмай Дани та Ткаченко Світлани, Холод Аліни та Лукаржевської Вікторії, Ловин Альони та Ловин Розани (викладач Тат'янченко О. П.) – лауреати обласних конкурсів, Шевченко Ігор (викладач Філоненко Л. М.) – лауреат Всеукраїнського дитячого конкурсу, а Васюра Юлія (викладач Філоненко Л. М.) та Шепетько Христина (викладач Бурма О. І.) – дипломанти Всеукраїнського дитячого конкурсу пам'яті П. І. Чайковського [2].

У 60–90 рр. минулого століття баян був одним із найпопулярніших музичних інструментів. На той час грі на баяні навчалось більше 50 учнів, а нині – 10. Викладачами працюють Циганова Ганна Василівна та Байбуз Ірина Миколаївна. Ансамблі баяністів під керівництвом викладача Ганни Василівни у складі Країло Альони та Попович Оксани, Бершадської Марини та Гонтар Аміни були учасниками обласних конкурсів. Загорулько Давид (викладач Циганова Г. В.) і Яковенко Олеся (викладач Байбуз І. М.) стали лауреатами обласного конкурсу виконавської майстерності обдарованих учнів 2019 р. [2].

Викладач по класу духових інструментів Скопюк Василь Григорович виховав багато учнів, які постійно поповнюють склад духового оркестру районного Будинку культури, керівником якого він є. Продовжили навчання у вищих навчальних мистецьких закладах Маслак Максим, Колісниченко Валерій, Кравченко Ярослав, Дерновий Антон, Мельничук Ігор, Карпов Андрій [2].

Навчас бального танцю Гарах Людмила Володимирівна. Колектив «Лілея» – постійний учасник заходів, які проводяться в районному Будинку культури, дипломант районного та обласного фестивалів, вертепів, колядок та щедрівок. Випускники Людмили Володимирівни Віта та Яна Некраси закінчили Канівський коледж культури по класу народного та бального танцю [2].

Вчителі є активними творцями культурної спадщини Чигиринщини.

Вагомий внесок у розвиток вокального мистецтва зробили випускники музичної школи Валентина, Галина та Людмила Бойки, які у складі сімейного тріо брали участь у всіх мистецьких заходах міста та району. Всі діти співочої родини Бойків також навчалися в музичній школі. У 1995–2018 рр. Валентина та Галина Бойки разом з Галиною Головка – учасниці тріо «Мальви» Чигиринського районного Будинку культури. Валентина Смагленко та Галина Романенко присвятили своє життя музиці, закінчивши Черкаське музичне училище та Київський національний університет культури і мистецтв. Галина Романенко у 2016 р. закінчила Національну академію державного управління при Президентові України. З грудня 2006 р. дотепер – начальник відділу культури Чигиринської районної державної адміністрації, а у вересні 2007 – липні 2019 рр. – працювала за сумісництвом викладачем музичної школи по класу сольного співу [2]. Їх вихованці – учасники та лауреати обласних конкурсів. Крім ансамблю «Веселі нотки» та «Малюки», які є візитівкою музичної школи, були створені такі колективи-тріо у складі: Дяченко Анастасії, Ременюк Анни, Буханець Софії; Смагленко Наталії, Романенко Аліни та Бойка Андрія; Смагленко Наталії, Романенко Аліни та Буханець Зоряни, а також родинне тріо у складі Романенко Валерії, Смагленка Андрія, Захарченко Вікторії. Всі ці колективи гідно представляли школу на різноманітних конкурсах та фестивалях. Кожного року майже всі учні класу – учасники та лауреати районного конкурсу естрадної пісні «Зоряний дощ». Учні Жошкіна Вікторія, Цвіна Єлизавета, Ярош Аліна – лауреати обласних конкурсів [2].

Вокальний ансамбль дитячої музичної школи під керівництвом Валентини Смагленко став лауреатом обласного огляду-конкурсу творчих колективів мистецьких навчальних закладів 2007–2008 рр.

17 квітня 2010 р. у приміщенні Черкаського музичного училища під егідою Управління сім'ї та молоді Черкаської обласної адміністрації відбувся 7-й обласний вокальний конкурс «Пісенні вітрила», в якому брали участь вихованці викладача вокалу Валентини Смагленко Віка Петрова, Анна Ключник, Олена Завдавайло. Лауреатами конкурсу став дует у складі В. Петрової та А. Ключник з піснею «Місяць». В. Петрова також виборола перше місце в номінації «Авторська пісня» з романтичним твором «Ключ», музику до якого написала сама [10]. 5 квітня 2014 р. у такому ж конкурсі Чигиринщину представляли вихованці Валентини Смагленко – вокальне тріо та солісти Буханець Софія і Козенко Марія. Дипломом обласного управління культури нагороджено тріо у складі Анастасії Дяченко, Софії Буханець та Анни Ременюк [16].

З вересня 2018 р. викладачем сольного співу працює Калініна Ганна Валентинівна і вже також має свої досягнення. У Всеукраїнському фестивалі-конкурсі «Імперія зірок» учениця Половникова В. зайняла II місце. У відкритому мистецькому фестивалі-конкурсі вокального мистецтва «Пісенні крила Чураївни», який проходив 14 жовтня 2019 р., взяли участь Кононенко Єлизавета, Половникова Васирина та Половникова Уляна, які зайняли друге місце [2].

Гордістю Чигиринської дитячої музичної школи є дитячий вокальний ансамбль «Веселі нотки» та ансамбль гітаристів. Ансамбль «Веселі нотки» був створений у 2002 р. Його керівником до вересня 2018 р. була Смагленко Валентина Олексіївна, до грудня 2019 р. – Романенко Галина Олексіївна, а нині колективом керує Калініна Ганна Валентинівна [2]. З 2007 р. він є учасником та лауреатом обласного огляду-конкурсу творчих колективів і був неодноразово нагороджений дипломами обласного управління культури і туризму. У 2011 р. цей дитячий колектив був учасником телевізійного проекту «Рось шукає таланти» і як переможець обласного огляду-конкурсу творчих колективів представляв Чигиринську дитячу музичну школу в Черкаській філармонії на концерті «Обдаровані діти – дітям» [2]. У квітні 2015 р. ансамбль «Веселі нотки» брав участь в обласному вокальному конкурсі «Пісенні вітрила», де завоював II місце. В цьому ж році колективу присвоєне звання «зразковий аматорський колектив». У грудні 2016 р. колектив виборов I місце у Всеукраїнському фестивалі щедривок, колядок та пісень про Св. Миколая. У квітні 2018 р. колектив здобув II місце в обласному огляді-конкурсі творчих колективів. У червні 2018 р. у відбірковому турі Всеукраїнського регіонального конкурсу-фестивалю аматорської дитячої патріотичної пісні «Об'єднані піснею» «Веселі нотки» завоювали II місце. У червні 2020 р. у Всеукраїнському конкурсі духовної пісні в рамках фестивалю «Vira – Fest» колектив виборов I місце [2].

18 лютого 2011 р. у приміщенні палацу спорту в м. Черкаси пройшов другий етап Всеукраїнського конкурсу «Таланти багатодітної родини», в якому брали участь представники багатодітної родини Бойків – Романенко Валерія, Смагленко Андрій, Захарченко Вікторія. Вони зайняли перше місце у номінації «Патріотична пісня» [14].

Уже багато років існує дитячий хореографічний колектив «Лілея», керівником якого є Гарах Людмила Володимирівна. Цей колектив представляв Чигиринщину і вразив черкаських глядачів 17 січня 2015 р. на шостому обласному фольклорному фестивалі вертепів та колядок «Щедрий вечір, добрий вечір, мати – Україно» [18].

У 1994 р. в Чигиринській дитячій музичній школі було відкрито відділ образотворчого мистецтва, і вже 25 років діти Чигиринщини мають можливість професійно навчатися майстерності володіння олівцем і пензлем, долучатися до джерел народного мистецтва. Розкривати і розвивати свої творчі здібності допомагає учням викладач Пелешко Лідія Михайлівна, яка працює в школі з дня заснування художнього відділу. Учні класу образотворчого мистецтва є постійними учасниками культурно-мистецьких заходів міста та області. Щороку в Черкаському художньому музеї експонується виставка образотворчого мистецтва учнів шкіл естетичного виховання області, присвячена Дню народження Т. Г. Шевченка, в якій постійно беруть участь і учні художнього відділу Чигиринської дитячої музичної школи, роботи яких високо оцінені журі виставки, що підтверджується багатьма дипломами та грамотами [2]. Так, з 6 по 30 березня 2007 р. на 15-й виставці були представлені 14 робіт; серед кращих грамотами

обласного відділу культури і туризму відзначено роботи Анастасії Шраменко, Анни Кочеварової та Тетяни Малини [10]. У березні 2008 р. на такій же виставці свої перші дипломи отримали юні художники Володимир Левченко, Діана Ткаченко, Оксана Смірнова. Також нагороди отримали Настя Шраменко, Ірина Степанова, Яна Захарченко. Робота Тетяни Малини «Садок вишневий коло хати» отримала премію імені Данила Нарбути [11]. Зараз ця робота експонується в Черкаському художньому музеї.

У березні 2013 р. роботи Анастасії Діденко, Богдана Іванченка, Володимира Дронова нагороджені дипломами Управління культури обласної адміністрації [15]. У березні 2014 р. на виставці було представлено 12 робіт учнів художнього відділення дитячої музичної школи. Роботи Світлани Гугленко, Вікторії Лебеденко, Володимира Дронова визнано найкращими, а авторів нагороджено дипломами Управління культури облдержадміністрації. Робота Анастасії Діденко відзначена дипломом кандидата на премію Данила Нарбути [17]. Лауреатами цієї виставки були Дронов Володимир, Діденко Анастасія, Капуста Яна, Іванченко Богдан, Зима Едуард, Варуша Лілія, Лебеденко Вікторія, Савкова Крістіна, Чепцов Даніїл, Патлань Анна, Руденко Анастасія, Сопільняк Євгенія [2].

Активно співпрацює музична школа з музеєм ім. Б. Хмельницького НІКЗ «Чигирин». Учні відділу образотворчого мистецтва є постійними учасниками та переможцями творчих конкурсів, які організовує музей. Двічі в музеї демонструвалася персональна виставка художніх робіт учнів класу образотворчого мистецтва: у 2015 р. – «Барви рідної землі», де було представлено 52 роботи, та у 2017 р. – «Весняний дивограй» – 65 робіт. У грудні 2018 р. на конкурс дитячої творчості «Зимові візерунки» було представлено 11 художніх робіт, грамотами нагороджені Чепцова Дар'я, Чепцов Даніїл, Руденко Анастасія, Дяченко Марія, Патлань Анна [2].

Діяльність дитячої музичної школи тісно переплітається з культурницькими заходами Чигиринщини, адже саме вчителі та випускники школи брали і беруть участь у мистецьких колективах не лише рідного краю, а й України. За їх участі відбуваються різноманітні районні та обласні заходи та конкурси.

-
1. Лазуренко В. М. Історія Чигиринщини (з найдавніших часів до сьогодення): навч. посіб. Черкаси: Ваш дім, 2004 456 с.
 2. МПД автора. Записано 20.10. 2019 р. від Філоненко Л. М. 1964 р.н., м. Чигирин.
 3. МПД автора. Записано 17.11. 2019 р. від Кучман Р. М. 1942 р.н., м. Чигирин.
 4. МПД автора. Записано 07.02. 2020 р. від Боюнця В. І. 1951 р.н., м. Київ.
 5. МПД автора. Записано 12.10 2020 р. від Запорожченко В. В., 1953 р.н., м. Запоріжжя.
 6. МПД автора. Записано 19.09. 2020 р. від Бурми О. І., 1945 р.н., м. Чигирин.
 7. МПД автора. Записано 03.02.2019 р. від Волошиної К. В., 1947 р.н., м. Чигирин.
 8. МПД автора. Записано 06.07.2020 р. від Шапошника Ф. Ф., 1949 р.н., м. Чигирин.
 9. МПД автора. Записано 16.08.2020р. від Ременюк Л.Г. 1947 р.н., м. Чигирин.
 10. Філоненко Л. М. Три грамоти юним художникам. *Чигиринські вісті*. 2007. 11 квіт. № 27. С. 3.
 11. Філоненко Л. М. З 12 робіт чигиринських юних художників 7 визнані кращими. *Чигиринські вісті*. 2008. 7 квіт. № 17. С. 2.

12. Філоненко Л. М. Чигиринські зірочки сяють на обласному обрії. *Чигиринські вісті*. 2010. 26 квіт. № 32. С. 4.
13. Філоненко Л. М. Таланти багатодітної родини. *Чигиринські вісті*. 2011. 24 лют. № 15. С. 3.
14. Філоненко Л. М. Юні чигиринські вокалісти серед кращих. *Чигиринські вісті*. 2013. 12 квіт. № 28. С. 1.
15. Філоненко Л. М. Молоді художники з Чигирини стали кращими на обласній виставці образотворчого мистецтва. *Чигиринські вісті*. 2013. 12 квіт. № 28. С. 1.
16. Філоненко Л. М. Творчий злет під «Пісенними вітрилами». *Чигиринські вісті*. 2014. 10 квіт. № 27. С. 3.
17. Філоненко Л. М. Роботи чигиринців – на обласній художній виставці. *Чигиринські вісті*. 2014. 10 квіт. № 27. С. 3.
18. Філоненко Л. М. Чигиринці на обласному фестивалі вертепів та колядок. *Чигиринські вісті*. 2015. 24 січ. № 6. С. 2.
19. Філоненко Л. М. Юні чигиринські співаки стали призерками та дипломантами конкурсу. *Чигиринські вісті*. 2015. 15 квіт. № 29. С. 3.
20. Тріо бандуристок «Вербена» Черкаська філармонія. URL: filarmonia.ck.ua/verbena
21. Зайнчківська Лідія Іванівна. Вікіпедія. URL: uk.wikipedia.org/wiki/Зайнчківська_Лідія_Іванівна
22. Тріо бандуристок «Мальви» (м. Черкаси). Міжнародний ... URL: www.ukraina.fi_performers/malvi

УДК 908(477.46-21Чигирин+73)

Юлія БАРВІНОК,

молодший науковий співробітник

Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»

ЧИГИРИН-СЕБАСТОПОЛ: З ІСТОРІЇ ВЗАЄМОВІДНОСИН

*«Не май сто кіп у полі,
а май друзів доволі».
Народна мудрість*

Із здобуттям незалежності в 1991 р. Україна відкрила «залізну завісу» замкнутості, прагнучи ввійти до світової спільноти гідним партнером. Важливою складовою міжкультурної комунікації є співпраця між окремими містами або побратимство.

Побратимство міст різних країн передбачає розвиток економічних і культурних зв'язків у сферах освіти, медицини, науки, спорту, захисту навколишнього середовища та архітектурно-історичних пам'яток. Цікаво, що в Європі така форма співпраці визначається терміном «міста-побратими», в Америці – «sister-cities», тобто не «брати», а «сестри».

Чигирин став побратимом американського Себастопола. Цьому сприяла їх подібність. Перш за все, це «схожість» за розміром та кількістю

жителів міст. Основним заняттям населення є сільське господарство (у Чигирині – вирощування зернових, овочевих культур, садівництво, в Севастополі – садівництво, виноградарство). В обох містах було прийнято рішення про будівництво атомних електростанцій, і в обох цей проект не було реалізовано [26].

Все розпочалося у 1992 р., коли американський підприємець Джон Масура, уродженець м. Севастопол (США), приїхавши на Черкащину, відвідав м. Чигирин. Перекладачем було запрошено вчителя англійської мови школи № 1 ім. Б. Хмельницького Людмилу Василівну Бірко. Першим кроком у налагодженні зв'язків було листування між українськими та американськими школярами, яке тривало понад два роки (фото 1).

Фото 1 – Листи українських та американських учнів. 1992–1994 рр.

У квітні 1992 р. на базі міських шкіл № 1 та № 2 відбувся обласний семінар-практикум керівників методоб'єднань вчителів іноземних мов. На семінар були запрошені віце-президент організації поріднених міст зі США Джон Масура разом зі студентами коледжів м. Санта-Роза (штат Каліфорнія), оскільки на той час вони вже мали дружні стосунки з містом-побратимом – Черкасами. 23 квітня відбулася своєрідна прес-конференція, де українські учні цікавились особистим життям гостей, їхніми сім'ями, захопленнями, інтересами, школами, містом (фото 2). Це був перший досвід зустрічі в такому форматі, адже спілкувалися з іноземцями виключно англійською мовою. Ніхто навіть не сподівався, що в майбутньому ці відносини стануть традиційними [7, с. 2].

В лютому 1992 р. рада Севастополя ухвалила рішення про поріднення міст Чигирин та Севастопол [18, с.3]. А вже 24 липня 1992 р. на XII сесії XXI скликання Чигиринської міської ради прийнято рішення про створення асоціації поріднених міст «Друзі Чигирина» – громадської організації, статутом якої визначались основні цілі й організаційно-правові форми взаємодії між містами-побратимами.

Фото 2 – Стаття з газети
«Чигиринські вісті» про візит американців до Чигирин. 1992 р.

Саме тоді було вирішено направити до Севастополя офіційну делегацію з Чигирин у складі чотирьох осіб: голову міської ради народних депутатів А. І. Лесича, директора малого підприємства «Сапфір» В. В. Карпичева, вчительку англійської мови Чигиринської середньої школи № 1 Л. В. Бірко та ученицю тієї ж школи Оксану Мережку.

7 квітня 1993 р. мер м. Чигирин Андрій Лесич та мер м. Севастополь Лін Хамельтон двома мовами – англійською і українською – підписали угоду про встановлення братніх відносин між Чигирином та Севастополем (штат Каліфорнія, США) (фото 3, 4). Наступного дня на першій шпальті американської газети «Sonoma West Times & News» було написано про цю подію [27, с. 1].

Це була нова не лише для міста, а й для держави справа. Укладена угода передбачала сприяння розвитку культурних та економічних зв'язків, взаємобмін молодіжними, комерційними, освітніми, спортивними групами та представниками громадських організацій. Громади обох міст могли вільно обмінюватись ідеями, поглядами та інформацією з метою поглиблення зв'язків між народами світу, сприяння справам миру, дружби і довіри [9, с. 2].

Громадська асоціація «Друзі Чигирин» активно співпрацює з громадською фундацією «Всесвітні друзі Севастополя» з 1993 р. і до сьогодні. Поточне керівництво діяльністю асоціації поріднених міст здійснює рада, яку впродовж багатьох років очолював Іван Бірко (1992–2019 рр.), з 2019 р. – Віталій Синяков. Велику подвижницьку роботу виконує Людмила Бірко, педагог за фахом та незмінний перекладач молодіжних обмінів [6, с. 3].

Під час першого візиту до США українці вивчали участь населення у громадському житті та міському самоврядуванні. Вони відвідали одну зі шкіл м. Севастополь. Побували у Сан-Франциско, Санта-Розі, Сакраменто, в парку Форт Россі, у виробничих центрах графства Сонома (штат Каліфор-

нія), на фермі підприємців Козловських, виноробні Айрем Хорс, підприємстві по переробці яблук. Українці відмічали високу свідомість громадян, дисциплінованість, пунктуальність.

Фото 3 – Члени делегації з м. Чигирин біля пам'ятного знаку про міста-побратими м. Севастопол. м. Севастопол, Каліфорнія (США). 1993 р.
З приватного фотоархіву А. І. Лесича

Фото 4 – Підписання угоди «Про побратимство між Чигирином та Севастополем» мером Чигирини А. І. Лесичем та мером міста Севастопол Лін Хамельтон. Севастопол, Каліфорнія (США). 7 квітня, 1993 р.
З приватного фотоархіву А. І. Лесича

Члени делегації мали можливість познайомитися з побутом, сімейними традиціями американців, оскільки жили в сім'ях членів Асоціації споріднених міст. За свої кошти вони приймали гостей і організовували екскурсії.

Фото 5 – Чигиринці знайомляться з сімейними традиціями американців.
м. Себастопол, Каліфорнія (США). 1993 р.
З приватного фотоархіву А. І. Лесича

У липні 1994 р. приїздила делегація з міста-побратима Себастопол, у складі якої були Кім (студентка), Ліф (медсестра) та Вілл Робертс (пенсіонер, раніше працював листоношею) – керівники громадської організації «Все-світні друзі Себастопола» і лікарі Джон Кегел та Андреа Керол. Вони доставили ліки для міст-побратимів Чигирин, Черкаси та Канів [13, с. 1]. Мєру Чигирина вони передали подарунок від мера Себастопола – настінний годинник, а також картину з краєвидом американського міста Себастопол. Чигиринці зустріли гостей дружньо і тепло, організували їм концертну програму в районному Будинку культури за участю місцевих творчих колективів [8, с. 1].

Відбір кандидатів молодіжного обміну (молодь віком від 15 до 18,5 років) для поїздок до Америки відбувався на конкурсній основі. У поданих заявах бажаючі вказували мету і ставлення до поїздки в Америку, проходили співбесіду на знання англійської мови. Також необхідною була характеристика учня із закладу, де він навчається. Важливою була підтримка батьків, можливість забезпечити американським гостям комфортні умови проживання, поїздки, екскурсії, активний відпочинок [25, с. 2].

В липні 1995 р. до Чигирина прибула делегація з Себастопола в рамках програми молодіжного обміну «Бібліотеки: вікно в культуру». Американці відвідали бібліотеки міста і подарували близько 200 книг: довідкову літера-

туру, книги про природу, здоров'я, спеціальні видання для жінок, молоді, книги про американський фольклор, альбом з фотоілюстраціями про Каліфорнію. Також вони допомогли провести косметичний ремонт у районній бібліотеці. На знак вдячності чигиринці підготували творчий вечір «Ласкаво просимо», що відбувся в районному Будинку культури, познайомили з українськими традиціями – святкуванням Івана Купала, організували екскурсії на Замкову гору, в Суботів. Американці відмічали гостинність та доброзичливість українців. Діти обох країн швидко знайшли порозуміння між собою. Для них були організовані спільні поїздки до Києва ... [4, с. 2].

25 липня 1995 р., через два роки після підписання угоди про поріднення міст, при в'їзді у Чигирин було встановлено пам'ятний знак «Місто-побратим Севастопол». У виготовленні пам'ятного знаку допомагав директор держлісгоспу А. І. Карпук [28, с. 1] (фото 6). Проте, через декілька років, за вказівкою одного з наступних очільників Чигиринської РДА, його було демонтовано. Це викликало чимале обурення серед місцевої громади, членів громадської організації «Друзі Чигирини», згодом пам'ятний знак було поновлено.

Фото 6 – Пам'ятний знак «Місто-побратим Севастопол». 1995 р.

Влітку 1996 р. стартувала молодіжна програма обміну «Охорона навколишнього середовища». Напередодні, в лютому, Чигирин відвідала Ліф Робертс і відзначила, що місто дуже змінилося, стало більш культурним та чистим: *«Як і самі українці, так і ми віримо, що в майбутньому це буде сильна держава»*. Дійсно, це було дуже помітно, оскільки в 1995 р. в Чигирині проводились масштабні роботи по благоустрою міста з нагоди відзначення 400-ї річниці ге-

тьмана України – Богдана Хмельницького [17, с. 3]. В липні цього ж року до Чигирини прибула делегація з Севастополя в складі Ліф та Віл Робертс, Беф Хоумен, Шона Джекобсон та Лори Бул. Вони розповідали, що спочатку остерігалися їхати до України, оскільки назва нашого міста асоціювалася в їхній уяві зі словами «Чорнобиль» та «Чечня», щодо яких в Америці немало тривожної інформації. Однак, приїхавши сюди, з перших хвилин перебування на українській землі, вони відчули щирість та гостинність її людей [28, с. 1].

В грудні 1996 р. в рамках програми ефективного виробництва, розробленої Центром громадських ініціатив США, підприємці з Чигирини а також з Черкас, Умані, Хмельниччини поїхали до Севастополя. Там вони познайомились із веденням малого та середнього бізнесу. Підприємці відзначали, що американці мають не лише кошти, а й, насамперед, сучасні засоби виробництва [16, с. 3].

У 1997 р. діяльність громадської організації «Друзі Чигирини» виявилась досить успішною. В лютому Чигирин відвідали американці Давид Потер – менеджер програми молодіжних обмінів та Кері Олсон – координатор програми. На базі середньої школи № 1 вони провели конференцію для школярів Чигирини, були приємно здивовані високим рівнем англійської мови учнів. Гості повідомили, що наше місто вважають за зразок міст-побратимів [1, с. 2]. Незабаром, з 25 березня по 15 квітня 1996 р., в Чигирині перебувала делегація учнів старших класів міста Севастополь. А з 12 квітня Анатолій Карпук (директор Чигиринського держлісгоспу, член колегії Чигиринської РДА) стажувався в США в складі муніципальної делегації з 13 осіб, 4 з яких – представники Національної гвардії України. Поїздка, організована за сприяння американського Центру громадських ініціатив у рамках програми ефективного виробництва, за фінансової підтримки Інформаційного агента США, виявилась досить насиченою. Українці побували в столиці штату Каліфорнія – Сакраменто, Капітолії а також у Вашингтоні. Відвідали штаб-квартиру Національної гвардії Каліфорнії, відділ охорони здоров'я штату, низку неприбуткових організацій. На прикладі ресторану McDonald's ознайомились із взаємозв'язком уряду та бізнесових структур [20, с. 2]. В кінці червня 1997 р. делегація фермерів Чигиринщини знайомилась з особливостями ведення фермерських господарств в окрузі Сонома (США). На початку вересня цього ж року 12 юних чигиринців від 15 до 17 років поїхали на навчання до Америки. Поїздка повністю фінансувалась урядом США [14, с. 3].

Завдяки тісній співпраці громадських організацій Чигирини та Севастополя чотири добровольці, волонтери міжнародної організації «Корпус Миру» мали можливість стажуватися в Україні. Дебора Вільямс (1995–1996 рр.), Кімберлі Робертс (1997–1998 рр.), Карін Селмон (2000 р.) та Елізабет Меаз (2001 р.) працювали вчителями англійської мови в середній школі № 1 ім. Б. Хмельницького м. Чигирин. Така практика викликала інтерес учнів до вивчення іноземної мови, і значно покращила їх знання [26]. Разом з тим, чигиринські школярі, що навчалися в США в рамках молодіжного обміну, відзна-

чилися високим рівнем знань з інших предметів. Так, наприклад, Роман Бірко за час навчання в коледжі став одним із найкращих студентів США з математики (додаток 2). Його ім'я вписане в «Золоту книгу» США. Згодом він працював заступником директора центру репетиторства одного з найбільших коледжів США – Santa Rosa junior college (понад 40 000 студентів). Це свідчить про відмінну якість української освіти. Вчителька іноземної мови школи Ель Маліно, Лін Стюарт, під час візиту до Чигирин щиро розповідала про те, що, коли навчала чигиринських школярів, у неї виник великий інтерес до України [10, с. 2].

Станом на 1998 р. завдяки обмінам і чіткій роботі громадської організації «Друзі Чигирини» 44 особи з Чигиринського району побували в США. В квітні 1998 р. до Чигирин прибула делегація в складі Ліф та Вілл Робертс, вчителя, бібліотекаря, професора і чотирьох студентів середньої школи Ель Маліно. На офіційній зустрічі Ліф Робертс вручила меру Чигирин Михайлу Гаркавенку лист від мера Себастопола Катерини Остін, сувенір і книгу про міста-побратими Америки, в якій чільне місце відведено Чигирину і громадській організації «Друзі Чигирини» [21, с. 3].

В 1998 р. почесними гостями нашого міста були Стівен Пайфер – посол США в Україні та аташе по культурних зв'язках американського посольства Грегор Горр [5, с. 5]. Зустріч відбулася в музеї Б. Хмельницького під час відкриття персональної виставки українського митця зі світовим ім'ям Якова Гніздовського (фото 7) [12, с. 1]. Гості жили два дні в сім'ї Івана та Людмили Бірків. Стівен Пайфер був задоволений гостинністю чигиринців: *«Я пишаюся тим, що моє рідне місто Себастопол дружить з Чигирином, містом, котре є символом державності України. Мені радісно від того, що не лише я, а й десятки, сотні людей, котрі зв'язали побратимські стосунки, є послами миру, дружби і взаєморозуміння між нашими народами»* [19].

Під час візитів до Чигирин американці неодноразово відвідували редакцію місцевої газети «Чигиринські вісті». Її редактор, Людмила Батура, в свою чергу, постійно висвітлювала побратимські відносини між містами на шпальтах видання. Завдяки публікаціям про розвиток народної дипломатії в Україні Людмила Батура здобула перемогу в конкурсі серед ЗМІ, яку проводив міжнародний фонд «Євразія». Це дало можливість модернізувати в 1996–1998 рр. комп'ютерний центр редакції [11, с. 1].

В рамках програми «Партнерство заради миру» в 2000 р. до Себастопола поїхала делегація в складі міського голови Чигирини, начальника районного відділу Управління Міністерства внутрішніх справ України, журналіста, представника комерційних структур. Вони відвідали штати Каліфорнію та Канзас. В містах Сакраменто, Сан-Франциско та Вічіта спілкувались з урядовцями, військовими, службовцями, фермерами, підприємцями [15, с. 3].

Влітку 2000 р. в ході виконання екологічної програми «Турбота про нашу спільну планету» було організовано роботу по прибиранню частини узбережжя річки Тясмин (від мосту до міського пляжу), вивченню питань

збереження навколишнього середовища, водних ресурсів Чигиринщини. Під час візиту до США наша делегація долучилась до наведення порядку і очищення окремих територій Севастополя, побувала у центрі по переробці побутових відходів, познайомилась із системою знищення токсичних відходів, методами використання пестицидів і гербіцидів на полях американського ранчо. Для підтримки україно-американської дружби містяни Севастополя влаштували благодійну акцію – знесли свої речі і продавали їх, виручивши за це 1000 американських доларів. Подібна спроба в Чигирині була невдалою [26].

У 2002 р. Бірко Л. В. стала фіналісткою міжнародного конкурсу «Партнери в освіті», організованому Американськими радами з міжнародної освіти. Це надало їй та 8 іншим освітянам України можливість стажуватися у США з питань громадянської освіти, у місті Омаха (штат Небраска) та столиці США – Вашингтоні (сертифікат про проходження стажування в м. Омаха). Впродовж двох місяців українці знайомились з роботою громадських організацій, системою освіти в США, відвідали десятки шкіл та університетів столиці США у Вашингтоні та в містах штатів Небраска й Айова (додаток 3). Під час стажування українці були вражені вихованням молодого покоління гідними громадянами країни та світу. Адже діти з раннього віку з повагою ставляться до державної символіки, зі шкільної парти їх залучають до виборчого процесу, щоб вони могли сформувані свої політичні погляди тоді, коли досягнуть виборчого віку. Безперечно, для українців це була нова практика [26]. З особливою турботою американське суспільство ставиться до дітей-інвалідів, людей похилого віку.

Під час стажування в університеті м. Омаха (штат Небраска) Людмила Бірко познайомилась з Гаррі Джорданом (mentor teacher) – професором, викладачем предмету «Архітектура» (фото 8). Разом з тим, він виявився дослідником Космосу, а саме директором проекту «Mars». Він показував свої наукові напрацювання: фотознімки з поверхні Марсу, його кратери, вулкани, сліди можливих цивілізацій. Сьогодні ці дані продовжує вивчати космічна агенція NASA. Людмила Бірко пригадує: *«То було надзвичайно цікаве і пізнавальне спілкування. Гаррі, не зважаючи на його високі професійні досягнення, виявився досить простою людиною. Ми годинами слухали його розповіді про Всесвіт, різні аномальні явища, зокрема НЛО. Уявити собі навіть важко, що в той час, коли не було інтернету, мені пощастило почути таку інформацію з уст очевидця. Це вражало»* [26].

Також у 2002 р. відбувся черговий молодіжний обмін – 10 учнів шкіл Чигирини відвідали США, де згодом дехто з них мав можливість навчатися в американських школах [26].

В 2006 р. група гостей з Америки відвідала Чигирин у рамках програми «Глобальне громадянство». Метою проєкту було сприяння розвитку і зближення всесвітнього громадянства, знайомство з народними промислами Чигирини та Севастополя. Планувалося, що ця практика дасть можливість народним умільцям Чигиринщини популяризувати свої вироби за кордоном,

а американські майстри народної творчості, в свою чергу, стануть більш відомими в Україні [24, с. 1]. Громадська організація «Друзі Чигирина» підготувала брошуру «*From folk to global citizen ship through fair trade project*» англійською мовою, де розмістила інформацію про народних умільців обох міст-побратимів та фото їх виробів.

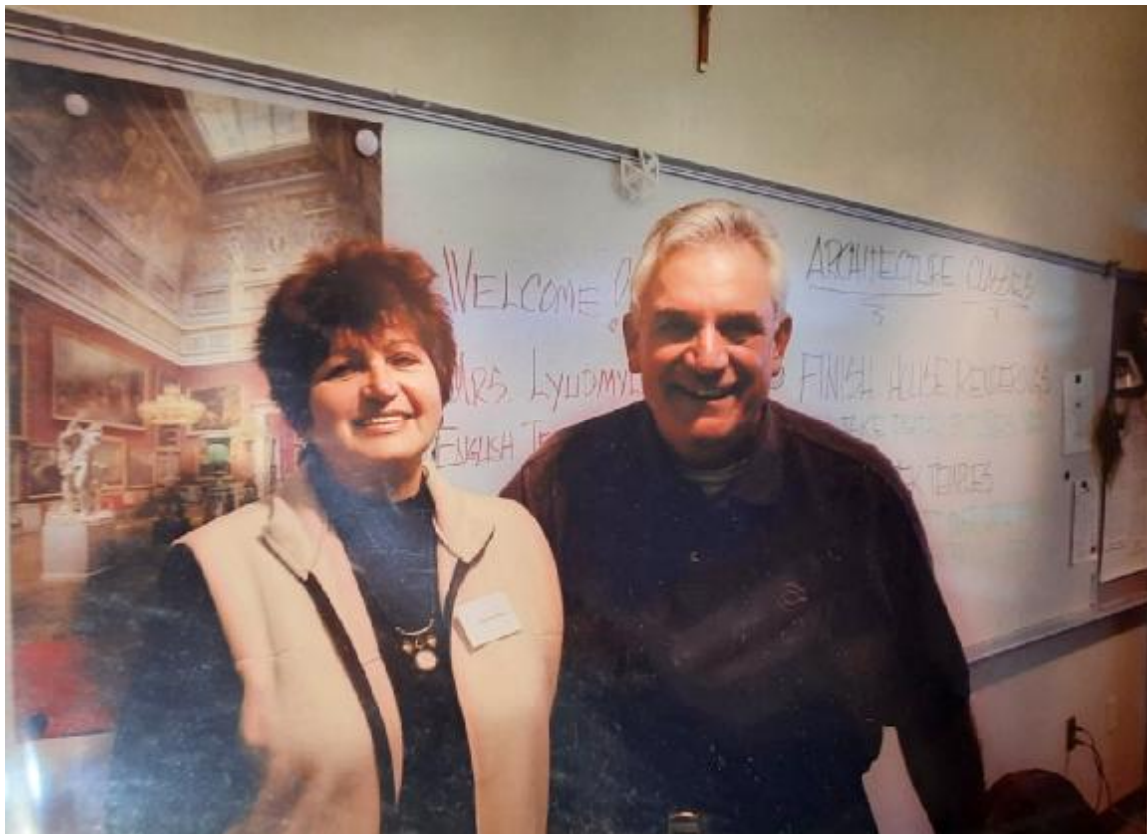

Фото 8 – Л. В. Бірко та Гаррі Джордан.
Під час стажування в університеті м. Омаха (Небарска, США). 2002 р.
З приватного фотоархіву Л. В. Бірко

У 2008 р. Чигирин відвідали члени громадської організації «Всесвітні друзі Севастополя» в рамках програми «Народні ремесла рідного краю», метою якої було створення груп молодих лідерів, які розуміють можливості і відповідальність дружніх партнерських зв'язків. Вивчення ремесел американських друзів допомогло б чигиринським умільцям краще розуміти важливість організації маркетингу для активного продажу їх товарів [22, с. 1].

Навесні 2012 р. делегація з Чигирина в складі п'яти осіб перебувала у США в рамках програми «Відкритий світ» (Open World Program). Програма була заснована Конгресом США в 1999 р. з ініціативи двох видатних учених і суспільно-політичних діячів Росії і США Дмитра Лихачова та директора Бібліотеки Конгресу США Джеймса Біллінгтона. З 2003 р. вона діє в Україні. Метою програми є зміцнення взаєморозуміння й співробітництво між Україною та США. Поїздка видалася досить насиченою. Впродовж 20 днів чигиринці знайомились з усіма гілками влади США. Мали можли-

вість поспілкуватися з послом Джоном О'Кіфом, який є директором Центру лідерства «Відкритий світ», прослухати лекції політичних лідерів, зокрема колишнього посла в Україні Стівена Пайфера на тему «Американський погляд на труднощі та перспективи в Україні». Досить теплими були зустрічі з послом України в США Олександром Моциком, консулом України Сергієм Альошиним. Особливо вразив українців волонтерський рух США – майже 90 % громадян займаються безкоштовною працею задля своєї країни [2, с. 3].

В 2012–2013 рр. в рамках цієї ж програми у відрядження до США вирушили представники влади та громадських організацій Чигирин, приватні підприємці. Вони також повернулися з позитивними враженнями від побаченого та почутого [26].

Один із найважливіших проєктів було започатковано в 2016 р. За ініціативи Ліф Робертс, голови комітету поріднених міст Севастополя, та голови громадської асоціації «Друзі Чигирини» Івана Бірка було направлено прохання до міжнародної гуманітарної організації Project C.U.R.E про допомогу Чигиринській районній лікарні. Project C.U.R.E. – найбільша міжнародна організація, котра збирає медичне обладнання для країн, що розвиваються та потребують підтримки. До Чигирини було направлено представника благодійної організації Джінні Мартін з метою оцінки потреб ЦРЛ (фото 9). Разом з головним лікарем Ігорем Огиренком вони оглянули лікарню та визначилися з необхідним обсягом медичної допомоги для покращення медичного сервісу і лікування хворих [23, с. 1, 8].

Фото 9 – Під час візиту представника благодійної організації Project C.U.R.E Джінні Мартін до Чигирини. 2016 р.
З приватного фотоархіву Л. В. Бірка

Гуманітарна допомога міжнародної благодійної організації Project C.U.R.E. Чигиринській ЦРЛ

(за фінансової підтримки міста-побратима
Сébastопола)

2019 р.

Гуманітарний вантаж був повністю безкоштовним, та витрати на його транспортування становили 30 000 доларів США. Громадська організація «Всесвітні друзі Сébastопола» допомогла у зборі необхідної суми коштів. Впродовж трьох років американські друзі проводили в своєму місті різні громадські активності і заходи: влаштовували благодійні ярмарки, концерти, обіди, зустрічі, збори, вистави, розміщували публікації в місцевих газетах, в Інтернеті. Врешті-решт, їм вдалося зібрати необхідну суму, і в 2019 р. контейнер з обіцяним вантажем 3 т 733 кг, оцінений в 5 млн. грн., прибув до Чигирин (фото 10). Представники місцевої влади організували транспортування гуманітарної допомоги з Києва до Чигирин. Родина Бірків була постійною приймаючою стороною для представників із Сébastопола та експертів благодійної організації Project C.U.R.E. Крім того, Людмила Бірко здійснила масштабну роботу по реалізації цього проекту – фаховий технічний переклад медичної документації, листування, звітності [3, с. 2].

В 2020 р. за ініціативи НІКЗ «Чигирин» було розпочато збір коштів для реалізації проекту «Музей дітям – діти музею», метою якого є створення дитячих куточків в музеях Чигиринщини. Друзі з Сébastопола долучились до спільнокошту і стали добровільцями проекту, профінансувавши 45 % необхідної суми [29].

Дружба між давньою гетьманською столицею і американським містом Сébastопол триває 28 років. Тоді як Канів та Черкаси втратили теплі стосунки, місток між Чигирином і Сébastополом залишився і дотепер. Міжнародні відносини допомагають нам популяризувати свою історію, поширювати інформацію про свої потенційні можливості з метою залучення туристів, інвесторів, налагоджувати співробітництво у сферах економіки, бізнесу, культури, спорту, охорони природи.

Фото 10 – Прибуття гуманітарного вантажу для Чигиринської районної лікарні від благодійної організації Project C.U.R.E. 2016 р.

Завдяки діяльності громадських організацій «Друзі Чигирина» та «Всесвітні друзі Севастополя» було організовано десятки делегацій до далекої Америки, в міжнародних обмінах взяли участь близько 200 чигиринців. Вдалося реалізувати низку програм на користь громад обох міст, тим самим зробити вагомий внесок у розбудову громадянського суспільства обох країн.

1. Американські друзі залишилися задоволеними. *Чигиринські вісті*. 1997. 29 берез.
2. Америка очима наших земляків – чигиринців. *Чигиринські вісті*. 2012. 24 лип.
3. Благодійний вантаж вагою в майже 4 тонни. *Чигиринські вісті*. 2019. 4 січ.
4. В Чигирині гостюють американські діти. *Чигиринські вісті*. 1995. 15 лип.
5. Гостини у гетьманській столиці. *Голос України*. 1998. № 79.
6. Громадська асоціація «Друзі Чигирина». *Чигиринські вісті*. 2000. 26 квіт.
7. Гості з Санти Розі. *Чигиринські вісті*. 1992. 30 квіт.
8. Гості з Севастополя. *Чигиринські вісті*. 1994. 16 лип.
9. Друзі Чигирина. *Комерційний листок* (спецвипуск на замовлення Чигиринської міської ради народних депутатів). 1994. 12 квіт.
10. Інтерес до України зростає. *Чигиринські вісті*. 1998. 30 квіт.
11. З місією дружби. *Чигиринські вісті*. 2000. 4 черв.
12. Зустріч відбулася в музеї Б. Хмельницького. *Чигиринські вісті*. 1998. 22 квіт.
13. Міцнішими стають зв'язки. *Чигиринські вісті*. 1994. 28 квіт.
14. Мир і порозуміння – можливі. *Чигиринські вісті*. 1997. 26 квіт.
15. Народна дипломатія – це ефективно. *Чигиринські вісті*. 2000. 26 квіт.
16. Наші американці навчалися в Америці. *Чигиринські вісті*. 1996. 4 груд.
17. Планується ще один молодіжний обмін. *Чигиринські вісті*. 1996. 7 лют.
18. Поріднення міст Чигирина та Севастополя. *Чигиринські вісті*. 1993. 22 трав.
19. Посол США в Україні Стівен Пайфер: «Я провів два чудові дні у Чигирині...». *Село і люди*. 1998.

20. Стабільний розвиток суспільства забезпечує і високий рівень життя. *Чигиринські вісті*. 1997. 21 черв.
21. У нас вірять. І це надихає на користь справи. *Чигиринські вісті*. 1998. 15 квіт.
22. Україна дедалі глибше інтегрується в міжнародну спільноту. *Чигиринські вісті*. 2005. 5 серп.
23. Чекаємо на коштовний подарунок для райлікарні від американських друзів Чигирин. *Чигиринські вісті*. 2016. 6 серп.
24. Чигирин-Сébastопол: розвивається. *Чигиринські вісті*. 2006. 5 серп.
25. Чигиринці поїдуть в Сébastопол. *Чигиринські вісті*. 1995. 3 черв.
26. Матеріали польових досліджень автора. Спогади Бірко Людмили Василівни 1951 р.н., уродженки м. Чигирин (записано 14.08.20 р., м. Чигирин).
27. Wedding bells ring for Sebastopol, Chyhyryn. *Times & News*. 1993. April 14–April 20.
28. Welcome to Chyhyryn. *Чигиринські вісті*. 1996. 3 серп.
29. Музей дітям – діти музею. URL: <https://biggggidea.com/project/muzej-dityam-diti-muzeyu/> (дата звернення: 10.12.2020).

УДК 908:631](477.46)''1921/1938''

Юрій ТРЕНКІН,
кандидат історичних наук,
секретар Черкаської міської ради

ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИМИ ІСТОРИКАМИ ЧЕРКАЩИНИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ В РОКИ НЕПУ

Серед когорти відомих сучасників українських дослідників сільськогосподарської кооперації періоду нової економічної політики (1921–1929 рр.) помітне місце займають вчені-аграрники Черкащини, про фахові дослідження деяких із них і буде йтися в цій публікації.

Серед корифеїв історичної науки Черкащини, які висвітлюють проблеми сільськогосподарської кооперації, постаттю номер один є доктор історичних наук, професор Анатолій Георгійович Морозов. На сьогодні це голова потужного в нашій державі Наукового товариства істориків-аграрників. Саме А. Г. Морозов ще у 1980-х рр. розпочав досліджувати різні аспекти діяльності сільськогоспкооперації в добу недостатньо розвинутого товарного виробництва. У 1985 р. вчений захистив кандидатську дисертацію на тему «Сільськогосподарська кооперація в Україні. 1921–1929 рр.», а у 1994 р. – докторську дисертацію на тему «Кредитна сільськогосподарська кооперація УРСР в роки непу», мета якої полягала у розкритті ролі кредитної сільськогосподарської кооперації періоду непу [16]. На сьогодні професор А. Г. Морозов – автор багатьох праць з проблем сільськогосподарської кооперації [15; 17; 19–20].

«Село і гроші: Українська кредитна кооперація в добу непу» – це одна із головних праць професора А. Г. Морозова, яка надрукована у 1993 р. [18].

Кредитна кооперація, на думку вченого, відіграла одну із найголовніших функцій на селі в добу непу, а саме – надавала селянам кошти виробничого призначення.

Професор А. Г. Морозов також ґрунтовно аналізує податкову політику радянської влади, соціальну градацію на селі, загальний стан та ступінь розвитку сільськогосподарського виробництва. Вчений важливе значення приділяє висвітленню діяльності системи сільськогосподарського кредиту та ролі державних коштів які виділялися для потреб розвитку сільського господарства. Окремо як важливий елемент зацікавлення селян у результатах своєї праці і розвитку продуктивності сільськогосподарського виробництва дослідник виділяє контрактацію. Адже, «укладаючи договір про контрактацію, – відзначає А. Морозов, – селянин брав на себе зобов'язання виконати цілу низку заходів, спрямованих на підвищення врожайності та якості продукції» [14, с. 36]. Дослідник доходить висновку, що в цілому продуктивність сільського господарства України в період непу мала позитивне сальдо в бік зростання і тільки посилення адміністративного тиску тоталітарним режимом та реалізація сталінського бачення подальшого розвитку країни вплинули на нівелювання досягнень непу і здійснення суцільної колективізації.

Вагомим етапним підсумком дослідницької роботи українських істориків-аграрників за перші п'ятнадцять років незалежності України стало двотомне наукове видання «Нариси історії українського селянства». В п. 3 розділу 12 другого тому професор А. Г. Морозов досить фахово трактує роль кредитної сільськогосподарської кооперації в роки непу [14, с. 31].

Помітний внесок у дослідження сільськогосподарської кооперації в роки непу зробив доктор історичних наук, професор Валентин Миколайович Лазуренко. З 1999 р. вчений досліджує проблему селянської заможності та становлення українського фермерства в українському селі в добу нової економічної політики (1921–1929 рр.). В. М. Лазуренко є автором низки монографій із вищезазначеної проблеми: «Заможне селянство України в умовах НЕПу» (2003 р.), «Село. Хліб. Гроші. Податкова політика радянської влади в українському селі у період НЕПу» (2004 р., сп.) [7–8], «Куркуль чи господар? Селянська економіка як соціальна категорія» (2005 р.) [9], «Український фермер в добу НЕПу» (2011 р., сп.) [10], «Українське фермерство: злет і падіння (1921–1929 рр.)» (2013 р.) [11]. Не оминав В. М. Лазуренко у своїх дослідженнях і участь заможних селянських господарств фермерського типу непівського періоду у сільськогосподарській кооперації [8].

У третьому розділі монографії «Куркуль чи господар? Селянська економіка як соціальна категорія» В. М. Лазуренко детально зупинився на участі заможних селян у сільськогосподарській кооперації. Вчений проводить думку, що заможних селян залучали до кооперації, насамперед, для того, щоб найповніше використати наявні в них ресурси для розвитку системи кредитної кооперації, однак при цьому обмежували їх чисельний склад серед членів

правлінь кооперативів, що позначалося на якості керівництва практичною роботою [9, с. 164, 176]. Незважаючи на це, заможні селянські господарства продовжували відігравати важливу роль в організації ефективного функціонування кооперації.

До проблеми кооперування сільського господарства та впливу кооперації на розвиток продуктивності сільського господарства зверталася черкаська дослідниця Ольга Миколаївна Дулгерова [4]. У 2006 р. вона захистила кандидатську дисертацію на тему «Культурно-освітня діяльність сільськогосподарської кооперації України у добу НЕПу» [3]. Дисертацію присвячено дослідженню культурно-освітньої діяльності сільськогосподарської кооперації України у період непу (1921–1929 рр.). На основі всебічного аналізу широкого кола архівних матеріалів, статистичних джерел і наукових публікацій у дослідженні зроблено спробу комплексного вивчення становища сільського господарства України у період нової економічної політики, різнопланової роботи сільськогосподарської кооперації з підвищення продуктивності селянського рослинництва і тваринництва, її діяльності у галузі видавництва і популяризації спеціалізованої сільськогосподарської преси і літератури, поширення на селі мережі книгозбірень, освітньої роботи. Зроблено висновок про те, що широко поставленою культурно-освітньою роботою сільськогосподарська кооперація зробила значний внесок у соціальний розвиток українського села 20-х рр. ХХ ст. [3, с. 18].

Важливе місце у дослідженні продуктивності заможних селянських господарств доби непу займають візії Владислава Євгеновича Паскаленка. Черкаський дослідник звертає увагу на роль заможного селянства України у розбудові та господарсько-економічній діяльності сільськогосподарської кооперації 1921–1929 рр. Проаналізувавши економічну політику більшовиків щодо заможного селянства Української СРР, динаміку його членства у складі сільськогосподарської кооперації, науковець систематизував і узагальнив характерні особливості участі дрібнокапіталістичних селянських господарств у кооперативних товариствах [22]. В. Паскаленко також займався розробкою проблем діяльності універсальної та кредитної кооперації на селі в добу непу [21]. Він обґрунтовує, що заможні селянські господарства становили основу економіко-фінансової стабільності сільськогосподарської кредитної кооперації, адже вони забезпечували її ефективну роботу і вкладали в неї значні кошти. Кредити видавалися надійним господарствам, які були в змозі їх повернути. Вони направлялися на закупівлю посівного матеріалу, тяглової сили, сільськогосподарської техніки. Ці заходи були спрямовані на піднесення продуктивних сил [21, 34–35].

Внесок сільськогосподарської кооперації у зміцнення добробуту селянства України в добу непу розкрито у дисертаційному дослідженні «Внесок сільськогосподарської кооперації у зміцнення добробуту селянства України (1921–1929 рр.)» черкаського вченого-аграрника Сергія Миколайовича Биченка [1]. Він розкриває питання, що стосуються ролі спеціалізованої сільсько-

господарської кооперації у добу непу як важливого фактора підвищення ефективності селянських господарств [2].

Чимало питань функціонування в українському селі в добу непу сільськогосподарської кооперації розкриває у своїх історіографічних дослідженнях Юрій Миколайович Лазуренко. В статтях дослідник розкриває такі питання, як: внесок сільськогосподарської кооперації в розвиток аграрного сектора економіки України 20-х рр. ХХ ст.; сучасний стан дослідження розвитку продуктивних сил сільського господарства доби непу в контексті діяльності сільськогосподарської кооперації; кооперативна політика в українському селі доби непу: історіографічний аспект [12].

У своїй кандидатській дисертації «Розвиток продуктивних сил в українському селі в роки непу: історіографія проблеми», у розділі 2.2 «Роль сільськогосподарської кооперації як вирішального чинника піднесення продуктивних сил сільського господарства України в історіографії доби непу» Ю. М. Лазуренком з'ясовано, що, незважаючи на адміністративний тиск, який особливо зріс наприкінці 1920-х рр., наукові публікації з питань кооперативного життя на селі в період непу загалом достатньо широкі й багатоаспектні. Певним їх недоліком можна назвати лише недостатність джерел у деяких дослідженнях та часто, всупереч самому змісту викладу, заангажованість висновків щодо розуміння сутності природи кооперації та генезису, які обов'язково трактувалися як суто кооперативна форма ведення господарства.

Також Ю. М. Лазуренко, аналізуючи історіографію кінця 1920-х – початку 1990-х рр. про розвиток продуктивних сил у сільському господарстві України в контексті кооперативного будівництва, констатує, що вона досить одноманітна і політично заангажована. На жаль, радянські вчені, на відміну від зарубіжних науковців, – доводить дослідник, – досить мало уваги звертали на кооперацію в українському селі, висуваючи на перший план так звані «виробничі форми кооперації». Тому історіографія 1920-х – початку 1950-х рр. взагалі оминала проблеми кооперації. З другої половини 1950-х рр., особливо після опублікування розвідок В. Данілова, науковий інтерес до сільськогосподарської кооперації поживавився, але праці радянських вчених все ж перебували в ідеологічній замкнутості принципу «партійності», тому не виходили за межі марксистського трактування історії [13, с. 255–256].

У 2017 р. була захищена цікава дисертація історіографічного спрямування черкаського дослідника Ігоря Григоровича Кивгили «Внесок економістів-аграрників у розбудову сільського господарства УСРР (1921–1929 рр.): історіографія» [6]. У своїй дисертаційній роботі та статтях [5] І. Г. Кивгила розглядає наступні питання, що стосуються сільськогосподарської кооперації доби непу: оцінювання соціально-економічного значення сільськогосподарської кооперації у працях дослідників доби непу; аналіз ефективності та перспектив розвитку різних форм сільськогоспо-

дарської кооперації; відображення організаційного становлення системи сільськогосподарського кредиту у працях економістів-аграрників у 1920-ті рр.; аналіз досягнень та помилок радянської системи сільськогосподарського кредиту; трансформація поглядів на завдання сільськогосподарського кредиту у працях вчених-аграрників 1920-х рр.; агрокультурна роль сільськогосподарської кооперації в добу непу.

Як бачимо, на сьогодні на Черкащині сформовано потужну школу істориків-аграрників, які фахово і системно досліджують різні аспекти функціонування в українському селі періоду непу сільськогосподарської кооперації.

1. Биченко С. М. Внесок сільськогосподарської кооперації у зміцнення добробуту селянства України (1921 – 1929 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2010. 20 с.
2. Биченко С. М. Діяльність спеціалізованої системи сільськогосподарської кооперації «Добробут» по підвищенню товарності селянських господарств у добу непу. *Український селянин*. Вип. 9. Черкаси, 2005. С. 200–202; Биченко С. М. Спеціалізована сільськогосподарська кооперація – важливий фактор підвищення ефективності селянських господарств у добу непу. *Український селянин*. Вип. 8. Черкаси, 2004. С. 235–237.
3. Дулгерова О. М. Культурно-освітня діяльність сільськогосподарської кооперації України у добу НЕПу: автореф. дис... канд. іст. наук / Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2006. 20 с.
4. Дулгерова О. М. Роль української кооперації у національно-культурному відродженні українського селянства. *Розвиток наукових досліджень 2005*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Полтава, 2005. С. 121–123; Дулгерова О. М. Роль культурно-освітньої роботи кооперації у піднесенні агрономічних знань селянства в період непу. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. Вип. 80. Черкаси, 2006. С. 94–99.
5. Кивгила І. Г. Відображення організаційного становлення системи сільськогосподарського кредиту у науковому доробку економістів-аграрників доби непу. *Гілея: науковий вісник*: зб. наук. пр. Вип. 115 (№ 12). Київ: Гілея, 2016. С. 58–63; Кивгила І. Г. Трансформація поглядів на завдання сільськогосподарського кредиту у працях вчених-аграрників доколгоспного періоду (1921–1929 рр.). *Гуманітарний вісник*: всеукр. зб. наук. пр. Число 25. Вип. 9. Черкаси: ЧДТУ, 2016. С. 107–117.
6. Кивгила І. Г. Внесок економістів-аграрників у розбудову сільського господарства УСРР (1921–1929 рр.): історіографія: автореф. дис... канд. іст. наук / ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2017. 22 с.
7. Лазуренко В. М. Заможне селянство України в умовах НЕПу. Черкаси: Відлуння-Плюс, 2003. 160 с.; Корновенко С. В., Лазуренко В. М. Село. Хліб. Гроші. Податкова політика радянської влади в українському селі у період НЕПу. Черкаси: Ваш Дім, 2004. 188 с.
8. Лазуренко В. М. Вплив заможного селянства України на діяльність сільськогосподарської кооперації у доколгоспний період (1921–1929 рр.). *Національний університет «Києво-Могилянська Академія». Миколаївська філія*: наук. праці. Т. 8. Історичні науки. Миколаїв, 2000. С. 104–107; Лазуренко В. М. Селянські господарства України заможного (фермерського) типу у системі радянської сільськогосподарської кооперації в добу НЕПу. *Український селянин*. Вип. 12. Черкаси, 2010. С. 215–220; Лазуренко В. М. Роль сільськогосподарської кооперації у виробничому забезпеченні селянських господарств України (1922–1928 рр.). *Чорноморський літопис*: наук. журн. Мико-

- лаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. Вип. 3. С. 27–31; Лазуренко В. М. Вплив сільськогосподарської кооперації на рівень виробничого забезпечення українського селянства в першій половині 20-х рр. ХХ ст. *Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій*: матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Дніпро, 24–25 листоп. 2017 р.). Ч. II. Дніпро: СПД «Охотнік», 2017. С. 110–114.
9. Лазуренко В. М. Куркуль чи господар? Селянська економіка як соціальна категорія. Черкаси: Ваш Дім, 2005. 220 с.
 10. Лазуренко В. М., Паскаленко В.Є. Український фермер в добу НЕПу. Черкаси: Вертикаль, видавець Кандич С.Г., 2011. 346 с.
 11. Лазуренко В. М. Українське фермерство: злет і падіння (1921–1929 рр.). Черкаси: ЧДТУ, 2013. 474 с.
 12. Лазуренко Ю. М. Внесок сільськогосподарської кооперації в розвиток аграрного сектора економіки України 20-х років ХХ ст.: історіографія проблеми. *Історичний архів. Наукові студії*: зб. наук. пр. Вип. 11. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. С. 17–24; Лазуренко Ю. М. Сучасний стан дослідження розвитку продуктивних сил сільського господарства доби непу в контексті діяльності сільськогосподарської кооперації. *Гілея: науковий вісник*: зб. наук. праць. Вип. 71 (№ 4). Київ: ВІР УАН, 2013. С. 274–278.
 13. Лазуренко Ю. М. Кооперативна політика в українському селі доби НЕПу: історіографічний аспект. *Гілея: науковий вісник*: зб. наук. пр. Вип. 70 (№ 3). Київ: ВІР УАН, 2013. С. 252–256.
 14. Морозов А. Г. Відбудова сільського господарства. *Історія українського селянства. Нариси*: у 2 т. Київ, 2006. Т. 2. С. 26–44.
 15. Морозов А. Г. Діяльність сільськогосподарської кооперації УСРР по зміцненню колгоспів (1921–1929 рр.). *Український історичний журнал*. 1984. № 2. С. 74–82.
 16. Морозов А. Г. Кредитна сільськогосподарська кооперація УСРР в роки НЕПу: дис ... д-ра іст. наук / Ін-т історії України АН України. Київ, 1993. 507 с.
 17. Морозов А. Г. Развитие кооперации и проблемы личных подсобных хозяйств. *Социально-политические науки*. 1988. № 8. С. 14–22; Морозов А. Г. Розвиток державно-кооперативної системи сільськогосподарського кредиту на Україні. Донецьк. у-т., 1983. Деп. в ІНІСН СРСР № 14357. 48 с.
 18. Морозов А. Г. Село і гроші: Українська кредитна кооперація в добу непу. Черкаси, 1993. 275 с.
 19. Морозов А. Г. Сільськогосподарська кооперація як передумова соціально-економічних перетворень в доколгоспному селі. Донецьк. у-т., 1983. Деп. в ІНІСН СРСР № 14377. 36 с.
 20. Морозов А. Г. Суспільно-політичні обставини діяльності селянських кооперативних організацій у добу непу. *Український селянин*: зб. наук. пр. / за ред. С. В. Кульчицького, А. Г. Морозова. Вип. 8. Черкаси: Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького, 2004. С. 230–235.
 21. Паскаленко В. Є. Вплив заможного селянства на господарське життя та економічний розвиток сільськогосподарської кооперації. Черкаси: АНТ, 2005. 48 с.
 22. Паскаленко В. Є. Заможне селянство в сільськогосподарській кооперації України (1921–1929 рр.): соціально-економічний аспект: автореф. дис... канд. іст. наук / Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2006. 20 с.

Ігор КИВГИЛА,
*кандидат історичних наук,
голова Співки підприємців Кам'яниці,
депутат Кам'янської міської ради*

**ВИВЧЕННЯ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ
ІСТОРІОГРАФІЧНОЇ ЦІННОСТІ НАУКОВИХ ДОРОБКІВ
ВЧЕНИХ-АГРАРНИКІВ 20-х рр. ХХ ст.**

Метою публікації є висвітлення проблеми організаційного становлення системи сільськогосподарського кредиту на теренах України у доколгоспний період у працях економістів-аграрників 20-х рр. ХХ ст.; об'єкт дослідження – праці вчених-аграрників 1920-х рр. з проблем сільськогосподарської кооперації; предметом дослідження є наукова спадщина економічної думки 1920-х рр., що знайшла своє відображення у працях вітчизняних вчених-аграрників досліджуваного періоду.

У свій час до порушеної нами проблеми у ході власних наукових пошуків зверталися такі відомі українські дослідники, як Кульчицький С. В., Морозов А. Г., Марочко В. І., Лазуренко В. М. [1]. Ми спробували подати власне бачення на підняту нами проблему з історіографічної токи зору.

У дореволюційний період сільськогосподарська кредитова кооперація являла собою найбільш ефективний та потужний фінансово-господарський механізм з обслуговування потреб сільського господарства, побудований на принципах самодіяльності та самостійності. Встановлення радянської влади поклато початок корінним змінам в організаційній структурі, методах та принципах роботи кредитової кооперації, її соціальної сутності.

Уже у 1920-ті рр. почали з'являтися дослідження, в яких узагальнювався досвід вітчизняних сільськогосподарських кооперативних організацій, роботи сільськогосподарського кредиту. Переважно це були представники української кооперації, які брали участь у безпосередній роботі кредитних кооперативних структур. Як зазначав вчений-аграрник О. Лозовий, сільськогосподарська кооперація могла впоратися з поставленими перед нею виробничими завданнями з покращення технікою сільського господарства та інтенсифікації селянських господарств лише при організованому сільськогосподарському кредиті [2, с. 175].

У радянську добу система кредитування села пройшла кілька етапів, що відзначалися якісною своєрідністю та були пов'язані зі змінами соціально-економічної політики радянського уряду.

У донепівський період кредитна кооперація пережила й пік свого розвитку за кількісними параметрами, пов'язаний з поступальними тенденціями попередньої еволюції, і момент практичного знищення у ході об'єднання у 1920 р. з практично державною споживчою кооперацією, що впливало з більшовицької доктрини побудови централізованої безтоварної економіки.

Поставлений політикою «воєнного комунізму» на межу економічної та політичної катастрофи, радянський уряд був змушений перейти до використання товарно-грошових відносин для побудови соціалістичного суспільства. Таким чином, перехід до непу та необхідність створення дієвої системи сільськогосподарського кредиту змусили державно-партійне керівництво відновити інститут кооперативного кредиту. Однак його відродження, як і будівництво системи сільськогосподарського кредиту, проходило під жорстким партійним та державним контролем. Збереження колишніх ідеологічних настанов, які щодо сільського господарства означали його переведення на колгоспні рейки, а також фактичне збереження «воєнно-комуністичних» методів визначили потворність та аномальність непівської моделі кредитної кооперації.

Ці протиріччя проявилися у працях вчених-аграрників, які присвячувались теоретичним проблемам розвитку радянського сільськогосподарського кредиту. Процес відновлення сільськогосподарської кредитної кооперації та пошуку шляхів і методів кредитування селянства у 1921–1922 рр. отримав у цей період лише фрагментарне висвітлення. Лише у 1923–1925 рр. почали з'являтися дослідження, в яких робилася спроба на фактичному матеріалі виявити та узагальнити досвід будівництва сільськогосподарської та кредитної кооперації на шляхах непу.

Переважно праці цього періоду присвячувались різним аспектам безпосередньої організаційно-господарчої кредитної роботи [3, с. 7].

Велике значення для визначення основних напрямів систематичного дослідження питань становлення та функціонування системи сільськогосподарського кредиту мали наукові доробки В. Качинського [4]. Вчений сформулював загальні засади діяльності кредитно-кооперативної системи, яка мусила забезпечувати потреби індивідуальних селянських господарств у різних формах виробничого кредиту [3, с. 7]. В. Качинський доводив необхідність подальшого вивчення та дослідження проблем залучення власних коштів селянства у систему сільськогосподарського кредиту. Вчений наводив власне бачення перспектив поєднання фінансових джерел держави, місцевих бюджетів та селянських накопичень.

На особливу увагу заслуговує ґрунтовне дослідження П. Височанського [5], в якому основна увага була приділена фінансово-економічним проблемам. У монографії вчений подає аналіз теорії сільськогосподарського кредиту. П. Височанський, аналізуючи значення сільськогосподарського кредиту, вказував, що в умовах селянського дрібного господарства кредит допомагає господарству розвиватися та розширюватися, сприяє відновленню основного й оборотного капіталу, допомагає у збуті продукції та постачанні сировини [5, с. 31]. Вчений зазначав, що, впливаючи позитивно на розвиток окремих господарств, кредит тим самим набував і народногосподарського значення, адже сприяв збагаченню країни та матеріальному зміцненню мільйонів дрібних виробників, що, в свою чергу, вело до зростання їх купівельної спроможності та, відповідно, до розширення ринку збуту продуктів промисловості [5, с. 35].

П. Височанський вказував, що нормальну систему кредитових союзів та їхній центр можна було утворити лише на базі міцних низових товариств. На думку вченого, кооперативна система могла існувати та була раціональною тоді, коли утворювалась на мобілізованих у селян коштах, коли вона була регулятором серед кооперативних грошових засобів. Однак такого становища в часи народження радянського кооперативного кредиту не було, а кредитова кооперація відродилася на ті кошти, що їх виділяла держава [5, с. 220]. Це разом з прагненням держави безпосередньо розпоряджатися та контролювати кошти, що вона виділяла на кооперацію, на думку вченого, й визначило державний характер системи кредитової кооперації. Цінним це дослідження є й з тієї точки зору, що в цій роботі знайшло відображення висвітлення питань історії розвитку сільськогосподарського кредиту у межах Російської імперії та України.

Внесок у вивчення питань розвитку сільськогосподарської кооперації зробив український вчений І. Подольський, який проаналізував стан кооперативного кредиту та його значення для відновлення сільського господарства. І. Подольський, користуючись величезним масивом статистичних матеріалів, доводив, що зведений баланс радянської системи сільськогосподарського кредиту у 1926 р. дорівнював 1 228,2 млн. крб., що, порівняно з балансом Держбанку, становило 30 %. Розпочавши роботу з мізерних сум (у 1923 р. – лише 15,2 млн. крб.), система сільськогосподарського кредиту поступово зайняла друге місце серед інших банків [6, с. 109].

І. Подольський відзначав, що установи сільськогосподарського кредиту мали порівняно найменшу касову готівку, що зумовлювалось найменшою роллю в системі сільськогосподарського кредиту вкладів та поточних рахунків. Однак щодо дисконтно-позичкових операцій, то тут до системи сільськогосподарського кредиту наближалася лише система комунальних банків. Щодо власних коштів, то, виключаючи Держбанк як емісійний інститут, вченим зазначається, що власні кошти більшу роль, ніж у системі сільськогосподарського кредиту, відіграють лише в системі акційно-комерційних банків [6, с. 110].

Спираючись на численні відомості, І. Подольський доводив, що основна маса позичальників установ сільськогосподарського кредиту була середняцько-бідняцькими прошарками селянства [6, с. 114]. Вчений вивчав і соціальний склад членів товариств, використовуючи офіційні дані досліджень Укрсельбанку та Центрального статистичного управління України. Відповідно, вчений підсумовував, що члени товариств деякою мірою були краще забезпечені засівною площею, ніж інші. Проте масу членів сіткових товариств системи сільськогосподарського кредиту становили ті самі бідняцько-середняцькі прошарки селянства, що взагалі становлять основну масу українського селянства.

У той же час І. Подольський вказує на таку обставину, що за всіма ознаками господарства членів виявлялися деякою мірою міцнішими за загальну масу селянських господарств. Вчений аналізує динаміку статистичних даних щодо розподілу селянства за групами, які володіють різними посівними площами, і зазначає, що помітною ставала тенденція до зменшення бідняцьких шарів селянства й поширення середняцького сектору села [6, с. 115].

Подібні зміни спостерігалися й тоді, коли розподіляли й порівнювали селянські господарства за різною забезпеченістю робочою худобою. І. Подольський зазначав, що, враховуючи той факт, що система сільськогосподарського кредиту задовольняла не більше як 25–30 % усього селянського попиту на кредит, було б зарано приписувати всі позитивні зміни цілком за рахунок системи сільськогосподарського кредиту, однак під сумнів не ставився певний позитивний вплив системи сільськогосподарського кредиту на ці процеси.

Для аналізу ефективності сільськогосподарського кредиту вчений використовує дані вибіркового обстеження, проведеного у 1926–1927 рр. сільбанками з пропозиції Центросельбанку, в результаті якого було обстежено 10 227 позик, одержаних 4485 позичальниками. І. Подольський відстежував зміни у селянських господарствах позичальників, що відбулися та проявилися у наступних показниках: оранка збільшилася з 5120 до 7251 дес., або на 42 %, осадженням у сумі 41 тис. крб. на найманні робочої сили утворено можливість стороннього заробітку на суму понад 28 тис. крб., що дало змогу одержати нові прибутки на суму 92 тис. крб., або на 33 % від суми одержаних позик. Крім того, було встановлено, що у 1517 господарствах унаслідок одержання позик збільшився збут продукції на 158 тис. крб., або на 51 % від загальної суми одержаних позик [6, с. 118].

Техніка кредитування населення на купівлю сільськогосподарських машин давала селянинові змогу додавати до «машинового кредиту» тільки незначну частину власних коштів, чим і пояснювалось порівняно незначне вкладання на цю мету власних коштів позичальників. Проте на купівлю робочої худоби вкладення власних коштів позичальників досягло 48 % позичених коштів. Головними чинниками збільшення товарної частини продукції, на думку дослідника, були машини (64 %) та насіння (105 %).

І. Подольський зазначав, що, не відмовляючись від визнання важливості призначення кредиту, воно не може бути само по собі надійним матеріалом для визначення ефективності сільськогосподарського кредиту. Адже придбання коня чи плуга за рахунок одержаної селянином в товаристві позики не може бути однозначним. В одному випадку це могло бути вигідним, рентабельним, тобто могло викликати позитивний ефект, в іншому випадку це могло стати навіть тягарем для селянина-позичальника, коли кінь чи плуг не могли бути використані належним чином, рентабельно [6, с. 119]. Натомість вчений підкреслював необхідність «підвищення загального добробуту позичальників установ сільськогосподарського кредиту, явища переходу бідняцьких господарств у шабель середняцьких», що свідчило б про господарський ефект. І коли ці явища були наслідками впливу сільськогосподарського кредиту, тоді можна було б говорити про ефективність кредиту.

Для того, щоб як слід допомогти селянству кредитом, як вказував І. Подольський, не можна покладатися на формальний бік справи (певне призначення кредиту), а необхідно якнайдосконаліше вивчати кожне селянське господарство, якому потрібний кредит. Кредит не розглядався вченим як панацея, що може боронити селянство від усіх злиднів – тому кредитові заходи

необхідно вживати одночасно і координовано з організаційно-технічними заходами (насамперед агрономічними), з заходами дійного кооперування населення, з заходами страхування худоби, будівель, хліба та й самого господаря (адже кредитова установа ніколи не зможе замінити собою роль страхової установи) [6, с. 160].

На початковому етапі створення загальноукраїнської системи кооперативного сільськогосподарського кредиту виходять дослідження, в яких вчені намагалися широко висвітлювати основні функції кредитної сільськогосподарської кооперації та народногосподарського значення її діяльності.

О. Макаровський також досліджував історію сільськогосподарського кредиту, відводячи йому місце головної форми масового об'єднання села. Дослідник звертався до вивчення організаційно-фінансової діяльності всіх ланок кредитної сільськогосподарської кооперації, висвітлював питання, пов'язані з ефективною організацією практичної щоденної роботи кредитної сільськогосподарської кооперації, а також ділових відносин її осередків із селянським господарством та державними органами [3, с. 12].

Вчений у своїх працях пояснював і форми кредиту. Так, за формою одержання реальних цінностей він поділяв їх на грошові та товарні кредити, за строками – на довготермінові та короткотермінові. Обидві форми кредиту розвивалися та займали відповідне місце в оборотах та балансі товариства залежно від розвитку двох його форм роботи: кредитної і торговельно-посередницької. Однак, як зазначав вчений, у процесі роботи ці форми кредиту перепліталися при їх використанні, що давало кращий результат для кредитової та торговельно-посередницької роботи. Зокрема, щодо довготермінових товарних кредитів товариство могло розвивати свою позичкову операцію і тим самим збільшувати ті кошти для кредитової роботи, що одержувалися лише в грошовій формі [7, с. 109]. І навпаки, частину коштів, які товариства змушені були використовувати на кредитову роботу, воно могло виділити на розвиток торговельно-посередницьких операцій [7, с. 110].

О. Макаровський звертає увагу на значення довготермінового кредитування для сільського господарства. Адже більшість заходів, що їх впроваджувало селянське господарство для свого розвитку, заходів, що потребували великих затрат на придбання реманенту, робочої худоби, потребували довготермінового кредиту, тому що їх не можна було покрити за один сільськогосподарський рік коштом товарних лишків селянського господарства. Як відзначав О. Макаровський, чим слабшим було господарство, тим важче йому було здійснювати всі заходи без довготермінового кредиту [7, с. 111].

Вчений підкреслював, що видача групам села, які закінчували свій рік з мінусом, без товарних лишків, не довготермінового, а короткотермінового кредиту вела товариство на шлях прострочення членами своїх зобов'язань і масового відтермінування позичок, що далі призводило до руїни ті господарства, які нерозумно скористалися короткотерміновим кредитуванням, у той час, як вони не могли в процесі сільськогосподарського року покрити свої зобов'язання коштом прибутків свого господарства [7, с. 117].

Таким чином, О. Макаровський доходив висновку, що невеликий розвиток довготермінового кредитування погіршував розвиток та корисність для господарства кредитових операцій, особливо для незаможної частини села. Тому основним завданням сільськогосподарських кредитових товариств та їх союзів у справі правильної постановки кредитових операцій вчений називав боротьбу за збільшення довготермінових кредитів [7, с. 117].

Виходили й узагальнюючі роботи, в яких дослідники на основі накопиченого у 1920-ті рр. матеріалу намагалися проаналізувати та підсумувати досвід становлення і функціонування системи сільськогосподарського кредиту на рейках непу. Так, О. Лозовий відстежував становлення системи сільськогосподарського кредиту, його ролі у відновленні селянських господарств. Вчений відзначав, що система сільськогосподарського кредиту була збудована на принципах, що забезпечували їй можливість сукупного впливу на селянське господарство. Переважно система була збудована у середній ланці. О. Лозовий звертав увагу на те, що спочатку положення про будівництво товариств сільськогосподарського кредиту визначало, що держава брала участь своїми капіталами у половині їх засобів, тобто мала половину впливу на справу товариства. Місцеві організації, включно з місцевими радами, місцевими кооперативними організаціями та селянами, яких залучали через паї, брали участь у половині капіталів товариств і тому розділяли з державою вплив на другу ланку системи сільськогосподарського кредиту [2, с. 184]. Цим визначалася можливість для держави через цю ланку впливати на розвиток селянського господарства, але у той же час і максимальна наближеність її до місцевих інтересів, місцевої агрономії, місцевих планів з розвитку місцевого господарства.

Далі побудова йшла таким чином, що були вказані основні канали, через які товариства сільськогосподарського кредиту мали наближатися до селянського господарства, – низова кредитна кооперативна мережа. З другого боку, було збудовано вищу ланку системи – республіканські банки, які очолював центральний сільськогосподарський банк.

Система сільськогосподарського кредиту, на думку вченого-аграрія О. Макаровського, з одного боку, була збудована у такий спосіб, щоб надати максимальний вплив державі через всі ланки цієї системи на розвиток селянського господарства, адже держава в особі центрального сільськогосподарського банку та шляхом участі в усіх основних капіталах очолювала перші дві ланки системи сільськогосподарського кредиту, а з другого боку, залучення низової кооперації і поступове її перетворення на справжню мережу кредитної кооперації забезпечувало, на думку вченого, справжню наближеність системи сільськогосподарського кредиту до інтересів на місцях і достатню можливість для неї впливати на кооперування селянських господарств, їх поставання та збут і на самі напрями розвитку селянського господарства [2, с. 185].

З цього О. Лозовий робив висновок, що для того, щоб виконати завдання побудови кооперації в селянському господарстві так, щоб вона охоплювала основні процеси селянського господарства, а, з другого боку, щоб збуду-

вати систему сільськогосподарського кредиту в такий спосіб, щоб вона дійсно стала основним важелем, через який можна впливати на розвиток селянського господарства, треба було прагнути до того, щоб темп зростання системи сільськогосподарського кредиту та темп зростання кооперування селянського господарства не відставали від темпу зростання селянського господарства, а навпаки, випереджали його. Натомість, вказував дослідник, співвідношення кооперування селянського господарства до розвитку у ньому індивідуальних процесів було гіршим за довоєнне [2, с. 186].

Вчений-аграрій О. Лозовий наголошував, що система сільськогосподарського кредиту повинна мати більш чи менш однорідну кооперативну мережу, на яку мала спиратися, однак якої, на думку вченого, не вдалося збудувати. Дві третини низової мережі являли собою тип змішаних кооперативних одиниць, в яких поєднувалися кредитні операції й торговельні операції за свій рахунок і посередницькі операції та торгівля споживчими товарами. Цим, на думку вченого, створювалась небезпека використання кредитних коштів не з метою кредитування селянського господарства, не на цілі дрібного селянського кредитування, а ці засоби зав'язувались у товарному обороті, що заважало можливості правильного обороту засобів для селянського кредитування [2, с. 186].

Ідеальними товариствами низової мережі О. Лозовий називав кредитові товариства, в яких основними операціями мали бути саме кредитові операції та операції з прийому вкладів від селянського населення, в яких на другому місці мали стояти посередницькі операції, тобто операції зі збуту селянської продукції і з постачання селянського господарства засобами виробництва [2, с. 187].

Проблемі пошуку кращих організаційних форм первинної ланки системи сільськогосподарського кредиту – кредитного сільськогосподарського товариства – та налагодженню механізмів його повсякденної діяльності були присвячені роботи Т. Німчинова [3]. Вивчаючи ефективність сільськогосподарського кредиту для бідняцько-середняцьких господарств, Т. Німчинов основну свою увагу приділяв аналізу приросту вартості основних фондів, забезпеченості сільськогосподарським реманентом, робочою та продуктивною худобою, розмірам посівної площі, врожайності, товарності господарств, які кредитувалися товариствами. Вчений доходив висновку про вирішальну роль сільськогосподарського кредиту у піднятті та подальшому зростанні селянських господарств.

Т. Німчинов у своїх роботах звертав увагу на важливість урахування особливостей району діяльності сільськогосподарського кредитового товариства, підкреслюючи, що це одна з передумов правильної постановки роботи товариства. З практики діяльності кредитових товариств вчений наголошував, що товариство найбільш ефективно могло розвивати свою діяльність, охоплюючи райони з 1000–1500 селянських господарств. Крім кількості господарств, важливими факторами були площа району та віддаленість окремих пунктів від місця перебування правління [8, с. 11–12].

Т. Німчинов зазначав, що характер, напрям і розміри роботи сільсько-господарського кредитового товариства як організації, що мала задовольняти господарчі потреби своїх членів, значною мірою залежали від економічних умов, в яких перебували селянські господарства. До них Т. Німчинов відносив відомості про стан сільського господарства, а саме: засівна площа, головні культури, забезпеченість господарств робочою худобою та реманентом, а також дані щодо окремих селянських господарств [8, с. 14].

Важливе значення для аналізу роботи сільськогосподарського кредитового товариства вчений надавав даним про товарність сільського господарства. Адже організація збуту продуктів сільського господарства членів відносилось до одного з основних завдань товариства. Таким чином, вчений наголошував, що розміри товарних лишків за окремими культурами та галузями сільського господарства показували можливі розміри роботи товариства в цьому напрямі, а порівняння фактично проведеної товариством роботи давало можливість визначити процент охоплення нею товарної сільськогосподарської продукції [8, с. 17].

Т. Німчинов розглядав сільськогосподарське кредитове товариство не як відокремлену організацію, що самостійно здійснювала свої операції, адже в роботі воно було пов'язане з цілою системою сільськогосподарської кооперації, яка, в свою чергу, пов'язувалась з усім народним господарством. Відповідно, всі заходи товариства щодо піднесення та розвитку сільського господарства, на думку вченого, мали бути тісно пов'язаними із заходами всієї системи сільськогосподарської кооперації та заходами держави, яка регулювала розвиток усього господарства [8, с. 24]. Вчений зазначав, що сільськогосподарське кредитове товариство у своїй роботі мало прагнути до охоплення своєю роботою найголовніших галузей – основних для більшості населення свого району. Тобто товариство не повинно було розкидатися в своїй роботі, інакше її ефективність була б незначною.

На основі накопиченого досвіду у роботі Т. Німчинова надавалися практичні поради по побудові здорового балансу, прискоренню обороту товарів та кредитних коштів, рекомендувалися перевірені методи аналізу господарчо-фінансового стану кредитних сільськогосподарських товариств. Аналізувалися можливі перспективи та обсяг збутових і постачальницьких операцій [3, с. 12].

Аналіз цілого комплексу економічних питань, пов'язаних з господарським обігом коштів селянських господарств, їх впливом на обсяги та темпи формування фінансового потенціалу кредитних сільськогосподарських товариств, подався у роботі М. Гуревича [9]. Вчений відзначав нестабільність грошових надходжень та виробничих витрат селянського господарства, здійснив спробу віднайти критерії для об'єктивного визначення економічного стану селянських господарств. До них він відносив грошові надходження від занять промислами та заробітки поза сільським господарством, аналізуючи динаміку здавання і оренди землі – основний чинник селянського господарства [3, с. 16].

Цінність цих робіт полягала на лише у спробі обґрунтувати власні погляди на теорію сільськогосподарського кредиту, але й у тому, що їх автори, беручи участь у керівництві практичною роботою сільськогосподарської кооперації та кредиту, могли відчувати та визначати економічні тенденції, в яких відбувався розвиток системи кооперативного кредиту в цілому. Також важливою була й можливість вчених використовувати свіжі й достовірні статистичні матеріали та зведення, значна частина яких не збереглася до наших днів [3, с. 16].

Вже з другої половини 1920-х рр. спроби об'єктивного аналізу ситуації в сфері кредитування села все більше поступалися місцем апології класової спрямованості в діяльності товариств, псевдонауковим доказам соціально-економічної ефективності сільськогосподарського кредиту для незаможницьких прошарків села. Особливо це стосувалося робіт, які виходили у 1928–1929 рр.

Реалізація курсу на масову колективізацію села і пов'язані з цим реорганізація системи сільськогосподарського кредиту та переслідування кооперативних і кредитних працівників знайшли відображення у низці робіт, які виправдовували і прикрашали процеси одержавлення кредитної кооперації та чистки її членів.

Таким чином, характерною особливістю робіт 1920-х рр. стала їх гостра полемічна спрямованість, відстоювання авторами поглядів тієї системи, в якій вони працювали – товариств сільгоспкредиту, наркомзему, ЦСУ та інших. Однак у роки непу партійна диктатура привела до панування в історіографії концепції, що повністю схвалювала політику комуністів у сфері сільськогосподарського кредиту. Тому спеціалістам з дореволюційним стажем для відстоювання кооперативних принципів доводилося застосовувати двозначність, багато з них обмежувалися лише констатацією та аналізом окремих параметрів роботи різних ланок сільськогосподарського кредиту, уникаючи їх оцінювання.

Та все ж низка дослідників при узагальненні досвіду діяльності сільськогосподарського кредиту відстоювали ту точку зору, що головними факторами слабкості радянської кредитної кооперації були адміністративно-командні методи управління кооперацією державними органами, зростання недовіри селянства до товариств, бідняцька спрямованість фінансування села.

Отже, українські вчені-аграрники у своїх дослідженнях, що побачили світ у період непу, розглядали різні параметри діяльності кредитних союзів і товариств, обговорювали питання теорії кооперативного кредиту, розглядали окремі події, пов'язані з роботою кредитної кооперації, давали оцінки діям радянської влади. Незважаючи на деяку вузьку проблематику цих робіт, їх історіографічна цінність визначається високим професіоналізмом та критичним підходом при оцінюванні процесів, що відбувалися у кредитній кооперації при радянській владі.

-
1. Кульчицький С. В. Концепція «кооперативного соціалізму». *Український історичний журнал*. 1995. № 2. С. 3–17; Морозов А. Г. Село і гроші: Українська кредитна кооперація в добу непу. Черкаси: НДІТЕХІМ, 1993. 275 с.; Марочко В. І. Українська селянська кооперація: історико-теоретичний аспект (1861 – 1929 рр.). Київ: М.Р. Kots Publishing, 1995. 224 с.; Лазуренко В. М. Українське фермерство: злет і падіння (1921 – 1929 рр.).

- Черкаси: ЧДТУ, 2013. 474 с.; Лазуренко В. М. Роль селянських фермерських господарств України у розвитку хлібного експорту в період непу. *Український селянин / Ін-т історії України НАН України*. Черкаси, 2019. Вип. 21. С. 66–73.
2. Лозовий А. Сельскохозяйственная кооперация и значение ее в современных условиях. Киев: Пролетарий, 1926. 270 с.
 3. Морозов А. Г. Село і гроші: Українська кредитна кооперація в добу непу. Черкаси: НДІТЕХІМ, 1993. 275 с.
 4. Качинський В. На допомогу селянському господарству. Сільськогосподарський кредит на Україні. Харків: Червоний шлях, 1924. 54 с.
 5. Височанський П. Кооперативний кредит. Харків: Книгоспілка, 1929. 408 с.
 6. Подольський І. М. Сільськогосподарський кредит. Харків: Держ. вид-во України, 1928. 313 с.
 7. Макаровський О. Організація і практика сільськогосподарського кредитового товариства. Харків: Книгоспілка, 1929. 280 с.
 8. Німчинов Т. Аналіз роботи сільськогосподарського кредитового товариства. Харків: Книгоспілка, 1928. 148 с.
 9. Гуревич М. Б. Питання сучасного селянського господарства України. Харків: ЦСУ, 1927. 162 с.

УДК 94(477)"1921/...":631.5

Владислав ОЧЕРЕТЯНИЙ,
*викладач кафедри суспільних наук
Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

УКРАЇНСЬКЕ РІЛЬНИЦТВО ЧАСІВ НЕПУ: ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ

Рільництво і, насамперед, зерновиробництво завжди було базовою галузю сільського господарства. Від його продуктивності, а, відповідно, і товарності залежали не лише інші сфери сільськогосподарського виробництва та промисловий сектор, але й суспільство в цілому.

На початок 1921 р. країна підійшла до самого краю суспільно-політичної та господарсько-економічної прірви. Системна глибока криза, в якій опинилось українське село, була згубною як для країни в цілому, так і, насамперед, для мільйонів селянських господарств, бо посіви зернових культур мав практично кожний український селянський двір. Саме від зерновиробництва величезна кількість селянських господарств отримувала левову частку своїх грошових доходів. Більш того, успішне зерновиробництво було надійною запорукою стабільності самого буття селянського двору, селянської родини та її незалежності і самодостатності.

За умов військового протистояння, скорочення засівної площі внаслідок «вилучення надлишків сільськогосподарського виробництва» врожай-

ність основних зернових культур (озимої пшениці і жита, ярової пшениці, ячменю, вівса, гречки, проса, кукурудзи) катастрофічно падала. За військового лихоліття – шість років, які передували непу, – врожайність зернових знизилась пересічно на 47,7–69 % [1, с. 10]. Валовий збір зерна в Україні в 1920 р. становив лише 38,5 % рівня 1913 р. (року найвищого економічного підйому довоєнного часу) [2, с. 34]. Те саме можна сказати і про скорочення посівних площ, кількість яких на 1920 р. порівняно з 1913 р. зменшилася більш ніж на 30 % [3, с. 196].

Селянство під тиском продрозкладки скоротило свої засіви до споживчого мінімуму. В ряді випадків врожайність критично знизилась, доходючи до нечувано мізерних для України 15-20 пудів з десятини в озимому кліні [8, с. 13]. У зазначений період з 1 десятини врожай озимої пшениці становив 78 пудів, а озимого жита – 63 пуди [9, с. 316]. Що ж до 1921 р., коли жорстока посуха також тяжко відбилася на сільському господарстві, то руйнація дійшла краю.

Системна криза економіки змусила радянську владу піти на суттєві поступки доведеному до краю суспільству, насамперед селянству. Різкий поворот березня 1921 р. від ортодоксії воєнного комунізму до реставрації нормальних умов товарно-грошових засад функціонування економіки, перш за все, стосувався села, яке на той час, як вже зазначалось, опинилося в цілковитому занепаді. Селянство було вкрай втомлено від попередньої політики, що виливалося в масові незадоволення й протести.

Неп, як відомо, бере початок з X з'їзду РКП(б), який відбувся 8–16 березня 1921 р., та відповідного декрету. Основне значення декрету Раднаркому від 21 березня 1921 р. «Про заміну продрозкладки продподатком» полягало в тому, що ним було скасовано повну, власне абсолютну монополію держави на заготівлю продуктів сільського господарства і було проголошено дозвіл на вільну реалізацію лишків сільськогосподарської продукції, які залишились в селянському господарстві після сплати продподатку на ринку. Як зауважують дослідники, впровадження в практику даного нормативного документа започаткувало реальний відхід від крайнощів часів «воєнного комунізму» [7, с. 197]. Радянська влада змушена була змінити адміністративне регулювання на регулювання економічне [8, с. 13]. Розпочалось поступове відновлення, хоч і в рамках радянської моделі, господарювання, скероване на відновлення ринкових відносин. Цілком доречним є твердження такого авторитетного вітчизняного дослідника, як С. Кульчицький щодо того, що державна партія зробила спробу пристосувати ринок до своєї доктрини [5, с. 383].

В перші роки непу суспільство в цілому і економіка молодій державі зіткнулись із нагальною необхідністю швидкого підвищення загальної продуктивності та тісно пов'язаної з ним товарності селянського рільництва. Селяни, які своєю важкою виснажливою працею почали наповнювати базари та полиці крамниць різноманітними товарами, господарювали у досить жорстких економічних умовах.

М. Олійник зазначає, що на 1921 р. різко зменшились посіви головної ринкової культури – озимої пшениці. Село суттєво переорієнтовувалось на жито. Причиною цього автор розвідки вбачає як погіршення техніки рільництва за роки війни, так і руйнацію товарно-грошових відносин [6, с. 113].

Потреба стимулювати розвиток сільськогосподарського виробництва спонукала владу шукати точки примирення з селянством, адже після зникнення поміщицьких економік і повного провалу радянського «радгоспного» експерименту індивідуальне селянське господарство стало основним виробником сільськогосподарської продукції. На думку сучасної дослідниці аграрної історії України Г. Капустян, яка досить детально досліджувала офіційну і селянську «правду» щодо оцінювання суспільно-громадських настроїв українського села в 1920-ті рр., важливим є те, що, попри поступове становлення системи тотального контролю, український селянин позитивно реагував на послаблення, внесені «новим курсом», який спонукав до звичних і природних занять [11, с. 45].

Характеризуючи політику радянської влади щодо села, зауважимо, що партійно-радянське керівництво в початковий період непу в своїх промовах активно наголошувало на необхідності чим скорішого вирішення пекучого питання піднесення селянського господарювання як справи державної ваги. Оприлюднюючи для широкого загалу програму нових засад в сільськогосподарській політиці, партійні лідери наголошували, що інтереси народного господарства в цілому настійно вимагають, щоб «селянське господарство мало змогу багатіти, збільшувати свої прибутки, а, значить, і товарність» [12, с. 5]. Відчутний акцент робився на необхідності підвищення господарсько-економічної активності незаможників як ключової соціальної групи радянського села, проте не ставилося відчутних обмежень і для розвитку господарств заможної частини села.

Щоправда, і пропаганда на всіх етапах непу не вшухала щодо необхідності розвитку колективних форм господарювання на селі всіх різновидів. Водночас, принаймні до початку 1928 р. пріоритет все ж надавався всіляким різновидам спеціалізованої сільськогосподарської кооперації.

Скориставшись доволі позитивними реальними кроками влади після проголошення непу, селянство почало швидко відновлювати посівні площі, які в часи існування продрозкладки селяни свідомо скорочували до споживчого мінімуму. За даними статистичного збірника «Сільське господарство України», вже навесні 1921 р. українське селянство засіяло на 400 тис. десятин більше, ніж навесні 1920 р. [13, с. 76]. Проте посуха 1921 р. спричинила для сільського господарства нові руйнівні наслідки, і знесилені селянські господарства знову опинилися на межі катастрофи. Щоб надалі уникнути такого небажаного розвитку подій на союзному рівні, на початку 1922 р. було ухвалено рішення про створення спеціального фонду для боротьби з посухою з метою «покласти край залежності найбагатших сільськогосподарських районів від випадковостей у погоді». На цю справу, розраховану на 5–6 років, було асигновано в межах Союзу 77 млн. золотих крб. [12, с. 5].

З 1922 р. тенденція до нарощування посівних площ стає все більш помітною і набуває стабільного характеру. Тільки 4 % орних площ залишилось за державою, а 96 % було передано селянам [14, с. 1]. Позитивна динаміка в цьому процесі простежувалась і в наступні роки. За даними ЦСУ, 1924 р. було засіяно вже 88,4 % від показників 1916 р. [15, с. 25].

Різко підвищився рівень агротехніки, завдяки цьому валовий збір восьми головних хлібів збільшився вдвічі і наближався до збору 1913 р. В цілому врожай зернових культур 1925 р., доволі сприятливого в кліматичному відношенні, був майже вдвічі більшим, ніж попереднього посушливого 1924 р. (1050 млн. пуд. проти 550 млн. пуд.) [17, с. 30].

Якщо простежити розподіл селянських господарств за забезпеченістю польовими засівами, то потрібно зазначити, що внаслідок революційних аграрних перетворень активно йшов процес «осереднячення» селянських господарств. Аналізуючи площу їх засівів, бачимо, що частка групи беззасівних господарств і господарств із засівом до 2 десятин, а також господарств із засівною площею 9 і більше десятин поступово зменшувалась і, відповідно, збільшився відсоток господарств із середнім засівом [18, с. 39].

Спеціально звернемо увагу на те, що землі для отримання гарного врожаю потрібно було засівати та якісно обробляти. Відповідно, виникла гостра потреба в забезпеченості якісним насіннєвим матеріалом, робочою худобою, реманентом, тобто в наявності тих елементів господарювання, які на 1921 р. перебували у вкрай ослабленому стані. Сільськогосподарський інвентар за часи військового лихоліття практично не поповнювався. Потреба в ньому ще більше зростала внаслідок виходу значної кількості реманенту з ладу, появи значної кількості нових селянських господарств та, як вже зазначалося, і збільшення засівної площі за рахунок нетрудових земель [16, с. 6]. Сільськогосподарська статистика 1920-х рр. свідчить про те, що досить значна кількість селян була позбавлена реманенту і достатньої кількості робочої худоби, щоб зробити власне господарство товарним.

Незабезпеченість селянських господарств виробничим реманентом і тягловою силою породжувала не лише економічну скруту, але й доволі значну соціальну напругу. Водночас, як правило, порушувались агротехнічні терміни проведення польових робіт, що об'єктивно позначалося на рівні врожайності. Власники незаможних господарств, отримавши землю, але не маючи змоги належно її обробляти, змушені були звертатися до більш заможних господарів і нерідко потрапляли в кабальні умови відробітку. За цих умов на селі знову почали простежуватися процеси соціального розшарування. Доцільним у цій ситуації стало прийняття рішення щодо створення спеціальної системи сільськогосподарського кредиту.

Як зазначив відомий дослідник цієї проблеми А. Морозов, система кооперативного сільськогосподарського кредиту характеризувалася багатопрофільністю і була націлена не просто на негайну господарську віддачу, а одним з основних своїх завдань вбачала обслуговування нагальних виробничих потреб саме незаможних і середняцьких селянських госпо-

дарств, що логічно вело до збільшення валового виробництва в аграрному секторі економіки [4, с. 118].

Загалом, початок непу характеризувався значним загальним занепадом процесу виробництва, а отже й економічним зубожінням селянських господарств. В умовах домінування в економіці країни саме сільськогосподарського сектору це вело до зниження тону суспільного життя. Критичною ця ситуація була, насамперед, в рільництві як базовій галузі сільськогосподарського виробництва. Оцінюючи досліджуваний період, можемо сказати, що українське селянство і в умовах непу змушене було наражатися як на об'єктивні труднощі, викликані військово-політичним лихоліттям, так і на суб'єктивно обумовлені соціально-економічними чинниками перешкоди, пов'язані з поступовим посиленням командно-адміністративної системи, що особливо яскраво проявлялося в постійному зростанні податкового тиску держави.

На підставі аналізу документів 20-х рр. ХХ ст. можна зробити висновок, що, хоч постійний тиск ідеологічних моделей побудови радянських відносин на селі залишався невід'ємним елементом суспільного життя, все ж в умовах непу в селян з'явилися певні можливості для виробничо-економічного розвитку своїх господарств. Отже, українське селянство і в умовах непу змушене було відчувати як об'єктивні труднощі, викликані військово-політичним лихоліттям, так і перешкоди суб'єктивного характеру, зумовлені соціально-економічними чинниками, які пов'язані з поступовим посиленням командно-адміністративної системи, що особливо яскраво проявлялося в постійному зростанні податкового тиску держави. Проте і в цих несприятливих умовах селянство поступово розбудовувало свої господарства, відчувши знову себе господарями і отримавши можливість працювати вільно на своїй землі. В тогочасних умовах продуктивність зерновиробництва була не лише виключно важливим економічним чинником, але й наріжним каменем усього внутрішньополітичного життя.

Ми з'ясували соціально-економічне значення розвитку зерновиробництва в цей період для зростання валового виробництва сільського господарства України та піднесення добробуту селянства. Це також є актуальним для переоцінки історичного досвіду і передумов формування потенціалу продовольчої безпеки держави на сучасному етапі.

-
1. Калініченко В. В. Селянське господарство в доколгоспний період (1921-1929). Харків: Основа, 1991. 131 с.
 2. Калініченко В. В. Селянське господарство України в період непу: історико-економічне дослідження. Харків: Основа, 1997. 400 с.
 3. Гай-Нижник П. Податкова політика Центральної Ради, урядів УНР, Української Держави, УСРР (1917-1930 рр.). Київ: Цифра-друк, 2006. 303 с.
 4. Морозов А. Г. Гроші для господаря (виробничі кошти села в доколгоспний період 1921-1929). Черкаси, 2016. 418 с.
 5. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). Київ: Основи, 1996. 396 с.

6. Зінченко А. Нариси історії подільського селянства: 1917-1930 рр. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. 344 с.
7. Олійник М. П. Трансформаційні процеси на Поділлі в добу непу (1921-1928 рр.): монографія. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2015. 480 с.
8. Шліхтер О. Українське сільське господарство за 10 років. *Український агроном*. 1927. № 10-11. С. 8–20.
9. Капустян Г. Т. Дві «правди» або українське село в двадцяті роки двадцятого століття. Кременчук, 2003. 324 с.
10. Нові шляхи в сільськогосподарській політиці. *Земельник*. 1925. № 6. С. 5–8.
11. Сельское хозяйство Украины: стат. сб. Харьков: НКЗ УСРР, 1923. 152 с.
12. 8-й з'їзд Рад. *Селянська правда*. 20 січня 1924 р. С. 1.
13. Челінцев А. Захист інтересів сільського господарства в зовнішній торгівлі – раніше й тепер. *Український агроном*. 1925. Ч. 2 (грудень). С. 22–29.
14. Одінцов А. Шляхи розвитку сільського господарства України. *Вісник НКЗС*. Вид-во «Радянський селянин», 1925. С. 3–7.
15. Кривецький С. Перспективи купівельних ресурсів с-г. населення України року 1925 – 1926-го. *Український агроном*. 1925. Ч. 2 (грудень). С. 30–35.
16. Україна в цифрах. 1927 / за ред. Н. А. Авдієнка. Харків: ЦСУ, 1927. 132 с.

УДК 94(477)''1958/1964'':347

Олена ЛАЗУРЕНКО,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії і культури України
та спеціальних історичних дисциплін
Університету Григорія Сковороди у Переяславі*

КРИТИЧНИЙ СУЧАСНИЙ АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСЬКИХ СУДІВ – ВИБОРНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ В ПЕРІОД ХРУЩОВСЬКОЇ ВІДЛИГИ

Сучасна загальноєвропейська тенденція до демократизації та більшої прозорості діяльності системи судочинства є цілком актуальною для України на теперішньому етапі державотворення. У цьому контексті цікавим є вітчизняний досвід роботи товариських судів, які досить активно працювали в умовах так званої «хрущовської відлиги». У нашій вітчизняній історії це є досить позитивним досвідом, коли громадськість брала активну участь у запобіганні та протидії різним протиправним вчинкам.

Лібералізація в середині 50-х років ХХ ст. суспільно-політичного життя в СРСР значною мірою вплинула на правотворчу діяльність і в Українській РСР. Варто зазначити, що в середині 1950-х рр. в Українській РСР залишалися чинними кодекси, прийняті ще у 1920-ті рр. Багато в чому вони вже застаріли і об'єктивно не відповідали вимогам часу. Враховуючи ці обставини, Президія Верховної Ради УРСР 14 травня 1956 р. прийняла постанову «Про перегляд кодексів законів Української РСР».

Ця проблема ще не стала предметом окремого ґрунтовного історичного дослідження в сучасному осмисленні, тобто з відкиданням радянського ідеологічного нашарування. Підняту нами проблему досліджували такі дослідники, як О. Лапай, І. Середя, М. Магарін, Ю. Червоний, М. Чередніченко, П. Михайленко, О. Островський, А. Фельдман, С. Чоботенко, А. Абдулін, О. Ситник, О. Махиня, А. Черняк [1]. Чимало питань як процесу становлення, так і вивчення практичної користі від діяльності на селі наприкінці 50-х – у першій половині 60-х рр. ХХ ст. товариських судів ще чекає свого дослідника.

Мета публікації полягає у вивченні основоположних засад формування у період лібералізації системи судочинства в Українській РСР (1958–1964 рр.) товариських судів на селі.

Радянська політична система запровадила товариський суд як форму «участі громадян у самоуправлінні». Вперше уряд РРФСР видав декрет «Про робітничі дисциплінарні суди» 14 листопада 1919 р., але вони незабаром перестали діяти, коли правосуддя стало виключно компетенцією державних судових органів. Однак з популяризацією так званої «соціалістичної демократії» та «всенародної держави» із початком 1950-х рр. почався процес відновлення товариських судів як виборних громадських органів [2]. 14 липня 1951 р. Рада Міністрів СРСР затвердила «Положення про товариські суди на підприємствах та в установах» [3, с. 7].

На ХХІ з'їзді КПРС М. Хрущов зазначив: «Настав час, коли більше уваги слід приділяти товариським судам, які повинні головним чином добиватися запобігання різного роду порушенням. Вони повинні розглядати не тільки питання виробничого, але й побутового, морального характеру, факти неправильної поведінки членів колективу, які допустили відхилення від норм громадського порядку» [4, с. 21].

Виконуючи рішення і настанови ХХІ з'їзду КПРС, постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 2 березня 1959 р. (2 березня 1959 р. радянський уряд і комуністична партія спільною постановою створили товариські суди, а регулювання цих справ передали законодавству республік [2]), закритого листа ЦК КПРС від 5 листопада 1959 р. та постанови ЦК КП України від 18 листопада 1959 р., суди Української РСР посилили роботу із залученням громадськості до боротьби зі злочинністю і порушеннями громадського порядку. Тому ширше стали застосовуватися такі форми залучення громадськості, як проведення судових процесів у виїзних засіданнях в колгоспах, установах та організаціях; залучення до участі в судових процесах громадських обвинувачів і захисників, роз'яснення законів серед населення [5, арк. 96].

У жовтні 1959 р. у пресі були широко опубліковані для обговорення (власне для інформування населення) проекти законів, що були спрямовані на підвищення ролі громадськості в боротьбі із порушеннями законності. Серед них був і проект «Примірного Положення про товариські суди Української РСР» [6, с. 7]. Стосовно села, то тут було наступне. Окрема увага була звернена на те, що, оскільки в сільській місцевості проживають не лише колгоспники, але й робітники та службовці, які проживали в селі, а працю-

вали на підприємствах і в установах сусідніх міст, то пересічним явищем могла стати ситуація, коли аморальний вчинок міг бути скоєний саме за місцем проживання. Виходячи з цього, вказувалось, що доцільно було б організувати товариські суди не в колгоспах, а в селах. Підкреслювалося, що створення загальносільських товариських судів дасть можливість залучити до розгляду справ про ті чи інші порушення громадського спокою всіх жителів села, а отже, забезпечить більш ефективний вплив на потенційних правопорушників з метою профілактики тих чи інших хуліганських проявів. Було запропоновано також обирати членів сільських товариських судів на загальних зборах всіх мешканців села або окремої сільської ділянки, якщо село було дуже велике.

15 серпня 1961 р. Указом Президії Верховної Ради Української РСР затверджене «Положення про товариські суди Української РСР» [8, с. 730–735]. Таким чином, на другу половину 1961 р. в Українській РСР було повністю сформовано нову, за задумом її ініціаторів, фактично альтернативну традиційній радянській системі підтримання громадського правопорядку, справді масову громадську структуру [7, с. 315].

До компетенції товариських судів згідно з вищезазначеним Указом від 15 серпня 1961 р. відносилось чимало справ, серед них, зокрема, такі: порушення трудової дисципліни, у тому числі прогул без поважних причин, запізнення чи передчасний ухід з роботи, недоброякісне виконання роботи чи простій внаслідок недобрсовісного ставлення робітника до своїх обов'язків; недотримання правил техніки безпеки та інших правил праці, окрім випадків, за які передбачена кримінальна відповідальність; псування інвентарю, інструментів та матеріалів через недбалість; поява у нетверезому стані та негідна поведінка в громадських місцях і на роботі; негідне ставлення до жінки, негідна поведінка в сім'ї, невиконання обов'язків із виховання дітей, негідне ставлення до батьків; нанесення образ, лихослів'я, розповсюдження у колективі неправдивих чуток, котрі соромили члена колективу, якщо ці вчинки скоєні вперше; дрібне браконьєрство, дрібні порушення, пов'язані із лісом, потравою посівів, псуванням дерев та інших зелених насаджень; псування житлових та нежитлових приміщень та комунального обладнання, котре не призвело до значних збитків; майнові спори між громадянами, які є членами одного і того ж колективу, на суму до 50 крб. при згоді учасників спору на розгляд справи у товариському суді; адміністративні чи інші малозначущі правопорушення, якщо органи міліції, прокуратури чи суду передадуть справу на розгляд товариського суду; інші антигромадські проступки, які не тягнуть за собою кримінальної відповідальності [9, с. 63–64]; самоуправство, ненадання допомоги хворому, незаконне лікарювання, придбання майна, завідомо здобутого злочинним шляхом, та інші злочинні діяння, якщо вони не являють великої суспільної небезпеки і органи міліції, прокуратури або суд визнають за необхідне передати таку справу на розгляд товариського суду; порядок користування будівлями, що становлять власність двох або декількох громадян, поділ майна колгоспного двору

і вихід з нього, поділ майна між подружжям – при згоді сторін, між якими виник спір, на розгляд справи в товариському суді [10, с. 52–53].

Товариські суди створювалися в колгоспах і радгоспах, населених пунктах [9, с. 8]. Згідно з проектом «Зразкового Положення про товариські суди» суди могли бути створені і в колективах із чисельністю не менше 50 осіб [3, с. 13].

В селах колгоспні товариські суди вважалися виробничими товариськими судами, тому що їх робота була спрямована на сприяння виконанню виробничих планів [6, с. 10]. У тих колгоспах, які мали у своєму складі великі комплексні бригади, що розташовувалися у межах окремих населених пунктів, організовувалися бригадні товариські суди. Прикладом цього може слугувати колективне господарство «Дружба» Гребінківського району Київської області. У цьому колгоспі налічувалось дві комплексні бригади, розташовані в окремих селах Пінчуки і Ксаверівка, в яких діяв окремий товариський суд [6, с. 15].

Демократизм тих часів проявлявся і у виборах до товариських судів, які проходили на загальних зборах колгоспу, були прямими і відкритими. Склад таких судів обирався терміном на один рік. Рахувалися обраними ті особи, які отримали більшість голосів, причому обов'язково більше половини голосів присутніх на зборах. Після обрання товариського суду його члени обирали голову, заступників та секретаря [9, с. 10]. Як засвідчують наявні у нашому розпорядженні дані, кількість членів товариського суду в кожному окремому випадку встановлювалася загальними зборами під час виборів. Так, наприклад, до товариських судів у селах Полтавського району Полтавської області входили голова, від двох до п'яти заступників і від п'ятнадцяти до двадцяти членів [10, с. 29–30].

Товариський суд мав право або обмежитися самим фактом публічного розгляду справи, або застосувати при цьому один із таких засобів впливу: оголосити товариське попередження; оголосити громадський осуд; оголосити громадську догану; клопотати перед керівником організації про переведення винуватця на менш оплачувану роботу на строк до трьох місяців або пониження на посаді на той же строк чи-то звільнення винуватця з роботи; міг прийняти рішення про передачу матеріалів відповідним державним правоохоронним органам [3, с. 45].

Новою в досліджувані нами роки формою виразу громадської думки стали Комітети сприяння сільським Радам, які створювалися, насамперед, в значних за територією сільських районах. Прикладом може слугувати Білокураківський район Луганської області, де було багато населених пунктів, розташованих на значній відстані від сільрад. В зазначеному Білокуракінському районі діяло 20 комітетів, в яких працювало понад 100 осіб [11, с. 2].

На селі різновидом товариського суду стали також «Ради робітничої честі», які наприкінці 1960 р. почали створюватися в трудових колективах Луганської області. Так, наприклад, в кінці 1960 р. Рада робітничої честі була створена в радгоспі «Вибійник» Лисичанського району. До її складу увійшли

люди, які користувалися безсумнівною повагою у колективі: досвідчений тракторист І. Ковалевський, ветеран шоферської праці Е. Іщенко, найкраща свинарка М. Усачова, авторитетна у колективі телятниця М. Шморгун. Керувати радою довірили пенсіонерів, Герою Соціалістичної Праці С. Семиволу. Раді доводилося розглядати різні справи: пияцтво, недобросовісне ставлення до роботи, незначний непослух [12, с. 4].

Специфічну особливість мала організація роботи товариських судів в селі. На їх створення і роботу важливий вплив мала регіональна специфіка.

У багатьох українських селах були створені єдині сільські (територіальні) товариські суди, які розглядали справи про антигромадські вчинки не лише колгоспників, а й усіх інших жителів певного села, які нерідко працювали у довколишніх містах чи на промислових підприємствах. Так, у с. Червона Мотовилівка Фастівського району Київської області, де лише 415 дворів належало колгоспникам, а вдвічі більша кількість 839 – робітникам і службовцям, було створено єдиний сільський товариський суд.

Наведені нами приклади засвідчують, що в ті роки мали місце факти, де цілі райони не мали товариських судів. У Чернігівському районі Чернігівської області були організовані, наприклад, лише територіальні сільські суди [10, с. 28]. У Переяслав-Хмельницькому районі Київської області було 14 великих колгоспів, але у селах району діяли тільки територіальні, загальносільські товариські суди [10, с. 17].

Не стала винятком у плані створення загальносільських товариських судів і Кримська область. Прикладом може бути робота товариських судів радгоспу «Обільний» та чотирьох відділень радгоспу «Ново-Джанкойський». У цих судах проводилася ретельна підготовка до розгляду справ, працівники та колгоспники заздалегідь знали про дні засідання та брали активну участь у судових засіданнях [13, арк. 63].

Які ж справи розглядалися на сільських товариських судах? А вони, як свідчать архівні дані, були різні. Наприклад, у період з кінця серпня 1959 р. до початку 1960 р. товариський суд колгоспу с. Ілавче Теребовлянського району розглянув 18 різних справ. Це і потрави посівів, дрібні крадіжки колгоспного майна, приватні звинувачення, майнові спори, порушення трудової дисципліни. Після розгляду справ ним були накладені штрафи: на дванадцять осіб у розмірі від 25 до 100 крб., а на одного громадянина, за особливо злісну потраву озимини, на 150 крб. Інші особи були попереджені судом. Товариський суд села стежив за виконанням своїх рішень. Накладені штрафи були стягнуті з усіх дванадцяти осіб [13, арк. 204].

На середину січня 1960 р. із 30 товариських судів Заліщицького району Тернопільської області у селах району функціонувало 17. У низці колгоспів цього району, які об'єднували кілька сіл, обирався один товариський суд. Так, колгосп імені 800-річчя Москви об'єднував три села району (Зазулинці, Городок та Костильники) і тут було обрано один товариський суд, до складу якого входили представники усіх сіл [13, арк. 244].

Сільські товариські суди розглядали заяви, що надходили до них як від адміністративних органів, так і безпосередньо від громадян. Водночас важливим було те, що навіть попередній розгляд цих заяв проходив у присутності великої кількості громадян, при переповнених сільських клубах. У подальшому обговоренні дій обвинувачуваних брало участь багато жителів того чи іншого села [13, арк. 245].

Запровадження на селі товариських судів викликало потребу у фаховості тих осіб, які обиралися громадою до їх складу. З цією метою радянською владою було організовано навчання членів товариських судів, які проводилися в сільських районах областей України.

Наприклад, за архівними даними, протягом 1959 р. з головами товариських судів Залещицького району Тернопільської області було проведено дев'ять інструктивних занять і три районні наради. У цих заходах активну участь брали працівники всіх судових, правоохоронних та адміністративних органів району. Допомога членам товариських судів працівниками народного суду, прокуратури та міліції здійснювалося також у вигляді надання консультацій із окремих конкретних питань, які поставали перед членами суду в процесі повсякденної роботи [13, арк. 246].

Протягом лише 1961 р. в Арцизькому районі Одеської області із головами та членами товариських судів було проведено п'ять кущових семінарів і 58 окремих консультацій і бесід. На них розглядалися, зокрема, такі теми: «Організація роботи товариських судів», «Про проект Примірного положення», «Про Указ Президії Верховної Ради СРСР від 12 червня 1961 р.», «Про посилення боротьби із особами, які ухиляються від суспільно-корисної праці та ведуть антисуспільний паразитичний спосіб життя», «Заповідь соціалізму: хто не працює – той не їсть», «Судочинство у товариському суді».

Безумовно, в ті роки таке навчання членів сільських товариських судів мало виключно заідеологізований характер, проте чи наряду з цим, одне із занять семінару було суто практичного передового характеру, яке присвячувалось обміну досвідом роботи найкращих голів та секретарів товариських судів. До читання лекцій і проведення практичних занять постійно долучалися народні судді, слідчі, працівники прокуратури та міліції, партійні та радянські керівники [9, с. 13].

Практично всі виконавчі комітети районних Рад депутатів трудящих Української РСР провели також і по своїй лінії одноденні семінари для членів товариських судів. На цих семінарах працівники народних судів, прокуратури, міліції, юридичних консультацій у переважній більшості випадків читали лекції саме на ті юридичні теми, які мали безпосереднє практичне значення для роботи товариських судів. Наприклад, тематична спрямованість одноденного семінару, проведеного районним комітетом КП України та виконкомом Бориспільської районної Ради депутатів трудящих Київської області в квітні 1962 р., включала такі лекції: «Завдання товариських судів у світлі рішень XXII з'їзду КПРС» (45 хв.); «Положення про товариські суди Української РСР» (1,5 год.); «Інформація про нові законодавчі акти» (45 хв.); «Обмін досвідом роботи товариських судів. Виступи учасників семінару» (1 год.) [6, с. 124].

У такий спосіб формувалася яскраво виражена думка громадськості, яка, безумовно, впливала на порушників, у яких не було можливості нарікати на закон, слідчого чи суддю, що ті упереджено підійшли до розгляду вчинених ними злочинів.

Отже, як бачимо, громадський авторитет товариських судів, а отже, і їх вплив на поліпшення правопорядку на селі наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. ХХ ст. був доволі великим. Водночас варто підкреслити, що в основі своєї цей вплив мав не репресивний, а профілактичний характер. Товариські суди на селі мали під собою досить здорову демократичну основу.

1. Лапай О. П. Товариський суд. Сталіно: Книжкове вид-во Сталіно – Донбас, 1960. 65 с.; Серета І., Магарин Н., Червоний Ю. Самый массовый, самый демократический. *Положение о товарищеских судах Украинской ССР*. Одесса: Одес. книжное изд-во, 1961. С. 62–67; Чередниченко М. П. Товариські суди та їх роль в боротьбі з антигромадськими проявами. *Роль громадськості в зміцненні радянського правопорядку*. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. С. 21–44; Михайленко П. П. Громадськість на охороні соціалістичного правопорядку. *Роль громадськості в зміцненні радянського правопорядку*. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. С. 9–23; Островський О. В., Фельдман А. М. Товариський суд в колгоспі. Київ: Держ. вид-во сільськогосп. літ-ри УРСР, 1962. 131 с.; Чоботенко С. П. История развития и становления ДНД, общественных организаций и формирований. Запорожье, 2000. 67 с.; Абдулін А. А., Ситник О. М. Досвід боротьби із злочинністю на Донбасі в 1953 - 1964 роках. Донецьк: Норд-Прес, 2005. 281 с.; Махія О. М., Черняк А. М. Залучення громадськості до підтримання правопорядку в українському селі (1959 – 1961 рр.). *Український селянин*: зб. наук. пр. Вип. 11. Черкаси, 2008. С. 312–315.
2. Товариський суд. *Енциклопедія Українознавства*. Львів: НТШ, 2000. Т. 9. С. 3232.
3. Лапай О. П. Товариський суд. Сталіно: Книжкове вид-во Сталіно – Донбас, 1960. 65 с.
4. Михайленко П. П. Громадськість на охороні соціалістичного правопорядку. Роль громадськості в зміцненні радянського правопорядку. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. С. 9–23.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 1. Центр. комітет Ком. партії України. Оп. 24. Спр. 5138.
6. Островський О. В., Фельдман А. М. Товариський суд в колгоспі. Київ: Держ. вид-во сільськогосп. літ-ри УРСР, 1962. 131 с.
7. Махія О. М., Черняк А. М. Залучення громадськості до підтримання правопорядку в українському селі (1959 – 1961 рр.). *Український селянин*: зб. наук. пр. Вип. 11. Черкаси, 2008. С. 312–315.
8. Положення про товариські суди Української РСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 35. С. 730–735.
9. Серета І., Магарин Н., Червоний Ю. Самый массовый, самый демократический. *Положение о товарищеских судах Украинской ССР*. Одесса: Одес. книжное изд-во, 1961. С. 62–67.
10. Чередниченко М. П. Товариські суди та їх роль в боротьбі з антигромадськими проявами. *Роль громадськості в зміцненні радянського правопорядку*. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. С. 21–44.
11. Клименко М. Самодіяльні організації – велика сила. *Прапор перемоги*. 1964. 17 трав. С. 2.
12. Закурдаєв В. Якщо ти збочив. *Прапор перемоги*. 1961. 25 серп. С. 4.
13. ЦДАГО України. Ф. 1. Центр. комітет Ком. партії України. Оп. 24. Спр. 5220.

Ірина СТАДНИК,
*кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного університету*

Оксана ЯШАН,
*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного університету*

СТАНОВЛЕННЯ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ В ЧЕРКАСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ТЕХНОЛОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ЦЕНТРУ УСНОЇ ІСТОРІЇ

Одним із перспективних напрямів сучасної української історичної науки, що активно розвивається з другої половини ХХ ст., є усна історія – напрям, що дає можливість сформувати уявлення про історичний процес, використовуючи не лише об'єктивну інформацію, а і суб'єктивне сприйняття дійсності безпосереднім учасником подій. Такий підхід дає змогу отримати більш повну картину минувшини, досягнути її внутрішній і зовнішній виміри.

У 2014 р. на кафедрі історії України (нині – кафедра історії та права) Черкаського державного технологічного університету було створено історико-соціологічний центр «Черкащина крізь призму усної історії» (далі – Центр). Створення Центру стало логічним продовженням науково-дослідної роботи, яка традиційно проводилася працівниками кафедри. Викладачі та здобувачі вищої освіти збирали свідчення учасників різних соціально значущих подій, ці матеріали лягли в основу наукових публікацій викладачів та студентських робіт. Запорукою майбутньої плідної діяльності став той факт, що співробітники кафедри володіли практичними методами глибоких інтерв'ю, фокус-груп, складання анкет, засобами транскрипції, про що свідчать результати польових досліджень, які відображені у книгах, наукових статтях, кандидатській дисертації кандидата історичних наук, доцента О. О. Яшан

Одним із видів індивідуальної роботи, яку пропонують здобувачам вищої освіти викладачі кафедри історії та права в Черкаському державному технологічному університеті, є збирання свідчень людей, які пережили Другу світову війну, перебували на окупованих територіях, і відчули усі «принади» нацистського режиму. Такі матеріали записуються здобувачами вищої освіти або знімаються у формі відеоінтерв'ю, а потім демонструються та обговорюються під час практичних занять. Такі форми роботи переводять сприйняття історичних подій із сфери суто інтелектуальної в емоційну, що, в свою чергу, допомагає досягти мети, поставленої викладачем. Робота із записами

спогадів дозволяє майбутнім історикам сформувати навички роботи з першоджерелами, що є цінним методологічним інструментом розвитку аналітичного наукового мислення. З другого боку, робота з усними спогадами, що вимагають критичного підходу, вміння узагальнювати накопичений матеріал та застосовувати на практиці теоретичні знання, допомагає розвинути наукові навички синтезу. Така робота, безсумнівно, корисна з точки зору розширення загального кругозору здобувачів вищої освіти, а також передбачає безпосередній контакт із картиною світу іншого покоління. Ще одним проектом, що реалізовувався в Черкаському державному технологічному університеті співробітниками Центру, мав назву «Історія моєї родини». В рамках цього проекту здобувачами вищої освіти першого курсу різних напрямів підготовки проводилися дослідження історії своїх родин та складалися власні генеалогічні дерева. Найбільш інформативні та цікаві доповіді були представлені на семінарах, круглих столах, наукових конференціях.

Нині історико-соціологічний центр «Черкащина крізь призму усної історії» є науковим підрозділом факультету гуманітарних технологій та здійснює свою діяльність на базі кафедри історії та права Черкаського державного технологічного університету.

Метою створення Центру є організація та проведення наукових досліджень засобами усної історії; підвищення рівня практичних знань, умінь та навичок здобувачів вищої освіти; організація додаткових форм навчальної, наукової, виховної діяльності здобувачів вищої освіти ЧДТУ; впровадження в навчальний процес елементів практичної підготовки здобувачів вищої освіти у сфері практичної історії; висвітлення окремих сфер соціального буття Черкащини, які опинилися поза межами офіційної історії, багатоманітність інтерпретацій минулого, можливість почути голос усіх суб'єктів соціального процесу і з'ясувати особливості історичної пам'яті й чинники конструювання колективної ідентичності.

Завданнями та функціями Центру є записи інтерв'ю учасників певної історичної події чи процесу; формування електронної бази даних та використання її в наукових, освітніх і виховних цілях; вивчення звичаєвих структур, фольклору, традицій, побуту та стилю господарювання Черкащини; участь у дослідницьких проектах; дослідження різноманітних аспектів минулого Черкащини, зокрема повсякденної історії Черкаського регіону в періоди значних соціальних потрясінь, таких як Голодомор, Друга світова війна та ін.; дослідження міжнаціональних відносин та етнокультурних процесів Черкащини, аграрна історія регіону, персоніфікація регіональної історії в соціокультурному просторі тощо; дослідження повсякденності, об'єктивний аналіз якої за допомогою традиційних методів вивчення ускладнений або неможливий; підвищення кваліфікації молодих науковців.

До складу Центру входять: керівник (на громадських засадах) та викладачі кафедри історії та права.

Матеріали, які формуються співробітниками Центру, можуть бути використані при підготовці навчальних посібників з дисциплін гуманітарного,

соціального, психологічного, соціологічного, культурологічного, краєзнавчого спрямування, можуть бути корисними державним та місцевим органам влади, викладачам, здобувачам вищої освіти при написанні статей, монографій, дисертацій; засобам масової інформації, громадським організаціям. У зв'язку з різноманітними напрямками досліджень, які потребують подальших консультацій, обговорень, виїзних експедицій та роботи з архівними джерелами, Положення Центру передбачає налагодження тісної співпраці з місцевими органами виконавчої влади, Черкаською обласною державною адміністрацією, музеями, Черкаським обласним державним архівом, місцевими національно-культурними об'єднаннями та громадськими організаціями, Фондом «Історична спадщина», Національною спілкою краєзнавців та іншими установами та організаціями.

Отже, проаналізувавши діяльність історико-соціологічного центру «Черкащина через призму усної історії» в контексті становлення незалежної України, доходимо висновку, що його діяльність, безсумнівно, сприяє розвитку історичної науки, збереженню та популяризації духовних цінностей українського народу, а впровадження результатів наукової роботи Центру дозволяє вирішити низку навчальних та виховних завдань, що стоять перед сучасним закладом вищої освіти.

УДК 929(477.46)

Людмила ДЯДИК,
*заступник директора з внутрішньобібліотечної роботи
Черкаської обласної універсальної наукової бібліотеки
імені Тараса Шевченка*

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
МИХАЙЛА ДМИТРОВИЧА СИРОТИ
(за матеріалами Черкаської обласної універсальної наукової бібліотеки
імені Тараса Шевченка)**

*Якщо не я, то хто?
Якщо не ми, то хто?
Михайло Сирота*

Двадцять п'ять років минуло з часу, коли 28 червня 1996 р., на п'ятому році незалежності, п'ятою сесією Верховної Ради України було прийнято головний документ держави – Конституцію України. За її прийняття проголосувало 315 народних депутатів. Основний Закон закріпив основи незалежної України, її суверенітет і територіальну цілісність. За цією

Конституцією наша держава живе й сьогодні, і вона вважається однією з найкращих у світі.

Передувала цьому велика п'ятирічна праця державних діячів, народних депутатів, створеної Конституційної комісії. Відбувалися тривалі обговорення питань, засідання, розгляд проєктів, обмін думками тощо. Під час прийняття Конституції України вирішальну роль відіграла непересічна людина – державний і громадський діяч, народний депутат трьох скликань, наш земляк Михайло Дмитрович Сирота (1956–2008), який в ніч на 28 червня 1996 р. простояв за трибуною Верховної Ради 15 годин 20 хвилин, відстоюючи інтереси молодій незалежній державі, права та свободи українців.

Моє особисте знайомство з постаттю державного діяча Сироти М. Д. відбулося саме тієї «конституційної ночі», коли, перебуваючи в селі у батьків на Кам'янщині, я робила ремонт в літній кухні, де працювало дротове радіо, що транслювало те, пам'ятне для багатьох українців, сто сьоме засідання Верховної Ради України. До пізньої ночі мені не хотілося спати, а все працювалося (білила, фарбувала). Ті відчуття хвилювання, піднесення, надії на краще, впевненості від слів заспокоєння Михайла Дмитровича, радощів від прийняття Конституції запам'яталися на все життя. А Михайла Сироту українці побачили як політика нової формації, який поєднував високу фахову компетентність з особистими моральними принципами справедливості, толерантності, поваги до кожної особистості.

Працюючи бібліотекарем відділу краєзнавства Черкаської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Тараса Шевченка, я мала змогу більше дізнатися про нашого славетного земляка. Бібліотека є депозитарієм краєзнавчої літератури в Черкаській області: веде облік, зберігає видання й документи, що виходять у регіоні, та видання й публікації, що виходять в іншій місцевості і містять інформацію про наш край та видатних уродженців Черкащини. Ці видання не підлягають списанню. На жаль, про М. Д. Сироту матеріалів у фондах бібліотеки небагато.

Короткі біографічні дані про політика можна отримати з книг: Томенко М. В., Олійник В. В. «Партійна еліта України» (Київ, 2000); Шаров І. «100 особистостей України. 1991–2011» (Київ, 2011); «Історія українського парламентаризму» (Київ, 2010); з довідника «Хто є хто у Верховній Раді України» (Київ, 1998); «Парламент України: у 2 ч.» (Київ, 1998); з енциклопедичного довідника «Українська багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.)» (Київ, 2012) та іншої довідкової літератури. Також є публікації про політика в пресі, як у місцевій так і в республіканській, та його інтерв'ю.

Народився Сирота Михайло Дмитрович 17 липня 1956 р. в місті Черкаси у родині учителів. Середню освіту здобув у Черкаській спеціалізованій школі № 20. Працював лаборантом у школі, креслярем проєктно-конструкторського бюро Черкаського облуправління торгівлі (1973–1975 рр.). 1980 року закінчив Черкаський філіал Київського політехнічного

інституту за спеціальністю «Промислове та цивільне будівництво». 1982–1985 рр. – аспірант Київського інженерно-будівельного інституту. У 1985 р. Сирота М. Д. захистив дисертацію і здобув науковий ступінь кандидата технічних наук.

Упродовж 1986–1990 рр. працював доцентом Черкаського інженерно-технологічного інституту, у 1988–1990 рр. – декан по роботі з іноземними студентами, з 1990 р. по 1994 р. – проректор з навчальної роботи Черкаського інженерно-технологічного інституту.

У 1994 р. черкаські екологи висунули М. Д. Сироту кандидатом до Верховної Ради України. Здобув підтримку понад 31 тисячі черкасців і став народним депутатом у 418-му виборчому окрузі. У Верховній Раді України (1994–1998 рр.) – заступник голови Комітету з питань екологічної політики, очолював депутатські групи «Центр», а згодом – «Конституційний центр». У 1996 р. – керівник Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з доопрацювання та прийняття проекту Конституції України. Його називали «батьком» української Конституції.

У 1998 р. Михайло Сирота вдруге виграв вибори до Верховної Ради України у Черкаському виборчому окрузі. Обраний членом Комітету з боротьби з організованою злочинністю та корупцією. У 1999 р. разом з групою однодумців створив і очолив Трудову партію України та її фракцію у парламенті, одноголосно був обраний головою партії.

Став одним з ініціаторів створення Народно-патріотичного об'єднання «За Україну!», Установчий з'їзд якого відбувся в 2001 р. і на якому разом із Б. Олійником був обраний співголовою об'єднання. 4 червня 2005 р. у м. Київ відбувся II з'їзд Народно-патріотичного об'єднання «За Україну!», на якому було ухвалено рішення про перетворення його на «Трудовий Союз». Був обраний його головою. Також був членом Ради Громадсько-політичного об'єднання «Український форум».

У 1997 р. у рамках загальнонаціонального конкурсу «Людина року» Михайло Дмитрович Сирота був визнаний найкращим Парламентарем року. За активну роботу в парламенті нагороджений орденами «За заслуги» III ст. (1996 р.) та II ст. (1999 р.). За активну участь у розбудові демократичного суспільства був нагороджений орденом Святого Володимира II ст. (1998 р.) та орденом Архистратига Михайла (2000 р.). Сирота М. Д. – Почесний магістр права, доцент, член-кореспондент Української академії національного прогресу, автор понад 30 наукових праць.

Працівники та користувачі Черкаської ОУНБ імені Тараса Шевченка пам'ятають палкі патріотичні промови Михайла Дмитровича, з якими він неодноразово виступав у лекційній залі бібліотеки як народний депутат. Відгукувався на наші звернення, надаючи посильну допомогу бібліотеці. На одній із зустрічей презентував та подарував бібліотеці свою чудову книгу «Україна в геополітичному просторі третього тисячоліття», в якій проаналізував історичний шлях України в контексті розвитку всієї світової

цивілізації. Книга хоч і містить глибокий науковий аналіз, проте написана доступно, цікаво, з патріотизмом. В ній йдеться і про виклики, які треба подолати українцям, і обґрунтовуються думки автора про шлях, яким треба рухатися, розбудовуючи державу Україну. Він дивився вперед і чітко бачив там важливе місце нашої держави.

Трагічна дорожньо-транспортна аварія 25 серпня 2008 р. під містом Узин (Білоцерківський район Київської області) обірвала життя Михайла Дмитровича Сироти, державного діяча, який міг би ще прислужитися Україні не одним добрим ділом. На могилі політика, на Байковому кладовищі, викарбувані рядки з Конституції: «Усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями...». Таким було життєве кредо Михайла Сироти.

Дружина політика, Ірина Євгенівна Сирота присвятила чоловікові книгу ліричної поезії «Тільки разом». Також подарувала її Черкаській обласній універсальній науковій бібліотеці імені Тараса Шевченка. Книга умістила 200 віршів, що представлені в хронологічній послідовності у вигляді щоденника. Починається збірка біографічною поемою про чоловіка Михайла Дмитровича «Крізь терни». Низка віршів теж присвячена чоловікові, інші – красі навколишнього світу, любові в усіх її проявах. Усю збірку об'єднують глибокі філософські роздуми про сенс буття.

Черкащина шанує свого земляка. Велика подвижницька заслуга в цьому керівництва Черкаського державного технологічного університету, адже саме звідти він пішов у велику політику. 2017 р. на Площі Знань, перед університетом, встановлено погруддя М. Д. Сироти.

Нещодавно, з нагоди 25-ї річниці прийняття Конституції України М. Д. Сирота посмертно нагороджений Орденом Свободи – за значний особистий внесок у державне будівництво, зміцнення національної безпеки, соціально-економічний, науково-технічний, культурно-освітній розвиток Української держави, вагомі трудові досягнення, багаторічну сумлінну працю.

-
1. Басараб М. Передовик конституційного виробництва. *Політика і культура*. 2000. № 46. С. 9–11.
 2. Волошин А. На смерть товариша. *Сім Муз*. 2008. № 1. С. 12.
 3. Із історії української Конституції: [за матеріалами кн. Миколи Томенка «Історія української Конституції»]. *Наука і суспільство*. 2010. № 5/6. С. 4–7.
 4. Кирей Р. Він був справжнім державником: [нар. депутат Михайло Сирота]. *Урядовий кур'єр*. 2020. 27 черв. № 121. С. 4.
 5. На площі біля ЧДТУ відкрили погруддя Михайлові Сироті. *Акцент*. 2017. 28 черв. № 26. С. 1.
 6. Ось так починалось те пам'ятне сто сьоме засідання: стенограма: [прийняття Конституції України]. *Трибуна*. 1996. № 9/10. С. 27–41.
 7. Парламент України: вибори–98: інформ.-аналіт. вид. Ч. 1. Київ: [б. в.], 1998. 616 с.

8. Покотило О. Історія прийняття Конституції України 1996 р. та суть політичної реформи. *Історичний журнал*. 2009. № 1. С. 54–64.
9. Прийняття Конституції України: міжнар. резонанс. *Політика і Час*. 1996. № 8. С. 76–77.
10. Сирота І. Е. Тільки вместе: сб. стихотворений. Київ: Істина, 2011. 272 с.: іл.
11. Сирота М. Д. Україна в геополітичному просторі третього тисячоліття. Київ: Пульсари, 2007. 213 с.
12. Сирота Михайло Дмитрович. Українська багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.): енциклопед. довід. Київ, 2012. С. 479.
13. Томенко М. До Дня Конституції. Головний висновок: [розмова з д-ром політ. наук, громад. діячем Миколою Томенком / вів Іван Капсамун]. *День*. 2017. 27 черв. № 109. С. 4–5.
14. Томенко М., Олійник В. Партийна еліта України – 2000. Київ: Логос, 2000. 207 с.
15. Хто є хто у Верховній Раді України: довідник. Ч. 1. Київ: Міжнар. фундація виборчої системи, 1998. 366 с.
16. Шаров І. 100 особистостей України, 1991–2011. Київ: АртЕкономі, 2011. 471 с.: іл.

ЗМІСТ

ДАНИЛЕВСЬКИЙ В. ОСВІТА ЧЕРКАЩИНИ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	3
ГРИГОР О., БОЙКО А. СУЧАСНА РЕГІОНАЛЬНА ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА: ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ	20
ЛАЗУРЕНКО В. СИРОТА МИХАЙЛО ДМИТРОВИЧ: ГРОМАДЯНИН, ПАТРІОТ, ОДИН ІЗ ТВОРЦІВ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ	24
ВОЛОШИН І. ГЕРОЙ УКРАЇНИ ВЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ: УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ ПРО ПАТРІОТА І ДЕРЖАВНИКА У МІСТІ ЧЕРКАСИ	38
ЯШАН О. ВЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ – СИМВОЛ УКРАЇНСЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ, ІНІЦІАТОР І АКТИВНИЙ УЧАСНИК НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ	41
МАЙБОРОДА Л. ВІДНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ І ЧЕРКАЩИНА: ПОГЛЯД УЧАСНИЦІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО РУХУ З 1989 р.	44
ДАНИЛЕВСЬКИЙ В. РОЗГОРТАННЯ РУХУ ЗА ЗДОБУТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ НА ШПАЛЬТАХ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЖУРНАЛЬНОЇ ПЕРІОДИКИ	46
КАЛИНОВСЬКА Т. ЖУРНАЛІСТИКА НА ЧЕРКАЩИНІ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ	50
ОЧЕРЕТЯНА Т. «НОВА ДОБА» – ОБЛАСНА ГАЗЕТА ЧЕРКАЩИНИ ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА СЬОГОДЕННЯ	54
СІВАК Д. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ НА ЧИГИРИНЩИНІ В 90-ті РОКИ ХХ ст. (за публікаціями районної газети «Чигиринські вісті»)	55
КВЯТКОВСЬКА О. ОСВІТНІЙ ПРОЄКТ ЧЕРКАСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ТЕХНОЛОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ВЧИСЬ, ПРАЦЮЙ, ЖИВИ НА ЧЕРКАЩИНІ!» – КРОК ДО УСПІШНОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КРАЇНИ	59
ЩЕНКО О. АСПЕКТИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ МЕХАНІЗМІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТІВ ВЛАДИ В УМОВАХ СВІТОВОГО СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ	62

ПІВНЕНКО В. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НА ЧЕРКАЩИНІ	64
ЗАГОРОДНІЙ В. САНІТАРНА СЛУЖБА ЧЕРКАЩИНИ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ	67
МЕЛЬНИЧЕНКО В. КРАЄЗНАВСТВО – ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ.....	73
СОБКО І. ЧЕРКАСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ – НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ДЛЯ МУЗЕЙНИХ ЗАКЛАДІВ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ	76
КЛИМЕНКО Т. ЧЕРКАЩАНИ У СКЛАДІ ДИПЛОМАТИЧНОГО КОРПУСУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ	79
ПІВНЕНКО Ю. ПРОБЛЕМИ ВИСВІТЛЕННЯ ІСТОРІЇ ЧЕРКАЩИНИ В КОНТЕКСТІ ОЦИФРУВАННЯ АРХІВІВ.....	84
КУКСА Н. НОВІТНЯ ІСТОРІЯ ЦЕРКВИ СВЯТОГО ПРОРОКА ІЛЛІ В СУБОТОВІ: ТРИ ДЕСЯТИЛІТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ.....	87
ГАВРИЛЮК О. ЛИСЯНКА, ЗЕМЛЯ БОГДАНА І ТАРАСА – ДУХОВНА ВЕЛИЧ УКРАЇНИ.....	100
МУШТА О. НА ШЛЯХУ ДО АВТОКЕФАЛІЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ КАМ'ЯНСЬКОЇ СВЯТО-МИКОЛАЇВСЬКОЇ ПАРАФІЇ	121
ВЄТРОВ О. КАМ'ЯНЩИНА У ВИРІ ЗДОБУТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ	131
ТИЩЕНКО В. ЗДОБУТКИ КРАЄЗНАВЦІВ ЧЕРКАЩИНИ У ФОНДАХ ВІДДІЛУ КРАЄЗНАВСТВА ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ УНІВЕРСАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.....	139
ПИСАНКО О. ВІДДІЛ КРАЄЗНАВСТВА ЧЕРКАСЬКОЇ ОУНБ ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА ЯК ІНФОРМАЦІЙНЕ ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ДОСЛІДНИКІВ РІДНОГО КРАЮ	146
ЛИСЕНКО А. ЖІНКИ ЧЕРКАЩИНИ – АКТИВНІ УЧАСНИЦІ РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ДОСВІД ПЕРШОГО ДЕСЯТИРІЧЧЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ	149

ГОРЕНКО Л. ІСТОРИКО-ДОКУМЕНТАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРІЯ МАРИНОВСЬКОГО	152
ХУДОЛЕЙ О., КИВГИЛА О. УКРАЇНЦІ МАЮТЬ ПРАВО ЗНАТИ ПРАВДИВУ ІСТОРІЮ ПРО ВЕЛИКОГО ДЕРЖАВНИКА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО	156
ІЛЛЯШЕНКО Ю. ПОШУКОВО-КРАСЗНАВЧА РОБОТА ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ ЧЕРКАЩИНИ (на прикладі Золотоніської ЗОШ І-ІІІ ступенів № 3 Золотоніської міської ради Черкаської області)	159
КОСЯК С. ЧЕРКАЩАНИН ОЛЕКСІЙ ПАНЧЕНКО – ГЕРОЙ АТО	162
СИТНИК Т. ПІДГОТОВКА МЕДСЕСТЕР У ЧЕРКАСЬКІЙ МЕДИЧНІЙ АКАДЕМІЇ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.	165
ГРОН В. ПРОФТЕХОСВІТА ЧЕРКАЩИНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	170
КУЛИНИЧ Б. ПАРАЛІМПІЙСЬКИЙ СПОРТ ЧЕРКАЩИНИ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ	173
КОРОЛЬ І. МЕНТАЛЬНА ОСОБЛИВІСТЬ СПРИЙНЯТТЯ ЖИТЕЛЯМИ ЧЕРКАЩИНИ ВІТЧИЗНЯНОГО ПРОДУКТУ	177
ЧЕПУРДА Л. ТУРИСТИЧНІ ШЛЯХИ ТА МАРШРУТИ ЧЕРКАЩИНИ ЯК СКЛАДОВА ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ	179
ДІДЕНКО Я., ТРОЩИНСЬКА О. З ДОСВІДУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЄКТУ «СТВОРЕННЯ ІНТЕРАКТИВНОГО ПІШОХІДНОГО ТУРИСТИЧНОГО МАРШРУТУ «ЧИГИРИН. ПРОГУЛЯНКА СТАРИМ МІСТОМ» ЗА ПРОГРАМОЮ МІНІГРАНТІВ ReNERIT	182
ДІДЕНКО Я. ЧИГИРИН В ОПИСАХ УКРАЇНЦІВ-ДІАСПОРАН	186
ПЕРЕПЕЛИЦЯ А., ПАВЛОВА С. «ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК НА ЧЕСТЬ ГЕРОЇВ БИТВ З ПОЛЬСЬКО-ШЛЯХЕТСЬКИМИ Й ТУРЕЦЬКИМИ ЗАГАРБНИКАМИ (1596–1597, 1677–1678 РР.)» ТА «СХОДИ ІЗ ПІДПІРНОЮ СТІНКОЮ» – ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ НІКЗ «ЧИГИРИН»	189
ЧЕПУРНИЙ О. ЧИГИРИНСЬКА ЕЛЕКТРОСТАНЦІЯ: ДО ІСТОРІЇ БУДІВНИЦТВА	198

МІЄРСЬКА Б. ЧИГИРИНСЬКА ДИТЯЧА МУЗИЧНА ШКОЛА В КУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ РІДНОГО КРАЮ	202
БАРВІНОК Ю. ЧИГИРИН-СЕБАСТОПОЛ: З ІСТОРІЇ ВЗАЄМВІДНОСИН	209
ТРЕНКІН Ю. ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИМИ ІСТОРИКАМИ ЧЕРКАЩИНИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ В РОКИ НЕПУ	222
КИВГИЛА І. ВИВЧЕННЯ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ ІСТОРИОГРАФІЧНОЇ ЦІННОСТІ НАУКОВИХ ДОРОБКІВ ВЧЕНИХ-АГРАРНИКІВ 20-х рр. ХХ ст.	228
ОЧЕРЕТЯНИЙ В. УКРАЇНСЬКЕ РІЛЬНИЦТВО ЧАСІВ НЕПУ: ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ.....	237
ЛАЗУРЕНКО О. КРИТИЧНИЙ СУЧАСНИЙ АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСЬКИХ СУДІВ – ВИБОРНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ В ПЕРІОД ХРУЩОВСЬКОЇ ВІДЛИГИ	242
СТАДНИК І., ЯШАН О. СТАНОВЛЕННЯ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ В ЧЕРКАСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ТЕХНОЛОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ЦЕНТРУ УСНОЇ ІСТОРІЇ.....	249
ДЯДИК Л. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ДМИТРОВИЧА СИРОТИ (за матеріалами Черкаської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Тараса Шевченка).....	251

Наукове видання

**ЧЕРКАЩИНА
В КОНТЕКСТІ
УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ**

**Матеріали Регіональної науково-практичної конференції,
присвяченої 25-річчю Конституції України
та 30-річчю Незалежності України (25 червня 2021 р., м. Черкаси)**

В авторській редакції

Технічний редактор *Т. А. Манжура*
Комп'ютерна обробка *Т. В. Костенко*

Формат 60x84 1/16. Гарн. Times New Roman.
Умов. друк. арк. 15,11. Обл.-вид. арк. 19,7. Наклад 50 прим. Зам. № 21-85.

Видавець і виготівник – ФОП ГОРДІЄНКО Є.І.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК № 4518 від 04.04.2013 р.
Україна, 18000, м. Черкаси, тел./факс: (0472) 56-56-12, (067) 444-28-94
e-mail: book.druk@gmail.com